

ISSN 2415-3818

Editor-in-Chief
Volodymyr Ortynsky

Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»

Серія «Юридичні науки»

Journal of Lviv Polytechnic National University

Series: Legal Sciences

Volume 10 № 1 (37)

Founder and Publisher
Lviv Polytechnic
National University

2 0 2 3

Journal of Lviv Polytechnic
National University
Series of Legal Sciences
Volume 10 № 1 (37)

2 0 2 3

Editorial Board

Editor-in-Chief:

Dr. Sc., Prof. Ortynsky Volodymyr, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Deputies of editor-in-chief:

Dr. Sc., Prof. Garasymiv Taras, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Executive secretary:

Dr. Sc., Assoc. prof. Chornopyska Victoriya, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Technical secretary:

Ph.D. Slotvinska Nataliia, Ukraine

Editorial board:

Dr. Sc., Prof. Blikhar Maria, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Humin Oleksii, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Zharovska Iryna, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Kovalchuk Vitaliy, Ukraine

Ph. D., Prof. Kotukha Alexander, Ukraine

Dr. Sc. Lesko Natalia, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Lychenko Iryna, Ukraine

Dr. Sc., Assoc. prof. Sirant Myroslava, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Tsurkan-Saifulina Yuliya, Ukraine

Dr. Sc., Assoc. prof. Chorna Victoria, Ukraine

Dr. Arkadiusz Paweł Szajna, Poland

Dr. Katarzyna Szwed, Poland

Dr. hab. Maciej Borski, Poland

Dr. Mariusz Lekston, Poland

Ph. D., Assoc. prof. Svoboda Ivo, Czech Republic

Голова редакційної колегії:

д-р юрид. наук, проф. Ортинський Володимир Львович

Заступник голови редакційної колегії:

д-р юрид. наук, проф. Гарасимів Тарас Зеновійович

Відповідальний секретар:

д-р юрид. наук, доц. Чернописька Вікторія Зіновіївна

Технічний секретар:

канд. юрид. наук Слотвінська Наталія Дмитрівна

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. Бліхар Марія Миронівна

д-р юрид. наук, проф. Гумін Олексій Михайлович

д-р юрид. наук, проф. Жаровська Ірина Мирославівна

д-р юрид. наук, проф. Ковальчук Віталій Богданович

д-р юрид. наук, проф. Котуха Олександр Степанович

д-р юрид. наук, проф. Лесько Наталія Володимирівна

д-р юрид. наук, проф. Личенко Ірина Олександрівна

д-р юрид. наук, доц. Сірант Мирослава Миколаївна

д-р юрид. наук, проф. Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна

д-р юрид. наук, доц. Чорна Вікторія Григорівна

д. п. Arkadiusz Paweł Szajna

д. п. Katarzyna Szwed

д-р юрид. наук. Maciej Borski

д-р юрид. наук. Mariusz Lekston

д. п. та філ. Svoboda Ivo

Founder and Publisher

Lviv Polytechnic National University

Address for contacts:

Lviv Polytechnic National University
12, S. Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: Law.nulp@gmail.com

Lviv Polytechnic

Publishing House

4, F. Kolesy Str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100
vlp@vlp.com.ua; http://vlp.com.ua

Printing Center of Lviv Polytechnic

Publishing House

4, F. Kolesy Str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100

© Lviv Polytechnic National University, 2023

●
Науковий журнал

«Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»
Серія «Юридичні науки»

№1 (37) • 2023

Виходить 4 рази на рік з 2014 року.
<http://doi.org/10.23939/law2023.37>

Засновник і видавець

Національний університет «Львівська політехніка»

Контактна адреса:

Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
e-mail: law.nulp@gmail.com

Мови видання: українська та англійська

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія KB № 24291-14131P від 03.12.2019 р.

Входить до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора
філософії (категорія «Б»)

Наукові публікації журналу входять у міжнародний реєстр
науково-інформаційних матеріалів агентства CrossRef,
яким надаються цифрові ідентифікатори DOI.
Журналу присвоєно індекс DOI 10.23939/law

Рекомендувала Вчена рада

Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 91 засідання від 28.02.2023 р.)

© Національний університет «Львівська політехніка», 2023

●
ISSN 2415-3818 (print)

ЗМІСТ

- 1 Ортинський В.**
Інструментарій забезпечення господарської / підприємницької / діяльності в умовах сучасних загроз економічній безпеці держави

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- 8 Забзалюк Д.**
Реформування канонічного права в добу європейського Середньовіччя (XI–XIII ст.): історико-правовий аналіз
- 14 Забзалюк Д., Тополевський Р.**
Методологічні засади дослідження прав людини
- 21 Макарчук В.**
Правове регулювання вирішення питань біженців та обміну населенням в Україні ХХ ст.: історична ретроспектива та сучасне бачення
- 31 Терлюк І.**
Особливості еволюції ідеї української національної державності в умовах посилення російсько-імперської інкорпорації козацької Гетьманщини

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

- 39 Анциферова М., Чернописька В.**
Обмеження державного суверенітету в умовах глобалізації: теоретико-правовий аспект
- 45 Гарасимів Т.**
Участь релігійних організацій у захисті екологічних прав людини
- 52 Гарасимів Т., Лепісевич П.**
Правові імперативи толерантизації суспільних відносин
- 59 Давидюк В.**
Індивідуальні та соціальні константи ідентичності: філософсько-правове моделювання їх взаємодії
- 65 Жаровська І.**
Роль релігійних організацій у сучасних суспільно-правових відносинах
- 71 Журавський Р.**
Особливості діяльності громадських організацій в контексті формування правової ідеології у транзитивних суспільствах
- 77 Капітан О., Дідух Х.**
Сучасний теоретико-правовий дискурс щодо дефініції “правоутворення”

- 83 Кельман М., Кельман Р.**
Заборона як предмет дослідження правознавців
- 92 Клим О., Чернописька В.**
Проблема дефініції “перехідного правосуддя” у сучасному філософсько-правовому дискурсі
- 100 Максим Х.**
Термінологічна взаємодія “агресія–агресивність” у філософсько-правовому дискурсі
- 107 Рогозянський В.**
Ціннісні орієнтири права у формуванні поведінки людини
- 113 Романова А.**
Право на освіту: особливості реалізації під час війни в Україні
- 118 Сливка С.**
Основні педагогічні закони у канонічному праві
- 128 Шептицька М.**
Релігійні організації як учасники дискурсу концепції прав людини
- 134 Чернописька В.**
Агресія та насильство: філософсько-правова кореляція дефініцій

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- 140 Бліхар М.**
Адміністративно-правова характеристика судових рішень
- 148 Крикавська І.**
Нормативно-інституційне забезпечення цифровізації та кібербезпеки системи державного управління в ЄС
- 153 Лесько Н.**
Реалізація принципу достовірності інформації у сфері забезпечення доступу до інформації
- 158 Лук’янова Г.**
Історико-правовий аналіз адміністративно-правової природи координаційної функції держави щодо протидії корупції
- 166 Малець М.**
Характеристика адміністративно-правового регулювання інтелектуальної власності: генеза розвитку
- 174 Остапенко Л., Хомин Д.**
Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави
- 180 Остапенко О.**
Диференціація відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень
- 188 Сковчиляс-Павлів О.**
Європейський досвід розгляду та вирішення виборчих спорів в порядку адміністративної юстиції

- 195 Сливка М., Сливка В.**
Суб'єктний склад процедури примирення сторін в адміністративному судочинстві України та держав-членів ЄС
- 202 Шульган І.**
Електронні докази – дієві інструменти доказування у кримінальному провадженні
- 208 Чистоклетов Л.**
Національна поліція як складова сектору безпеки та оборони у протидії російській агресії в Україні

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- 221 Батько І.**
Становлення та розвиток законодавчого регулювання промислових зразків як об'єктів інтелектуальної власності в Україні
- 229 Бек У.**
Оптимізація законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства щодо удосконалення відповідної нормативної термінології
- 236 Дмитренко Е.**
Актуальні питання правового регулювання фінансових відносин в умовах воєнного стану в Україні
- 245 Парасюк М., Парасюк В.**
Особливості укладання банківських договорів у мережі Інтернет
- 258 Гузела М.**
Сучасні концепції неklasичної та постнеklasичної методології пізнання в контексті дослідження запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження
- 265 Гумін О.**
Вихідні поняття для дослідження віктимологічного апарату внутрішньосімейного насильства
- 271 Крижановський А.**
Фінансова безпека як об'єкт фінансових кримінальних правопорушень
- 279 Марич Х., Погорілець М.**
Юридична відповідальність за воєнні злочини проти довкілля
- 287 Маськовіта М.**
Розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях України
- 291 Сорока С.**
Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану: кримінально-правовий аспект

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

- 253 Бараняк В.**
Про можливість проведення деяких видів експертиз у справах про ДТП до відкриття кримінального провадження

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- 297 Мельниченко Б., Рудницька Ю.**
Правові засади організації та здійснення публічної влади в Україні в умовах воєнного стану

CONTENTS

- 1 Ortynskiy V.**
Security tools economic / entrepreneurial / activities
in the conditions of modern threats economic security of the state

IHISTORY OF STATE AND LAW

- 8 Zabzaliuk D.**
Reformation of canon law during the european Middle Ages
(XI–XIII centuries): historical and legal analysis
- 14 Zabzaliuk D., Topolevsky R.**
Methodological fundamentals of human rights research
- 21 Makarchuk V.**
Legal regulation of the solutions to refugees' issues
and population exchange in Ukraine of the XX century:
historical retrospective and modern vision
- 31 Terlyuk I.**
Features of the evolution of the idea of the Ukrainian nation
statehood under the conditions of the strengthening
of the russian-imperial incorporation of the cossack Hetmmann

THEORY AND PHILOSOPHY LAW

- 39 Antsyferova M., Chornopyska V.**
Limitation of state sovereignty in the conditions
of globalization: theoretical and legal aspect
- 45 Harasymiv T.**
Participation of religious organizations in the protection
of human environmental rights
- 52 Harasymiv T., Lepisevych P.**
Legal imperatives of society tolerance relationship
- 59 Davydiuk V.**
Individual and social constants of identity: philosophical
and legal modeling of their interaction
- 65 Zharovska I.**
The role of religious organizations
in modern socio-legal relations
- 71 Zhuravskiy R.**
Features of the activities of public organizations in the context
of the formation of legal ideology in transitive societies
- 77 Kapitan O., Didukh Kh.**
Modern theoretical and legal discourse regarding the definition
of "law-making"
- 83 Kelman M., Kelman R.**
Prohibition as a subject of research by legal scholars

- 92 Klym O., Chornopyska V.**
The problem of the definition of the "transitional judge"
in the modern philosophical and legal discourse

- 100 Maksym Kh.**
The terminological interaction "aggression–aggressiveness"
in the philosophical and legal discourse

- 107 Rohozianskyi V.**
Valuable guidelines of law in the formation of human behavior

- 113 Romanova A.**
Education right: features
of realization during the war in Ukraine

- 118 Slyvka S.**
Basic pedagogical laws in canon law

- 128 Sheptytska M.**
Religious organizations as participants in the discourse
of the concept of human rights

- 134 Chornopyska V.**
Aggression and violence: philosophical
and legal correlation of definitions

ADMINISTRATIVE AND INFORMATION LAW

- 140 Blikhar M.**
Administrative and legal characteristics of court decisions
- 148 Krykavska I.**
Regulatory and institutional support of digitalization
and cybersecurity of the public administration system in the EU
- 153 Lesko N.**
Implementation of the principle of reliability of information
in the field of providing access to information
- 158 Lukianova H.**
Historical and legal analysis of the administrative nature
of the state coordination function in corruption counteraction
- 166 Malets M.**
Characteristics of administrative and legal regulation
of intellectual property : genesis of development
- 174 Ostapenko L., Khomyn D.**
Administrative and legal principles of management
in the field of environmental safety of the state
- 180 Ostapenko O.**
Differentiation of liability for committing administrative offenses
- 188 Skochyliias-Pavliv O.**
European experience in hearing and resolving electoral disputes
in administrative justice

- 195 Slyvka M., Slyvka V.**
Subject composition of the procedure for conciliation of the parties in the administrative judiciary of Ukraine and EU member states
- 202 Shulhan I.**
Electronic evidence as effective tools of proving in criminal proceedings
- 208 Chystokletov L.**
National police as a component of the security and defence sector in countering russian aggression in Ukraine

CIVIL LAW AND PROCEDURE

- 221 Batko I.**
Establishment and development of legislative regulation of industrial designs as objects of intellectual property law in Ukraine
- 229 Beck U.**
Legislation on the improvement of relevant regulatory terminology
- 236 Dmytrenko E.**
Current issues of legal regulation of financial relations under the conditions of martial state in Ukraine
- 245 Parasiuk M., Parasiuk V.**
Features of conclusion of banking agreements in the Internet network

CRIMINAL LAW AND PROCEDURE

- 253 Baranyak V.**
On the possibility of conducting certain types of examinations in cases about road accidents before the opening of criminal proceedings

- 258 Huzela M.**
Modern concepts of non-classical and post- non-classical methodology of cognition in the context of research on prevention (counteraction) of criminal offenses against participants in criminal proceedings
- 265 Humin O.**
Victimology apparatus for domestic violence research
- 271 Kryzhanovskiy A.**
Financial security as an object of financial criminal offenses

- 279 Marych Kh., Pohorilets M.**
Legal responsibility for war crimes against the environment

- 287 Maskovita M.**
Investigation of crimes committed by convicts in penal colonies of Ukraine

- 291 Soroka S.**
Unauthorized dissemination of information on the destination, movement of weapons, weapons and Military Supplies to Ukraine, movement or placement of the armed forces of Ukraine or other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, made under the conditions of war or a state of emergency: criminal-legal aspect

CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

- 297 Melnychenko B., Rudnytska Yu.**
Legal principles of the organization and exercise of public authority in Ukraine under the conditions of marital state

УДК 338.2:346.7

Володимир Ортинський

Національний університет “Львівська політехніка”,

доктор юридичних наук, професор,

директор Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти

volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ / ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ / ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.001>

© Ортинський В., 2023

Узято до уваги особливості функціонування бізнесу в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Запропоновано при удосконаленні системи економічної безпеки особливу увагу акцентувати на стратегічно важливих напрямках.

Зазначено, що забезпечення сталого розвитку можливе лише на засадах кореляції стратегічних цілей підприємства тенденціям розвитку тієї чи іншої галузі, які подано нижче. Впровадження в практику управління підприємствами принципів і методів антикризового управління, спрямованого на забезпечення їх стійкості і незалежності шляхом неперервного упередження чи подолання кризових явищ. Гармонізація цілей економічної безпеки суб'єктів господарювання та цілей національної безпеки на засадах міжнародного досвіду. Удосконалення інформаційної безпеки (забезпечення технологічної незалежності, оновлення систем обробки і зберігання даних, забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу, а також управління репутацією і брендом у кіберпросторі). Впровадження принципів соціальної відповідальності, які б враховували не лише забезпечення економічної ефективності їх основного виду діяльності, а й такі соціальні аспекти, як збереження і розвиток кадрового потенціалу, підтримка Збройних сил України та територіальної оборони, надання фінансової та гуманітарної допомоги.

Згадано, що рівень економічної безпеки підприємства досить часто неможливо забезпечити самостійно (“силами бізнесу”), безпрецедентна роль у даному випадку надається державі в особі законодавчої, виконавчої та судової влади.

Запропоновано сформулювати сучасну модель (парадигму) правового регулювання економічної безпеки, яка б містила: конституційні гарантії економічної безпеки, закріплені в Основному Законі; законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють економічну діяльність та забезпечують виконання засад економічної безпеки, враховуючи такі, як конкуренція, інвестиції, інновації, підтримка малого та середнього бізнесу.

Охарактеризовано, що автономний вектор – це удосконалення критеріїв оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації центральним органом виконавчої влади – Бюро економічної безпеки України.

Ключові слова: економічна безпека держави, економічна безпека підприємства, ризики, загрози економічній безпеці.

Постановка проблеми. Безпекова проблематика набуває дедалі більшої ваги в умовах сьогодення, адже виклики, зумовлені правовим режимом воєнного стану, змінили вектор суспільного розвитку, одночасно трансформували безпекові детермінанти. Властиво, ефективно функціонування бізнесу вважається запорукою відновлення, формування сучасної інфраструктури та безпечної екосистеми.

Метою статті є дослідження окремих способів правового регулювання безпеки господарської (підприємницької) діяльності.

Аналіз дослідження проблеми. Економічна безпека є предметом численних наукових розвідок, зокрема: Р. Гілпін (теорія геополітики та геоekonomіки), М. Портер (взаємозв'язок економічної безпеки та конкурентоспроможності національної економіки), Р. Каплан (геостратегія та вплив геополітики на економічну безпеку), Дж. Стігліц (вплив глобалізації та економічну безпеку), О. Гетманець (безпека господарської діяльності як об'єкт правової регламентації), О. Подцерковний (господарсько-правовий механізм забезпечення економічної безпеки) та інші.

Проблематика правового забезпечення економічної безпеки у вітчизняному науковому просторі набуває дедалі більшої гостроти, адже воєнні виклики вимагають негайного реагування та регламентації безпекового інструментарію.

Виклад основного матеріалу. Господарська діяльність трактується як діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного типу, що мають цінову визначеність (ст. 3 ГК України) [1].

Правовий захист безпеки господарської / підприємницької / діяльності вважається домінантою соціально-економічного розвитку держави. Держава регламентує та врегульовує безпекові норми функціонування сфер та ланок суспільного виробництва в контексті захисту від ризиків та загроз, очевидно, опосередком спеціально створених центральних органів виконавчої влади, таких як Бюро економічної безпеки України та інших.

Європейська наукова школа використовує об'єктивно-суб'єктивний підхід трактування безпеки:

1) в об'єктивному аспекті, безпека – це відсутність загроз набути цінностям;

2) у суб'єктивному аспекті, безпека – це відсутність страху, що зазначеним цінностям буде завдано шкоди, тобто що вони будуть знищені [2].

Конкретизацію рівнів безпеки подано у Юридичній енциклопедії, диференціювавши мікро-, мезо- та макрорівні: “Безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози” [3]. Тобто, економічна безпека – це захищеність національної економіки в контексті забезпечення сталих темпів соціально-економічного розвитку та захисту інтересів громадян.

Властиво, саме поняття економічної безпеки доцільно розглядати комплексно, як захищеність суб'єкта господарювання від реальних та потенційних ризиків, що є первинною для сталого функціонування та стійкого розвитку.

Економічна безпека підприємства – це здатність підприємства забезпечити стабільну реалізацію своїх економічних, соціальних, політико-правових, екологічних інтересів.

Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до наявних умов, що не позначаються негативно на його діяльності. Зміст цього поняття містить у собі систему засобів, що забезпечують економічну стабільність підприємства [4, с. 578].

Економічна безпека суб'єктів підприємництва у різних наукових школах трактується у двовекторній моделі:

- 1) інструмент мінімізації ризиків;
- 2) складова національної безпекової платформи.

У “Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України” визначалася категорія “економічна безпека” як складова безпеки національної. “Економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання” (рис. 1) [5].

виробнича безпека - це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки
демографічна безпека - це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України
енергетична безпека - це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів
зовнішньоекономічна безпека - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці
інвестиційно-інноваційна безпека - це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості
макроекономічна безпека - це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій
продовольча безпека - це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства
соціальна безпека - це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни
фінансова безпека - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові

*Рис. 1. Складові економічної безпеки**

* Джерело: узагальнено на основі [5]

У процесі формування новітньої парадигми економічної безпеки доцільно акцентувати увагу на таких завданнях:

- удосконалення нормативно-правової бази;
- формування системи заходів щодо запобігання та протидії потенційним ризикам;
- створення інформаційного банку (платформи) даних для перманентного моніторингу, аналізу та моделювання загроз економічній безпеці на засадах ризик-орієнтованого підходу;
- імплементація превентивної безпекової моделі;
- удосконалення інструментарію оцінки ризиків та витрат, спричинених цими ризиками.

Чинна нормативно-правова база неспроможна на сьогодні протистояти усім ризикам та загрозам (врегулювати та мінімізувати наслідки впливу), враховуючи їх перманентну трансформацію/гібридизацію та компіляцію.

Посилення впливу гібридних загроз загалом знижує ефективність традиційних підходів до реалізації прикладних засад державної політики забезпечення економічної безпеки через фактичну

неготовність суб'єктів її інституційної структури до адекватного реагування на виклики й небезпеки гібридного типу. Гібридні загрози, зважаючи на широкий спектр джерел їх походження та механізмів поширення, мають здатність набувати характерних ознак свого вияву, залежно від внутрішньої суті, зовнішньої спрямованості та сфери переважаючого впливу [6, с. 317–329].

Відповідно, безпеку господарської діяльності доцільно розглядати в Україні в адміністративно-правовому контексті і визначити як властивість ефективного функціонування правового адміністративного порядку, що полягає у досягненні спроможності держави та її органів забезпечувати стабільне ефективне функціонування діяльності суб'єктів господарювання шляхом створення для цього необхідних умов та стимулювання розвитку господарської діяльності за рахунок активного впливу держави, що має здійснюватись як у формі прийняття нових нормативно-правових актів, так і у здійсненні державними органами їх повноважень [7, с. 15].

Економічна безпека на мікрорівні, рівні господарської діяльності – стан економічної системи суб'єкта господарювання, який характеризується стабільністю та ефективністю усіх бізнес-процесів, наявністю конкурентних переваг, спричинених раціональним використанням ресурсів, що на основі синергічного ефекту дозволяє протистояти негативним проявам зовнішнього та внутрішнього середовища та забезпечує одержання максимальної економічної вигоди для підприємства в теперішньому і майбутньому періоді.

Україна, як і будь-яка інша держава, має свої особливості та специфіку, які впливають на ризики економічної безпеки підприємств. Основними ризиками, які можуть вплинути на економічну безпеку суб'єктів господарювання, на нашу думку, доцільно вважати: політичну нестабільність; корупцію; фінансову кризу; втрату інфраструктури; частоту зміни норм чинного законодавства.

Для удосконалення правового забезпечення безпеки господарської діяльності важливо окреслити її характерні риси, які відображають сучасний стан національної економіки:

- державне регулювання, яке забезпечується по-перше, законодавчою базою, що регламентує господарську діяльність, її організацію та контроль, а по-друге, діяльністю існуючих державних органів, що задіяні у сфері забезпечення безпеки господарської діяльності;

- економічна спрямованість, що забезпечується створенням конкурентоспроможного середовища;

- соціальна спрямованість, що забезпечується реалізацією соціальних стандартів життя в країні і матиме наслідком підвищення рівня життя населення шляхом покращення економічної ситуації в державі та спрощення ведення підприємницької діяльності, як для фізичних осіб-підприємців, так і юридичних осіб;

- плановість, яка є важливою умовою забезпечення безпеки господарської діяльності шляхом впровадження програмно-цільового методу планування різних галузей суспільного виробництва з визначенням пріоритетних інвестиційних проектів. При цьому слід наголосити, що відповідні програми мають існувати як у державі, так і по окремих регіонах [7, с. 13].

Враховуючи особливості функціонування бізнесу в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, пропонується при формуванні та/або удосконаленні системи їх економічної безпеки, особливу увагу акцентувати на таких напрямках:

- забезпечення сталого розвитку на засадах кореляції стратегічних цілей підприємства тенденціям розвитку галузі;

- впровадження в практику управління підприємствами принципів і методів антикризового управління, спрямованого на забезпечення їх стійкості і незалежності шляхом неперервного упередження чи подолання кризових явищ;

- гармонізація цілей економічної безпеки суб'єктів господарювання та цілей національної безпеки, на засадах міжнародного досвіду;

- удосконалення інформаційної безпеки (забезпечення технологічної незалежності, оновлення систем обробки і зберігання даних, забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу, а також управління репутацією і брандом у кіберпросторі);

– впровадження принципів соціальної відповідальності, які б враховували не лише забезпечення економічної ефективності їх основного виду діяльності, а й такі соціальні аспекти, як збереження і розвиток кадрового потенціалу, підтримка Збройних сил України та територіальної оборони, надання фінансової та гуманітарної допомоги.

Рівень економічної безпеки підприємства досить часто неможливо забезпечити самостійно (“силами бізнесу”), власне, безпрецедентна роль у даному випадку надається державі в особі законодавчої, виконавчої та судової влади.

Економічна безпека підприємства – це також система заходів щодо забезпечення стабільності його діяльності та відсутності загроз із боку зовнішнього середовища, яка може негативно вплинути на його функціонування. Основна мета економічної безпеки полягає у забезпеченні фінансового стану підприємства, збереженні його ресурсів та майна, запобіганні фінансовим втратам та збиткам, одночасно, в забезпеченні стійкості та конкурентоспроможності на ринку.

Для забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно дотримуватись ряду правових засад, які гарантують захист прав та інтересів підприємства, серед яких:

- дотримання законодавства;
- ефективне фінансове управління (наявність фінансової стратегії, збалансованість доходів та витрат, раціональне використання ресурсів, мінімізація фінансових ризиків, забезпечення достатнього рівня прибутковості);
- розробка та впровадження системи управління ризиками;
- розвиток та удосконалення системи внутрішнього аудиту з метою мінімізації властивих ризиків, корупції, шахрайства, зловживань та інших порушень;
- захист інтелектуальної власності;
- формування якісної системи управління персоналом;
- взаємодія зі стейкхолдерами;
- інноваційний розвиток.

Нарешті, економічна безпека підприємства – це стан його стійкості та стабільності, який забезпечується за рахунок дотримання правових засад та комплексного підходу до управління бізнесом.

З метою формування стану захищеності інтересів бізнесу, необхідним є удосконалення механізмів нормативно-правового забезпечення на основі провідного досвіду соціально орієнтованих країн Європи, з обов’язковим врахуванням сучасного стану соціально-економічної безпеки у сфері господарювання, сучасних викликів та загроз, а також пріоритетів їх подолання; перспектив імплементації стандартів розвинених країн, з урахуванням поточної економічної ситуації в Україні; встановлення відповідності законодавства України до нормативних вимог ЄС. Перспективним є вивчення напрямів практичної реалізації державної політики, спрямованої на покращення забезпечення економічної безпеки у контексті вирішення ключових питань функціонування сфери господарської діяльності, з урахуванням її значущості на етапі відновлення України після закінчення війни [8].

Висновки. Під час визначення ризиків у стабільності функціонування економічної системи України, первинно варто враховувати очевидні та перманентні зовнішні загрози інтервенцій з боку Російської Федерації, які, очевидно, не припиняться й у довгострокових перспективах. Таким чином, доцільно сформувати сучасну модель (парадигму) правового регулювання економічної безпеки, яка б містила також конституційні гарантії економічної безпеки, закріплені в Основному Законі; законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють економічну діяльність та забезпечують виконання засад економічної безпеки, включаючи такі, як конкуренція, інвестиції, інновації, підтримка малого та середнього бізнесу та інші.

Окремий вектор подальших напрацювань – удосконалення критеріїв оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації центральним органом

виконавчої влади – Бюро економічної безпеки України. Надважлива у сучасних реаліях його інформаційно-аналітична діяльність щодо оцінки загроз економічній безпеці, ступеня її вразливості та рівня негативного впливу на неї; ідентифікація загроз у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сфері, вплив якої призводить до “тонізації” економіки та послаблення усієї економічної безпеки держави, а також вжиття відповідних заходів щодо управління ризиками у спосіб, що забезпечить їх мінімізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. Дата оновлення: 01.01.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.01.2023).
2. Пасічник В. М. (2011). Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою // Демократичне врядування: Електронне наукове фахове видання Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. № 7. URL : <http://lvivacademy.com/visnik7/index.html> (дата звернення: 12.01.2023).
3. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. URL : <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення: 11.01.2023).
4. Бондарчук Н. В., Кубрак А. А. (2017). Організаційні засади формування системи економічної безпеки на підприємстві // Молодий вчений. № 12 (52). С. 577–580.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/sp:wide> (дата звернення: 12.01.2023).
6. Механізми та функціонально-структурні інструменти забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних загроз економічній безпеці (2019) : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва, Р. Л. Лупака. Львів : Вид-во ННБК “АТБ”, 552 с. URL : https://drive.google.com/file/d/1fC1pwS50W_uia1jEzZ0YnXoR26ttYD-m/view?usp=sharing (дата звернення: 12.01.2023).
7. Правове регулювання безпеки господарської діяльності в Україні (2019) : монографія / Гетманець О. П., Прокопенко А. О., Чорна А. М. та ін. ; за заг. ред. О. П. Гетманець. Харків : Константа. 296 с.
8. Бондаревська К. В. (2022). Нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки в Україні та світі // Проблеми системного підходу в економіці. Вип. № 3 (89). С. 83–90. URL : http://psae-jrnل.nau.in.ua/journal/3_89_2022_ukr/15.pdf (дата звернення: 12.01.2023 р.).

REFERENCES

1. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy*. [Economic Code of Ukraine] No. 436-IV vid 16.01.2003. Data onovlennia: 01.01.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 10.01.2023).
2. Pasichnyk V. M. (2011). *Filosofska katehoriia bezpeky yak osnova novoi paradyhmy derzhavnoho upravlinnia natsionalnoi bezpekoiu*. [The philosophical category of security as the basis of a new paradigm of state management of national security]. Demokratychne vriaduvannia: Elektronne naukovе fakhove vydannia Lvivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. No. 7. URL : <http://lvivacademy.com/visnik7/index.html> (data zvernennia: 12.01.2023).
3. Shemshuchenko Yu. S. *Yurydychna entsyklopediia*. [Legal encyclopedia]. URL : <http://leksika.com.ua/legal/> (data zvernennia: 11.01.2023).
4. Bondarchuk N. V., Kubrak A. A. (2017). *Orhanizatsiini zasady formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky na pidpriemstvi*. [Organizational principles of the formation of the economic security system at the enterprise]. Molodyi vchenyi. No. 12 (52). P. 577–580.
5. *Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy*. [On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine] : Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy No.1277 vid 29.10.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/sp:wide> (data zvernennia: 12.01.2023).
6. *Mekhanizmy ta funktsionalno-strukturni instrumenty zabezpechennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky v umovakh suchasnykh zahroz ekonomichnoi bezpeky*. [Mechanisms and functional-structural tools for ensuring the competitiveness of the national economy in the conditions of modern threats to economic security] (2019) : monohrafiia / za red. T. H. Vasylytsiva, R. L. Lupaka. Lviv : Vyd-vo NNVK

“АТБ”. 552 p. URL : https://drive.google.com/file/d/1fC1pwS50W_uia1jEzZ0YnXoR26ttYD-m/view?usp=sharing (data zvernennia: 12.01.2023).

7. *Pravove rehulivannia bezpeky hospodarskoi diialnosti v Ukraini*. [Legal regulation of the safety of economic activity in Ukraine] (2019) : monohrafiia / Hetmanets O. P., Prokopenko A. O., Chorna A. M. ta in. ; za red. O. P. Hetmanets. Kharkiv : Konstanta. 296 p.

8. Bondarevska K. V. (2022). *Normatyvno-pravove zabezpechennia sotsialnoi bezpeky v Ukraini ta sviti*. [Regulatory and legal provision of social security in Ukraine and the world]. Problemy systemnoho pidkhotu v ekonomitsi. No. 3 (89). P. 83–90. URL : http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/3_89_2022_ukr/15.pdf (data zvernennia: 12.01.2023).

Дата надходження: 20.01.2023 р.

Volodymyr Ortynskyi

Lviv Polytechnic National University,
doctor of juridical sciences, professor,

director of the Institute of law, psychology and innovative education
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>

SECURITY TOOLS ECONOMIC /ENTREPRENEURIAL/ ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF MODERN THREATS ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The article considers the peculiarities of business functioning in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. It has been suggested that when improving the system of economic security, it should focus special attention on strategically important areas.

Ensuring sustainable development is possible only based on correlating the enterprise’s strategic goals with the development trends of one or another industry.

Implementing the principles and methods of anti-crisis management into enterprise management, aimed at ensuring their stability and independence through continuous prevention or overcoming of crisis phenomena. Harmonization of economic security goals of business entities and national security goals based on international experience. Improving information security (ensuring technological independence, updating data processing and storage systems, ensuring information protection from unauthorized access, and reputation and brand management in cyberspace. Implementation of principles of social responsibility, which would take into account not only ensuring the economic efficiency of their main activity but also and took into account such social aspects as preservation and development of personnel potential, support of the Armed Forces of Ukraine, and territorial defense, provision of financial and humanitarian aid.

The enterprise’s economic security level is often impossible to ensure independently (“by the forces of business”); an unprecedented role, in this case, is given to the state in the form of legislative, executive and judicial powers.

It was proposed to form a modern model (paradigm) of legal regulation of economic security, which would contain constitutional guarantees of economic security enshrined in the Basic Law, legislative and regulatory acts that regulate economic activity and ensure the implementation of the principles of economic security, including such as competition, investment, innovation, support of small and medium-sized businesses.

The autonomous vector is the improvement of the criteria for assessing risks and threats to the economic security of the state, the development of ways to minimize them, and the central body of the executive power – the Bureau of Economic Security of Ukraine.

Key words: economic security of the state, economic security of the enterprise, risks, threats to economic security.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК [348:340.12]”10/12”

Дмитро Забзалюк

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін Інституту права
great_master@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

РЕФОРМУВАННЯ КАНОНІЧНОГО ПРАВА В ДОБУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XI–XIII ст.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.008>

© Забзалюк Д., 2023

Висвітлено історико-правові аспекти становлення та реформування церковного та канонічного права Європи в XI–XIII ст. Підкреслено, що середньовічне церковне та канонічне право залишається не тільки головним джерелом релігійного права, а й ключовим елементом сучасних світських правових систем, а концептуальні ідеї та висновки середньовічних каноністів залишаються втіленими в традиції загального права в англomовному світі і правовій спадщині країн континентальної Європи. На прикладі історичного методу показано особливості становлення та реформування канонічного права в середньовічній Європі.

З'ясовано, що основними джерелами канонічного права у Середньовіччі були нормативно-правові документи, котрі у той час мали вищу юридичну силу і видавались Папами: папські булли, декрети, конституції. Це зумовило необхідність їх тлумачення та роз'яснення. Європейські університети стали свого роду центрами викладання канонічного права і, відповідно, саме вони займались доктринальним опрацюванням подібних канонічних та церковних документів, давали їм юридичну оцінку та впроваджували їх подальше використання, формуючи відповідні збірники канонічних норм. Середньовічне церковне, а особливо, канонічне право було набагато більшим, ніж просто набір релігійних приписів, яким слід керуватися віруючим, так як, намагаючись пояснити численні протиріччя, які виникали в процесі імплементації церковних та канонічних норм, каноністи повинні були дослідити легітимність і межі як папської, так і королівської влади.

Запропоновано виділити головні етапи становлення та реформування середньовічного канонічного права. Проаналізовано основні збірки канонічного права доби європейського Середньовіччя та їх впливу на становленні юридичної науки і ролі кано-

ністів, які шляхом тлумачення та коментування папських конституцій внесли значний вклад у розвиток канонічного права і формування правової системи загалом.

Ключові слова: канонічне право, Середньовіччя, церква, церковне право, Папа, реформа, доктрина, правова система.

Постановка проблеми. Авторитет церкви у Середньовіччі був настільки визначальним, що середньовічні юристи дещо змінили акценти римського права в сторону надання більшого значущості церковним та канонічним нормам. Така консолідація призводить до того, що на перший план виходить канонічне право, яке стає пріоритетним з боку подальшого розвитку усєї правової системи.

Середньовічне канонічне право залишається не тільки головним джерелом релігійного права, а й життєво-важливим елементом сучасних світських правових систем, особливо в цивільному праві, де продовжуються відчуватись його вплив. Міркування і висновки середньовічних каноністів залишаються втіленими в традиції загального права в англословному світі і правовій спадщині країн континентальної Європи. Середньовічне канонічне право створило фундаментальну концептуальну силу по створенню певних елементарних ідей і інститутів, які до наших днів продовжують характеризувати європейські суспільства.

Метою статті є історико-правовий аспект становлення та реформування канонічного права та аналіз джерел канонічного права середньовічної Європи в XI–XIII ст.

Аналіз дослідження проблеми. На розвиток правової доктрини у період Середньовіччя вплинула католицька церква, яка підтримувала процес відродження та доктринального опрацювання римського права. Канонічне право цього періоду мало декілька визначальних рис: традиційність, універсальність, екстериторіальність, а також значніш вплив та поширення. Традиційність канонічного права полягала в тому, що воно мало своїм корінням грецьку філософію та римську правову культуру, ввібрало в себе та передало наступним поколінням цілий ряд норм римського права [1, с. 44].

Універсальність, екстериторіальність та його вплив у всіх державах, що прийняли католицизм, зумовили інтеграційну дію канонічного права, яка мала суттєвий вплив на процес “науковості” права в державах католицького світу.

Основними джерелами канонічного права у Середньовіччі були нормативно-правові документи, котрі ра той час мали вищу юридичну силу і видавались Папами: папські булли, декрети, конституції. Це зумовило необхідність їх тлумачення та роз’яснення. Європейські університети стали свого роду центрами викладання канонічного права і відповідно саме вони займались доктринальним опрацювання подібних канонічних та церковних документів, давали їм юридичну оцінку та впроваджували їх подальше використання, формуючи відповідні збірники канонічних норм. Саме тому необхідно підкреслити важливу роль професорів-каноністів, які шляхом тлумачення та коментування папських конституцій внесли значний вклад у розвиток канонічного права. Адже, як уже зазначено вище, вагома кількість та певна суперечливість канонічних норм потребували суттєвого упорядкування, узгодження та оформлення. Однак більшість авторитетних розробників канонічного права XI–XIV ст. уклали збірники канонічних джерел за розпорядженнями монархів та керуючись приписами та вказівками церковної влади.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж аналізувати сутність реформування канонічного права в XI–XIII ст., слід зробити невеличкий екскурс у минуле, а саме, починаючи з періоду

початку IX ст. – в часи правління Карла Великого, котрий одним із перших розпочав процес реформування церковного та канонічного права в Європі.

Реформи Карла Великого підняли статус церкви і значно підвищили її ефективність і важливість як впливового суспільного інституту. Водночас, імператор прагнув досягти більшого контролю над життям церкви у всіх її аспектах, в порівнянні з будь-яким правителем епохи пізньої античності або раннього середньовіччя.

Таке зміцнення церковних інститутів і відродження канонічного права було першою спробою церковної реформації. Незабаром після смерті великого імператора в 814 році, створений ним режим почав слабшати і, в кінцевому результаті зазнав краху, на деякий час сповільнивши реформи не тільки у церковному та канонічному праві, а й узагалі у правовій системі раннього Середньовіччя.

Канонічне право в християнській Європі виникло у вигляді відносно невеликого зводу інструкцій і норм, які регламентували правила поведінки і дотримання ієрархічних відносин в християнських громадах, що поширилися по всьому Середземномор'ю протягом перших трьох століть нашої ери. З часів правління Костянтина система церковного права росла і процвітала під патронажем християнських імператорів. У міру набуття церквою власності і впливу в суспільстві, її керівники отримували і нові засоби примусу і контролю. За цих обставин закони церковного права в разі потреби множилися.

Заперечення кліру проти втручання в церковні справи з боку мирян, в тому числі знаті і навіть королів, не припинялися і прийняли форму потужного реформаторського руху в церкві, члени якого забезпечували контроль за справами папської адміністрації в середині XI століття. Реформатори бачили в канонічному праві важливий засіб для підтримки своїх зусиль врятувати церкву від зла мирського контролю. Результати привели до посилення правової системи церкви.

Вони включали перетворення самого права, яке стало більш доступним завдяки складанню авторитетних збірників церковного права і навчання з канонічного права як системи теоретичних і практичних дисциплін, окремо від теології і цивільного права.

Подальше відродження канонічного права ми пов'язуємо із періодом початку X ст. Серед численних компіляцій канонічного права, що з'явилися в X ст., найбільш впливовим був синодальний звід канонів в двох книгах (“*Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*”), складений приблизно в 906 році абатом Регіно з Прюма. Вагомою особливістю зводу Регіно було те, що він надавав канонічному праву особливого і вирішального характеру в частині регулювання прав та обов'язків мирян. В даному зводі була розроблена, зокрема, і інструкція для духовенства і церковної адміністрації.

Видатною канонічною працею початку XI ст. були “Декрети” Бурхарда, колишнього єпископа Вормського, що з'явилися в період між 1000–1025 роками. Праця Бурхарда була широко поширена і на багато століть залишалася авторитетним виданням, яким можна було користуватися в середньовічних бібліотеках. “Декрети” Бурхарда можуть бути охарактеризовані як канонічна і теологічна енциклопедія, так як в них була зроблена спроба охопити канонічне право цілком, від початку і до кінця, як і багато інших проблем, які більш пізні автори будуть класифікувати як моральну теологію або теологічну систему моралі і моральності.

Протягом X–XI ст. канонічні правила, що визначали порядок обрання ієрархів церкви, періодично скасовувалися. Єпископи, абати і інші представники церкви, такі як голова або суддя церковного суду, офіціали, члени церковного суду, аж до парафіяльних священиків включно, як правило, займали свої посади, будучи призначеними місцевими землевласниками і дворянами, які часто вимагали від кандидата-наступника поступки церковної власності за забезпечення його призначення. Безліч інших положень канонічного права, що стосуються надання бенефіція до відкриття вакансії і/або призначення на церковну посаду, також тимчасово скасовувалися протягом цього періоду. Лицарі і знать майже повсюдно претендували на перерозподіл в свою користь частини, а іно-

ді і всієї десятини та інших доходів церкви від своїх майорів в якості компенсації за пропонувану ними захист від ще більш жадібних конкурентів [2, с. 192].

Таким чином, суспільно-політична, канонічна та релігійна ситуація в Європі, котра склалась до середини XI ст., вимагала однозначних змін як у самій церкві та канонічному праві, так і в інститутах влади та суспільства загалом. Церква усіяко намагалася протистояти посиленню королівської влади та спробам централізувати владні повноваження в усіх сферах суспільно-політичного розвитку. Місцеві феодали все частіше починали вести “власну гру”, не особливо озируючись на думку духовенства, котре починало втрачати контроль над душами вірян.

Тому церковні реформатори, такі як Папи Григорій VII та Урбан II у кінці XI ст. прийшли до висновку, що необхідно вирішити чотири тактичні завдання, щоб досягти своєї кінцевої мети. По-перше, їм необхідно було створити нові склепіння старого права, щоб продемонструвати, що їх метою була легітимація духовної традиції. По-друге, створити нові закони, які стануть опорою їх програми, заповнюючи прогалини в існуючому зводі правових норм. По-третє, вони повинні були розвинути відповідні процедурні механізми, а нові суди, що мають діяти більш ефективно, повинні були виправляти порушення церковного права. І, по-четверте, церкві були потрібні нові і дієві способи, ніж ті, які були в наявності, для виявлення порушників і передачу їх суду [3, с. 248].

У першій половині XII ст. з’являється фундаментальна праця, котра одразу стала певним доктринальним узагальненням канонічного права середньовічної Європи, а саме “Декрети” Граціана.

Діалектична аргументація “Декретів” і була тією важливою справою, що зробило працю Граціана набагато більш привабливішою для викладачів канонічного права, ніж будь-яка доступна в той час альтернатива. Саме, з огляду на повноту книги і іноді тонкощі її аргументації, викладачі канонічного права протягом одного або двох десятиліть з дня її появи цілком визнали його фундаментальним підручником зі свого предмета. Він зазначив певний критичний розрив із більш ранніми склепіннями канонічного права, і тому загальноприйнятим було вважати, що “Декрети” стали початком так званого класичного періоду канонічного права. Періоду, коли канонічне право досягло своєї академічної форми і найбільш стійких характеристик.

Насправді книга Граціана виявилася настільки корисною і важливою, що вчений XII століття, чие ім’я залишилося невідомим, вважав за необхідне перевести “Декрети” на давньофранцузьку мову, можливо на прохання світських осіб, рівень знання яких латинської мови не відповідав мінімально необхідному для читання книги в оригіналі [2, с. 209].

Відомо, що “Декрети Граціана” швидко стали стандартним підручником в школах, де вивчалось канонічне право, тому що безліч ранніх рукописів роботи містили на полях записи питань і пояснень, які викладачі піднімали в своїх лекціях з різних проблем, разом з перехресними посиланнями на інші актуальні фрагменти тексту Граціана. Ці приватні коментарі і питання, традиційно називаються глосами, тоді як звід численних глос окремими викладачами часто називався “ретельно підготовлені глоси” або “лектура” (lectura). Систематизований коментар юридичного тексту, з якого виключена детальна експертиза окремих слів і фраз, часто називався “summa” [4, р. 394].

Такі умови склалися з настанням щодо мирного часу і були обумовлені зростанням добробуту Європи, який дозволив багатьом людям не займатися виснажливим фізичною працею, і більш оптимістичним поглядом на світ, характерним для XI ст.

Дещо згодом Папа Григорій IX уповноважив видатного каталонського каноніста Раймонда з Пейніфорда підготувати новий офіційний звід декреталій, який включав би усе чинне папське і церковне право, починаючи з Граціана і до часу правлячого Папи. Одержаний в результаті текст був названий “Декреталії Григорія IX” (“Decretales Gregorii IX”), але неофіційно він був більш відомий як “Liber extra”, і був масивною компіляцією майже 2000 декреталій, систематизованих за тим же принципом, за яким Бернард з Павії зробив це в своїй компіляції. Римський Папа офіційно видав цю працю у вересні 1234 року, і у своєму листі про передачу університетам Болоньї і Парижа

вказав, що вона повинна викладатися на юридичних факультетах як офіційне видання законодавства римо-католицької церкви. “Liber extra” залишався офіційно чинним у римо-католицькій церкві аж до 1918 року [4, р. 396].

Досліджувана доба породила величезну кількість нових законів і нові правові доктрини майже всюди в латинському світі Західної Європи. Зокрема, в Англії XIII ст. було століттям багатим в питанні законодавчої діяльності, від Великої хартії вольностей до Вестмінстерських статутів. Це також було століттям авторитету загального права Генрі Брактона, який написав трактат “Про закони і звичаї англійського королівства”, що став джерелом загального права, а також “Щорічників”, тобто судових протоколів складених у вигляді звітів про судові засідання. Франція XIII ст. переживала законодавчий бум і хвилю інновацій в праві, зокрема велику кількість королівських ордонансів, постанови Генеральних Штатів, і появу “Кутюми Бювезі”, складених Бомануаром в 1280 році. У XIII столітті в Німеччині приймаються: “Саксонське зерцало”, в Іспанії – “Сім Партид мудрого короля Дона Альфонса” і “Королівський суд”, а в Італії – “Книга Августина”, разом із незліченною кількістю законів європейських міст.

Висновки. Середньовічне канонічне право було набагато більшим, ніж просто набір релігійних приписів, яким слід керуватися віруючим, так як, намагаючись пояснити численні протиріччя, які виникали в процесі імплементації церковних та канонічних норм, каноністи повинні були дослідити легітимність і межі як папської, так і королівської влади. А канони швидше втілювали систему права, багато в чому паралельну світським галузям права, а іноді, і конфліктує з ними. Однак саме канонічне право здобуло перемогу в даному конфлікті.

Розквіт канонічного права, обумовлений необхідністю проведення церковних реформ, супроводжувався на диво високою активністю народних мас щодо вивчення та розуміння різного роду доктрин канонічного права і сприяв розвитку юридичної науки в цілому. У правовій науці склалася думка, що у період Середньовіччя розвиток правової доктрини пов’язаний здебільшого з діяльністю європейських університетів. Викладання канонічного права в університетах зумовило необхідність тлумачення та роз’яснення положень папських конституцій, тобто фактично їх доктринального опрацювання. Саме тому необхідно підкреслити важливу роль професорів-каноністів, які шляхом тлумачення та коментування різноманітних церковних та канонічних джерел внесли значний вклад у розвиток канонічного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мочульська М. Є., Семків В. О. (2015). *Правова доктрина в континентальній правовій системі*. Львів : Світ. 432 с.
2. Зайбт Ф. (2009). *Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем* / пер. з нім. Х. Назаркевич, О. Конкевич ; наук. ред. Р. Паранько. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету. 512 с.
3. Лінч Дж. (1994). *Середньовічна церква. Коротка історія* / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи. 492 с.
4. *History of the University in Europe*. (1992). Vol. 1. Cambridge. 455 с.

REFERENCES

1. Mochulska M. Ye., Semkiv V. O. (2015). *Pravova doktryna v kontynentalnii pravovii systemi*. [Legal doctrine in the continental legal system.]. Lviv : Svit. 432 p.
2. Zaibt F. (2009). *Blysk i vbohist Serednovichchia. Istoriiia z pochatkom i kintsem*. [A story with a beginning and an end.] / per. z nim. Kh. Nazarkevych, O. Konkevych ; nauk. red. R. Paranko. Lviv : Vydavnytstvo Ukrainkoho Katolytskoho Unversytetu. 512 p.
3. Linch Dzh. (1994). *Serednovichna tserkva*. [Medieval church.]. Korotka istoriia / per. z anhl. V. Shovkuna. Kyiv : Osnovy. 492 p.
4. *History of the University in Europe*. (1992). Vol. 1. Cambridge. 455 p.

Дата надходження: 11.01.2023 р.

Dmytro Zabzaliuk

Lviv State University of Internal Affairs,
doctor of legal sciences, professor
head of the department of general legal disciplines of the Institute of Law
great_master@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

**REFORMATION OF CANON LAW DURING THE EUROPEAN MIDDLE AGES
(XI–XIII CENTURIES): HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS**

The article highlights the historical and legal aspects of the formation and reformation of church and canon law in Europe in the 11th–13th centuries. It is emphasized that medieval church and canon law remains not only the main source of religious law, but also a key element of modern secular legal systems, and the conceptual ideas and conclusions of medieval canonists remain embodied in the tradition of common law in the English-speaking world and the legal heritage of the countries of continental Europe. Using the example of the historical method, the peculiarities of the formation and reformation of canon law in medieval Europe are shown.

It has been found that the main sources of canon law in the medieval era were normative legal documents, which at that time had the highest legal force and were issued by the Popes: papal bulls, decrees, constitutions. This necessitated their interpretation and clarification. European universities became a kind of centers for teaching canon law and, accordingly, they were the ones who were engaged in the doctrinal elaboration of such canonical and church documents, gave them a legal assessment and implemented their further use, forming the corresponding collections of canonical norms. Medieval ecclesiastical, and especially, canon law was much more than just a set of religious precepts to be followed by believers, since, trying to explain the numerous contradictions that arose in the process of implementing ecclesiastical and canonical norms, canonists had to investigate the legitimacy and limits of both papal, and royal power.

It is proposed to highlight the main stages of formation and reformation of medieval canon law. The main collections of canon law of the European Middle Ages and their influence on the formation of legal science and the role of canonists, who by interpreting and commenting on papal constitutions made a significant contribution to the development of canon law and the formation of the legal system as a whole, are analyzed.

Key words: canon law, Middle Ages, church, church law, Pope, reform, doctrine, legal system.

УДК 340.115:342.7.

Дмитро Забзалюк

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін Інституту права
great_master@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

Руслан Тополевський

Львівський державний університет внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін Інституту права
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-3322>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.014>

© Забзалюк Д., Тополевський Р., 2023

Висвітлено методологічні засади та аспекти дослідження сфери прав людини. Підкреслено, що при формуванні системи методів для дослідження прав людини існує необхідність врахування таких елементів, як галузь юридичної науки та її специфічний термінологічний апарат, покоління, до якого належить обране право, територія, на якій здійснюється реалізація права тощо. На прикладі порівняльно-правового методу показано особливості дослідження прав людини, з урахуванням взаємодії міжнародної, регіональної та національної систем захисту прав людини. Запропоновано при застосуванні порівняльно-правового методу щодо дослідження прав людини здійснювати дослідження за певними стадіями. Встановлено необхідність поєднання різнорівневих методів дослідження з урахуванням мети дослідження.

З'ясовано, що існує необхідність формулювання певного набору концептуальних положень, визнання яких становить світоглядну основу доктрини прав людини: обов'язок держави поважати права людини, невідчужуваність прав людини, універсальність. Підкреслено, що детальний розбір таких фундаментальних положень потрібен лише за умови, що це є метою такого дослідження. В іншому випадку обговорення змісту цих положень відволікає дослідника від основної мети дослідження – з'ясування місця і ролі відповідного права людини в системі прав людини.

Запропоновано виділити певні блоки методів, залежно від спрямованості дослідження. Визначено необхідність відбору “серцевини” (“ядра”) методів дослідження так, щоб вони доповнювали одне одного і взаємно посилювали. Автори встановили, що зміна “серцевини” дослідження призводить не лише до зміни типу дослідження, але й зміна

аргументації та формування іншого набору висновків дослідження у сфері прав людини залежить від того, які методи будуть взяті за основу дослідження.

Ключові слова: права людини, метод, методологія, методологічні засади, мета дослідження.

Постановка проблеми. Проблематика вибору системи методів дослідження прав людини постає щоразу, коли дослідник формує як тему дослідження, так і визначає мету та завдання дослідження. Водночас, вибір методів дослідження – це не формальне виконання умов публікації наукових досліджень, а дієвий засіб фіксації векторів наукового інтересу. В цьому відношенні сфера прав людини як точка застосування згаданої системи методів дослідження має певні унікальні риси. Серед них можна, зокрема, назвати те, що доктрина прав людини є достатньо випрацьованою. Внаслідок цього, перед дослідником постає питання висвітлити такі аспекти доктрини прав людини, які раніше не висвітлювалися. Одним із можливих інструментів ми можемо назвати застосування нового методу (сукупності методів), які ще не застосовувалися для висвітлення даної проблематики, що дозволить отримати нові результати та висновки досліджень.

Наукові статті за результатами досліджень у сфері прав людини зазвичай супроводжуються описом методологічного апарату, який використовується для них. Іноді цей опис може бути доволі формальним. Однак у деяких дослідженнях концентрування на певному методі (збірці методів) дозволяє висвітлити невидимі до цього часу аспекти. Водночас, вважаємо за необхідне підкреслити наявність існування базових методологічних засад, без яких власне дослідження прав людини як юридичне термінопоняття втрачає свій сенс або перетворюється на протилежність. Прикладом такого “методологічного заперечення” прав людини було розуміння прав людини в радянській юриспруденції як “буржуазного феномена” або поява “ісламського розуміння прав людини”, яке, використовуючи праволюднну термінологію, описує однак власну бачення, частково несумісне з базовою концепцією.

Метою статті є визначення правил і вимог формування методології дослідження відповідного аспекту доктрини прав людини, формулювання основних методологічних засад, на яких згодом можливий розвиток і вивчення термінопоняття “права людини” або “людські права” (за академіком П. Рабіновичем) та системи прав людини загалом. Автори усвідомлюють обмеженість своїх зусиль і прагнуть сприяти удосконаленню вибору методології дослідниками та постановці нових завдань та проблем.

Аналіз дослідження проблеми. Методологія дослідження враховує підбірку різнорівневих методів різного рівня абстрагування. До питання методології юридичних досліджень зверталися, наприклад, Р. Циппеліус [1], М. Кельман [2, 3]. Так, професор М. Кельман на основі ступеня спільності видів пізнання визначає такі види методології: світоглядний, загальнонауковий, спеціальнонауковий, спеціально-юридичний, рівень процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень [3, с. 61, 62].

Світоглядний метод дозволяє вибрати концепт та дискурс, у рамках яких здійснюватиметься дослідження. Загальнонаукові методи дозволяють оцінити вибір методів дослідження на високому рівні абстрагування. Спеціальнонауковий метод враховує предметну основу дослідження доктрини прав людини. Спеціально-юридичний метод дозволяє працювати з певними властивостями доктрини прав людини. Методологічний рівень процедур і методик – дозволяє виокремлювати та використовувати такі процедури і методики для дослідження окремих прав людини або окремих аспектів конкретних прав людини. Так, наприклад, проблема методології дослідження прав людини піднімається в прикладних дослідницьких програмах: при дослідженні зв'язку між міжнародним економіч-

ним правом та міжнародним правом прав людини [4], при дослідженні прав осіб, із когнітивними вадами у випадку кримінального переслідування [5], при здійсненні громадського контролю за станом дотримання прав людини в публічних програмах охорони здоров'я [6].

Можна сказати, що питання методологічних засад дослідження прав людини постає практично перед кожним дослідником у цій сфері. Однак вважаємо за необхідне відзначити, що такий вибір має суто прагматичне значення для цілей конкретного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади дослідження можна описати як такі, що складаються з власне світоглядної (концептуальної) складової та методів різного рівня (загальнонауковий, спеціальнонауковий, спеціально-юридичний, рівень процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень).

Що стосується світоглядного рівня дослідження, на нашу думку, вартує визначити набір фундаментальних (базових) положень, на основі яких і здійснюватиметься вивчення певних аспектів прав людини. Водночас, спір про сутність прав людини все ще не вирішений і навряд чи буде вирішений.

Існує певний набір положень, які становлять основу доктрини прав людини і визнання яких становить методологічний фундамент дослідження прав людини на світоглядному рівні до яких можна віднести: обов'язок держави поважати права людини, невідчужуваність прав людини, їх універсальність. До того ж, ці положення можуть бути розширені і деталізовані. Так, Р. Алексі пропонує відрізнити права людини від інших прав на основі п'яти ознак: універсальність, моральна значущість, фундаментальність, пріоритет щодо позитивного права, абстрактність [7, с. 174]. Д. Донеллі вказує на такі характеристики прав людини: універсальність прав людини; пріоритет прав людини над іншими аналогічними вимогами; особливий тип прав людини в розумінні того, що вони – головні моральні права; права людини виявляються тоді, коли їх ефективно не гарантує державно-юридична практика; є мовою жертв і позбавлених прав; вимога дотримання прав людини часто супроводжується вимогою змінити практику держави в певній сфері; встановлюють моральні стандарти легітимності державної політики [8, с. 33; 35]. Таким чином, дослідження прав людини ставить перед дослідником завдання артикуляції цих положень та тримання їх в полі уваги протягом всього дослідження.

Завдання формування ефективної збірки методів дослідження вирішується дослідником кожного разу, коли відбувається формування плану дослідження. Водночас, у процесі дослідження може виявитися необхідність розширення та доповнення цієї збірки іншими методами.

Що стосується сфери прав людини, то формування підбірки методів дослідження має свої особливості. Залежно від обраного автором підходу до методологічної збірки, серед них можна виділити такі виміри: історичний, філософсько-правовий, міжнародно-правовий, теоретико-правовий, галузевий (юридико-практичний, прагматичний).

У випадку, коли тема та мета дослідження зосереджується на історичних особливостях дослідження прав людини, автор обиратиме методи, що допоможуть краще підсвітити застосування історичного підходу. Так, наприклад, історичний метод може доповнюватися порівняльно-правовим методом, який дозволяє описати становлення певного права людини, його місце у відповідному поколінні прав людини.

Якщо говорити про міжнародно-правовий вимір, у цьому випадку може бути використано як порівняльно-правовий, так і системний методи. Це пов'язано передусім із тим, що автор дослідження має, з одного боку, висвітлити відповідну проблематику в системі міжнародного права, в якій права людини є лише однією з підсистем. З іншого боку, потрібно зберігати прив'язку до національної системи прав людини. В цьому відношенні очевидно йтиметься про комплексність їхнього застосування.

Порівняльно-правовий метод забезпечує широкий спектр прийомів та методик, які можуть бути використані при дослідженні прав людини. Порівняльно-правовий метод – це “сукупність прийомів виявлення загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування правових систем (та їх елементів) шляхом порівняння” [9, с. 13]. Під порівнянням, своєю чергою, розуміється “пізнавальна операція, що дає змогу на підставі фіксованої ознаки встановити подібність або відмінність об’єктів шляхом співставлення” [9, с. 13]. Порівняльний метод щодо прав людини може бути використаний як на макро-, так і на мікрорівні. Наприклад, як порівняння систем захисту прав людини, характерне для різних держав, так і порівняння співвідношення міжнародної або регіональної системи захисту прав людини з національною системою захисту прав людини. Варто зазначити, що таке порівняння може здійснюватися як загалом, так і щодо окремих прав людини або груп прав людини (наприклад, порівняння прав людини за поколінням або за видом). Інший можливий рівень застосування порівняльно-правового методу – співставлення тексту міжнародного договору і закону, які регулюють схожу сферу прав людини, або співставлення національної судової практики щодо захисту певного права людини і практики міжнародних судових (квазісудових) органів із прав людини. Особливість застосування порівняльно-правового методу у сфері прав людини пов’язана з тим, що саме на міжнародні судові органи держави нерідко покладають повноваження встановлення в процесі їх діяльності певних стандартів розуміння прав людини та належну практику їх застосування та обмеження. Таким прикладом є система захисту прав людини в рамках Ради Європи. Відповідно, держави-учасниці Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) можуть співставляти свою практику у сфері прав людини як між собою, так і по відношенню до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Цікавим у цьому відношенні буде те, що, наприклад, із підходами до певних прав людини, прийнятими в США (в практиці Верховного Суду) доцільно співставляти саме практику ЄСПЛ, а не окремих держав. Це пов’язане як з рівнем генералізації досліджуваної проблеми (пошук певного стандарту прийняттого для правових систем держав Ради Європи або штатів США), так і з тим, що з деяких праволюдних питань підходи в цих системах захисту прав людини можуть відрізнятися або бути певним зразком для іншої. Так, наприклад, свобода вираження поглядів відповідно до Конституції США не може обмежуватися державою, а в рамках ЄКПЛ – таке обмеження можливе. Інший приклад, який дозволяє “підсвітити” окремі аспекти порівняльно-правового дослідження прав людини, є право на приватність, яке було сформульоване в судовій практиці США (справа Роу проти Вейда), тоді сприйняте і розвинуте в рамках європейської системи захисту прав людини, а нещодавно було суттєво переглянуте Верховним Судом США.

Таким чином, пропонуємо при застосуванні порівняльно-правового методу щодо дослідження прав людини здійснити наступні стадії: 1) вибір та вивчення систем захисту прав людини, які порівнюються [10, с. 35]; 2) визначення змісту обраного права в доктринальному, нормативно-правовому та юридико-практичному вимірах в обох обраних системах; 3) визначення більш ефективних стандартів, норм, приписів регулювання досліджуваного права; 4) формулювання висновків щодо доцільності та можливості поширення певного більш ефективного стандарту, норми, припису, що регулює досліджуване людське право.

Філософсько-правовий методологічний вимір дослідження прав людини передбачає вибір методів, характерних саме в рамках філософського дискурсу. Йдеться як про особливості застосування діалектичного, логічного, метафізичного, герменевтичного методів до проблематики прав людини, так і з’ясування змісту окремих філософсько-правових підходів до прав людини [11, с. 11].

Вважаємо, що можна виділити певні блоки методів, залежно від спрямованості дослідження: 1) з’ясування того, як можуть існувати права людини (онтологічний, природно-правовий підхід); 2) визначення їх соціальної значимості та специфіки втілення (аксіологічний і феноменологічний підходи); 3) врахування доцільності та реальності (прагматичний підхід, методи реалізму);

4) з'ясування внутрішньої будови, інституційного та інструментального змісту (системний підхід, інституційний підхід, структурно-функціональний аналіз, метод структуралізму, синергетичний підхід); 5) визначення особливостей формування та розвитку (історичний, культурологічний, еволюціоністський підходи); 6) дослідження прав людини, з урахуванням людини як основного суб'єкта їх творення і мети призначення (антропологічний, психологічний, екзистенційний підходи) тощо.

Теоретико-правовий вимір дозволяє зосередити увагу на методах, які, з одного боку, дозволяють забезпечувати високий рівень абстрагування, а з іншого – дозволяють досліджувати конкретну юридичну практику, здійснювати узагальнення, класифікацію, формулювати визначення.

Галузевий вимір робить акцент на виборі методів дослідження, які дозволять сконцентруватися саме на конкретній юридичній проблемі конкретної галузі права. Так, наприклад, при вирішенні питання щодо відповідності практики, яка склалася щодо приватної власності, будуть використовуватися як спеціально-прикладні методи галузі цивільного права, так і методи case-law для дослідження практики Європейського суду з прав людини.

Зазначимо, що при формуванні системи методів для дослідження прав людини існує необхідність врахування таких елементів, як галузь юридичної науки та її специфічний термінологічний апарат, покоління, до якого належить обране право, територія, на якій здійснюється реалізація права тощо.

Вважаємо за необхідне поєднання різнорівневих методів дослідження, з урахуванням мети дослідження.

Висновки. При формуванні системи методів для дослідження прав людини існує необхідність врахування таких елементів, як галузь юридичної науки та її специфічний термінологічний апарат, покоління, до якого належить обране право, територія, на якій здійснюється реалізація права тощо.

Поєднання різнорівневих методів дослідження, з урахуванням мети дослідження, забезпечує достатню глибину опрацювання матеріалу дослідження і дозволяє робити висновки різного рівня абстрагування (від загально-філософських методів до спеціально-прикладних).

Обговорення таких положень доцільно здійснювати лише тоді, коли це становить мету дослідження і дозволяє забезпечити належну глибину аргументації. В іншому випадку, згадка базових положень доктрини прав людини має формальне спрямування. Детальний розбір таких фундаментальних положень відволікає дослідника від основної мети дослідження – з'ясування місця і ролі відповідного права людини в системі прав людини.

Вважаємо, що дослідження прав людини (людських прав) мають базуватися на таких фундаментальних засадах: права людини (людські права) існують, незалежно від волі людини; права громадянина похідні від прав людини і забезпечуються державою, тоді як права людини можуть забезпечуватися як державою, так і наднаціональними засобами.

Формування методології дослідження у сфері прав людини вимагає від дослідника необхідності відбору “серцевини” (“ядра”) методів дослідження так, щоб вони доповнювали одне одного і взаємно посилювали. Своєю чергою, зміна “серцевини” методів дослідження призводить не лише до зміни типу дослідження, але й зміни аргументації та формування іншого набору висновків дослідження у сфері прав людини, тобто залежить від того, які методи будуть покладені в “серцевину” дослідження.

Подальші дослідження цієї тематики передбачають більш глибоке вивчення способів поєднання методів та з'ясування їхньої ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Циппеліус Р. (2004). Юридична методологія. Київ : Вид-во “Реферат”. 176 с.

2. Кельман М. (2011). Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження. Тернопіль : Тернограф. 348 с.
3. Кельман М. (2011). Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : Тернограф. 492 с.
4. Petersmann. (2018). Ernst-Ulrich, Human Rights, Constitutional Justice and International Economic Adjudication: Legal Methodology Problems. European University Institute Department of Law Research Paper. No. 18. URL : <https://ssrn.com/abstract=3275233>.
5. Arstein-Kerslake A., Gooding P., Mercer S., Raymond M., McSherry B. (2019). Implementing a Participatory Human Rights-Based Research Methodology: The Unfitness to Plead Project. Journal of Human Rights Practice. Volume 11. Issue 3. November. P. 589–606. URL : <https://doi.org/10.1093/jhuman/huz034>.
6. Gruskin S., Ferguson L., Kumar S., Nicholson A., Ali M., et al. (2017). A novel methodology for strengthening human rights based monitoring in public health: Family planning indicators as an illustrative example. PLOS ONE. No. 12 (12). URL : <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186330>.
7. Алексі Р. (2008). Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. Філософія прав людини. Київ : Ніка-Центр. 320 с.
8. Донеллі Дж. (2004). Права людини у міжнародній політиці. Київ : Кальварія. 280 с.
9. Харитонов Є., Харитонова О. (2002). Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків : Одісей. 592 с.
10. Ситар І., Чорнобай О. (2009). Методологічні основи порівняльного правознавства. Львів : ЛьвДУВС. 72 с.
11. Балинська О. М., Ященко В. А. (2009). Методологія сучасного правознавства: посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ДУВС. 372 с.

REFERENCES

1. Tsyppeilius R. (2004). *Yurydychna metodolohiia*. [Legal methodology.]. Kyiv : Vyd-vo "Referat". 176 p.
2. Kelman M. (2011). *Yurydychna nauka yak ob'iekt metodolohichnoho doslidzhennia*. [Legal science as an object of methodological research.]. Ternopil : Terno-hraf. 348 p.
3. Kelman M. (2011). *Yurydychna nauka: problemy metodolohii*. [Legal science: problems of methodology.]. Ternopil : Terno-hraf. 492 p.
4. Petersmann/ (2018). Ernst-Ulrich, Human Rights, Constitutional Justice and International Economic Adjudication: Legal Methodology Problems. European University Institute Department of Law Research Paper. No. 18. URL : <https://ssrn.com/abstract=3275233>.
5. Arstein-Kerslake A., Gooding P., Mercer S., Raymond M., McSherry B. (2019). Implementing a Participatory Human Rights-Based Research Methodology: The Unfitness to Plead Project. Journal of Human Rights Practice. Volume 11. Issue 3. November. P. 589–606. URL : <https://doi.org/10.1093/jhuman/huz034>.
6. Gruskin S., Ferguson L., Kumar S., Nicholson A., Ali M., et al. (2017). *A novel methodology for strengthening human rights based monitoring in public health: Family planning indicators as an illustrative example*. [A novel methodology for strengthening human rights based monitoring in public health: Family planning indicators as an illustrative example.]. PLOS ONE. No. 12 (12): URL : <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186330>.
7. Aleksi R. (2008). *Instytutsionalizatsiia prav liudyny v demokrattynii konstytutsiinii derzhavi*. [Institutionalization of human rights in a democratic constitutional state. Philosophy of human rights.]. Filosofiia prav liudyny. Kyiv : Nika-Tsentr. 320 p.
8. Donelli Dzh. (2004). *Prava liudyny u mizhnarodnii politytsi*. [Human rights in international politics]. Kyiv : Kalvariia. 280 p.
9. Kharytonov Ye., Kharytonova O. (2002). *Porivnialne pravo Yevropy: osnovy porivnialnoho pravoznavstva*. [Comparative law of Europe: foundations of comparative jurisprudence.]. Yevropeiski tradytsii. Kharkiv : Odisei. 592 p.
10. Sytar I., Chornobai O. (2009). *Metodolohichni osnovy porivnialnoho pravoznavstva*. [Methodological foundations of comparative jurisprudence.]. Lviv : LvDUVS. 72 p.
11. Balynska O. M., Yashchenko V. A. (2009). *Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva : posibnyk* [Methodology of modern jurisprudence : manual] / za zah. red. O. M. Balynskoi. Lviv : LvDUVS. 372 p.

Дата надходження: 11.01.2023 р.

Dmytro Zabzaliuk

Lviv State University of Internal Affairs,
doctor of legal sciences, professor,
head of the department of general legal
disciplines of the Institute of Law
great_master@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

Ruslan Topolevsky

Lviv State University of Internal Affairs,
PhD., associate professor,
associate professor of the department of
general legal disciplines of the Institute of Law

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-3322>

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF HUMAN RIGHTS RESEARCH

The article highlights the methodological fundamentals and aspects of human rights research. It is emphasized that when forming a system of methods for the study of human rights there is a need to take into account such elements as the branch of legal science and its specific terminology, the generation to which the chosen right belongs, the territory where the right is implemented, etc. In the comparative legal method example, the features of human rights research are shown, taking into account the interaction of international, regional, and national human rights protection systems. It is proposed that when applying the comparative legal method to the study of human rights, research should be carried out at certain stages. The authors establish the need to combine multi-level research methods, taking into account the purpose of the study.

It is determined that there is a need to formulate a certain set of conceptual provisions, the acceptance of which is the ideological foundation of the doctrine of human rights: the duty of the state to respect human rights, the inalienability of human rights, and universality.

It was emphasized that a detailed analysis of such fundamental provisions is necessary only if it is the purpose of such a project. Otherwise, the discussion of the content of these provisions distracts the researcher from the study's main purpose – to clarify the place and role of the relevant human right in the human rights system.

It is proposed to define certain blocks of methods depending on the focus of the study. The necessity of selecting the “core” (“nucleus”) of research methods in such a way that they complement each other and mutually reinforce is indicated. The authors found that the change of the “core” of the study entails not only a change in the nature of the study but also a change in the argumentation and the formation of a different set of conclusions of the study in the field of human rights depends on what methods will be put in the core of the research.

Key words: human rights, a method, a methodology, methodological principles, the purpose of the study.

УДК 340.15

Володимир Макарчук

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua
ORCID ID : //orcid.org/0000-0001-6292-8419

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ БІЖЕНЦІВ ТА ОБМІНУ НАСЕЛЕННЯМ В УКРАЇНІ ХХ ст.: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.021>

© Макарчук В., 2023

Зазначено, що ХХ ст. ознаменувалося великими міграціями населення – в світі загалом, Європі, яка пережила дві світові війни, та в Україні зокрема. На жаль, супроводжувалися міграційні процеси великою кількістю біженців. Значні групи населення відривалися від звичних місць проживання напів добровільно, внаслідок оптації громадянства. Зрозуміло, що переважно ці рухи багатотисячних мас населення відбувалися не без втручання державних установ, із відповідною нормативно-правовою базою – як міжнародно-правовою, так і “внутрішнього” походження.

Проаналізовано міграційні процеси в Україні, передусім доби двох Світових воєн. Розглянуто як міжнародно-правові документи, що регулювали оптацію громадянства (радянсько-німецькі угоди 1939–1940 рр., домовленості з післявоєнними польським та чехословацьким урядами тощо), так і законодавчі положення, що регулювали міграцію на “внутрішньому” рівні.

Відмічено, ту обставину, що у окремих випадках міграції населення не були врегульовані відповідними міждержавними угодами, що залишило великі анклавні румунського (Герцаївський район в Буковині) та угорського (Берегівський район та ін. землі Закарпаття) населення в складі сучасної України. Остання обставина певним чином ускладнює відносини нашої держави з Угорщиною, керованою великодержавним урядом Віктора Орбана.

Висловлюється думка, що історичний досвід ХХ ст. механічно незастосовний для сучасних умов, але окремі аспекти можуть бути враховані вітчизняними законодавцями при врегулюванні наслідків російської агресії 2014–202? рр. проти суверенної України.

Ключові слова: кордони України, громадянство України, біженці, оптація громадянства, правове регулювання міграції населення.

Постановка проблеми. Очікуване завершення російсько-української війни 2014–202? рр. неминуче породить міграції російського та проросійського населення з тимчасово окупованих тери-

торій Криму та ОРДЛО. Історичний досвід (XX ст.) правового регулювання такого роду масових переселень є незастосовним щодо XXI ст., але окремі аспекти можуть виявитися повчальними і в сучасних умовах.

Мета статті. Узагальнити досвід міжнародно-правового регулювання міграцій населення та “внутрішнього” законодавства Союзу РСР у період двох світових воєн. Сформулювати авторське бачення та оцінку результатів процесів вказаних міграцій.

Аналіз дослідження проблеми. Історіографія питання поділяється на два великі блоки – власне історичний, який описує вказані процеси в їх динаміці, та історико-правовий, який дає оцінку правовим документам, що регулювали міжнародні відносини, а також питання допомоги мігрантам і біженцям. Серед помітних “чистих” істориків відзначимо вітчизняних В. Барана, М. Гетьманчука, С. Дороша, А. Зануду, О. Лебеденка, А. Тичину, В. Токарського та інших, серед зарубіжних – S. Cieselski, G. Hryciuk, A. Serebrakowski, V. Aspaturian, P. Eberhardt та інших.

Історики права та “чисті” юристи, задіяні у висвітленні наукової проблеми, – це передусім вітчизняні І. Адамчук, В. Бурова (історики права), В. Авер’янов, М. Ануфрієв, І. Арістова, Н. Бортник, О. Бандурка, А. Берлач, В. Білоус, В. Грохольський, Є. Додін, Р. Калюжний, С. Ківалов, Л. Коваль, С. Мосьондз, М. Тищенко, В. Шамрай (правознавці, спеціалісти з питань міграції) та інші, а також зарубіжні дослідники питань правового регулювання міграційних процесів – M. Cross, I. Burgers, H. Hille, T. Straubhaar та інші.

Виклад основного матеріалу. Дотримуємося думки, що будь-які масові міграції населення, спричинені політичними факторами, а не добровільним вибором самих мігрантів, є злом. Громадяни втрачають звичні соціальні зв’язки, місце праці, нерухоме майно – часто без належної компенсації; освоєння переселенців на новому місці проживання вимагає від них неабияких матеріальних затрат та моральних зусиль. Водночас не можемо заперечити й ту думку, що вказане нами “зло” часами є меншим із можливих – переселенці рятують найдорожче, що у них є – життя власне та членів родин, рухоме майно, соціальний статус тощо, та набувають перспективи, яких вони були б позбавлені за попереднім місцем проживання.

Актуальності проблемі надає невизначеність політичної ситуації в окупованих російськими військами Криму та ОРДЛО. Не підлягає сумніву факт як цілеспрямованого (здійснюваного Кремлем), так і стихійного переселення в ці українські регіони значної кількості переселенців із РФ. 24 листопада 2017 р. М. Джемілев заявив, що протягом 2014–2017 рр. Росія завезла до Криму, за різними оцінками, від 250 до 400 тис. своїх громадян, а також майже 250 тис. мігрантів із Донецької та Луганської областей [1] – силовиків, управлінців, цивільних спеціалістів, а то й просто непрацюючих. На 2022 р., за деякими оцінками, лише в Криму перебуває понад 800 тис. “понаєхів”, прибулих на півострів починаючи від лютого 2014 р.

Зрозуміло, що у разі повернення до *статус-кво анте беллум*, ці мігранти у своїй масі будуть вимушені реемігрувати до Росії. До них, поза найменшим сумнівом, приєднаються й активні учасники дестабілізуючих процесів т. зв. *руської весни* з числа осіб, які мали у 2014 р. українське громадянство.

Не претендуючи на вироблення основ національної політики держави України чи навіть котроїсь із проукраїнських політичних сил у цьому питанні, зосередимо увагу на тих масштабних хвилях людських міграцій, з якими зіткнулася Україна в XX ст.

Першою масштабною міграцією XX ст. в Україні стали вивезення т. зв. австрофілів на Захід під час Галицької битви серпня – вересня 1914 р. та Брусиловського прориву червня 1916 р., а також утечі на Схід москвофілів після австро-німецького контрнаступу в Галичині у березні – червні

1915 р. Тут йшлося про п'яти–шестизначні цифри. Так, у статті, надрукованій 14 березня 1916 р. у львівській газеті “Діло”, стверджувалося, що кількість українських біженців зі Східної Галичини “не повинна перевищувати 400 тис. осіб” [2, с. 64].

Відтак, уже у цих випадках кількість вимушених мігрантів була вражаючою. Їх розміщення на нових місцях проживання вимагало значних організаційних зусиль. Втім, після завершення Першої світової війни більшість цих людей повернулася до своїх домівок. В силу багатьох причин втручання українських державницьких структур (УНР, Гетьманату, ЗУНР) у процеси повернення мігрантів було мінімальним. Допомога переміщеним особам здійснювалася вибірково і нерегулярно – у молодих державних структурах у 1917–1921 рр. були інші пріоритети.

Ризький мир 18 березня 1921 р. у статті IX підтвердив умови статті VII прелімінарного Договору про умови миру від 12 жовтня 1920 р. Окрім цивільних оптантів (біженців та емігрантів) сторони узяли на себе зобов'язання “негайно” передати одна одній також військовополонених, інтернованих та заручників [3, с. 249].

Про якусь державну допомогу переселенцям не йшлося. Навпаки, у Додатку № 2 чітко встановлювалися правила вивезення майна оптантів на територію нової для них батьківщини. Зокрема, “загальна вага багажу, окрім ручного, не мала перевищувати 10 пудів на кожну особу”, паперові гроші будь-якого випуску дозволялося вивозити не звище 100 000 рублів з Росії та України і не звище 200 000 марок із Польщі на кожну оптовану особу; золоті й срібні годинники з ланцюжками, обручальні персні, срібні портсигари – не більше 1 штуки тощо [4].

Великі маси мігрантів з Росії стали прибувати до “ситої” України внаслідок голоду на Поволжі та у ін. регіонах РРФСР. У 1921–1922 рр., – вказує М. Гетьманчук, – з неврожайних районів РРФСР в Україну прибуло близько півмільйона осіб (439 тис.). Стихійна міграція населення за умов голоду призвела до загибелі значної частини біженців. Від голоду до осені 1922 р. в УСРР померло 47,5 тис. осіб [5, с. 138]. Схоже, якоїсь особливої підтримки цим стихійним переселенцям владні структури радянської України не надавали, ігноруючи проблему де-факто.

Великі маси мігрантів із Росії прибували в Україну й під час Голодомору 1932–1933 рр., вселяючись у опустілі хати вимерлих українських колгоспників. Цих уже перевозили залізничним транспортом. Один із популярних сайтів вказує: “З Білоруської РСР в Одеську область – 61 ешелон, із західних областей РРФСР в Дніпропетровську – 109 ешелонів, з Горького в Одеську – 135 ешелонів, з центрально-чорноземного регіону Росії в Харківську область – 180 ешелонів. З Іванівської в Донецьку – 144 ешелони, і багато-багато інших людей та ешелонів. Переселяли коней, корів, овець, завозили курей та інший скот, переселяли цілі колгоспи з технікою та інвентарем. Переселяли російських вчителів” [6].

Інше джерело стверджує: “переселенцям, які прибували у вимерлі від голоду села на Сході та Півдні країни, надавали значні пільги. З них знімали всі недоїмки зі сплати податків, їх звільняли від сплати сільгосподатку на три роки, рік вони могли не постачати державі молоко та м'ясо, кожна родина безкоштовно отримувала будинок і садибу, ремонт яких до їх переселення мали забезпечити місцеві колгоспи. Тим, у кого не було корови, її надавали безкоштовно, а на кожні дві–три родини – давали коня” [7].

Наступна потужна хвиля (точніше, кілька хвиль) міграції була викликана Другою світовою війною.

Первісно, уже в 1939–1941 рр. відбувся обмін населенням з нацистською Німеччиною, з якою Радянський Союз “розділив” Польщу.

За даними НКВС, у східних областях Польщі, які відійшли до складу Союзу РСР, налічувалося 150 тис. біженців із західних та центральних областей (із них 44 тис. повернулися до Польщі до січня 1940 р., решта залишилися у СРСР – фактично без державної підтримки). Значна їх частина пізніше потрапила під маховик радянських репресій.

Із шести новостворених західних областей Української РСР до Рейху (переважно – до Генерал-Губернаторства) зголосилися на виїзд майже 30 тис. фольксдойчів, до яких намагалися долучитися українські націоналісти, що обґрунтовано побоювалися репресій з боку радянських силових структур.

У лютому 1940 – травні 1941 рр. відбулися чотири хвилі депортацій на Схід “неблагонадійних” елементів – від родин польських осадників і жандармів до місцевих служок Венери (повій). Обміни населенням з “демократичною” Польщею тривали у 1944–1947 рр. Історіографія цього питання настільки потужна, що автор – за браком місця – відсилає читача до кількох власних публікацій [8–11].

У червні 1940 р. Москва звичними силовими методами вирішила за давнини (з 1918 р.) територіальний спір з Румунією. Разом з румунськими військами Бессарабію та Північну Буковину покинули майже 200 тис. осіб [11, с. 404 (з посиланням на: РГВА. Ф. 37977, оп. 1, д. 671, л. 378)]. Згодом, 20 липня 1940 р., радянський уряд погодився дозволити евакуацію румунських чиновників, військовослужбовців та цивільного населення, яке мало бажання виїхати до Румунії, куди репатріювалося 13 750 осіб [12, с. 404 (з посиланням на: РГВА. Ф. 37977, оп. 1, д. 671, л. 282)].

Також 5 вересня 1940 р. укладено радянсько-німецьку угоду про евакуацію з Бессарабії та Північної Буковини етнічних німців, переважно колоністів. Репатріація тривала з 23 вересня до 13 листопада 1940 р. і дала ще 133 138 осіб, які покинули землі, що відійшли від Румунії до Радянського Союзу [13].

Майно переселенців (усе нерухоме та частина рухомого, яке не підлягало вивезенню за умовами угоди) йшло на створення матеріальної бази радгоспів та колгоспів, нав’язаних місцевому населенню радянськими властями.

Радянське бажання позбутися етнічних німців на новоприєднаних територіях Бессарабії та Північної Буковини (та розпорядитися залишеним ними майном) було настільки сильним, що 7 серпня 1940 р. Москва дала згоду на репатріацію навіть тих колишніх румунських громадян німецької національності, які на цей час перебували в місцях позбавлення волі [14, (з посиланням на: Российский ГАСПИ, Ф. 17, оп. 162, д. 28, л. 111)].

До того ж, радянська делегація в Змішаній радянсько-німецькій комісії з евакуації громадян німецької національності з Північної Буковини та Бессарабії ще 6 серпня 1940 р. отримала урядову вказівку – наполягати на тому, що: “а) усе майно, націоналізоване та муніципалізоване за радянськими законами, опису, оцінці й оплаті з боку СРСР не підлягає; б) дозволити німцям, які евакуюються, вивезти з собою, окрім того, що вивозиться за встановленими нормами, належне їм майно, у вигляді багажу та в порядку вантажних відправлень. Включити в угоду норму вивозу сільськогосподарської продукції в розмірі 250 кг на одне селянське господарство, в тому числі тютюну не більше 10 кг” [15, (з посиланням на: Российский ГАСПИ, Ф. 17, оп. 162, д. 28, л. 109 – 110)].

Евакуація німецького населення регіону була тотальною. Приміром, із міста Шабо (у 1940 р. – центр Лиманського району) колоністи, які становили близько половини населення, виїхали майже у повному складі (переважно до Швейцарії), залишилося лише кілька родин – Бесон, Нівель, Мишу, Тардан, Доні [16, с. 315].

З містечка Сарата до Німеччини виїхала 651 сім’я [17, с. 152].

Звільнені колоністами сільськогосподарські угіддя, господарські та житлові приміщення стали потужною (і фактично безплатною) базою колективізації. Так, у Шабо на землях колоністів було організовано колгосп “Червоний лиман” і виноградарський радгосп “Шабо”. Рибалки об’єдналися в колгосп “Зоря”.

Напруженою була ситуація в місті Арциз, де більшість німців-колоністів у вересні–жовтні 1940 р. виїхали до Німеччини. Обезлюднення було настільки відчутним, що вже восени того ж року сюди привезли переселенців з українських областей: 122 родини з Вінницької, 83 – із Сумської та Волинської областей. “Вони, – вказує радянське джерело, – мали значний досвід колективного господарювання. Восени 1940 р. із їх допомогою місцеве населення заснувало артіль ім. Комінтерну. Вона об’єднувала 179 господарств і мала 1173 га землі, 113 робочих коней, 259 голів ВРХ, 236 свиней, 355 овець тощо. Розпочався новий етап в історії Арциза – етап соціалістичних перетворень. Набули сили ленінські декрети про націоналізацію землі. Селяни одержали по 10 га на сім’ю” [16, с. 187].

Усього ж до Аккерманської області в 1940–1941 рр. переселено 6 тис. господарств колгоспників зі східних областей УРСР та 3700 господарств із західних областей. Показово, що колгоспники зі Сходу отримали загалом 64.451 га землі (понад 10 га на господарство), а вихідці з новоприєднаних західних областей – 18,500 га (тобто лише по 5 га на родину) [18, (з посиланням на ДАОО, Ф. 4980, оп. 1, спр. 3, а. 60–62)].

На землі німецьких колоністів вже до 22 червня 1941 р. були переселені 46 колгоспів із Сумської, Чернігівської, Одеської, Вінницької, Кам’янець-Подільської областей. Зі східних районів України для роботи в МТС прибули 150 бригадирів тракторних бригад, 100 трактористів [17, с. 156].

5 вересня 1940 р. укладено радянсько-німецьку угоду про евакуацію етнічних німців, з Бессарабії та Північної Буковини. Репатріація тривала з 23 вересня до 13 листопада 1940 р. і дала ще 133 138 осіб, які покинули землі, що відійшли від Румунії до Радянського Союзу.

Кількість репресованих в Аккерманській (Ізмаїльській області) у 1940–1941 рр. дослідники оцінюють у 89,5 тис, вказуючи, що значна частина цих людей підлягала депортації на Урал, в Казахстан та Сибір.

Окремої уваги заслуговує врегулювання питання про обмін населенням між Українською РСР та Чехословацькою Республікою, здійснений внаслідок інкорпорації регіону до складу Союзу РСР у 1945–1946 рр.

У звільненому від нацистів Кошіце 4–5 квітня чехословацький уряд здійснив свою часткову реорганізацію. З. Фірлінгер, який перед тим посідав пост посла в СРСР, став прем’єром. Там же, у Кошіце, оприлюднено раніше схвалену програму. Пункт VII проголошував: “Уряд турбуватиметься про те, щоб якомога швидше вирішилося питання Закарпатської України, поставлене самим населенням області. Уряд прагне, щоб це питання вирішувалося відповідно до демократичного волевиявлення народу Закарпатської України, у дусі повної дружби між Чехословаччиною і Радянським Союзом, і він переконаний, що саме так воно й буде” [19, с. 309, 310].

Вимагає пояснень, чому відповідна заява була зроблена чехословацьким урядом ще до закінчення світової війни і міжнародно-правового погодження післявоєнних кордонів ЧСР із сусідніми Польщею, Німеччиною та Угорщиною.

22 березня 1945 р. посол США в СРСР А. Гарріман доповів державному секретареві Е. Стеттініусу, що “чехословацький президент Е. Бенеш покладає великі надії на радянське сприяння у відновленні до-мюнхенської цілісності ЧСР, а також отримання останньою невеликих коректив території за рахунок Німеччини та Угорщини”. Питання про Карпатську Україну у цьому разі може бути вирішене самим населенням регіону, але Е. Бенеш наполягатиме на тому, щоб “усі бажаючі виїхати до Чехословаччини отримали це право” [20, р. 427]. Москва не заперечувала проти цієї вимоги, оскільки вона цілком відповідала інтересам радянської сторони, зменшуючи потенційну небезпеку відновлення орієнтації місцевого населення регіону на Прагу і Братиславу. Відповідно до окремого Протоколу до Договору між СРСР і ЧСР від 29 червня 1945 р. жителям Карпатської України чеської та словацької національностей надавалося право оптації громадянства. Вказане положення поширювалося на етнічних українців та росіян, що служили у чехословацькій армії. Нато-

мість українці і росіяни, які проживали в межах ЧСР, отримали змогу набути радянське громадянство і переселитися в Закарпаття.

Організаційні питання оптації урегулювали Постанова РНК СРСР від 30 грудня 1945 р. та Постанова РНК УРСР від 29 січня 1946 р. [21, с. 150 (з посиланням на ДАЗО, Ф. Р-195, оп. 11, од. зб. 6, арк. 52)]. Дані про оптацію ніколи не публікувалися офіційно, але, за деякими підрахунками, близько 10 тис. русинів-українців із ЧСР обрали громадянство Української РСР і перебралися на Закарпаття; приблизно стільки ж осіб словацької та чеської національностей з Карпатської України відбули в Словаччину та Чехію [22, с. 75].

Вступ радянських військ до регіону, окупованого гортістською Угорщиною в 1938–1939 рр., супроводжувався масовою втечею чиновників та силовиків, більшість із яких мала угорські корені. Проте т. зв. обмін цивільним населенням з Угорщиною у післявоєнні роки не здійснювався. Внаслідок цього “упущення” в Закарпатській області України збереглися потужні угорські анклавні. Так, у Берегівському районі у 1959 р. угорці становили 80,3 %, українці – 16,6 % населення; ситуація суттєво не змінилася і під час останнього перепису 2001 р. – угорці – 76,2 %, українці – 18,8 % [23]. Цілком ймовірно, що Москва залишила цю скабку в українському державному тілі свідомо – як і населений переважно не українцями Герцаївський район сусідньої Чернівецької області (відсоток румунського населення – 91,5 %, українського – 5,0 % [24]). Нині спостерігаємо спроби російського державного керівництва роздмухати територіальний конфлікт України з її західними сусідами.

Натомість доконаний обмін населенням між післявоєнною УРСР та прорадянською ПНР призвів до того, що серйозного підґрунтя для польського сепаратизму в західних областях України (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська) на сьогодні немає. Робота ця була розпочата ще у вересні 1944 р. укладенням відповідної домовленості між польським ПКНВ та урядом Радянської України і тривала кілька років (питання настільки складне і об’ємне, що відсилаю читача до відповідних сторінок своєї монографії [8]).

Також не супроводжувалася стимульованими державними органами міграціями населення “передача” Кримської області з складу РРФСР до УРСР, урочисто проголошена радянськими властями в 1954 р.

Після 1991 р. масштабний обмін населенням між Україною та Російською Федерацією проходив стихійно. Російська програма переселень “соотечественников” до РФ, розпочата в другій половині 2000-х рр., фактично провалилася.

Натомість після окупації Криму у 2014 р. сюди стали завозити сотні тисяч громадян РФ, пропонуючи пільгові кредити на житло, заохочуючи прибульців високими зарплатами та перспективами кар’єрного росту. Наприкінці листопада 2022 р. постійна представниця Президента України в АРК Таміла Ташева заявила, що: “Наразі питання долі громадян РФ, які опинилися на тимчасово окупованих територіях Криму та Севастополя, це передусім безпекове питання та одна з гарантій не повторення агресії РФ у майбутньому”.

Т. Ташева наголосила, що, згідно з українським законодавством, усі іноземці, які потрапили на півострів після 2014 р. не через українські КПВВ або через них, але порушили терміни перебування, проживають на території Криму незаконно. “Рішення просте та не суперечить міжнародному праву: населення, яке приїхало незаконно на територію півострова, має залишити Автономну Республіку Крим та Севастополь шляхом добровільного виїзду чи примусового видворення”, – акцентувала Т. Ташева.

За її словами, чинне законодавство України передбачає можливість примусового повернення для іноземців та осіб без громадянства і на основі відповідного закону розроблятиметься механізм для видворення громадян РФ із Криму. Т. Ташева наголосила, що наразі розглядається варіант видворення всіх громадян РФ після деокупації Криму: “А після виїзду за межі України їхня подальша доля та можливість повернутися на територію України вирішуватиметься згідно з українським за-

конодавством”. За словами постійної представниці Президента, кожна справа розглядатиметься індивідуально, адже необхідно буде враховувати багато факторів [25].

Висновки: Висловимо переконання, що масштабний досвід переселень багатотисячних груп населення, вимушено набутий Україною в минулому, ХХ ст., нині механічно незастосовний. Однак окремі аспекти цього досвіду уже на сьогодні потребують уваги вітчизняного законодавця та органів виконавчої влади. Зокрема, з метою зменшення неконтрольованої міграції громадян РФ в Україну доцільно уже на сьогодні прийняти окремий закон, який би уневажив правочини з відчуження та придбання нерухомості на українських територіях, тимчасово окупованих Росією у 2014–2022 рр.

Після позитивного вирішення про повернення державно-територіального статусу АР Крим та ОРДЛО до *статус-кво анте беллюм* Україна повинна потурбуватися про тих заложників ситуації з числа громадян РФ, які висловлять готовність повернутись до попередніх місць проживання. Доцільно буде залучити до виконання програми рееміграції міжнародне співтовариство.

Стратегія повернення в Україну тимчасово окупованих РФ територій обов’язково має враховувати неминучий відтік величезної маси нелояльних до української державності громадян, багато з яких нині забезпечують управлінські та силові функції на тимчасово окупованих землях. Їх необхідно буде оперативно замінити українськими кадрами, що викличе власну хвилю міграції – цього разу всередині України.

Можливо, доцільно буде завчасно розробити лімітні норми ввозу–вивозу рухомого майна мігрантами, а також встановити граничні часові терміни, протягом яких опанті-мігранти можуть розраховувати на державну підтримку України та міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. РФ принудительно меняет демографическую ситуацию в оккупированном Крыму : на полуостров завезли 300 тыс. россиян. – Джемилев. URL : https://censor.net.ua/news/463852/rf_prinuditelno_menyaet_demograficheskuyu_situatsiyu_v_okkupirovannom_krymu_na_poluostrov_zavezli_300.
2. Макаrchuk С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов : Высшая школа; Изд-во при Львов. ун-те, 1983. 255 с.
3. Договор о перемирии и прелиминарных условиях мира между РСФСР и УССР, с одной стороны, и Польшей – с другой. 12 октября 1920 г. // Документы внешней политики СССР. Т. 3 : 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. М. : Госполитздат, 1959. – 723 с.
4. Приложение № 2 к Мирному Договору // Документы внешней политики СССР. Т. 3 : 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. М. : Госполитздат, 1959. – 723 с.
5. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою. Українське питання в радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. 432 с.
6. Масове переселення росіян в Україну після голодомору. URL : https://censor.net.ua/forum/586159/masove_pereselennya_rosyan_v_ukranu_pislya_golodomoru.
7. Зануда А., Дорош С. Розкриття архівів: як після Голодомору на Донбас переселяли росіян. URL : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150522_holodomor_donbass_russia_az.
8. Макаrchuk В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : історико-правове дослідження. Київ : Атіка, 2007. 368 с.
9. Makarchuk V. S. Population Deportations and Transfers: Evil or Necessary Evil? / A. Dyukov, O. Orlenko Divided Eastern Europe: Borders and Population Transfer, 1938–1947. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 182–193.
10. Макаrchuk В. С. Депортации и трансферты населения: зло или неизбежное зло // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. 2012. № 1 (4). С. 107–112.

11. Макарчук В. С. Обмін населенням при врегулюванні післявоєнних кордонів Української РСР (за підсумками Другої світової війни 1939 – 1945 рр.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. № 850. Серія Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 579 с.
12. Мельтюхов М. И. Освободительный поход Сталина. М. : ООО “Издательство “Яуза””, 2006. 511 с.
13. Пасат В. И. Эвакуация немецких колонистов с территории Бессарабии и Северной Буковины в 1940 году // Отечественная история. 1997. № 2. С. 87–106.
14. Відповідь Наркомату закордонних справ СРСР на застереження німецької урядової делегації щодо евакуації осіб німецької національності з території Бессарабії і Північної Буковини, затверджена Політбюро ЦК ВКП (б). 7 серпня 1940 р. // Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
15. Директива “Про роботу радянської урядової делегації в Змішаній радянсько-німецькій комісії з евакуації німців із території Бессарабії і Північної Буковини”, затверджена Політбюро ЦК ВКП (б). 6 серпня 1940 р. // Баран В. К., Токарський В. В. Вк. твори. С. 389–391.
16. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. Київ : АН УРСР, 1969. 909 с.
17. Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
18. Постановление Аккерманского облисполкома и бюро обкома КП(б)У об использовании земли, имущества и скота, оставленного эвакуируемым немецким населением. 3 декабря 1940 г. // Советский Придунайский край (1940–1945): документы и материалы / сост. : А. Д. Бачинский, А. П. Белобородова, И. В. Гречуха и др.]. Одесса : Маяк, 1968. – 408 с.; ДАОО, Ф. 4980, оп. 1, спр.3, а. 60 – 62.
19. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны : в 3-х т. Т. III: 1 января 1945 – 3 сентября 1945. М. : Госполитиздат, 1947. 791 с.
20. Foreign Relations of the United States. 1945. Vol. IV. Europe. Washington : United States Government Printing Office, 1968. – 1356 p.
21. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945) / ред. кол. : І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород : Закарпаття, 1995. 663 с.
22. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945 / В. Маркусь. Київ, 1992. 111 с.
23. Берегівський район. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
24. Герцаївський район. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
25. Розглядається варіант видворення усіх громадян рф після деокупації Криму – Ташева. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3624086-rozgladaetsa-variant-vidvorenna-vsih-gromadan-rf-pisla-deokupacii-krimu-taseva.html>.

REFERENCES

1. *RF prinuditelno menyaet demograficheskuyu situaciyu v okkupirovannom Krymu* : na poluostrov zavezli 300 tys. rossiyan. – Dzhemilev. URL : https://censor.net.ua/news/463852/rf_prinuditelno_menyaet_demograficheskuyu_situatsiyu_v_okkupirovannom_krymu_na_poluostrov_zavezli_300.
2. Makarchuk S. A. *Ehtnosocialnoe razvitiye i nacionalne otnosheniya na zapadnoukrainskikh zemlyakh v period imperializma*. Lvov : Vysshaya shkola; Izd-vo pri Lvov. un-te, 1983. 255 p.
3. Dogovor o peremirii i preliminarnykh usloviyakh mira mezhdru RSFSR i USSR, s odnoj storony, i Polshej – s drugoj. 12 oktyabrya 1920 g. *Dokumenty vneshnej politiki SSSR*. T. 3. 1 iyulya 1920 g. – 18 marta 1921 g. M. : Gospolitizdat, 1959. – 723 p.
4. Prilozhenie № 2 k Mirnomu Dogovoru. *Dokumenty vneshnej politiki SSSR*. T. 3. 1 iyulya 1920 g. – 18 marta 1921 g. M. : Gospolitizdat, 1959. 723 p.

5. Hetmanchuk M. P. *Mizh Moskvoiu ta Varshavoiu. Ukrainske pytannia v radiansko-polskykh vidnosynakh mizhvoiennoho periodu (1918–1939 rr.)*. Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”, 2008. 432 p.
6. *Masove pereselennia rosiian v Ukrainu pislia holodomoru*. URL : // https://censor.net.ua/forum/586159/masove_pereselennia_rosyan_v_ukrainu_pislya_golodomoru.
7. Zanuda A., Dorosh S. *Rozkryttia arkhiviv: yak pislia Holodomoru na Donbas pereseliaty rosiian*. URL : // http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150522_holodomor_donbass_russia_az.
8. Makarchuk V. S. *Derzhavno-terytorialnyi status zakhidnoukrainskykh zemel u period Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.) : istoryko-pravove doslidzhennia*. Kyiy : Atika, 2007. 368 p.
9. Makarchuk V. S. *Population Deportations and Transfers: Evil or Necessary Evil?* A. Dyukov, O. Orlenko *Divided Eastern Europe: Borders and Population Transfer, 1938–1947*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 182–193.
10. Makarchuk V. S. *Deportacii i transferty naseleniya: zlo ili neizbezhnoe zlo. Zhurnal rossijskikh i vostochnoevropskikh istoricheskikh issledovanij (RF, g. Moskva)*. 2012. No. 1 (4). P. 107–112.
11. Makarchuk V. S. *Obmin naselenniam pry vrehuliuvanni pisliavoiennykh kordoniv Ukrainskoi RSR (za pidsumkamy Druhoi svitovoi viiny 1939 – 1945 rr.)*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”*. No. 850. Serii Yurydychni nauky. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politehniki, 2016. 579 p.
12. Meltyukhov M. I. *Osvoboditelnyj pokhod Stalina*. M. : OOO “Izdatelstvo “YauzA””, 2006. 511 p.
13. Pasat V. I. *Ehvakuciya nemeckikh kolonistov s territorii Bessarabii i Severnoj Bukoviny v 1940 godu . Otechestvennaya istoriya*. 1997. No. 2. P. 87–106.
14. *Vidpovid Narkomatu zakordonnykh sprav SRSR na zasterezhennia nimetskoj uriadovoi delehatsii shchodo evakuatsii osib nimetskoj natsionalnosti z terytorii Bessarabii i Pivnichnoi Bukovyny, zatverdzhena Politbiuro TsK VKP (b)*. 7 serpnia 1940 r. *Baran V. K., Tokarskyi V.V. Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr.* Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp’iakevycha AN Ukrainy, 2009. 448 p.
15. *Dyrektyva “Pro robotu radianskoj uriadovoi delehatsii v Zmishanii radiansko-nimetskii komisii z evakuatsii nimtsiv iz terytorii Bessarabii i Pivnichnoi Bukovyny”*, zatverdzhena Politbiuro TsK VKP (b). 6 serpnia 1940 r. *Baran V. K., Tokarskyi V.V. Vk. tvory*. P. 389–391.
16. *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR*. Odeska oblast. Kyiv : AN URSR, 1969. 909 p.
17. Lebedenko O. M., Tychyna A. K. *Ukrainske Podunav’ia: mynule ta suchasne*. Odesa : Astroprynt, 2002. 208 p.
18. *Postanovlenie Akkermanskogo oblispolkoma i byuro obkoma KP(b)U ob ispolzovanii zemli, imushchestva i skota, ostavlennogo ehvakuiruemym nemeckim naseleniem. 3 dekabrya 1940 g. Sovetskij Pridunajskij kraj (1940–1945): dokumenty i materialy / sost. : A. D. Bachinskij, A. P. Beloborodova, I. V. Grechukha i dr.* Odessa : Mayak, 1968. – 408 p.; DAOO, F. 4980, op. 1, spr.3, a. 60 – 62.
19. *Vneshnyaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoj vojny : V 3-kh t. T. III. 1 yanvarya 1945 – 3 sentyabrya 1945*. M. : Gospolitizdat, 1947. 791 p.
20. *Foreign Relations of the United States. 1945. Vol. IV. Europe*. Washington : United States Government Printing Office, 1968. 1356 p.
21. *Narysy istorii Zakarpattia. T. II (1918–1945)*. Redaktsiina kolehiia: I. Hrachak, E. Balahuri, I. Hrytsak, V. Ilko, I. Pop: istoriia. Uzhhorod : Zakarpattia, 1995. 663 p.
22. *Markus V. Pryiednannia Zakarpatskoi Ukrainy do Radianskoi Ukrainy, 1944–1945*. Kyiv, 1992. – 111 p.
23. *Berehivskiy raion*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
24. *Hertsaiivskiy raion*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
25. *Rozghliadaetsia variant vydvorennia usikh hromadian rf pislia deokupatsii Krymu – Tasheva*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3624086-rozghladaetsia-variant-vidvorennia-vsikh-gromadan-rf-pisla-deokupacii-krymu-taseva.html>.

Дата надходження: 09.01.2023 р.

**LEGAL REGULATION OF THE SOLUTIONS TO REFUGEES' ISSUES
AND POPULATION EXCHANGE IN UKRAINE OF THE XX CENTURY:
HISTORICAL RETROSPECTIVE AND MODERN VISION**

XX century was marked by large population migrations – in the world in general, in Europe, which survived two world wars, and in Ukraine in particular. Unfortunately, these migration processes were accompanied by a large number of refugees. Significant groups of the population have been leaving their usual places of residence semi-voluntarily, as a result of optation. It is obvious that in most cases these movements of thousands of masses of the population did not happen without the interference of state institutions with the appropriate regulatory and legal basis – both of international legal and domestic origin.

The paper studies the migration processes in Ukraine, primarily during the two World Wars. Both international legal documents which regulated the choice of citizenship (Soviet-German agreements of 1939–1940, agreements with the post-war Polish and Czechoslovak governments, etc.), as well as legislative provisions which regulated migration at the “internal” level, were considered.

The article notes that in certain cases migrations of the population were not regulated by relevant interstate agreements, which left large enclaves of Romanian (Hertsia district in Bukovyna) and Hungarian (Berehove district and other lands of Zakarpattia) within modern Ukraine. The latter circumstance in some way complicates relations between our state and Hungary, which is governed by the great-power government of Viktor Orban.

The author expresses the view that the historical experience of the XX century is mechanically inapplicable to modern conditions, but certain aspects can be considered by domestic legislators when settling the consequences of the Russian aggression of 2014–202? against sovereign Ukraine.

Key words: borders of Ukraine, citizenship of Ukraine, refugees, optation of citizenship, legal regulation of population migration.

УДК 34 (091)

Іван Терлюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ivan.y.terlyuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ РОСІЙСЬКО- ІМПЕРСЬКОЇ ІНКОРПОРАЦІЇ КОЗАЦЬКОЇ ГЕТЬМАНЩИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.031>

© Терлюк І., 2023

Висвітлено питання еволюції ідеї української національної державності в Гетьманщині після т. зв. “зради Мазепи”. Наголошується, що ідея національної державності в тогочасних умовах посилення інкорпорації Гетьманщини імперською Росією пропагувалася зусиллями освічених верств її старшинсько-шляхетського стану.

Проаналізовано пам’ятки української політико-правової думки XVIII ст., в яких обстоюється необхідність збереження автономії Гетьманщини. Зроблено висновок, що основним питанням політичного життя Гетьманщини, особливо з другої половини XVIII ст., стає протиставлення російського імперського централізму з українським прагненням до автономії. Акцентовано, що прихованою спробою обґрунтування необхідності збереження автономного устрою Гетьманщини для старшинської верстви стала кодифікація козацького права XVIII ст. Козацьке літописання подається як прояв нового типу української національної тотожності, основою якої є політична формула сумісного служіння “козацькій малоросійській отчині нашій”, але вже як чітко визначеній території, що заселена “козацьким народом”.

Висловлено думку, що боротьба за збереження автономного статусу Гетьманщини розумілася її апологетами як збереження козацьких вольностей, а останні ототожнювалися із захистом національних прав.

У висновках стверджено, що поширення ідей розвитку Української держави як автономної мало своїм наслідком появу української інтелігенції – носія національної свідомості. Проте, відзначено, що козацько-старшинська верства прагнула обмеженої національної автономії в рамках царської Росії, і при цьому виступала за збереження основ тогочасної системи.

Остаточо підсумовуючи, висловлено переконання, що козацтво Гетьманщини XVIII ст. таки не змогло (за винятком окремих осіб із його середовища) усвідомити себе

повноцінним суб'єктом суспільно-політичних відносин, господарем власної землі, відповідальною за свій народ елітою.

Ключові слова: козацька Гетьманщина, інкорпорація, національна державність, ідея української державності, кодифікація козацького права, козацьке літописання.

Постановка проблеми. Після придушення імперською Росією чи не першого “Українського здвигу”, пов’язаного з іменем гетьмана Івана Мазепи, розвиток української державної ідеї ототожнюється переважно з діяльністю першої української політичної еміграції. Власне, передовсім, з особою екзильного гетьмана П. Орлика. Ми також мали нагоду висловитися щодо вкладу останнього в українську політичну та правову думку. Переконані, заслуга П. Орлика не тільки в тому, що він - імовірний автор (чи один із авторів) відомої Конституції. На нашу думку, значно більша його заслуга в тому, що він першим в історії української політичної та правової думки теоретично обґрунтував невід’ємне право українського народу на створення незалежної національної держави. А головне, звертаючись до засад тогочасного міжнародного устрою, намагався переконати європейських політиків у необхідності визнання отакою державу “козацької нації” [1, с. 124–128]. Водночас, слабший інтерес до дослідження розвитку української державної ідеї в межах козацької Гетьманщини створює враження, що політико-правова спадщина першої політичної еміграції притіняє вказану наукову проблему. Натомість, її вивчення становить не тільки академічний інтерес. Повномасштабна російсько-українська війна особливо актуалізувала поняття історичної пам’яті. Російські імперські наративи про єдиний (з українцями) російський народ, відсутність української державності до В. Леніна чи споконвічну особливу прихильність українців до всього російського, зокрема в царині організації суспільно-політичного життя, м’яко кажучи, не відповідають історичним фактам. Адже впродовж усього часу російського цивілізаційного полону України завжди знаходилися інтелектуали, які обстоювали права українців на власну державність й історичний устрій, основою якого були б характерні риси психології українців – вільнолюбство, демократизм, індивідуалізм, ідеї рівності, неприпустимості насильства влади тощо. Не винятком тут став задекларований нами до дослідження “післямазепинський” період XVIII ст. козацької Гетьманщини.

Аналіз дослідження проблеми. Загалом, українська історіографія проблеми формування української державної ідеї, її еволюції та боротьби за реалізацію в добу козаччини досить широка. Проте коло сучасних дослідників, зазначеної у заголовку проблеми, значно вужче. Окремих аспектів проблеми торкалися переважно “чисті” історики – Л. Дячук, Л. Мельник, А. Мирончук, О. Кресін та ін. Ширше докладалися до її вивчення З. Когут, В. Смолій та В. Степанков, В. Шевчук, Н. Яковенко та ін. У будь-якому випадку, наявна наукова література “за визначенням” не може вичерпувати усієї повноти “козацької” проблематики, зокрема і в частині еволюції української державної ідеї в умовах посилення російсько-імперської інкорпорації Гетьманщини.

Мета статті: вивчити особливості розвитку ідеї української державності в українській правовій і політичній думці Гетьманщини у період з другої декади XVIII ст.; дослідити напрям і зміст кодифікації козацького права; дати історико-правову оцінку козацькому літописанню.

Виклад основного матеріалу. Після т. зв. “зради Мазепи” посилюється російсько-імперська інкорпорація Гетьманщини – її політичний лад зазнає суттєвих змін у принаймні трьох напрямках: російським самодержавством вживалися заходи щодо юридичного обмеження української автономної влади; примусово насаджувалися російські державні установи для управління Лівобережною Україною; послідовно запроваджувався російський адміністративно-територіальний устрій та адміністративно-поліційні органи самодержавства. Позаяк, навіть за таких жорстких інкорпораційних умов ідея національної державності пропагувалася зусиллями освічених верств старшинсько-шляхетського стану Гетьманщини. Для більшості з них єдино можливою формою існування

української національної держави мала бути державна автономія Війська Запорозького. А боротьба за збереження його автономного статусу – виявом боротьби за національні права, що розумілися як козацькі *вольності*.

Прикладом заклику до відновлення колишніх вольностей є промова “*О поправлении состояния Малороссии*”, що була виголошена на початку 50-х рр. XVIII ст. невідомим його учасником одного зі з’їздів старшин, а потім розповсюджувалась у рукописних копіях [2, с. 170].

У ній автор нагадував про пройдешню славнозвісність козащини, пригадував час колишнього існування “в нас сеймів або генеральних рад”. Ідеалом для нього виступала правова Гетьманщина, держава, що мала би будуватися за взірцем передових європейських. Заразом він виступав за віднову станових судів та реформування державного ладу й судівництва. А керівною суспільною силою в державі бачив освічене українське шляхетство, осердям якого мала бути козацька старшина. І саме до цієї еліти звертався із закликом до об’єднання “усіх сил розуму” й зміцнення їх “патріотичною наснагою”, задля “відновлення колишніх Вітчизни вашої порядків і добробуту” [2, с. 170].

Проте найбільшого розмаху козацько-автономічний рух набуває з другої половини XVIII ст. Саме тоді, завдяки зусиллям кращих представників козацько-шляхетських родин, переважно т. зв. “*сословию войсковых канцеляристов*”, здебільшого нащадків козацької старшини, які, завершивши навчання, передовсім, у Києво-Могилянській академії, а то, і європейських вищих школах, йшли до праці в Генеральну Військову канцелярію, почали вироблятися і входити в свідомість українського народу поняття про народність, націю та її права [3, с. 48].

С. Величко, С. Лукомський, П. Симоновський та інші взяли на себе місію факт за фактом документувати історію України-Гетьманщини, шукаючи при цьому підтверджуючих аргументів на користь ідеї козацько-старшинського автономізму, яка, на їх думку, полягала в тому, що Україна завжди, і під будь-якою владою – Литви чи Польщі, – зберігала свій окремий, себто автономний статус. А відтак у рамках Московської держави також має, так би мовити, історичне право на його збереження та розвиток. Такий, зокрема, посил знаходимо у праці П. Симоновського *Короткий опис про козацький малоруський народ та його військові справи* (1765 р.), в якій автор відстоював ідею національно-старшинського автономізму [4].

Важливим аргументом на користь ідеї “козацько-старшинського автономізму” стала теза про давність походження українського народу і держави, порівняно з російськими народом і державою та добровільність приєднання України до Московщини. Наприклад, О. Шафонський ще у середині 1780-х рр. писав у своєму *Топографічному описі Чернігівського намісництва*, що український (“малоросійський”) народ утворився раніше від російського, а історія України розвивалась окремо від історії Росії [5]. А теза про те, що Україна не була завойована Московською державою, а добровільно приєдналась до неї – головна ідея *Розмови Великої Росії з Малоросією*, історико-політичного трактату у віршах, написаного Семеном Дівовичем 1762 р. на “честь, славу і захист усієї Малоросії” [6, с. 116].

Автор, висловлюючи незгоду з російською централістською політикою в Гетьманщині, досить чітко сформулював ідею окремої та самодостатньої, а головне, відмінної від російської, політичної культури Малої Русі та її державності. Для нього українська ідея вкладається і в патріотизм, коли ціль козацьких змагань окреслюється боротьбою “за віру і Вітчизну...”, і в право України на автономію.

Історики В. Смолій та В. Степанков схильні вважати, що С. Дівович у своєму творі висунув положення про існування під верховенством корони Романових конфедеративного союзу України з Росією [7, с. 305]. Тоді, як для В. Шевчука, Україна у цій праці “(...) зовсім не виглядає частиною Росії, що приєдналася до свого природного тіла”, а скоріше навпаки. Думка про те, що російські царі є спадкоємцями київських насправді виражає самотність України [8, с. 548].

Ідея автономії, а то й ширшого суверенітету Гетьманщини набула особливої популярності в деяких середовищах козацької старшини та українського шляхетства в останні роки існування Гетьманщини.

Вважаємо, що повною мірою до програмних документів українського автономізму можна зарахувати петицію та резолюцію Генеральної ради старшини у Глухові у вересні 1763 р. – *Прохання малоросійської шляхти і старшини разом із Гетьманом про поновлення давніх прав Малоросії* [6, с. 147–167].

В окремому пункті петиції (всього – 23) “*Про вольності малоросійських козаків*” делегати старшинського з’їзду просили підтвердити усі “давні права і вольності” козаків і козацької старшини, передусім, на вільні вибори гетьмана і старшини, “чиєму суду вони підлягали у військових справах, а у земських здавна судяться вони за тим самим правом, що й шляхетство; вони (козаки – *I. T.*) зобов’язані були нести тільки одну військову службу, а від інших посад, податків і праці як вони самі, так і після їхньої смерті їхні дружини і діти, повинні бути звільнені” [6, с. 147–167].

У відповідь, імператриця Катерина II 1764 р. ліквідувала інститут гетьманства й утворила на томість Малоросійську колегію. Остання насамперед мала на меті поступово звести нанівець всі згадані “права і вольності” козацтва й ліквідувати Гетьманщину. На думку А. Мирончука, петиція 1763 р. була виключно автономістичною за своєю суттю, оскільки розглядала Гетьманщину як самостійну державу з власними кордонами, урядом, окремою економічною системою та національними особливостями [9, с. 48, 49].

Останні спалахи державницько-автономістських прагнень української старшини й шляхетства відбулися на фоні виборів до Комісії з укладення нового “*Уложення*” (1767–1768 рр.). Підготовлена 1767 р. анонімна записка полтавського шляхетства, подана генеральному обозному С. Кочубею, чітко демонструвала охоту до відновлення й закріплення статусу Гетьманщини у відповідності з Переяславсько-Московським договором 1654 р. Автори висловлюють свою незгоду з “циркулярним листом” генерал-губернатора Лівобережної України П. Рум’янцева, в якому оголошувався порядок і мета виборів у Гетьманщині до Комісії 1767 р. На їх думку, багато положень цього листа порушували права й привілеї козацько-гетьманської України, а також – права її станів [6, с. 263–268].

У період функціонування *Комісії* винятково ініціативну поведінку демонстрував Григорій Полетика, депутат від шляхетства Лубенського полку. Він рішуче відстоював автономний устрій Лівобережної України і права українського шляхетства. Свідченням цього – подана 1768 р. у *Комісію* Записка: [*Історична звістка*] *про те, на яких умовах Мала Росія була під державою Польською... На яких угодах Мала Росія піддалася Російській імперії?...* [6, с. 276–283].

На думку Г. Полетика, Україна в складі Речі Посполитої була республікою: усіма становими правами користувалися як шляхетство, так і духовенство. З приєднанням Війська Запорозького до Російської монархії, Жалувані царські грамоти підтвердили права та станові привілеї, проте одночасно гетьмани поволі відсунули шляхетство на другий план та узурпували його владу. Зменшення ролі шляхетства Г. Полетика вважав початком “нещасливої” епохи в історії України. На його думку, через це зросла влада гетьманства, яку він вважав шкідливою для України. Загалом, Україну Г. Полетика бачив як очолювану гетьманом автономію у складі Російської імперії. Проте такою автономією, в якій влада гетьманська була б “*у певних межах утримувана*” (тобто, контрольована виборними старшинами), а привілейовані стани мали б змогу користатися усіма належними їм правами [6, с. 276–283].

У ході роботи Комісії в цьому ж році до Катерини II було подано “*Прохання*” від малоросійських депутатів, в якому містилася вимога щодо збереження в цілісності попередніх прав, привілеїв, переваг, вольностей усім станам Гетьманщини. Зазначалася також потреба запровадження в Україні правління, яке б узгоджувалося “*з правами й привілеями нашими...*” [6, с. 263–267].

Відзначимо, що інтерес до державного минулого козацько-гетьманської України утримували поодинокі нащадки козацької старшини. Здебільшого, перебуваючи на державній службі в столичному Петербурзі, вони стриміли до з’ясування причин її занепаду. До прикладу, О. Безбородько (1746–1799 рр.), син генерального писаря А. Безбородька, який з 1775 р. обіймав сановиті посади у

Колегії іноземних справ, а пізніше був призначений канцлером Російської імперії, домігся за імператора Павла I поновлення скасованих Катериною II окремих установ Гетьманщини та, передовсім, Генерального суду. А ще він активно збирав матеріали до української історії й намагався дошукатися відповіді на питання: “*чому зник на Україні дух героїства*” [2, с. 171].

Маємо підстави вважати, що для старшинської верстви прихованою спробою обґрунтування необхідності збереження автономного устрою Гетьманщини або збереження козацьких вольностей, що ототожнювалися із захистом національних прав, стала кодифікація козацького права XVIII ст.

Систематизацією правових норм займалися спеціально створені для цього комісії, а також ряд приватних кодифікаторів. Збірники уклалися російською мовою. А найвідомішою з кодифікацій українського права першої половини XVIII ст. були “*Права, за якими судиться малоросійський народ*” (1743 р.) [10].

Питому вагу у збірнику законів укладачі приділили поземельним відносинам. Кодекс також розкривав судову систему – систему “козацьких судів”, яка склалася в Гетьманщині, містив норми судового процесу, адміністративного, цивільного і кримінального права. Однак провідною ідеєю збірника вважають захист феодального ладу та розширення можливостей для кріпосницької експлуатації селянства [11, с. 28]. Водночас, у зводі обґрунтовувалося право Лівобережної України на автономне самоврядування. А це суперечило тогочасній царській політиці, поточному законодавству, спрямованому на створення єдиної правової системи Російської імперії. Саме ця обставина, на думку більшості вчених, була справжньою причиною того, що український кодекс не було вчасно затверджено [12, с. 240].

Загалом, історія кодифікаційного процесу в Україні XVIII ст. засвідчила, *по-перше*, що в основі тогочасних кодифікаційних робіт були зміни в соціально-економічних і політичних відносинах, а безпосередній вплив на кодифікацію українського права мала внутрішня політика російської самодержавної влади; *по-друге*, що українське право та українська науково-юридична техніка того часу були набагато краще розвинені, порівняно з російським правом і російською юридичною технікою; *по-третє*, що наявність різних розробок правових збірок та нормативних актів гетьманської влади було ознакою високого рівня правової освіти, розвитку правових ідей у козацькій Україні, високої правової культури українського народу і такий же рівень правової свідомості українців.

Варто також наголосити, що на межі XVII–XVIII ст. у розвитку української державної ідеї як національної проглядаються відмінні, в порівнянні з попереднім періодом, тенденції. Козацтво (а точніше – козацька інтелектуальна верхівка) вимагало нової форми легітимації, яка, на їх думку, мала обґрунтувати їхнє право на владу, що здобує “през шаблю”, обминаючи династичне право (себто, незаконно, у відповідності з тогочасними владними доктринами) [13, с. 119]. Відповіддю на цей суспільний виклик стало постання нового історико-літературного жанру – козацьких літописів.

У відомому триптиху – козацьких літописах авторства Самовидця Г. Граб’янки й С. Величка – назва “Малоросія” стосовно України-Гетьманщини практично закріплювалася, а також фактично заявлялося про появу нової історичної свідомості й підносилася ідея коректного, благонадійного ставлення до України як до політичного утворення, йшлося також про взаємини України з Росією.

Підкреслимо, що саме три козацьких літописи містять багато нових істотних тез концепції Малоросії, що у той час поставала. Серед таких тез – положення про те, що Малу Росію та Велику Росію єднає тільки спільний цар, в усьому іншому – вони різні народи й країни. Наголошувалося, що Військо Запорозьке, Малоросія і малоросійський народ непримусово склали договір попервах із польським королем, а згодом і з московським царем. Врешті акцентувалося, що Малоросія та її народ завше обіймали виразні “*права та вольності*” [14, с. 149]. Звідси характерна риса усіх козацьких літописів – наголошення на вирішальній ролі у вітчизняній історії українського козацтва та закріплення за ним політичного лідерства. Відтак козацькі літописи ілюструють появу нового типу української національної тотожності, що не “зіперта” на пропоновану “Синописом” релігійно-

культурно-династичну єдність. Натомість таку, в основі якої є політична формула сумісного служіння “козацькій малоросійській отчині нашій”, але вже як чітко визначеній території, що заселена “козацьким народом”.

Висновки:

1. Рубіж XVII–XVIII ст., що став переломним в українській історії, започаткував завершальний етап розвитку концепції української козацької державності й сприйняття допустимості її поступової інкорпорації до складу Московщини. Процес інкорпорації України до складу Росії особливо посилювався в часи правління Петра I. А до кінця XVIII ст. самобутні риси української державності (полково-сотенний адміністративний устрій, автономна судова і правова системи, Запорозька Січ) були практично втрачені.

2. Обстоювання прав українців на власну державність й історичний (традиційно-козацький) устрій, загалом, здійснювалося на рівні двовимірної ідеї – безкомпромісної як незалежної та соборної, що лунала з середовища “мазепинської” політичної еміграції, та сповненої компромісів ідеї автономії Української держави, яку представляла тогочасна еліта підросійської України. Фактично, основним питанням політичного життя Гетьманщини, особливо з другої половини XVIII ст., стає протиборство російського імперського централізму з українським прагненням до автономії.

3. Ідея збереження і розвитку української державності як автономної, поява козацьких літописів як нового історико-літературного жанру з ідеєю належного ставлення до України як до політичного утворення, напрям і зміст кодифікації козацького права, її головними провідниками (козацько-старшинською верствою) розумілася передусім як збереження козацьких вольностей, що де-факто ототожнювалося із захистом національних прав.

4. Попри те, що поширення ідей розвитку Української держави як автономної мало своїм наслідком появу української інтелігенції – носія національної свідомості, доводиться констатувати, що козацько-старшинська верства прагнула обмеженої національної автономії в рамках царської Росії, і при цьому виступала за збереження основ тогочасної системи. Тому, загалом, можна погодитися з думкою, що козацтво Гетьманщини XVIII ст. не змогло (за винятком окремих осіб із його середовища) усвідомити себе повноцінним суб’єктом суспільно-політичних відносин, господарем власної землі, відповідальною за свій народ елітою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Терлюк І. Я. (2014). Правові підстави української державності у творчій спадщині Пилипа Орлика (до витоків ідеї незалежної національної української державності) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. № 807. Юридичні науки. С. 124–128.
2. Мельник Л. (1999). Ідея державності у суспільній думці Гетьманщини (XVIII сторіччя) // Розбудова держави. № 1–6. С. 167–171.
3. Мирончук А. (2001). Програмні документи українських автономістів другої половини XVIII ст. // Етнічна історія народів Європи. Збірник наук. праць. Вип. 10. С. 48–50.
4. Симоновский П. И. (1847). Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах, собранное из разных историй иностранных... URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/27443-simonovskiy-p-i-kratkoe-opisanie-o-kozatskom-malorossiyskom-narode-i-o-voennyh-ego-delah-sobranное-iz-raznyh-istoriy-inostrannyh-m-1847#page/1/mode/grid/zoom/1>.
5. Шафонский А. (1851). Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. URL : http://history.org.ua/LiberUA/ShafChernNamTopOp_1851/ShafChernNamTopOp_1851.pdf.
6. Тисяча років української суспільно-політичної думки. (2001). у 9 т. Т. IV. Кн. 2: Середина XVIII ст. / упор. В. Литвинова, В. Шевчука, примітки В. Литвинова. Київ : Дніпро. 360 с.
7. Смолій В. А., Степанков В. С. (1997). Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Видавничий дім “Альтернативи”. 368 с.

8. Шевчук В. О. (2005). Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ : Либідь. 728 с.
9. Мирончук А. (1999). Роль козацько-старшинської самосвідомості у збереженні та відстоюванні національних прав та особливостей України другої половини XVIII століття // Етнічна історія народів Європи. Збірник наук. праць. Вип. 1. С. 48, 49.
10. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. (1997). / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. К. А. Вислобоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Київ : [б. в.], 547 с.
11. Кульчицький В. С. (1994). Кодекс українського права 1743 р. // Право України. № 9. С. 28, 29.
12. Ткач А. П. (1961). Про кодифікацію права на Україні у XVIII – першій половині XIX ст. // Вісник Київського університету, серія економіки та права. Вип. 1. С. 231–243.
13. Яковенко Н. (1997). Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII – початку XVIII ст.) // Генега. № 1(5). С. 118–126.
14. Когут З. (2004). Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ : Критика. 352 с.

REFERENCES

1. Terlyuk I. Ya. (2014). **Pravovi pidstavy ukrainskoi derzhavnosti u tvorchii spadshchyni Pylypa Orlyka (do vytokiv ideї nezaleznoi natsionalnoi ukrainskoi derzhavnosti)**. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha"*. Zbirnyk nauk. prats. No. 807. Yurydychni nauky. P. 124–128.
2. Melnyk L. (1999). **Ideia derzhavnosti u suspilniї dumtsi Hetmanshchyny (XVIII storichchia)**. *Rozbudova derzhavy*. No. 1–6. P. 167–171.
3. Myronchuk A. (2001). **Prohramni dokumenty ukrainskykh avtonomistiv druhoї polovyny XVIII st. Etnichna istoriia narodiv Yevropy**. Zbirnyk nauk. prats. Vyp. 10. P. 48–50.
4. Symonovsky P. Y. (1847). **Kratkoe opysanye o kozatskom malorossiyskom narode y o voennykh eho delakh, sobrannoe yz raznykh ystoriy ynostrannykh**. M. URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/27443-simonovskiy-p-i-kratkoe-opisanie-o-kozatskom-malorossiyskom-narode-i-o-voennyh-ego-delah-sobrannoe-iz-raznyh-istoriy-inostrannyh-m-1847#page/1/mode/grid/zoom/1>.
5. Shafonskyi A. (1851). **Chernyhovskoho namestnychestva topohrafycheskoe opysanye s kratkym heohrafycheskym y ystorycheskym opysanyem Maloi Rossyy**. K. URL : http://history.org.ua/LiberUA/ShafChernNamTopOp_1851/ShafChernNamTopOp_1851.pdf.
6. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky. (2001). U 9 t. T. IV. Kn. 2: Seredyna XVIII st. / Upor. V. Lytvynova, V. Shevchuka, prymitky V. Lytvynova. Kyiv : Dnipro. 360 p.
7. Smolii V. A., Stepankov V. S. (1997). **Ukrainska derzhavna ideia XVII – XVIII stolit: problemy formuvannia, evoliutsii, realizatsii**. Kyiv : Vydavnychi dim "Alternatyvy", 368 p.
8. Shevchuk V. O. (2005). **Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI XVIII stolit : U 2 kn. Knyha druha: Rozvynene baroko. Piznie baroko**. Kyiv : Lybid 728 p.
9. Myronchuk A. (1999). **Rol kozatsko-starshynskoi samosvidomosti u zberezheni ta vidstoiuvanni natsionalnykh prav ta osoblyvosti Ukrainy druhoї polovyny XVIII stolittia**. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Zbirnyk nauk. prats. Vyp. 1. P. 48, 49.
10. **Prava, za yakymy sudytsia malorosiyskyi narod. 1743 (1997)**. / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. К. А. Вислобоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Київ : [б. в.], 547 с.
11. Kulchytskyi V. S. (1994). **Kodeks ukrainskoho prava 1743 r**. *Pravo Ukrainy*. No. 9. P. 28, 29.
12. Tkach A. P. (1961). **Pro kodyfikatsiiu prava na Ukraini u XVIII – pershii polovyni XIX st**. *Visnyk Kyivskoho universytetu, seriia ekonomiky ta prava*. Vyp. 1. P. 231–243.
13. Iakovenko N. (1997). **Paradoksy interpretatsii mynuloho v ukrainskomu rannnatsionalnomu mifovi (na pamiatkakh XVII pochatku XVIII st.)**. *Geneza*. No. 1(5). P. 118–126.
14. Kohut Z. (2004). **Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoi ta modernoi istorii Ukrainy**. Kyiv : Krytyka. 352 p.

Дата надходження: 01.02.2023 р.

Ivan Terlyuk

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor,
associate professor of the department
theories of law and constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
ivan.y.terlyuk@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>

**FEATURES OF THE EVOLUTION OF THE IDEA
OF THE UKRAINIAN NATION STATEHOOD UNDER THE CONDITIONS
OF THE STRENGTHENING OF THE RUSSIAN-IMPERIAL INCORPORATION
OF THE COSSACK HETMMANN**

Issues of the evolution of the idea of Ukrainian national statehood in the Hetmanate after the so-called “Mazepa’s betrayals”. It is emphasized that the idea of national statehood in the contemporary conditions of strengthening the incorporation of the Hetmanship by imperial Russia was promoted by the efforts of the educated layers of its nobility and nobility.

Monuments of Ukrainian political and legal thought of the 18th century were analyzed, in which the need to preserve the autonomy of the Hetmanship is argued. It is concluded that the main issue of the political life of the Hetmanate, especially from the second half of the 18th century, is the struggle between Russian imperial centralism and the Ukrainian desire for autonomy. It is emphasized that the codification of Cossack law in the 18th century was a hidden attempt to justify the need to preserve the autonomous system of the Hetmanship for the elders. Cossack chronicles are presented as a manifestation of a new type of Ukrainian national identity, based on the political formula of joint service to “our Cossack Little Russian fatherland”, but already as a clearly defined territory inhabited by “Cossack people”.

It is believed that the struggle for the preservation of the autonomous status of the Hetmanate was understood by its apologists as the preservation of Cossack freedoms, while the latter were identified with the protection of national rights.

As a conclusion, it is argued that the spread of ideas of the development of the Ukrainian state as an autonomous one resulted in the emergence of the Ukrainian intelligentsia – the bearer of national consciousness. However, it was noted that the Cossack-elderly class sought limited national autonomy within the framework of Tsarist Russia, and at the same time advocated the preservation of the foundations of the system of that time. Finally summarizing, the belief is expressed that the Cossacks of the Hetmanate of the XVIII century. it still could not (with the exception of certain individuals from its environment) realize itself as a full-fledged subject of social and political relations, the owner of its own land, an elite responsible for its people.

Key words: Cossack Hetmanship, incorporation, national statehood, the idea of Ukrainian statehood, codification of Cossack law, Cossack chronicles.

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Марія Анциферова

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.039>

© Анциферова М., Чернописька В., 2023

Проаналізовано сучасний стан та використання концепції державного суверенітету в міжнародному праві, а також питання обмеження суверенітету з позиції реальних та недавніх прикладів у міжнародній практиці. Простежено еволюцію уявлень про державний суверенітет та описано різні теоретико-правові підходи до ознак суверенітету. Визначено, що конкретними формами обмеження суверенітету є повне та часткове (внаслідок анексії чи поетапного входження території до складу іншої держави), а також добровільне та примусове (добровільне входження до будь-якого наддержавного об'єднання, наприклад Європейський Союз, або обмеження, накладені внаслідок міжнародних інтервенцій до Югославії, Іраку, Сирії) обмеження.

Підсумовано, що ерозія поняття державного суверенітету, яка спостерігається, загрожує руйнуванням сучасної системи міжнародних відносин і “розмиванням” самого поняття держави, яким ми його знаємо і розуміємо нині. Одним із драйверів даного процесу є глобалізація, в рамках якої суверенна держава стає “надлишковою” і за фактом “не потрібною”, обумовлюючи швидке повернення до держави “до Вестфалія”, що характеризується насамперед величезною кількістю політичних суверенів, суверенітет яких має слабкий зв'язок з будь-яким окремим формальним державними утвореннями.

Ключові слова: держава, суверенітет, державний суверенітет, обмеження, норми права, міжнародне право, глобалізація, глобалізаційні процеси, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Суверенітет держави впливає на багато сфер суспільного життя, внаслідок цього смислове значення даної дефініції стає об'єктом дослідження різних суспільних наук: юриспруденції, політології, соціології, економіки. Спочатку суверенітет існував як політичне явище, згодом еволюціонував у політико-правову площину та отримав конституційно-правове закріплення. З огляду на це, суверенітет як правова категорія розглядається переважно у межах міжнародного та конституційного права. Міжнародного значення суверенітет як принцип міжнародного права для низки держав у межах їх територій отримав з підписанням Вестфальського миру (1648 р), що ознаменував закінчення європейської Тридцятирічної війни. Його умовами було затверджено верховенство, незалежність, самостійність держави на всій її території, проголошено принцип невтручання у внутрішні справи держав. Нині на міжнародному рівні не закріплено поняття суверенітету держави, але в Статуті ООН міститься принцип суверенної рівності держав як один із основоположних принципів міжнародного права.

За останні десятиліття дискусія щодо концепції суверенітету держави почала набувати нового звучання, обумовленого низкою об'єктивних чинників. До них можна зарахувати глобалізаційні процеси, які виходять далеко за межі економічної інтеграції і породжують не тільки економічну, а й політичну взаємозалежність держав. Також до об'єктивних факторів, що видозмінюють концепцію суверенітету, зараховують інформаційно-комунікаційний простір, розвиток якого ставить виклики перед державами щодо визначення своєї юрисдикції щодо мережевих сегментів. Крім об'єктивних глобалізаційних та інформаційних процесів до причин, що зумовлюють переосмислення концепції суверенітету, належить низка інших рукотворних чинників як, наприклад, пряме і опосередковане порушення суверенітету, універсалізація права і свободи людини, пріоритет і верховенство наднаціональних інституцій і норм. Все це та ряд інших питань і зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Суверенітет є фундаментальною політико-правовою категорією, що розробляється філософами, політологами та правознавцями протягом кількох століть. Питання, пов'язані з дослідженням проблематики суверенітету, його поняття, правової природи, сутності, значення, були і залишаються одними з центральних у загальній теорії держави та права, а також досліджуються фахівцями у галузі конституційного та міжнародного публічного права. Зокрема, у нашому дослідженні ми використовували наукові праці таких авторів як: Д. Коваль, О. Іванченко, М. Молявко, Н. Николаенко, О. Прієшкіна, В. Речицький, Т. Санковська, Є. Світлична, Д. Севрюков, О. Скрипнюк, Д. Стандратюк, І. Троян, О. Туренко та ін.

Мета статті – полягає в аналізі концепції державного суверенітету за умов кризи сучасної системи міжнародного права та визначенні форм обмеження суверенітету в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі Вестфальська система зазнає ерозії найважливіших правових інститутів, покладених в її основу, і, можливо, найбільш уразливою з цієї точки зору виявилася низка принципів, тісно пов'язаних з поняттям державного суверенітету, а саме: принцип суверенної рівності у міжнародних відносинах усіх держав, принцип незалежності суверенних держав у зовнішніх та внутрішніх справах, а також принцип пріоритету у міжнародних відносинах норм права над т. з. "правом сильного" [1, с. 73].

Аналіз міжнародної обстановки однозначно свідчить – у сучасному міжнародному праві поняття "суверенітету" активно розмивається, стаючи все менш юридично суворим.

Можливо, не випадково, одночасно з подібним розмиванням поняття "суверенітет" набирає сили і тенденції дедалі більшого використання у практиці міжнародних відносин горезвісного "пра-

ва сильного”. Зловживання силовим інструментарієм при вирішенні міжнародних конфліктів призводить до систематичних порушень суверенітету окремих країн та фактичного примусового обмеження їхньої суверенності, що реалізується поза межами правового поля. Це ставить під сумнів ефективність медіації міжнародних конфліктів з урахуванням дотримання базового міжнародно-правового принципу невтручання у справи суверенних держав.

Нехтування цими проблемами загрожує відмовою від системної ролі права у міжнародних відносинах та ще більшою хаотизацією міжнародного політичного життя. Як наслідок, дії на міжнародній арені держав – глобальних політичних лідерів, все частіше будуть поза межами відповідальної політичної та правової поведінки, що, своєю чергою, рано чи пізно неминуче приведе світ на межу масштабної геополітичної кризи, аналогічної тій, межу під якою підвів у далекому 1648 р. Вестфальський мир.

Крім праць різних учених, виняткова важливість категорії “суверенітет” для сучасної системи міжнародних відносин відображена в основних міжнародних актах, які прямо постулюють неможливість – без законних підстав – порушення чи примусового обмеження суверенітету держави та втручання у внутрішні справи суверенної держави. Так, повага до суверенітету та принцип невтручання у внутрішні справи держави є основним принципом міжнародного права, закріпленим у п. 7 ст. 2 Статуту ООН [2] (як норма “*jus cogens*” – імперативної норми міжнародного права) та в “Декларатії про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав” [3]. Одночасно принцип суверенної рівності у міжнародних відносинах усіх держав незалежно від їх розмірів, впливу та ін., отримав своє закріплення у Преамбулі та ст. 2 “Хартії Об’єднаних Націй”.

Важливою іманентною властивістю державного суверенітету є його прагнення завжди бути абсолютним, тобто необмеженим. Однак у реальному житті державний суверенітет може бути обмежений у різний спосіб, що зумовлено, як правило, факторами об’єктивної або суб’єктивної властивості (нормами міжнародного права, силовими діями інших держав та ін.). Стан абсолютного суверенітету ніколи не був досягнутий жодною державою світу (і не може бути досягнутий в принципі).

Ще Ж. Боден, характеризуючи сутність суверенітету, визнавав принципову можливість його обмеження як щодо самого суверена, так і щодо його васалів: “... навіть у абсолютної влади суверена завжди існують три обмеження – закони Бога, закони природні та закони людські, загальні всім народів” [4, с. 42, 43].

На думку низки науковців, взагалі сам факт вступу держави до міжнародного (міждержавного) спілкування – укладання договорів, участь у діяльності міжнародних організацій тощо – фактично означає “де суверенізацію” держави, оскільки автоматично призводить до обмеження суверенітету зобов’язаннями перед іншими суверенами, які теж обмежують свій суверенітет.

До того ж, вчені відзначають, що стан абсолютного державного не може існувати в принципі внаслідок “непереборної взаємозалежності держав з економічної, екологічної, гуманітарної та багатьох інших ліній”, що зумовлює обмеженість державного суверенітету в тій чи іншій сфері та позбавляє суверенітет якості абсолютності [5].

В зарубіжних державах теорія обмеження суверенітету представлена різними поглядами та концепціями, серед яких можна виділити: теорію “міжнародних кордонів” Прентіса Холла, за якою “міжнародний кордон” проходить там, де стикаються інтереси великих держав; теорію “світового громадянства”, відповідно до якої державне громадянство має бути ліквідовано та замінено єдиним для всіх людей “світовим громадянством”, що робило б окремих індивідів повноцінними суб’єктами міжнародного права, обмежуючи таким чином традиційну державу в її суверенному праві встановлювати правовий статус свого населення; теорію “компетенції”, розроблену Г. Кельзенем у його творах “Проблема суверенітету” та “Світ за допомогою права”, в якій територія держави підмінена конструктом “просторової компетенції”, над якою не може бути владна якась виключно одна держава і яка існує в умовах панування міжнародного права, ним над національним правом і обмежує суверенітет всіх держав у світі [6, с. 9, 10].

Примітно, що сучасні послідовники Р. Кельзена (до прикладу Адлер, Ф. Джессеп та інші) у результаті сформулювали у розвиток “теорії компетенції” максимум “або визнання суверенітету однієї держави, що виключає суверенітет інших держав, чи скасування державного суверенітету взагалі”, що, на їх думку, дозволить досягти Землі загального світу.

Отже, очевидно, що факт обмеження суверенітету незалежної держави сам по собі ніколи не був явищем якогось “виняткового” і, тим більше, “не правового” порядку. Конкретними формами обмеження суверенітету є повне та часткове (внаслідок анексії чи поетапного входження території до складу іншої держави), а також добровільне та примусове (добровільне входження до будь-якого наддержавного об’єднання, наприклад, Європейський Союз, або обмеження, накладені внаслідок міжнародних інтервенцій до Югославії, Іраку, Сирії) обмеження.

При цьому, хоча сучасне міжнародне право і виключає нелегітимне застосування сили як засобу вирішення спірних проблем, проте згаданий вище п. 7 ст. 2 Статуту ООН, де обумовлено принцип невтручання у внутрішні справи держави як норму “*jus cogens*”, містить застереження щодо можливості Ради Безпеки ООН у порядку глави VII Статуту ООН здійснювати “примусові заходи, які неминуче передбачають серйозні обмеження суверенітету держави за наявності з її боку загрози світу чи акту агресії” [2].

Як приклад можна навести практику обмеження суверенітету на базі рішень Ради Безпеки ООН (Ірак, 2003 рік, резолюції Ради безпеки ООН № 687 та № 1441) та рішень Міжнародного Суду ООН (конфлікт Лівії та Чаду (1994 рік), суперечка між Катаром та Бахрейном про приналежність островів (2001 рік).

Деякі обмеження суверенітету можуть виникати з окремих положень міжнародного чи національного права. Приклад обмеження суверенітету, враховуючи норми міжнародного права, можна знайти у визнанні суверенними державами юрисдикції Міжнародного суду ООН. Так, рішення Міжнародного суду ООН із територіальної суперечки між Лівією і Чадом від 3 лютого 1994 року призвело до врегулювання багаторічної територіальної суперечки підписанням сторонами в тому ж 1994 році спільної заяви, згідно з якою лівійські війська виводилися зі смуги Азу, а також припинялася дія в регіоні лівійської адміністрації [7, с. 238].

Прикладом обмеження суверенітету внутрішнім правом держави можуть бути зміни до Конституції Швеції у 2002 році, відповідно до яких низка повноважень у галузі зовнішньої та оборонної політики була передана до відання органів ЄС. Раніше Швеція також передала органам ЄС деякі повноваження у сфері економіки.

Крім легальних способів обмеження державного суверенітету, світова спільнота все частіше почала стикатися з неправовими формами таких обмежень, що впливають із бажання окремих суб’єктів міжнародних відносин отримати вигоду з ситуації тимчасового геополітичного панування. З цією метою політичні еліти різних країн на глобальному і навіть регіональному рівні дають санкцію на використання так званого “право сильного” на вирішення миттєвих геополітичних завдань.

Події першої чверті XXI ст. в Югославії, Лівії, Сирії та інших країнах яскраво показали, що сама концепція суверенної рівності всіх держав у відносинах між собою, а також недоторканність державного суверенітету, зазнала руйнування. Державний суверенітет став трактуватися як поняття прикладне, яке може бути витлумачено необхідним чином відповідно до поточної геополітичної, економічної, військово-політичної та іншої кон’юнктури. Аналогічно, суверенітет держави може бути примусово обмежений без санкції на це як самої держави, так і всієї світової спільноти хоча б в особі Організації Об’єднаних Націй.

Варто визнати, що подібна тенденція має кінцевою метою свого розвитку просування та закріплення в міжнародній практиці нових трактувань поняття суверенітет та формування все більшого корпусу нових політико-правових прецедентів для втручання у справи суверенних держав.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що ерозія юридичного поняття державного суверенітету, що спостерігається, призводить до руйнування більш ніж 300-річного конструкту держави, яким ми його знаємо і розуміємо на сьогодні. Одним із драйверів даного процесу є глобалізація, в рамках якої суверенна держава стає “надлишковою” і за фактом “не потрібною”, обумовлюючи швидке повернення до держави “до Вестфалія”, що характеризується насамперед величезною кількістю політичних союзернів, суверенітет яких має слабкий зв’язок із будь-яким окремим формальним державним утворенням. Подібна загроза поняттю суверенності у міжнародних відносинах у довгостроковій перспективі може призвести до посилення політичної роздробленості та, зрештою, до глобального геополітичного хаосу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменюк Д. (2020). Вестфальська система: минуле та сьогодні // Студентський науковий вісник. № 45. С. 72–75.
2. Статут Організації Об’єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Міжнародний документ від 26.06.1945. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 02.02.2023).
3. Декларація про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU81313> (дата звернення: 02.02.2023).
4. Туренко О. С. (2014). Модерні пошуки синхронізації індивідуального і колективного – візії Ж. Бодена // Наука. Релігія. Суспільство. № 1. С.41–46.
5. Чекаленко Л. (2005). Пошук прийнятних моделей взаємовідносин суверенної держави і міжнародних організацій // Журнал “Персонал”. № 11. URL : www.personal.in.ua/article.php?id=160 (дата звернення: 02.02.2023).
6. Жебровська К. А. (2020). Вплив нових концепцій у міжнародному праві на тлумачення поняття суверенітету на прикладі концепції “обов’язок захищати” // Права людини – пріоритет сучасної держави : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (10 грудня 2020 р., м. Одеса). Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, С. 7–11.
7. Brecher M. (2000). Wilkenfeld Jonathan A Study in Crisis. Paperback June 30. 344 p.

REFERENCES

1. Humeniuk D. (2020). *Vestfalska systema: mynule ta sohodennia*. [The Westphalian system: past and present] . *Studentskyi naukovyi visnyk*. No. 45. P.72–75 [in Ukrainian].
2. *Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu: Mizhnarodnyi dokument vid 26.06.1945*. [The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice: International document dated 06.26.1945]. (Accessed: 02.02.2023) [in Ukrainian].
3. *Deklaratsiia pro neprypustymist interventsii ta vtruchannia u vnutrishni spravy derzhav*. [Declaration on the inadmissibility of intervention and interference in the internal affairs of states]. (Accessed: 02.02.2023) [in Ukrainian].
4. Turenko O. S. (2014). *Moderni poshuky synkhronizatsii indyvidualnoho i kolektyvnoho – vizii Zh. Bodena*. [Modern search for synchronization of individual and collective - vision of J. Boden]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. No. 1. P.41–46 [in Ukrainian].
5. Chekalenko L. (2005). *Poshuk pryiniatnykh modelei vzaiemovidnosyn suverennoi derzhavy i mizhnarodnykh orhanizatsii*. [The search for acceptable models of relations between a sovereign state and international organizations]. *Zhurnal “Personal”*. No. 11. URL : www.personal.in.ua/article.php?id=160 (Accessed: 02.02.2023) [in Ukrainian].
6. Zhebrovska K. A. (2020). *Vplyv novykh kontseptsii u mizhnarodnomu pravi na tлумachennia poniattia suverenitetu na prykladi kontseptsii “oboviazok zakhyshchaty”*. [The influence of new concepts in international law on the interpretation of the concept of sovereignty using the example of the concept “duty to protect”]. *Prava liudyny – priorytet suchasnoi derzhavy* : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konferentsii (10 hrudnia 2020 roku, m. Odesa). Odesa : Vydavnychiy dim “Helvetyka”. P. 7–11 [in Ukrainian].
7. Brecher M. (2000). Wilkenfeld Jonathan A *Study in Crisis*. Paperback June 30. 344 p. [in English].

Дата надходження: 04.01.2023 р.

Mariia Antsyferova

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Assoc. Prof.,
Department of Civil Law and Procedure
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

**LIMITATION OF STATE SOVEREIGNTY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

In the article, the author discusses the current state and use of the concept of state sovereignty in international law. The author analyzes the issue of limiting sovereignty from the standpoint of real and recent examples in international practice. The article also attempts to trace the evolution of ideas about state sovereignty and analyzes various theoretical and legal approaches to the signs of sovereignty. It was determined that the specific forms of limitation of sovereignty are full and partial (as a result of annexation or gradual inclusion of the territory into another state), as well as voluntary and forced (voluntary entry into any supranational association, for example, the European Union, or restrictions imposed as a result of international interventions in Yugoslavia, Iraq, Syria) restrictions.

Based on the results, it is concluded that the observed erosion of the concept of state sovereignty threatens the destruction of the modern system of international relations and the erosion of the very concept of the state as we know and understand it today. One of the drivers of this process is globalization, within the framework of which the sovereign state becomes “redundant” and, in fact, “unnecessary”, causing a quick return to the state “before Westphalia”, characterized primarily by a huge number of political overlords, whose sovereignty has a weak connection with any separate formal state entities.

Key words: state, sovereignty, state sovereignty, limitation, legal norms, international law, globalization, globalization processes, international relations.

УДК 340.1

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

УЧАСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХИСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.045>

© Гарасимів Т., 2023

Обґрунтовано ролі релігійних організацій у захисті екологічних прав людини, проаналізовано їх діяльність та визначено способи правового регулювання їх участі в екологічній політиці держави. Відзначено, що участь релігійних організацій у захисті екологічних прав людини слід розглядати насамперед у трьох аспектах: відображенні екологічної проблематики у соціальних доктринах (якщо такі прийняті) та інших теоретичних напрацюваннях релігійних організацій; функціонуванні в структурі релігійних організацій спеціальних інституцій, що займаються питаннями збереження довкілля; реалізації релігійними організаціями заходів з екологічної тематики.

Участь релігійних організацій у захисті екологічних прав людини полягає у реалізації основного завдання – “екологічне навернення”, складовими елементами якого має бути формування внутрішньої настанови оберігати створіння-природу, а також належне знання, як це збереження можна практично реалізувати. Засоби реалізації цього завдання полягають у такому: поширення офіційного вчення релігійних організацій щодо екології; консолідація зусиль релігійних організацій, наукових і освітянських інституцій, державних та громадських організацій при вирішенні місцевих, національних, регіональних і глобальних проблем збереження природи та забезпечення екологічної безпеки людства; консультування, організація і проведення громадських та наукових заходів, присвячених екологічним питанням; поширення у релігійних та світських ЗМІ звернень/закликів релігійних лідерів щодо екологічної проблематики; переклад відповідної літератури тощо.

Ключові слова: релігія, релігійні організації, екологізм, права людини, екологічні права людини, екологічний обов’язок, екологічна культура, довколишнє середовище, правове регулювання, екологічна політика держави.

Постановка проблеми. Діяльність неурядових організацій, зокрема і у сфері збереження природи, це один із конститутивних компонентів розвитку громадянського суспільства в Україні. Їх діяльність заслуговує уваги не тільки у контексті посилення ефективності екологічної політики

держави, а також із боку розвитку та поглиблення демократичних засад державотворчих процесів. Активна позиція неурядових організацій часто є визначальною у вирішенні екологічних проблем та одним із вагомих чинників дієвості громадянського суспільства.

Екологізм динамічно входить в усі сфери суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики та релігії. Ця обставина породжує “розмаїття течій сучасного екологізму, його філософських і теоретичних засад, світоглядних орієнтирів, а також щонайширший спектр практичних проявів і форм взаємозв’язків з іншими ідеологіями та суспільно-політичною практикою” [1]. Класичним прикладом найтіснішого поєднання екологізму з іншими практиками є відображення екологічних проблем у релігійній свідомості. До того ж, формування екологізму під впливом релігійних настанов та догматично-канонічних доктрин певних релігійних організацій. Взаємини екології (екологізму) та релігійної ідеології є архаїчними, позаяк задовго до появи поняття “екологія” різні релігії вже переймалися екологічними проблемами. Практично всі релігії чи релігійні організації мають достатньо розгорнуте вчення про навколишню природу та правила ставлення до неї, послуговуються символікою із зображеннями тваринного чи рослинного світу та відповідними алегоріями. Нині проблеми, пов’язані із збереженням довкілля, екологічної безпеки, є топ-темами практично всіх релігійних організацій світу, тому необхідність їх концептуалізації обумовила актуальність цього дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема ролі релігійних організацій у захисті екологічних прав людини є малодослідженою у правовому дискурсі. Окремі аспекти цього питання були розглянуті у наукових працях М. Біланича, С. Кияка, І. Личенко, Н. Петришин, М. Пришляка, А. Службської, В. Чернописької, Л. Ярмол та інші. Слід констатувати, що проблема ролі релігійних організацій у захисті екологічних прав людини не була предметом окремого дослідження, а тому потребує об’єктивного аналізу.

Метою статті є обґрунтування ролі релігійних організацій у захисті екологічних прав людини, аналіз їх діяльності та визначення способів правового регулювання їх участі в екологічній політиці держави.

Виклад основного матеріалу. Екологічні права людини прийнято вважати правами “третього покоління” (колективними правами або правами солідарності), з огляду на те, що ані Загальна декларація прав людини, ані Міжнародні пакти про права не закріпили право на сприятливе довкілля серед універсальних стандартів прав людини. Права “третього покоління” – права, носіями яких є народи, нації, об’єднання індивідуумів, групи, але не окремі індивіди. Однак, як показує міжнародна договірна і судова практика, кожна окрема людина має право на сприятливе довкілля, а також низку інших прав, зокрема процесуальні екологічні права, необхідні для забезпечення гідного життя і вільного розвитку особистості.

У правовій науці виокремлюють три основних підходи щодо місця екологічних прав в загальній системі прав людини: 1) використання існуючих прав: права людини, які вже захищені міжнародними механізмами і національними конституціями, відіграють вагомий роль в захисті навколишнього середовища, з огляду на це, створення нових норм буде зайвим та контрпродуктивним. Натомість державам варто спрямувати свою діяльність на імплементацію вже існуючих стандартів; 2) перегляд існуючих прав: сучасні механізми захисту екологічних прав людини у межах існуючих стандартів прав людини недостатні без відповідних конвенційних правил тлумачення та застосування цих прав. З огляду на це, діючі стандарти повинні бути переглянуті в контексті екологічних інтересів, яких не існувало на момент виникнення цих прав людини; 3) нові права на навколишнє середовище: діючі стандарти в галузі прав людини непрямо зачіпають проблеми навколишнього середовища, їм не вистачає точності, запропоновані механізми вирішення екологічних проблем недостатньо гнучкі, тому необхідною є нова норма, що прямо стосується навколишнього середовища [1, с. 164].

Вважаємо, що створення нових норм не вирішує проблеми ефективності міжнародного права прав людини чи міжнародного права навколишнього середовища. Наразі нагальним є ефективне застосування існуючих норм з метою забезпечення універсальних стандартів прав людини та міжнародно-правових засад охорони навколишнього середовища.

У ст. 6 Орхуської конвенції встановлено мінімальні міжнародні стандарти права на участь у процесі прийняття рішень щодо видів діяльності, які можуть мати значний вплив на довкілля. Так, ч. 2 статті 9 регламентує право на доступ до правосуддя для оскарження рішень, що приймаються з участю громадськості, та будь-яких інших рішень, дій чи бездіяльності органів влади, що пов'язані з реалізацією цього права представниками громадськості. У другому абзаці цієї частини стаття 9 чітко встановлює, що будь-які належно зареєстровані, згідно з національним законодавством неурядові організації, що сприяють захисту довкілля, апріорі вважаються “зацікавленою громадськістю”, що володіє достатньою зацікавленістю в розумінні підпункту: а) частини 2 статті 9, а також такою, що може заявляти про порушення прав у розумінні підпункту; б) частини 2 статті 9 [2]. Тут варто відзначити, що Конвенція говорить не лише про громадські організації, а про будь-які неурядові організації, до яких також належать благодійні, професійні, релігійні та інші організації приватного права, до створення чи фінансування яких не має відношення центральна чи місцева влада.

Серед релігійних організацій в Україні простежується позитивна тенденція – екологічна проблематика (як у теоретичних пошуках, так і практичних діях) дедалі більше набуває популярності. Першість у цій проблемі закономірно утримує Католицька Церква, яка одна з перших серед суспільних інституцій у світі (на Другому Ватиканському Соборі) глибоко усвідомила екологічну проблему. Учительський уряд Католицької Церкви, активізуючи свої дії у сфері збереження Божого створіння – природи, постійно закликає до глибокої культурної зміни та формування нової екологічної свідомості віруючих та усього людства [4, с. 101].

У 2008 р. (документ було оприлюднено у газеті “L’Osservatore Romano”), вперше за майже півтори тисячі років, Апостольська Столиця включила забруднення навколишнього середовища, поряд із іншими “новими” гріхами, до переліку “важких (смертних) гріхів”. Таким чином, католицька Церква, зарахувала “безвідповідальне руйнування природи до однієї із найважчих категорій гріхів, а саме, до суспільних гріхів що кричать до Неба, тобто ставить його в один ряд із гріхом навмисного вбивства людини та іншими найтяжчими злочинами проти людини та суспільства”.[5].

Слід зауважити і те, що саме Католицька Церква була біля витоків всесвітнього екологічного руху. Позаяк, ще до проведення Міжнародної конференції “Human Environment” (з якої розпочався сучасний екологічний рух) у Стокгольмі (1972 р.), організованої ООН з метою визначення фундаментальних принципів, які мають регулювати права та обов’язки людей щодо довкілля, Папа Павло VI у своєму апостольському листі “Octogesima adveniens” (1971 р.) застеріг людство від руйнування природи. Ці положення були підтримані Римським синодом єпископів, який у декларації “De iustitia in mundo” застеріг людство щодо кінечності природних ресурсів, необхідних для людського життя.

Згодом Папа Іван Павло II у своїх роздумах щодо навколишнього природного середовища вперше долучив злочин проти довкілля до гріхів, прирівнявши руйнування природи до навмисного вбивства людини та інших найтяжчих проступків [6, с. 7]. Ці та інші аналогічні твердження Папи тоді не набули доктринального характеру, однак істотно вплинули на розвиток не лише католицького, але й православного богослов’я. Це частково відображено у Спільній декларації з екологічної етики, підписаній 10 червня 2002 р. Папою Іваном Павлом II та Константинопольським патріархом Варфоломієм I.

Як нами зауважувалося, екологічна проблематика у діяльності релігійних організацій набуває значної популярності. Лідерство у цьому напрямку займає Греко-Католицька Церква, але водночас у багатьох аспектах перебуває на стадії вивчення досвіду співпраці релігійних організацій та світських інституцій Західної Європи у справі збереження довкілля та налагодження екологічного менеджменту церков.

Значно меншу увагу проблемі подолання екологічної кризи в Україні та світі й відповідальності за навколишнє середовище відводять православні Церкви в Україні. Проте поступово і вони

піддаються загальним тенденціям розвитку екологічного богослов'я та менеджменту. Основним промотором розвитку екологічної діяльності є Константинопольський патріарх Варфоломій I, який упродовж багатьох років займається екологічними проблемами, зокрема за кошти благодійників спорядив біля десяти екологічних експедицій (по басейну Чорного моря, на річки Амазонку та Ніл, Гренландію та ін.) [4, с. 102].

Зокрема, Варфоломій I закликав провідні держави світу відмовитися від атомних електростанцій на користь альтернативних джерел енергії. Така заява була зроблена після аварійних зупинок низки японських АЕС після землетрусу і цунамі. “При всій повазі до науки пропонуємо замінити атомні електростанції, настільки небезпечні для людства, різними формами “зеленої” енергії, яка безпечна” [7].

На важливість активної підтримки екологічних ініціатив звертає увагу і предстоятель ПЦУ Епіфаній, зауважуючи, що “люди помиляються, коли дивляться на природу лише як споживачі, розглядають її виключно як середовище для власного проживання, бо насправді ж рослинний, тваринний та людський світ взаємопов'язані” [8]. Зрозуміло, що традиційним християнським церквам в Україні необхідно у майбутньому докласти чимало зусиль до того рівня осмислення проблем довкілля, який демонструють сьогодні європейські релігійні організації.

Щодо участі інших релігійних організацій в Україні у справі збереження природи та екологічного виховання віруючих, ми можемо лише констатувати періодичну участь їх представників у екологічних заходах, що проводяться католицькими, греко-католицькими чи православними церквами, а також світськими організаціями. Проте навіть випадкова та непостійна участь інших релігійних напрямів є надзвичайно важливою – вона розглядається нами як перший крок до їх практичних дій в екологічній сфері.

До речі, якщо така неувага до екологічних проблем в іудеїв та мусульман пояснюється загальною (можливо – позірною) незацікавленістю цих релігійних напрямів вказаною проблематикою (приміром, т. зв. “екологічні” розділи навіть відсутні у прийнятих не так давно соціальних доктринах російських іудеїв та мусульман), то певна пасивність протестантських Церков викликає подив. Адже у їх соціальних доктринах є розділи з екологічних проблем, але, на жаль, безініціативно реалізуються у практичній площині.

Зважаючи на достатньо велику традицію розгляду екологічних проблем у віровченні та практиці більшості релігійних організацій, їх участь у захисті екологічних прав людини слід розглядати насамперед у трьох аспектах: відображенні екологічної проблематики у соціальних доктринах (якщо такі прийняті) та інших теоретичних напрацюваннях релігійних організацій; функціонуванні в структурі релігійних організацій спеціальних інституцій, що займаються питаннями збереження довкілля; реалізації релігійними організаціями заходів з екологічної тематики.

Спеціальні церковні інституції в Україні, які займаються питаннями довкілля, як правило, діють у тісній взаємодії із громадськими українськими та міжнародними екологічними об'єднаннями, а також з обласними державними управліннями охорони навколишнього середовища й екологічними інспекціями. Найбільш активними в Україні є: “Комісія з екології і туризму Римокатолицької конференції єпископів України”; “Трудова спілка уповноважених з навколишнього середовища німецьких діє цезій”; “Бюро УГКЦ з питань екології” та інші.

Основним завданням цих інституцій є “екологічне навернення”, складовими елементами якого має бути формування внутрішньої настанови оберігати створіння-природу, а також належне знання, як це збереження можна практично реалізувати. Засоби реалізації цього завдання полягають у такому: поширення офіційного вчення релігійних організацій щодо екології; консолідація зусиль релігійних організацій, наукових і освітянських інституцій, державних та громадських організацій при вирішенні місцевих, національних, регіональних і глобальних проблем збереження природи та забезпечення екологічної безпеки людства; консультування, організація і проведення громадських та наукових заходів, присвячених екологічним питанням;

поширення у релігійних та світських ЗМІ звернень/закликів релігійних лідерів щодо екологічної проблематики; переклад відповідної літератури тощо [7].

Релігійними організаціями в Україні поступово відпрацьовується ідея створення Координаційного центру щодо співпраці різних релігійних організацій, а також державних структур, наукових та освітянських інституцій, громадських організацій у реалізації міжнародних та всеукраїнських ініціатив у сфері збереження природного середовища. Зокрема, на виконання рішення однієї із конференцій, що була присвячена проблемам екології, при Ужгородській Богословській Академії ім. Блаженного Теодора Ромжі, Ужгородському національному університеті і Національному авіаційному університеті була створена постійно діюча робоча група для “розробки програми співпраці світських і церковних навчальних закладів у галузі підвищення екологічної етики і культури” [9].

Слід відзначити особливу роль у захисті екологічних прав людини діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, члени якої беруть активну участь в акціях, ініціативах, конференціях та інших заходах, присвячених проблемним питанням охорони довкілля. Рада задекларувала, що “об’єднана в громадську спілку релігійна спільнота України не може стояти осторонь екологічних викликів. Зважаючи на те, що соціально-екологічні проблеми України є численними, вагомими та багатогранними, то й зусилля, спрямовані на їх вирішення, мають мати комплексний і сталий характер. Ефективна відповідь на сучасні екологічні виклики залежить від усіх учасників суспільного процесу, кожен з яких, починаючи від влади та державних природоохоронних інституцій, громадських організацій, і аж до окремих громадян, у відповідності до вимог принципів спільного блага, субсидіарності та солідарності, а також власної компетенції, має зробити свій автентичний внесок задля збереження спільного природного дому” [10].

Висновки. Нині в Україні простежується позитивна динаміка участі релігійних організацій (переважно – членів Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій) в різних екологічних ініціативах та заходах, присвячених проблемним питанням охорони довкілля. Причиною такої участі, на нашу думку, є як бажання залучити до релігійних організацій якнайбільше активних людей, так і зростання в Україні популярності ідеї збереження довколишнього середовища. Так, за статистичними даними соціологів, в Україні 60 % населення екологічну ситуацію у районі свого проживання оцінюють негативно, а 30 % вважають її критичною. Це свідчить, з одного боку, про значне занепокоєння громадян України (серед яких чимало віруючих) екологічними питаннями, а відтак дає підстави висновувати, що у подальшому релігійні організації об’єктивно активізують свою участь у всіх заходах, присвячених будь-якому аспектові збереження довкілля (забезпечення запитів віруючих). З іншого боку, така тенденція фактично визначає подальший шлях й методи місіонерської роботи більшості релігійних організацій XXI століття, які, на нашу думку, більш широко тлумачитимуть “екологічну культуру”, а “екологічне навернення” сприйматимуть як ефективну місіонерську нішу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гардашук Т. В. (2001). Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації // Практична філософія. № 1. С. 146–157.
2. Медведєва М. О. (2009). Право на сприятливе довкілля в контексті універсальних стандартів прав людини // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 83 (Ч. II). С. 161–165.
3. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): міжнародний документ ООН від 25 червня 1998 р. (ратифікований Законом України від 6 липня 1999 р. № 832-XIV). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 20.02.2023).
4. Чернописька В., Малиш М. (2022). Роль релігійних організацій у забезпеченні права на безпечне для життя і здоров’я довкілля // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. 2022. № 1. (33). С. 99–105.
5. Ватикан вперше за півтори тисячі років переглянув список смертних гріхів. До існуючих семи гріхів були додані ще сім. URL : <https://www.unian.ua/society/101769-vatikan-osuchasniv-spisok-smertnih-grihiv.html> (дата звернення: 20.02.2023).

6. Екологічне вчення Церкви: папа Іван Павло II на тему створіння та екології. (2006) / за ред. В. Шеремети. Івано-Франківськ : ІФТА. 100 с.

7. Проблеми екології у вченні та нинішній практиці Церков та релігійних напрямів України. URL : https://risu.ua/problemi-ekologiji-u-vchenni-ta-ninishniy-praktici-cerkov-ta-religiynih-napryamiv-ukrajini_n52229 (дата звернення: 20.02.2023).

8. Послання до Дня молитви за довкілля Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2731818-pcu-molitimetsa-pro-zahist-navkolisnogoseredovisa.html> (дата звернення: 20.02.2023).

9. Церква і навколишнє середовище: європейський досвід та українські перспективи. (2007). Офіційний сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. URL : www.mgce.uz.ua/post.php?id=27 (дата звернення: 20.02.2023).

10. Звернення з нагоди Всеукраїнського дня довкілля і 35 роковин Чорнобильської катастрофи. URL : <https://www.vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-environment-day-in-ukraine> (дата звернення: 20.02.2023).

REFERENCES

1. Hardashuk T. V. (2001). *Suchasnyi ekolohizm: teoretychni zasady ta praktychni implikatsii*. [Modern environmentalism: theoretical foundations and practical implications]. *Praktychna filosofia*. No 1. P. 146–157 [in Ukrainian].

2. Medvedieva M. O. (2009). *Pravo na spryiatlyve dovkillia v konteksti universalnykh standartiv prav liudyny*. [The right to a favorable environment in the context of universal human rights standards]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vol. 83 (Part. II). P. 161–165 [in Ukrainian].

3. *Konventsia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosudiva z pytan, shcho stosuutsia dovkillia (Orkhuska konventsia): mizhnarodnyi dokument OON vid 25 chervnia 1998 r.* [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Matters Relating to the Environment (Aarhus Convention): UN international document of June 25, 1998.]. (ratyfikovanyi Zakonom Ukrainy vid 6 lypnia 1999 r. No 832-XIV). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (Accessed: 20.02.2023) [in Ukrainian].

4. Chornopyska V., Malyshev M. (2022). *Rol relihiinykh orhanizatsii u zabezpechenni prava na bezpechne dlia zhyttia i zdorovia dovkillia*. [The role of religious organizations in ensuring the right to an environment safe for life and health]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*. 2022. Vol 1. (33). P. 99–105 [in Ukrainian].

5. *Vatykan vpershe za pivtory tysiachi rokiv perehlianus spysok smertnykh hrihiv. Do isnuiuchykh semy hrihiv buly dodani shche sim.* [The Vatican revised the list of deadly sins for the first time in 1500 years. Seven more were added to the existing seven sins.]. URL : <https://www.unian.ua/society/101769-vatikan-osuchasniv-spisok-smertnih-grihiv.html> (Accessed: 20.02.2023) [in Ukrainian].

6. *Ekolohichne vchennia Tserkvy: papa Ivan Pavlo II na temu stvorinnia ta ekolohii*. [Ecological teaching of the Church: Pope John Paul II on creation and ecology.]. (2006) / Za red. V. Sheremety. Ivano-Frankivsk : IFTA Publ. 100 p. [in Ukrainian].

7. *Problemy ekolohii u vchenni ta nynishnii praktytsi Tserkov ta relihiinykh napryamiv Ukrainy*. [Ways of forming Christian ecological consciousness during the social service of the church]. URL : https://risu.ua/problemi-ekologiji-u-vchenni-ta-ninishniy-praktici-cerkov-ta-religiynih-napryamiv-ukrajini_n52229 (Accessed: 20.02.2023) [in Ukrainian].

8. *Poslannia do Dnia molytvy za dovkillia Blazhenniishoho Mytropolyta Kyivskoho i vsiei Ukrainy Epifaniia*. [Message for the Day of Prayer for the Environment of His Beatitude Metropolitan Epiphany of Kyiv and All Ukraine]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2731818-pcu-molitimetsa-pro-zahist-navkolisnogoseredovisa.html> (Accessed: 20.02.2023) [in Ukrainian].

9. *Tserkva i navkolyshnie seredovyshe: yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy*. (2007). Church and environment: European experience and Ukrainian perspectives. *Ofitsiynyi sait Mukachivskoi hreko-katolytskoi yeparkhii*. URL : www.mgce.uz.ua/post.php?id=27 (Accessed: 20.02.2023) [in Ukrainian].

10. *Zvernennia z nahody Vseukraïnskoho dnia dovkillia i 35 rokovyn Chornobylskoi katastrofy*. [Address on the occasion of the All-Ukrainian Environment Day and the 35th anniversary of the Chernobyl disaster]. URL : <https://www.vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-environment-day-in-ukraine> (Accessed: 20.02.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження: 17.01.2023 р.

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University,

Sc.D., Prof.,

Institute law, psychology and

innovative education

Department of Theory of Law and Constitutionalism

Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

PARTICIPATION OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN THE PROTECTION OF HUMAN ENVIRONMENTAL RIGHTS

The article substantiates the role of religious organizations in the protection of human environmental rights, analyzes their activities, and determines the methods of legal regulation of their participation in the environmental policy of the state. It was noted that the participation of religious organizations in the protection of environmental human rights should be considered primarily in three aspects: reflection of environmental issues in social doctrines (if adopted) and other theoretical developments of religious organizations; functioning in the structure of religious organizations of special institutions dealing with issues of environmental protection; implementation of environmental events by religious organizations.

The participation of religious organizations in the protection of human environmental rights consists in the implementation of the main task – “ecological conversion”, the constituent elements of which should be the formation of an internal instruction to protect the creature-nature, as well as proper knowledge of how this preservation can be practically implemented. The means of implementing this task are as follows: dissemination of the official teachings of religious organizations regarding ecology; consolidation of the efforts of religious organizations, scientific and educational institutions, state and public organizations in solving local, national, regional and global problems of nature conservation and ensuring the ecological safety of mankind; consulting, organizing and conducting public and scientific events dedicated to environmental issues; dissemination of appeals/appeals of religious leaders regarding environmental issues in religious and secular mass media; translation of relevant literature, etc.

Key words: religion, religious organizations, environmentalism, Human Rights, environmental human rights, environmental duty, ecological culture, environment, legal regulation, environmental policy of the state.

УДК 340.12

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

Петро Лепісевич

Львівський державний університет
внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри загально-правових дисциплін

ПРАВОВІ ІМПЕРАТИВИ ТОЛЕРАНТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

<http://doi.org/10.23939/Law2023.37.052>

© Гарасимів Т., Лепісевич П., 2023

Визначено правові імперативи толерантизації суспільних відносин. Проблема толерантності пов’язана з низкою принципів філософсько-світоглядних питань, які стосуються розуміння людини, її ідентичності, громадянської позиції, можливостей і меж наці- й державотворення, демократизації суспільного життя, діалогу культур і цивілізацій, пошуку “софійного” дискурсу толерантності.

Відзначено, що однією з цінностей, яка вже узвичаєно співвідноситься з європейським стилем правового мислення, є толерантність. Толерантність є не просто цінністю, якій надано правового значення (тобто цінністю-ціллю), а цінністю, яка є правовою за своїм змістом (тобто цінністю-засобом).

Висновується, що толерантизація суспільних відносин нерозривно пов’язана із застосуванням права, формами його реалізації, здійсненням юридичної діяльності, а також забезпеченням прав і законних інтересів особи. В ідеалі вся правова система мала би вибудовуватися на толерантності, служити засобом її вираження, закріплення, охорони та захисту. Впроваджуючись у практику реалізації чинного права, толерантність набуває юридичних рис, що визначають її офіційний рівень. Прагнення України до вступу до міжнародних організацій має ґрунтуватися на визнанні основних міжнародно-правових документів, в яких закріплено принцип толерантності.

Ключові слова: суспільні відносини, правові імперативи, толерантність, толерантизація суспільних відносин, демократична культура, право, правова цінність, суспільство.

Постановка проблеми. В умовах зростання агресії та широкого використання насильницьких засобів вирішення національних, соціально-політичних, етнічних, релігійних, етнічних

проблем, абсолютно закономірним є вироблення нової філософії толерантності крізь призму правових імперативів, яка б обґрунтовувала іншу систему морально-правових цінностей та життєвих пріоритетів, передбачала побудову суспільних відносин на основі діалогу й порозуміння. Контроверза між зростаючим запитом соціуму в утвердженні толерантності як стратегії розвитку суспільних відносин, як імперативу взаємодії між соціальними групами і людьми, як морально-правової цінності, та і недостатньою привабливістю еталонів й практик толерантних моделей поведінки, існуючих у суспільстві, актуалізує обрану нами проблематику.

На сьогодні толерантність є не лише теоретичним концептом, а й об'єктивно існуючим соціальним явищем, що потребує як теоретико-філософської рефлексії, так і певного практичного втілення. Проблема толерантності пов'язана з низкою принципів філософсько-світоглядних питань, які торкаються розуміння людини, її ідентичності, громадянської позиції, можливостей і меж нації- й державотворення, демократизації суспільного життя, діалогу культур і цивілізацій, пошуку "софійного" дискурсу толерантності. З огляду на це, важливим є визначення правових імперативів толерантності та стратегії толерантизації суспільних відносин в сучасному світі. Висловлюючись словами І. Канта, в умовах глобалізації світу толерантність набуває статусу метакатегорії.

Аналіз дослідження проблеми. Феномен толерантності був об'єктом дослідницького зацікавлення досить широкого кола представників різних галузей науки. На жаль, у юриспруденції дана проблематика і дотепер не стала предметом поглибленого наукового вивчення, що й актуалізувало обрання цієї тематики. Так, окремі правові аспекти цього питання досліджували такі вчені як: Д. Вовк, Д. Бойчук, О. Бусол, К. Горобець, О. Гришук, А. Данилов, Н. Кузьмінська, С. Максимов, Б. Мелкевік, П. Рабінович, Н. Сатохіна, О. Сердюк, О. Стовба та інші.

Зокрема, С. Максимов визначає обриси осмислення зв'язків між правом і толерантністю, де останній відводиться роль культурної передумови сучасного права, оснований на ідеї прав людини, його ідеального джерела і механізму актуалізації гуманістичного смислу. Класик вітчизняної теорії права П. Рабінович, філософи права Ю. Пермяков, Н. Сатохіна, К. Горобець та О. Стовба розглядають ідею толерантності в контексті цінностей, принципів й норм права, нормотворчої і правозастосовної діяльності. Однак в умовах сьогоdnішніх загроз та викликів, які постали перед українським соціумом в умовах війни, ця проблема вимагає особливої актуальності та нового наукового осмислення.

Метою статті є визначення правових імперативів толерантності та окреслення стратегії толерантизації суспільних відносин в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Проблематика цієї статті є надзвичайно актуальною в філософсько-правовому контексті у сфері розвитку сучасного демократичного та плюралістичного суспільства, адже однією з найважливіших його функцій є завдання навчити людей жити разом, допомогти їм перетворити зростаючу взаємозалежність держав і етносів в усвідомлену солідарність. Практична реалізація такого проєкту можлива на основі демократично-егалітарної політики держави, яка відстоює не лише збереження різноманіття культур за допомогою втручання державних інституцій, а й максимально розширює участь людей у процесах міжкультурного, міжетнічного, міжконфесійного діалогу і спілкування. Як слушно зауважує професор юридичного факультету Лавальського Університету (Канада) Б. Мелкевік, що нині "толерантність залишається тривожною темою, до того ж і надзвичайно складною. Якщо толерантність є передусім практичним питанням спільного життя, то її складний характер неминуче виводить нас на філософську рефлексію цієї практики та її засад. Розуміння ж права як "прози" сучасного світу робить цілком доречним вивчення вимоги толерантності з боку філософії права" [1, с. 16].

Проблема толерантності розглядається і вивчається багатьма гуманітарними науками (філософія, право, психологія, соціологія, етика, педагогіка, політологія та ін.). Звернення до наукових

розвідок із дослідження феномену толерантності показує, що автори використовують доволі різні підходи до визначення сутнісних характеристик толерантності, сфер її прояву та різновидів, а також критеріїв сформованості. Так, вчена С. Льїнська виокремлює чотири підходи до розуміння толерантності: 1) аксіологічний; 2) ідеалістичний; 3) онтологічно-історичистський; 4) конфліктний [2, с. 37]; науковиця Н. Кузьмінська сформулювала свої підходи до розуміння феномену толерантності: екзистенційно-гуманістичний, диверсифікаційний, особистісний, діалогічний, фасилітативний [3]; дослідниця О. Грива аналізує феномен толерантності через призму субпідходів міждисциплінарного підходу: філософського, лінгвістичного, медико-фізіологічного, соціологічного, політологічного, нормативно-правового, соціокультурного, антропологічного, психологічного, педагогічного та професіографічного [4].

У межах соціально-філософських знань найбільш поширеним є аксіологічний напрям щодо дослідження толерантності. Основою для формування толерантності відповідно до аксіологічного підходу є ціннісно-сміслові утворення. Аксіологія аналізує феномен толерантності у категоріях добра і зла, цілей і засобів, позитивних й негативних, абсолютних і відносних цінностей тощо. Ці різновиди цінностей не виключають один одного, вони взаємопов'язані, і окремі з них втілюють у собі риси багатьох інших цінностей.

Також явище толерантності досліджується крізь призму акмеології, де визначальною категорією є “зрілість особистості”. Саме така якість, як зрілість є виявом процесу самореалізації та самоактуалізації особистості, що і відрізняє самодостатню людину.

Використання значного потенціалу теорії пізнання для з'ясування самої смислу феномену толерантності передбачає гносеологічний напрям. Власне категорія “толерантність” значиться разом із категоріями “свобода”, “справедливість”, “рівність”, “неагресивне мислення”, “неагресивна поведінка”, “не насилля” та є сутньою для формування соціально-філософських концепцій побудови сучасного суспільства [5, с. 88].

З'ясовуючи правові імперативи толерантизації суспільних відносин особливої уваги заслуговує політологічний підхід, який розглядає толерантність передусім як одну із визначальних демократичних цінностей та норм, таких як свобода слова, засобів масової інформації, зборів, правових гарантій релігійних організацій, опозиційних партій тощо, без яких неможлива реалізація основних прав людини. Аналізуючи позицію науки політології щодо цього феномену, вчені Н. Нікітіна та С. Толстікова акцентують на таких характеристиках толерантності: ознака демократичної культури; принцип цивільно-правової поведінки; регулятор міжнародних відносин; фактор миру і злагоди [6, с. 156].

Відтак, у політології виокремлюють такі різновиди толерантності: деклараційний, реляційний та акційний. Аналізуючи рівні існування толерантності, вчений М. Соколов виділяє такі: цивілізаційний, міжнародний (міждержавний), етнічний, соціальний та індивідуальний [7, с. 15]. Американський політолог М. Уолцер асигнує ще один тип толерантності – “толерантність як смиренне ставлення до відмінностей заради збереження вважає історичним попередником всіх інших” [8, р. 44].

Правова наука акумулювала у собі знання суміжних суспільно-гуманітарних наук щодо феномену толерантності та тлумачать його як правову цінність. Серед значної кількості ідей, що репрезентують зміст аксіологічного дискурсу про право, вагоме місце займає розмежування двох типів цінностей, що представлені в правовій реальності. До першого типу цінностей належать фундаментальні блага, досягнення яких певною мірою входить у життєві плани кожного індивідуума, а також ті особисті й соціальні цінності, що захищаються правом, тобто яким надано юридичної значимості. На переконання визначного американського правового філософа Дж. Фінніса, загальне благо в суспільстві представлене інтеграцією семи основних благ, у досягненні яких заінтересований кожен суб'єкт суспільства, незалежно від власних індивідуальних цілей: життя, знання, гра, естетичний досвід, соціальність (дружба, соціальна активність загалом), практична раціональність та релігія. Він вважає, що це ті блага, які можуть та повинні реалізовуватися індивідуумом в соціумі, і в сукупності є загальним благом. Вагомим чинником досягнення цих основних благ є збере-

ження та розвиток певних соціальних інститутів, які формують сприятливе моральне середовище, в яких практична раціональність, цілеспрямована на основні блага, може бути реалізована найоптимальніше [9, р. 73]. Звідси перший тип цінностей, представлених у праві, є цінностями-цілями, а правова система виступає інституційним механізмом, який гарантує ці блага та вбезпечує соціум оперативними правовими інструментами їх досягнення.

Другий тип цінностей безпосередньо стосується функціонування правової системи, тобто вони є цінностями-засобами, що формуються та застосовуються як інструменти досягнення цінностей-цілей. Зазвичай їх іменують як правові цінності, до яких належать: правові норми, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, законність, конституція, правопорядок тощо. Характерологічна особливість правових цінностей полягає в тому, що вони обумовлюють смисловий обшир правової реальності, конструюють мовне середовище права, є засобами правового мислення та виступають елементами правової ідеології.

Правові цінності є визначальним елементом правового впливу на соціум, які здійснюють істотний вплив на механізм правового регулювання. Цінності – це результат узагальнення соціального досвіду й еталон належного, позаяк утілюють в собі суспільні ідеали. Правові цінності є феноменом, який динамічно розвивається [10]. Однією з цінностей, що вже узвичаєно співвідноситься з європейським стилем правового мислення є толерантність. В українській правничій науці здійснювалися спроби вченими О. Тарасишиною та І. Галицьким обґрунтувати ідею, відповідно до якої толерантність є не просто цінністю, якій надано правового значення (тобто цінністю-ціллю), а цінністю, яка є правовою за своїм змістом (тобто цінністю-засобом) [11, 12]. Попри те, що таке твердження викликало певні науково-правові дискусії, слід відзначити, що лояльне, ввічливе ставлення до іншого, нетрадиційного, чужого є, безсумнівно, логічним втіленням ідеї рівності (якщо воно не заважає особистій автономності та суверенітету держави). У цьому аспекті ідея толерантності має реально виражене правове забарвлення, адже саме право може і має забезпечувати рівність.

На необхідності дотримання толерантності наголошується, зокрема, в Загальній декларації прав людини, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Декларації принципів толерантності тощо. Відповідно до ст. 1 Декларації принципів толерантності, принцип толерантності визначається, що кожен є вільним дотримуватися своїх переконань, і визнає таке ж право за іншими [13]. Водночас толерантність у внутрішньому праві України зостається радше проголошеною або декларованою, аніж імplementованою правовою цінністю.

У цьому аспекті український дослідник К. Горобець виокремлює дві проблеми ціннісного виміру толерантності в праві. Перша стосується того, як, загалом, толерантність може набувати юридичного значення, тобто якщо її осмислювати у межах правового дискурсу, то вона повинна містити певну правову особливість, що дозволить її оцінити з позиції юриспруденції. Відтак слід окреслити властивості толерантності, що зможуть визначити її юридичний характер. Друга проблема полягає у доведенні правового характеру толерантності та якою мірою вона може гарантуватися й забезпечуватися правом. Як слушно відзначає вчений, перша проблема має субстанційне спрямування, оскільки актуалізує питання щодо пробування права й толерантності в одному концептуальному просторі, з'ясування їх гомогенності (хоча би часткової). Інша проблема пов'язана із формальними питаннями права, адже потребує витлумачень (аргументацій) наскільки толерантність може моделюватися чи вимагатися правовими нормами [14, с. 102].

Апелюючи до згаданої нами Декларації принципів толерантності, а саме: “1.1. “...” Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру. “...” 1.3. “...” Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і утверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах у галузі прав людини “...” 1.4. Вияв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терплячого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожна людина вільна дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими” [12].

З огляду на це, толерантність не має на увазі пасивного конформізму, байдужості, терпимості до соціальної несправедливості, порушення закону, дискримінації, насильства тощо. Толерантність – це одна із правових цінностей, що передбачає пошану і визнання рівності, відношення до іншої особи як рівнозначної особистості, поваги її прав і свобод шляхом порозуміння та діалогу, відмови зведення різноманіття до одноманітності або переважання будь-якої однієї позиції, а також від домінування, насильства і насильницьких дій проти інших. Толерантність є однією із необхідно-важливих заporук розвитку громадського суспільства, що має свою межу – обмеження свободи шкодою, що завдається іншим членам суспільства, яка провокує такі антиподи, як інтолерантність, з одного боку, та гіпертолерантність – з іншого.

Інтолерантність передбачає врахування інтересів лише своєї групи (тобто власних інтересів), нетерпимість до інших думок (поглядів, позицій) та боротьбу з ними, насамперед насильницькими методами. Найбільшою мірою сутність інтолерантності розкривають наступні її складові: згода зі всім, що продукується в суспільстві масового споживання; безмовність (апатичність) щодо порушення прав і свобод громадян з боку соціуму та держави; конфлікт, в умовах якого обставина толерантності є ситуацією створення певних засад для суспільного діалогу; у контексті радикальних трансформацій значний ареал поширення набуває феномен невмотивованої злості на тлі всезагальної кризи ідентичності, нівелювання цінності особистості та бездуховності, коли в соціумі переважає “боротьба всіх проти всіх”, а не феномен поваги до людини.

Антиподом толерантності з іншого боку є гіпертолерантність, визначальний принцип якої є “маса сприймає все”. Гіпертолерантність є власне явищем неструктурованої маси, що розповсюджується в умовах інформаційної цивілізації та заперечення індивідуальності, адже особистість має певні переконання і тому не в змозі сприйняти повністю все, що сприймає маса. Відтак це у потоці суспільної свідомості породжує терпимість до всього взагалі.

Цілком погоджуємося, що толерантність повинна бути засадою сучасного суспільства, як визначається у “Декларації принципів толерантності”, затвердженою Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. Проте реальний стан справ щодо дотримання толерантності виявляється у жорстокій агресії, повномасштабній війні Росії проти України. Все це передбачає добровільне зобов’язання всіх країн, конкретизуватись у публічному просторі – єдиній здоровій демократичній перспективі.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що толерантизація суспільних відносин нерозривно пов’язана із застосуванням права, формами його реалізації, здійсненням юридичної діяльності, а також забезпеченням прав і законних інтересів особи. З теоретичної позиції, важливість проблеми толерантності у правовому житті полягає в тому, що вона належить до універсальних категорій юридичної науки, є особливим інструментом наукового аналізу у правовій сфері, забезпечує реалізацію права, дотримання прав людини тощо. Виняткової вагомості толерантність набуває у практичному житті правової держави та громадянського суспільства. В ідеалі вся правова система мала би вибудовуватись на толерантності, служити засобом її вираження, закріплення, охорони та захисту. Впроваджуючись у практику реалізації чинного права, толерантність набуває юридичних рис, що визначають її офіційний рівень. Прагнення України до вступу до міжнародних організацій має ґрунтуватись на визнанні основних міжнародно-правових документів, в яких закріплено принцип толерантності. Принцип толерантності диктує необхідність зближення, взаєморозуміння, взаємозбагачення, конвергенції та інтеграції світоглядних установок і поведінкових пріоритетів людей. Нинішнє дистанціювання України від тоталітаризму дає можливість розглядати толерантність як вираження духовного зростання суспільства, прагнення людей до демократії, пом’якшення соціальних контрверз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мелкевік Б. (2016). Толерантність і модерність сучасного права // Філософія права і загальна теорія права. № 1–2. С. 15–26.

2. Ханстантинов В. О. (2011). Теоретико-методологічні засади дослідження толерантності // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. С. 36–42.
3. Кузьмінська Н. М. (2016). Толерантність як виявлення моральності людини // Науковий вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія “Філософія”. Вип.46 (частина II). С. 102–106.
4. Грива О. А. (2008). Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.10 “філософія освіти”. Київ. 417 с.
5. Бусол О. Ю. (2019). Теорія толерантності в кримінології // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Т. 30 (69). № 3. С. 87–90.
6. Мотуз Т. В. (2016). Детермінація поняття “толерантність”: соціально-гуманітарний дискурс // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Вип. 133. С. 155–159.
7. Андреев М. (2012). Наукові підходи до поняття “толерантність” // Наукові записки кафедри педагогіки. Випуск XXVIII. Харків. С. 7–16.
8. Walzer M. (1997). On Toleration. New Haven : Yale University Press. 126 p.
9. Finnis J. (2011). Natural Law and Natural Rights. Oxford : Oxford University Press UK. 494 p.
10. Чернописька В. (2020). Проблема дефініції “правових цінностей” у сучасному науковому дискурсі // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. Т. 7. № 1. С. 89–98.
11. Тарасишина О. М. (2008). Справедливість і толерантність у сучасному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса. 21 с.
12. Галицький І. (2012). Толерантність у правовому житті сучасної України. Одеса : Фенікс. 142 с.
13. Декларація принципів толерантності. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU95324> (дата звернення: 11.01.2023 р.).
14. Горобець К. (2016). Чи є толерантність правовою цінністю? *Толерантність у транзитивних суспільствах: філософський, правовий, політичний, соціологічний виміри*: Збірка наукових статей та есе. Харків : Юрайт. С. 99–110.

REFERENCES

1. Melkevik B. (2016). *Tolerantnist i modernist suchasnoho prava*. [Tolerance and modernity of modern law]. *Filosofii prava i zahalna teorii prava*. No. 1–2. P.15–26 [in Ukrainian].
2. Khanstantynov V. O. (2011) *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia tolerantnosti*. [Theoretical and methodological foundations of tolerance research]. *Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Vol. 22. P. 36–42 [in Ukrainian].
3. Kuzminska N. M. (2016). *Tolerantnist yak vyjavlennia moralnosti liudyny*. [Tolerance as a manifestation of human morality]. *Naukovyi visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriiia “Filosofiiia”*. Vol. 46 (chpstina II). P. 102–106 [in Ukrainian].
4. Hryva O. A. (2008). *Tolerantnist v protsesi stanovlennia molodi v umovakh polikulturnoho seredovyschcha*. [Tolerance in the process of formation of youth in the conditions of a multicultural environment] : dys. ... d-ra filol. nauk : spets. 09.00.10 “filosofiiia osvity”. Kyiv. 417 p. [in Ukrainian].
5. Busol O. Yu. (2019). *Teoriiia tolerantnosti v kryminolohii*. [Theory of tolerance in criminology]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: yurydychni nauky*. Vol. 30 (69). No. 3. P. 87–90 [in Ukrainian].
6. Motuz T. V. (2016) *Determinatsiia poniattia «tolerantnist»: sotsialno-humanitarnyi dyskurs*. [Determination of the concept of “tolerance”: socio-humanitarian discourse]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia: Pedahohichni nauky*. Vol. 133. P. 155–159 [in Ukrainian].
7. Andrieiev M. (2012) *Naukovi pidkhody do poniattia “tolerantnist”*. [Scientific approaches to the concept of “tolerance”]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*. Vol. XXVIII. Kharkiv. P. 7–16 [in Ukrainian].
8. Walzer M. (1997) *On Toleration*. New Haven : Yale University Press. 126 p. [in English].
9. Finnis J. (2011) *Natural Law and Natural Rights*. Oxford : Oxford University Press UK. 494 p. [in English].
10. Chornopyska V. (2020). *Problema defynitsii “pravovykh tsinnosti” u suchasnomu naukovomu dyskursi*. [The problem of the definition of “legal values” in modern scientific discourse]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriiia: Yurydychni nauky. Vol. 7. No. 1. P. 89–98 [in Ukrainian].

11. Tarasyshyna O. M. (2008). *Spravedlyvist i tolerantnist u suchasnomu pravi Ukrainy*. [Justice and tolerance in modern law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Odesa. 21 p. [in Ukrainian].
12. Halytskyi I. (2012). *Tolerantnist u pravovomu zhytti suchasnoi Ukrainy*. [Tolerance in the legal life of modern Ukraine]. Odesa : Feniks Publ. 142 p. [in Ukrainian].
13. *Deklaratsiia pryntsyviv tolerantnosti*. [Declaration of principles of tolerance]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU95324> (Accessed: 11.01.2023 r.) [in Ukrainian].
14. Horobets K. (2016). *Chy ye tolerantnist pravovoiu tsinnistiu?*. [Is tolerance a legal value?]. *Tolerantnist u tranzytyvnykh suspilstvakh: filosofskyi, pravovyi, politychnyi, sotsiologichnyi vymiry* : Zbirka naukovykh statei ta ese. Kharkiv : Yurait. P. 99–110 [in Ukrainian].

Дата надходження: 29.12.2022 р.

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Prof.,
Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute law, psychology and
innovative education
Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>

Petro Lepisevych

Lviv state university of internal affairs,
Ph.D., Assoc. Prof.,
Department of General Legal Disciplines

LEGAL IMPERATIVES OF SOCIETY TOLERANCE RELATIONSHIP

The article defines the legal imperatives of tolerance of social relations. The problem of tolerance is connected with a number of fundamental philosophical and worldview questions that affect the understanding of man, his identity, civic position, the possibilities and limits of nation- and state-building, the democratization of social life, the dialogue of cultures and civilizations, and the search for a “sophia” discourse of tolerance.

It was noted that tolerance is one of the values that is usually associated with the European style of legal thinking. Tolerance is not just a value that is given a legal meaning (that is, an end value), but a value that is legal in its content (that is, a means value).

It is concluded that the tolerance of social relations is inextricably linked with the application of law, the forms of its implementation, the implementation of legal activities, as well as ensuring the rights and legitimate interests of a person. Ideally, the entire legal system should be based on tolerance, serve as a means of its expression, consolidation, protection and protection. Being introduced into the practice of implementing the current law, tolerance acquires legal features that determine its official level. Ukraine’s aspiration to join international organizations should be based on the recognition of the main international legal documents, which enshrine the principle of tolerance.

Key words: public relations, legal imperatives, tolerance, tolerance of social relations, democratic culture, right, legal value, society.

УДК 340.12

Валентин Давидюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
valentyn.v.davydiuk@lpnu.ua

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТА СОЦІАЛЬНІ КОНСТАНТИ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЇХ ВЗАЄМОДІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.059>

© Давидюк В., 2023

Окреслено змістовні пріоритети, які розкривають сутність ідентичності, зокрема увиразнено індивідуальні та соціальні константи ідентичності шляхом філософсько-правового моделювання їх взаємодії. Доведено, що потенціал одного з найбільш потужних концептів у сучасному глобалізованому суспільстві має поняття ідентичності. Феномен ідентичності є своєрідною призмою, крізь яку осмислюють, аналізують та інтерпретують основні сфери людського буття. Актуалізація ідентичності як суспільної проблеми простежується на усіх рівнях: побутовому, державному, політичному, релігійному, гендерному тощо.

Автором з'ясовано, що концепт ідентичності не є ні очевидним, ні гомогенним конструктом, що має беззаперечний смисл і цінність у різних соціокультурних контекстах. Постійний та різносторонній інтерес до феномену ідентичності дає підстави стверджувати про незавершеність та відкритість дискурсу про ідентичність як категорію філософсько-правової науки. Тому на сьогодні виникає нагальна потреба у визначенні перспектив подальших досліджень у цьому напрямі, насамперед через дослідження двох аспектів: по-перше, методик визначення та оцінки феномену ідентичності у малих та великих соціальних групах в умовах зростаючого рівня правової та соціальної поляризованості та недовіри до різних суспільних інститутів (державних, правових, суспільних) та реалізацію соціально вагомих рішень, тобто переведення риторики про ідентичність з індивідуально-психологічного на соціально-культурний та національний рівень; по-друге, вироблення підходів до розрізнення “справжньої” ідентичності, її аутентичного виміру від “ситуативних” ідентичностей в умовах опортунізму атомізованих суспільств, прикладом якого є нині Україна.

Ключові слова: людина, феномен, ідентичність, індивідуальна ідентичність, соціальна ідентичність, правова ідентичність, структура, соціальна група, суспільство, соціальні норми.

Постановка проблеми. В умовах сучасних кардинальних змін, які простежуються практично в усіх сферах нашої держави, відбувається переосмислення цінностей, правових норм та соціальних еталонів, коли слід постійно здійснювати вибір, щоб оперативно зорієнтуватися та самовизначитися, проблема феномену ідентичності набуває вкрай вагомego значення. Для індивіда як активного

учасника інтеракції та суспільної діяльності важливо окреслити своє місце в правовому та соціальному просторі, в якому він співіснує з іншими індивідуумами. У глобальному суспільстві людина має можливість бути членом великої кількості груп, спільнот, організацій тощо, які сформовані за ознакою належності до професії, віку, гендеру, способу життя, території проживання, політичних переконань, релігійних тощо. Така чисельність соціальних груп зумовлює й потенційну допустимість існування множинних соціальних ідентифікацій, які, пересікаючись одна з одною, можуть спричинити конфлікт, а наслідок – криза ідентичності. Відтак, пріоритетного значення набуває аналіз змістовних аспектів ідентичності засобами філософії права.

Аналіз дослідження проблеми. Феномен ідентичності є предметом інтелектуальних дискусій у широкому колі сучасних європейських та вітчизняних мислителів. Особливостям ідентичності присвячено роботи таких зарубіжних мислителів: С. Хантінгтона, Ч. Тейлора, Р. Дарендорфа, М. Кастельса, П. Хіманена, Ю. Габермаса, В. Гьосле, Е. Гідденса, Дж. Мід, Ч. Кулі, Ж. Рансьєр та інших. Проблемою ідентичності займаються, зокрема, такі вчені: О. Астаф'єва, Є. Бистрицький, О. Білий, С. Дацюк, Р. Зимовець, Ю. Калиновський, Р. Кобець, А. Костенко, С. Лозниця, В. Лях, В. Малахов, Л. Нагорна, Л. Хашиєва та інші. Однак аналіз праворозуміння суб'єкта в аспекті його ідентичності досі не отримав достатньої уваги, зокрема у герменевтико-антропологічному аспекті, коли право виступає не як правосвідомість, а як спосіб буття людини конкретної правової культури.

Мета статті – окреслити змістовні пріоритети, які розкривають сутність ідентичності, зокрема у виразити індивідуальні та соціальні константи ідентичності шляхом філософсько-правового моделювання їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Потенціал одного з найбільш потужних концептів у сучасному глобалізованому суспільстві має поняття ідентичності. Феномен ідентичності є своєрідною призмю, крізь яку осмислюють, аналізують та інтерпретують основні сфери людського буття. Актуалізація ідентичності як суспільної проблеми простежується на усіх рівнях: побутовому, державному, політичному, релігійному, гендерному тощо. Особливий інтерес означена проблематика викликає у науковців практично усіх гуманітарних галузей, позаяк і дотепер не сформульовано ґрунтовної дефініції ідентичності з огляду на її складну ієрархічну архітектуру. Як слушно зауважив Е. Еріксон (після 20-річного дослідження ідентичності), що “не може сформулювати остаточної дефініції цьому феномену. Єдиним перспективним способом смислового визначення ідентичності є з'ясування, в яких контекстах вона мала би застосовуватися (відчуття ідентичності, ідентичність як конфігурація, процес формування ідентичності тощо)” [1, с. 37].

Етимологічно поняття “ідентичність” (лат. *identificare* – ототожнювати) “у широкому розумінні визначають як співвідношення суб'єкта із самим собою” [2, с. 344]. Дослідницький інтерес до цього феномену виникнув у II пол. XIX – поч. XX ст., а відтак ідентичність формується як окрема загальнонаукова категорія. У Новітньому часі вперше науково обґрунтував концепцію ідентичності американський психолог Е. Еріксон у 50-х рр. XX ст., в якій принципіальну роль відіграє фрейдівське поняття “Ego” (“Я”). Тому понятійним еквівалентом індивідуальної ідентичності є Ego-ідентичність як суб'єктивне відчуття індивідуумом своєї тотожності та безперервності, і “процес відбувається в постійній зміні та розвитку” [1, с. 18].

3. Фрейд розглядав феномен ідентифікації, по-перше, як вияв зв'язку індивідуума з іншою особистістю, по-друге, як механізм формування та функціонування певної групи, спільноти. Мислитель аргументовано переконував на значимості ідеального “Я” (точніше соціального “Я”, адже основним імпульсом його формування є вплив суспільства). Він акцентував, що ідеальне “Я” як найвища інстанція еволюції індивідуума є одночасно і причиною, і наслідком його соціального самоототожнення та соціалізації, а також гарантією оперативного виконання соціальних функцій [3]. Це означає, що, якщо на надіндивідуальному рівні у повній відповідності з принципом симетрії

спрацьовує здебільшого надіндивідуальна (колективна) сутнісна ідентичність, то на міжособистісному рівні або в ситуації екзистенційного виклику індивідууму переважне значення має індивідуальна сутнісна ідентичність.

Е. Еріксон представляє ідентичність як складне особистісне утворення, що має багаторівневу структуру. Це пов'язано з трьома основними рівнями аналізу людської природи: індивідним, особистісним, соціальним. На індивідному рівні аналізу ідентичність визначається ним як результат усвідомлення індивідом особистої часової тривалості (уявлення про себе як незмінну даність певного фізичного вигляду, темпераменту, хисту, що має минуле та спрямоване в майбутнє). З другої, індивідуальної, позиції ідентичність осмислюється як відчуття індивідуумом своєї неповторності, унікальності власного життєвого досвіду, що забезпечує певну тотожність самому собі. Третій рівень визначається як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність індивіда зі соціальними, груповими ідеалами та нормами, а відтак допомагає процесу Я-категоризації: це ті характеристики, за допомогою яких індивідуум сприймає світ на схожих та несхожих собі. Саме цю структуру Е. Еріксон вважав соціальною ідентичністю [1, с. 112].

Аналогічні уявлення про структуру ідентичності, яка має дві основні складові (індивідуальну та соціальну), є характерним для більшості наукових розвідок, що присвячені даній проблематиці. Водночас існує більш ґрунтовна деталізація, яка переважно стосується соціальної її складової, а критерієм виступають певні види соціалізації. Зокрема, йдеться про формування правової, релігійної, етнічної, професійної, статево-рольової та іншої ідентичності особистості. Також в якості підстави для виокремлення різних видів ідентичності враховується загальний рівень її сформованості.

Усвідомлення й утвердження своєї особистісної неповторності – атрибутивна особливість кожної людини. Проте, як слушно зауважує Л. Нагорна, “не меншою мірою людина прагне до ототожнення себе із прийнятими у певній групі еталонами. У такий спосіб вона захищає власний життєвий простір від усього небажаного” [4, с. 13]. Окрім того, “цінності, які формують ідентичність, закорінені як у свідомості, так і в підсвідомості людини, які у своїй основі вони є колективними” [4, с. 18].

Амбівалентність феномену ідентичності розвинули у наукових розвідках Дж. Мід та Ч. Кулі, які були представниками напряду символічного інтеракціонізму. Вчені безпосередньо не вживали поняття “ідентичність”, проте вагомим значення надавали терміну “self” (самість). На їх думку, остання формується через систему комунікативних практик – між індивідуумом і соціальними групами, з якими він себе поєднує та членом яких його визнають інші суб'єкти інтеракції. Самість передбачає дві структурні складові – “me” та “I”: перша формується дедуктивним шляхом, через соціальні маркери, які індивідуум отримує у процесі особистої соціалізації; друга конструюється через індуктивні механізми самовизначення індивіда, апроксимації, ототожнення або насупроти – дистанціювання від тих чи інших соціальних груп та статусів. Отже, фіксується взаємна детермінованість соціального простору – колективна ідентичність безпосередньо впливає на індивідуальне самовизначення, і навпаки. Пізніше ідеї Дж. Міда та Ч. Кулі розвинулися в рольових теоріях М. Куна, П. Бергера, Е. Гофмана, Г. Блумера, які констатували рольове розмаїття як вихідну характеристику феномена ідентичності. Саме через набуття певних соціальних ролей індивідуум має можливість осмислити себе в ролі “Іншого”, і водночас зіставляє “Іншості” щодо власного “Я”. Таке виконання соціальних ролей є важливим чинником формування відкритого суспільства, орієнтованого на солідарність та консенсус як вищі цінності суспільно-політичного життя [5, 6].

Однак З. Бауман апелює символічним інтеракціоністам зауважуючи, що це лише так в теоретичній площині, а на практиці по-іншому: “ідентичності, до яких прагнуть у наші дні, уявляються чимось, що можна вдягнути та зняти на кшталт костюма; якщо вони вільно обрані, то вибір ніяк більше не пов'язаний із обставинами та наслідками, і тим самим свобода вибору зводиться на практиці до утримання від вибору” [7, с. 19]. І дійсно в умовах глобалізованого суспільства доволі часто застосовуються різні маніпулятивні технології, що прямо не розпізнаються її реципієнтами. Це

спричиняє, насамперед, зростаючу віртуалізацію суспільно-політичного життя, продукування ефемерних, інсценізованих ідентичностей.

Досліджуючи проблематику комунікативної спільноти, Ю. Габермас в інший спосіб витлумачує поділ “І – Ме”, започатковане Дж. Мідом. Так, “Ме” – це Я-пасивне щодо соціальної групи, тобто констатація того, що “Я” перебуває в певній позиції. Тоді як “І” – Я-активне, здатне говорити від імені загального співтовариства, що виходить поза межі обмеженої ситуацією спільноти. На противагу від “Ме”, спрямованого на минуле, “І” обирає своїм онтологічним напрямком майбутнє. Мислитель висновує, що існує два виміри реалізації Я-ідентичності: вертикальний (індивідуальна ідентичність) – забезпечує темпоральну цілісність та спадкоємність життя індивіда; горизонтальний вимір (соціальна ідентичність) – забезпечує можливість виконувати різні вимоги всіх рольових систем, до яких приналежить індивідуум. Я-ідентичність виникає як певний баланс між індивідуальною та соціальною ідентичністю. Людина проявляє свою ідентичність у взаємодії, намагаючись відповідати очікуванням співрозмовника, позаяк “усуспільнені індивідууми можуть стабілізувати власну ідентичність, лише вступаючи в стосунки взаємного визнання” [8, с. 45]. Вагомою є твердження Ю. Габермаса про те, що індивідуум в умовах взаємодії може ухилитися від очікування, додаючи в структуру взаємодії такі варіанти, які у своїй сукупності можуть змінити зміст соціального процесу.

Е. Фромм поряд із соціальною ідентичністю вирізняв ідентичність індивідуальну, яка формується в процесі індивідуалізації індивіда та є наслідком його відокремлення від сил природи та інших людей. У конфлікті між індивідуальною та соціальною ідентичностями він вбачав соціальну уніфікацію та індивідуальну свободу. Філософ стверджував, що справжня індивідуальна ідентичність виключає пасивність і залежність, а передбачає свободу, спонтанність та креативність.

Ідентичність це не лише певна особливість суб’єкта, але вона є і відношенням суб’єкта як до себе самого, так і до інших йому подібних людей. Французький мислитель Ж. Рансьєр у своїй праці “На межі політичного” (1990), базуючись на аналогічній пресупозиції, пропонує відрізнити процеси ідентифікації та суб’єктивації. Перший характеризується певними стратифікаційними, статусними ролями, що здобуваються внаслідок соціальних норм чи самостійного життєвого розвитку кожним суб’єктом окремо, то процес суб’єктивації визначається певною деідентифікацією і навіть декласифікацією. Тобто, це своєрідна зустріч індивіда із самим собою, яка відкриває можливості для «звірення годинника» між аутентичним “Я” та соціальною роллю (функцією) кожної людини у просторі суспільної комунікації. Ж. Рансьєр зауважує, що “побудова таких випадків рівності не є ідентичністю у дії чи демонстрацією цінностей, що характерні певній групі. Це процес суб’єктивації... формування певної одиничності, що не є самістю, але відношенням самості до будь-кого іншого” [9, с. 301].

Базовою складовою ідентичності є відношення індивідуума та групи, з якою він себе пов’язує (асоціює). Р. Мертон найменував ці системи кореляції референтністю, відповідно групи, з якими проводиться та чи інша асоціація – “референтними групами” [10]. Отже, логічна лінія семантико-сислової генеалогії поняття ідентичність формується у ланцюжок (само)тотожність = аутентичність (суб’єктивація) + ідентифікація (суспільна детермінованість саморепрезентації).

Підсумовуючи вищезначені основні напрямки розвитку парадигми ідентичності, можемо їх виокремити у такі: психоаналітичну (З. Фрейд, Е. Еріксон), соціологічну (Дж. Мід, Ч. Кулі) та антропософську (Ж. Рансьєр). Також можна стверджувати те, що ідентичність як філософсько-правовий феномен має дві базові смислові детермінанти: інформаційно-комунікативну та нормативно-регулятивну. Перша означає неминучу діалогічність, яка характерна будь-якій ідентичності, як внутрішній (індивідуальній), так і зовнішній (соціальній), та її різним видам (правової, релігійної, етнічної, професійної, статево-рольової тощо). Друга – нормативно-регулятивна детермінанта, є гарантією соціального порядку, що нині дедалі більше трансформується у формат “життєвих стилів”, які вільно обираються та змінюються. Так, Е. Гідденс серед таких стилів визначає “поширення екологічного споживання, вегетаріанства, соціально орієнтованого підприємництва тощо” [11, с. 81].

Орім проаналізованих нами підходів щодо розуміння феномену ідентичності, слід звернути увагу на загальні теоретичні передумови будь-якого дискурсу проблеми ідентичності: есенціалізм, примордіалізм, конструктивізм. Есенціалізм ґрунтується на постулаті про певну початкова даність (природа людини, призначення, місія, доля, фатум) – есенція, що окреслює ідентичність. Приміром природні характеристики людини – чоловік/жінка, належність до європеїдної/негроїдної рас тощо. Примордіалізм ґрунтується на тому, що певні ознаки соціальних груп, етнічних, національних чи регіональних, є константними та фактично не можуть змінюватися в темпоральному вимірі. Прикладом може слугувати історичний факт, політичні проекти “обраних націй” у ХХ ст., що перетворювали ідентичність на інструмент деструктивної соціальної інженерії, серед найбільш жахливих наслідків якої – прояви расизму та фундаменталізму. Конструктивізм декларує гнучкість і змінність ідентичностей, їх множинність та взаємоузгодженість. Конструктивістський дискурс заперечує апіорний тип ідентичностей, характеризує останні крізь призму постійного оновлення комунікаційних зв’язків, їх розгалуження та віртуалізацію.

Висновки. Таким чином, концепт ідентичності не є ні очевидним, ні гомогенним конструктом, що має беззаперечний смисл і цінність у різних соціокультурних контекстах. Постійний та різносторонній інтерес до феномену ідентичності дає підстави стверджувати про незавершеність та відкритість дискурсу про ідентичність як категорію філософсько-правової науки. Тому на сьогодні постає нагальна потреба у визначенні перспектив подальших досліджень у цьому напрямі, насамперед через дослідження двох аспектів: по-перше, методик визначення та оцінки феномену ідентичності у малих та великих соціальних групах в умовах зростаючого рівня правової та соціальної поляризованості та недовіри до різних суспільних інститутів (державних, правових, суспільних) та реалізацію соціально вагомих рішень, тобто переведення риторики про ідентичність з індивідуально-психологічного на соціально-культурний та національний рівень; по-друге, вироблення підходів до розрізнення “справжньої” ідентичності, її аутентичного виміру від “ситуативних” ідентичностей в умовах опортунізму атомізованих суспільств, прикладом якого є нині Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Erik H. (1968). *Erikson. Identity, youth and crisis*. New-York : W. W. Norton Company. 336 p.
2. Соціологічна енциклопедія. (2008) / уклад. В. Г. Городяненко. Київ : Академвидав. 456 с.
3. Freud S. (2012). *A general Introduction to Psychoanalysis*. Bensalem : Published by Wordsworth Editions Ltd. 406 p.
4. Нагорна Л. (2011). Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 272 с.
5. Mead G. (2021). *The I and the Me*. URL : <https://chromeias.com/g-h-mead-self-and-identity/> (Accessed: 30.01.2023).
6. Cooley Ch. (1994). *Sociological Theory and Social Research*. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271623115300158> (Accessed: 30.01.2023).
7. Bauman Z. (2000). *From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity*. *Questions of Cultural Identity*. London. P. 18–35.
8. Габермас Ю. (2006). *Залучення Іншого: студії з політичної теорії*. Львів : Астролябія. 196 с.
9. Rancière J. (2004). *Who Is the Subject of the Rights of Man?* // *The South Atlantic Quarterly*. Vol. 103. Vol. 2/3. P. 297–310.
10. Merton R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New-York : Free Press. 702 p. URL : <https://www.amazon.com/Social-Theory-Structure-Robert-Merton/dp/0029211301> (Accessed: 30.01.2023).
11. Giddens A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge : Polity Press. 264 p.

REFERENCES

1. Erik H. (1968). *Erikson. Identity, youth and crisis*. New-York : W. W. Norton Company. 336 p. [in English].

2. *Sotsiologichna entsyklopediia*. (2008) / Ukladach V. H. Horodianenko. Kyiv : Akademydav Publ. 456 p.
3. Freud S. (2012). *A general Introduction to Psychoanalysis*. Bensalem : Published by Wordsworth Editions Ltd. 406 p. [in English].
4. Nahorna L. (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan*. [Sociocultural identity: pitfalls of value distinctions.]. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN UkrainyPubl. 272 p. [in Ukrainian].
5. Mead G. *The I and the Me*. URL : <https://chromeias.com/g-h-mead-self-and-identity/> (Accessed: 30.01.2023) [in English].
6. Cooley Ch. (1994). *Sociological Theory and Social Research*. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271623115300158> (дата звернення: 30.01.2023) [in English].
7. Bauman Z. (2000). *From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity*. Questions of Cultural Identity. London. P. 18–35 [in English].
8. Habermas Yu. (2006). *Zaluchennia Inshoho: studii z politychnoi teorii*. [Engaging the Other: Studies in Political Theory]. Lviv : Astroliabiia. 196 p. [in Ukrainian].
9. Rancière J. (2004). *Who Is the Subject of the Rights of Man? The South Atlantic Quarterly*. Vol. 103. No. 2/3. P. 297–310 [in English].
10. Merton R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New-York : Free Press. 702 p. URL : <https://www.amazon.com/Social-Theory-Structure-Robert-Merton/dp/0029211301> (дата звернення: 30.01.2023).
11. Giddens A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge : Polity Press. 264 p.

Дата надходження: 20.01.2023 р.

Valentyn Davydiuk

Lviv Polytechnic National University,
Department of Civil Law and Procedure
Institute law, psychology and innovative education
valentyn.v.davydiuk@lpnu.ua

INDIVIDUAL AND SOCIAL CONSTANTS OF IDENTITY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL MODELING OF THEIR INTERACTION

The article outlines meaningful priorities that reveal the essence of identity, in particular, individual and social constants of identity are highlighted by means of philosophical and legal modeling of their interaction. It has been proven that the concept of identity has the potential of one of the most powerful concepts in today's globalized society. The phenomenon of identity is a unique prism through which the main spheres of human existence are understood, analyzed and interpreted. The actualization of identity as a social problem can be traced at all levels: household, state, political, religious, gender, etc.

The author found out that the concept of identity is neither an obvious nor a homogeneous construct, which has an undeniable meaning and value in various socio-cultural contexts. The constant and multifaceted interest in the phenomenon of identity gives reason to assert the incompleteness and openness of the discourse on identity as a category of philosophical and legal science. Therefore, today there is an urgent need to determine the prospects of further research in this direction, primarily through the study of two aspects: first, the methods of defining and evaluating the phenomenon of identity in small and large social groups in the conditions of a growing level of legal and social polarization and mistrust of various social institutions (state, legal, social) and the implementation of socially important decisions, that is, the transfer of rhetoric about identity from the individual-psychological level to the social-cultural and national level; secondly, the development of approaches to distinguishing “real” identity, its authentic dimension from “situational” identities in the conditions of opportunism of atomized societies, an example of which is currently Ukraine.

Key words: man, phenomenon, identity, individual identity, social identity, legal identity, structure, social group, society, social norms.

УДК 340.12(043)

Ірина Жаровська

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
iryna.m.zharovska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3821-8120>

РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.065>

© Жаровська І., 2023

Проведено аналіз ролі релігійних організацій в сучасному суспільстві в контексті інформаційних та глобалізаційних змін сучасності та їх впливу на суспільно-правову реальність.

Доведено, що роль релігійних організацій трансформується в епоху глобалізованого суспільства та інформаційно-технічного прогресу. Наукова доктрина не містить єдності таких видозмін. Перша група науковців вказує на те, що роль релігійних норм у сучасному правовому регулюванні все більше віддає перевагу новітнім підходам і право тут відіграє домінуючу роль. Друга група має протилежну думку – релігія як споконвічна людська аксіологічна цінність має відповіді на всі життєві ситуації, зокрема й на новітні глобально-технічні трансформації.

Констатовано, що нині необхідні оновленні підходи і для правової науки, оскільки вона не може оминати проблеми глобалізаційних змін, що існують у правових і державницьких явищах. Характерним є те, що зараз світовий розвиток не має чіткого вектору, наука повинна встановити оптимально можливий напрям та застерегти від негативних факторів, що спричиняються глобалізацією. Роль державного управління та громадської активності мають у контексті релігійної свободи особливі переплетення й проявляються у діяльності релігійних організацій.

Мотивовано такі зміни сутності ролі релігійних організацій в сучасній правовій реальності: врахування різновекторності релігійних поглядів суспільних груп; зменшення ролі релігійної ідеології та релігійних лідерських думок як фактору формування політичної позиції члена релігійної організації; поширення релігійного екстримізму, що здебільшого зумовлена міграційними факторами.

Водночас необхідно продовжувати ідентифікувати, оцінювати та прогнозувати ризики, вплив ззовні та зсередини, щоб захистити ці гармонійні відносини шляхом прогресивного правового положення.

Ключові слова: релігійні організації, глобалізоване суспільства, інформаційне суспільство, трансформації, правова реальність.

Постановка проблеми. Релігійні переконання є одним із вагомих факторів впливу на сучасне суспільство. Релігія як суспільне явище та соціальна категорія має багатосферне спрямуван-

ня: з одного боку, є індивідуальною патерною людини через право особи на власні релігійні погляди та переконання, а з іншого – це потужній інструментарій суспільного, громадського життя та фактор взаємодії держави і окремої людини.

Релігійні норми так само, як правові, є чинником соціального регулювання поведінки людей. Позитивним є фактор взаємної поваги сфери релігії та права, можливість їх взаємних поступок та відсутності колізій. Проте в сучасну епоху глобалізаційних, морально-етичних та глибинних техніко-комунікативних трансформацій людство не може абстрагуватися від неузгодженості релігійних приписів, норм, правил та традицій, а також новітніх змін світоустрою.

Не варто дивуватися тому, що в цей момент історії з'являються нові соціально-політичні форми, оскільки глобалізація переосмислює практично все на планеті. Це стосується особливо тих соціальних і політичних умов, пов'язаних із національною державою. Серед іншого, глобальні сили підривають багато традиційних стовпів, на яких ґрунтується світська національна держава, таких як національний суверенітет, економічна автономія та соціальна ідентичність. Тому змінні характеристики у сфері державно-правового і морально-релігійного життя будуть продовжуватися й надалі.

Виклики пандемічного спрямування, військові, міграційні, демографічні та інші геополітичні кризи тільки підсилюють актуалізацію дослідження ролі релігійних чинників у суспільно-владній парадигмі побудови новітнього суспільства.

Аналіз дослідження проблеми. Сутнісні характеристики, питання оновлення та дієвості правил та норм релігійного характеру буди предметом аналізу низки фахівців у сфері як адміністративного права, так і загальнотеоретичної юриспруденції. Серед українських науковців слід відмітити праці Н. П. Бортник, І. О. Личенко, В. З. Чернописької, М. М. Сірант та інших.

Набагато ширше цими питаннями займалися представники іноземної доктрини, зокрема: A. Z. Sarnoto, L. Hayatina, Y. S. Zamani, M. Juergensmeyer, D. Van Zyl, M. Nakib та інші.

Метою статті є аналіз ролі релігійних організацій в сучасному суспільстві в контексті інформаційних та глобалізаційних змін сучасності та їх впливу на суспільно-правову реальність.

Виклад основного матеріалу. Погляди наукової еліти щодо трансформації релігійних впливів та соціальної реальності є розбіжними, загально можливо виділити два підходи.

Перший науковий аргумент вказує на те, що роль релігійних норм у сучасному правовому регулюванні все біль віддає переваги новітнім підходам і право тут відіграє домінуючу роль. Наприклад, Renee Formicola доводить, що вплив Католицької Церкви в глобальному громадянському суспільстві слабшає. Частково це пов'язано з демографічними змінами, які демонструють дедалі більшу втрату прихильників у традиційних опорних пунктах Церкви. У поєднанні зі зростанням ліберальної соціальної політики та постійними викриттями злочинів сексуального насильства з боку її духовенства, Церква змушена переглянути, як продовжувати виступати моральним захисником у громадянському суспільстві. Він намагався зробити це, перенастроївши свою позицію в глобальних відносинах між церквою та державою, рухаючись до неідеологічного або “третього шляху” політики та шукаючи позапартійних рішень для потреб соціальної справедливості [1].

Інша група авторів доводять, що релігія як споконвічна людська аксіологічна цінність має відповіді на всі життєві ситуації, зокрема й на новітні глобально-технічні трансформації. Звернемося до досліджень представників китайської правової школи. Nanlai Cao доводить, що піднесення протестантського християнства на сучасному етапі глобалізації відбувається як видозміна унікального соціального та культурного явища. Він вказує, що глобалізацію можна розглядати не лише як процес гомогенізації в політичному та економічному плані, а й як процес, у якому релігійні ідеї та моральні принципи поширюються по всьому світу, тоді, як на попередній стадії глобалізації відсутність християнства колись розглядалася як моральний аргумент для заборони міграції китайців на християнський Захід, у нинішньому контексті агресивного розвитку бізнесу та масової еміграції

християнство стало життєво важливою соціальною силою та моральним ресурсом у зв'язуванні торгівлі та діаспорних зв'язків [2]. Отож релігія є додатковим аргументом у глобальному суспільстві, а не обтяжуючим фактором.

При будь-яких обставинах, зараз необхідні оновленні підходи і для правової науки, оскільки вона не може оминати проблеми глобалізаційних змін, що існують у правових і державницьких явищах. Характерним є те, що нині світовий розвиток не має чіткого вектору, наука повинна встановити оптимально можливий напрям та застерегти від негативних факторів, що спричиняються глобалізацією. Роль державного управління та громадської активності мають в контексті релігійної свободи особливі переплетення й проявляються у діяльності релігійних організацій. Вказане підкреслює актуальність правового регулювання функціонування останніх в сучасному постмодерністському суспільстві.

Mark Juergensmeyer доводить, що поява нових форм релігійного націоналізму наприкінці 20-го та на початку 21-го століть значною мірою є побічним продуктом глобалізації. Оскільки національні держави пронизані транснаціональною економікою та тенденціями, а світський націоналізм кидає виклик глобальній діаспорі народів і культур, виникли нові етно-релігійні рухи, щоб зміцнити почуття національної спільноти та мети. Можна спроектувати щонайменше три різні види майбутнього релігійного та етнічного націоналізму в глобальному світі: релігійна та етнічна політика ігнорує глобалізацію; вказані виступають проти неї; вони визначають власне транснаціональне майбутнє [3].

Будь-яка релігія має певні норми. Ці норми торкаються питань суспільства, його організації, встановлюють певні правила поведінки. Релігійні норми також регламентують відносини між народами, націями, державами. Вони встановлюють певні обмеження, закони та правила. Для цього напряму важливо чітко організувати виконання законів, вибрати ефективні формати державного управління. Водночас необхідно продовжувати ідентифікувати, оцінювати та прогнозувати ризики, вплив ззовні та зсередини, щоб захистити ці гармонійні відносини шляхом прогресивного правового положення. У контексті побудови правової держави положення, спрямовані на встановлення громадсько-державних відносин відображаються в твердій рішучості та рівному розподілі обов'язків між обома сторонами. До того ж держава повинна розробити відповідну поведінку для спеціальних організацій у суспільстві, що відображають релігійну свободу людини. Тому пріоритетним є ефективне правове регулювання статусу релігійні організації на нормотворчому і правозастосовному рівнях.

Первісна соціальна організація була переважно доповнена спонтанною соціальною організацією. Сучасне суспільство не могло б існувати без значного компонента сконструйованої соціальної організації і що сконструйована соціальна організація буде ще більшою частиною суспільств в інформаційну еру у майбутньому.

Важливим принципом функціонування релігійних організацій є побудова державної політики у цій сфері з врахуванням різносторонності та різновекторності релігійних уподобань сучасного суспільства.

В підтвердження такого твердження звернемося до підсумків опитуванні, що проводила WVS (Всесвітня соціологічна мережа, що вивчає зміна цінностей та їх вплив на суспільно-політичне), котре охоплювало 97 державах, на яких проживають майже 90 відсотків населення світу. В результаті опитування авторитетні соціологи підсумували, що традиційне/секулярно-раціональне вимірювання цінностей відображає контраст між суспільством, в якій релігія дуже важлива, і тим, де її роль не настільки суттєва. Суспільства традиційної полярності відстоюють важливість зв'язків батьків і дітей, повагу до влади і традиційні сімейні цінності, при відмові від розлучень, абортів, евтаназії та самогубств. Ці суспільства мають високий рівень національної гордості та націоналістичного світогляду. Суспільства з секулярно-раціональними поглядами мають протилежні уподобання. Майже у всіх промислових суспільства світогляд перейшов від традиційного до світсько-раціональних цінностей [4].

Вагомо розуміти, що сучасне суспільство не формує єдиної ідеологічної системи в межах представників окремої релігії. Глобалізація, інформаційна відкритість, багатоканальність інформації усунула первинний, навіть прерогативний вплив релігійної ідеології, думки релігійних лідерів на учасників релігійно-суспільних відносин. Ще півстоліття тому можна було говорити про спільну політико-соціальну ідеологію представників окремої релігійної групи. Нині роль цього чинника знівельована. Для того, щоб не бути голослівними, приведемо приклад дослідження проведене пактестанськими дослідниками щодо впливу релігійної думки (для аналізу бралася мусульманська релігійна громада) на ставлення до політики уряду щодо подолання пандемічної загрози COVID-19. Результати аналізу продемонстрували, мусульмани полярно сприймають урядову політику, а саме; 1) ірраціонально-пасивні групи, ті, чії погляди не ґрунтуються на науковій логіці та не пропонують рішень щодо запобігання пандемії COVID-19; 2) групи, які активно ненавидять, але наведені аргументи, як правило, ірраціональні; 3) раціональні групи, але деякі є напівраціональними та підтримують урядову політику; 4) раціональні групи, але сором'язливі у представленні своїх аргументів; 5) раціонально-активні групи, які підтримують державну політику [5]. Отож, позиції є протилежними, що вказує про відсутність впливу релігійного пріоритету в державно-політичній ідеологічній патерні особистості.

Ще одним проявом сучасної соціально-правової реальності в контексті релігійних відносин є те, що вплив релігії на суспільно-політичні процеси в епоху глобалізації супроводжується виникненням та поширенням релігійної ксенофобії, суттєвим впливом ксенофобії, у широкому розумінні – виникнення та поширення екстремізму. Тут слід продовжити, що криза мігрантів, що супроводжується, зокрема релігійною багатоманітністю, втілює в собі найскладнішу політичну проблему, з якою стикається міжнародна безпека та право ЄС, що свідчить про зростання ксенофобії та піддає сумніву європейський мультикультуралізм.

Європейські правовики констатують, що культурна цілісність ЄС залишається незрозумілою, а криза мігрантів відкриває дискурс мультикультуралізму. Модель національної держави зазнала значних глобалізованих світових змін, ставши менш стійкою та менш критичною для культурних, політичних та економічних процесів. Через зростаючу економічну незахищеність і страх втратити національну ідентичність у середовищі глобалізованої культури, деякі сприйняли мультикультуралізм як загрозу. Гуманітарний та безпековий дискурс відображає мікрорівень ситуації на місці та макрорівень ЗМІ та політичну дію. Прийняття етнорелігійної чи політичної різноманітності не звільняє іммігрантів від обов'язку визнавати всі правила, необхідні для продуктивного співіснування. Участь мігрантів у соціально-економічних і політичних системах означає реалізацію передумов для початку культурної інтеграції. Криза викликала лавину антиісламських настроїв, які стали еталонною матрицею для радикального популізму. Почуття ідентифікації з місцевим національним житловим товариством, де ісламські правила щодо матриці легітимізуються через визнання універсальної теологічної моделі, є символічним моментом і підходом участі до розуміння як релігії, так і інтеграції. Конструювання іммігрантів як групи, незалежно від того, чи є вони мігрантами, біженцями чи шукачами притулку, має тенденцію захочувати сприйняття того, що "їхні" інтереси, цінності та традиції конкурують з "нашими", стимулюючи негативні емоції у формі упереджень [6]. Вказане призводить до радикалізму з обох боків та є загрозою національній державній безпеці.

Висновок. Роль релігійних організацій трансформується в епоху глобалізованого суспільства та інформаційно-технічного прогресу. Наукова доктрина не містить єдності таких видозмін. Перша група науковців вказує на те, що роль релігійних норм у сучасному правовому регулюванні все більше віддає переваги новітнім підходам, і право тут відіграє домінуючу роль. Друга група має протилежну думку – релігія як споконвічна людська аксіологічна цінність має відповіді на всі життєві ситуації, зокрема й на новітні глобально-технічні трансформації.

Мотивовано такі зміни сутності ролі релігійних організацій в сучасній правовій реальності таким, як: врахування різновекторності релігійних поглядів суспільних груп; зменшення ролі релі-

гійної ідеології та релігійних лідерських думок як фактору формування політичної позиції члена релігійної організації; поширення релігійного екстримізму, що здебільшого зумовлена міграційними факторами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Formicola R. (2021). The Catholic Religious Presence in Civil Society: A Waning Influence // *Religions*. No. 12(4). P. 248. URL : <https://doi.org/10.3390/rel12040248>.
2. Cao N. (2019). A Sinicized World Religion?: Chinese Christianity at the Contemporary Moment of Globalization // *Religions*. No. 10(8). P. 459. URL : <https://doi.org/10.3390/rel10080459>.
3. Juergensmeyer M. (2019). Religious Nationalism in a Global World // *Religions*. No. 10(2). P. 97. URL : <https://doi.org/10.3390/rel10020097>.
4. World Values Survey. Values change the World. 5 waves. URL : www.worldvaluessurvey.org;
5. Sarnoto A. Z., Hayatina L. (2021). Polarization of the Muslim community towards government policies in overcoming the COVID-19 pandemic in Indonesia // *Linguistics and Culture Review*. No. 5(S1). P. 642–652. URL : <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1449>.
6. Hadzic F. (2020). The European Union (EU) Political Identity within the migrant crisis, and the Balkan – Bosnian route; xenophobia and religious identity // *Research, Society and Development*. [S. 1.]. v. 9. No. 10. DOI: 10.33448/rsd-v9i10.8685.

REFERENCES

1. Formicola R. (2021). *The Catholic Religious Presence in Civil Society. A Waning Influence*. *Religions*. No. 12(4). P. 248. URL : <https://doi.org/10.3390/rel12040248> [in English].
2. Cao N. (2019). *A Sinicized World Religion?: Chinese Christianity at the Contemporary Moment of Globalization*. *Religions*. No. 10(8). P. 459 <https://doi.org/10.3390/rel10080459> [in English].
3. Juergensmeyer M. (2019). *Religious Nationalism in a Global World*. *Religions*. No. 10(2). P. 97. URL : <https://doi.org/10.3390/rel10020097> [in English].
4. World Values Survey. *Values change the World*. 5 waves. URL : www.worldvaluessurvey.org [in English].
5. Sarnoto A. Z., Hayatina L. (2021). *Polarization of the Muslim community towards government policies in overcoming the COVID-19 pandemic in Indonesia*. *Linguistics and Culture Review*. No. 5(S1). P. 642–652. URL : <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1449> [in English].
6. Hadzic F. (2020). *The European Union (EU) Political Identity within the migrant crisis, and the Balkan – Bosnian route; xenophobia and religious identity*. *Research, Society and Development*. [S. 1.]. v. 9. No. 10. DOI: 10.33448/rsd-v9i10.8685 [in English].

Дата надходження: 08.02.2022 р.

Iryna Zharovska
Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law
Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute law, psychology and
innovative education
iryna.m.zharovska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3821-8120>

THE ROLE OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN MODERN SOCIO-LEGAL RELATIONS

The article is devoted to the analysis of the role of religious organizations in modern society in the context of information and globalization changes of modern times and their impact on social and legal reality.

It is proved that the role of religious organizations is transformed in the era of globalized society and information and technological progress. Scientific doctrine does not contain the unity of such variations. The first group of scientists points out that the role of religious norms in modern legal regulation increasingly gives preference to the newest approaches and law plays a dominant role here. The second group has the opposite opinion – religion as a primordial human axiological value has answers to all life situations, including the latest global-technical transformations.

It has been established that updated approaches are needed for legal science as well, since it cannot bypass the problems of globalization changes that exist in legal and state phenomena. It is characteristic that now world development does not have a clear vector, science must establish the optimal possible direction and warn against negative factors caused by globalization. The role of state administration and public activism in the context of religious freedom have a special intertwining and are manifested in the activities of religious organizations.

The following changes in the essence of the role of religious organizations in modern legal reality are motivated: taking into account the diversity of religious views of social groups; reducing the role of religious ideology and religious leadership opinions as a factor in forming the political position of a member of a religious organization; the spread of religious extremism, which is mostly caused by migration factors.

At the same time, it is necessary to continue to identify, evaluate and forecast risks, external and internal influences in order to protect this harmonious relationship through progressive legal provisions.

Key words: religious organizations, globalized society, information society, transformations, legal reality.

УДК 340.12

Ростислав Журавський

Національний університет “Львівська політехніка”,

аспірант

кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

rostyslav.t.zhuravskiy@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.071>

© Журавський Р., 2023

Визначено особливості діяльності громадських організацій в контексті формування правової ідеології у транзитивних суспільствах. Відзначено, що як соціальний феномен правова ідеологія потребує розгляду як мінімум у двох аспектах: онтологічному і гносеологічному. В онтологічному аспекті ідеологія постає як один із базових соціально-правових інститутів, а в гносеологічному – дослідження ідеології передбачає вивчення ідеологічно-правових компонентів українського суспільства.

З’ясовано, що правова ідеологія – це структурована та втілена на теоретичному та практичному рівні науково обґрунтована система уявлень суспільства про правову дійсність, що завдяки формуванню правових цінностей та цілей може впливати на правосвідомість людей та на розвиток соціального та державного життя.

Висновується, що перехід до цілеспрямованого формування демократичної ідеології та правосвідомості, а відповідно, і до правової та демократичної держави залежить від багатьох факторів. Одним із них, на нашу думку, є формування національної ідеї. Серед інших факторів слід відзначити стабілізацію політичної, економічної ситуації в країні, підвищення рівня правової освіти населення, що неодноразово актуалізується правознавцями.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, держава, громадянські організації, транзитивне суспільство, правосвідомість, демократична ідеологія, ілюзорна ідеологія, політична ідеологія, правові норми.

Постановка проблеми. Правова ідеологія є складним суспільним явищем, своєрідною системою раціонального вираження й обґрунтування значущих у даний історичний момент ціннісних властивостей, якостей, сторін, ознак правової реальності. Роль правової ідеології у державі зростає з розвитком суспільства, оскільки правова ідеологія як уособлення права здатна закріпити принципи демократії, рівності та справедливості. Громадянське суспільство є соціальною основою держави, тому ці інститути повинні тісно взаємодіяти і функціонувати для задоволення потреб людини як найвищої соціальної цінності у державі. Цього можна досягти, дотримуючись балансу інтересів між державою та суспільством.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження ідеологічного простору сучасної України, пошуку об'єднавчої ідеології українського суспільства та визначення її певних елементів відображені у працях вітчизняних вчених: А. Білоуса, О. Валевського, І. Гаврилюка, Т. Гарасиміва, О. Глотова, О. Гоша, В. Заблоцького, Ю. Калиновського, В. Камінської, В. Корнієнка, В. Кременя, І. Кресіної, В. Лісового, О. Лановенка, Х. Маркович, М. Михальченка, М. Недюхи, І. Попової, В. Ребкала, Ф. Рудича, П. Ситника, В. Скуратівського, С. Телешуна, у дисертаційних роботах: О. Заздравної, В. Тарана, Р. Войтовича, І. Смагіна та інших.

Мета статті – визначити особливості діяльності громадських організацій в контексті формування правової ідеології у транзитивних суспільствах.

Виклад основного матеріалу. Звернення до проблематики ідеології в контексті становлення громадянського суспільства в Україні є актуальним як на рівні теоретичного осмислення, так і на рівні практичного втілення й засвоєння найбільш сприйнятливих та адекватних сьогоденню її положень. Як соціальний феномен правова ідеологія потребує розгляду як мінімум у двох аспектах: онтологічному і гносеологічному. В онтологічному аспекті ідеологія постає як один із базових соціально-правових інститутів, а в гносеологічному – дослідження ідеології передбачає вивчення ідеологічно-правових компонентів українського суспільства.

Як відомо, громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, різноманіття взаємин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності. У сучасній соціально-правовій теорії це суспільство визначається як сукупність міжособистісних, сімейних, етнічних, економічних, культурних, релігійних, правових, моральних відносин, що відображають їх ідеї і закріплюють у суспільних інститутах, що розвиваються і функціонують поза межами держави і без її прямого втручання.

Соціальною основою громадянського суспільства є соціальні групи (зокрема, класи), що мають різноманітні інтереси. Це зумовлює значну роз'єднаність громадянського суспільства і властиву для нього конкурентність і навіть боротьбу індивідів. Роз'єднаність громадян переборюється об'єднаннями їх у різні організації, асоціації й партії, а індивідуалізм і конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри і співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю. Їм не байдужі також суспільні проблеми, вони зорієнтовані на громадські справи. Правову основу громадянського суспільства утворює плюралізм громадських організацій, демократичне законодавство. Права людини захищені в такому суспільстві законом; вони мають пріоритет стосовно прав держави.

Правою, духовною, культурною і моральною основою громадянського суспільства є базові суспільні цінності, що слугують гуманізмові, формуванню особистості громадянина – вільного і діяльного, але такого, який дотримується загальноприйнятих суспільством соціальних норм. Значну роль у формуванні і функціонуванні базових цінностей громадянського суспільства відіграє правова ідеологія.

Поняття та сутність правової ідеології не мають єдино сформованої дефініції у науково-правовому дискурсі. Правова ідеологія об'єднує особистість, суспільство та державу у розумінні правової дійсності, в уявленнях про право та про шляхи розвитку правової системи держави, дотримання принципів законності та правопорядку. Згідно із позицією О. Заздравної, поява ідеології покликана забезпечити довготривале регулювання буття соціуму, виступаючи джерелом соціальної мотивації для індивідів, а також виконувати надзвичайно важливу функцію легітимації всього, з чим вона матиме справу в змістовному плані: уявлень про світ і місце людини в ньому, певних форм соціальної організації, соціальних відносин, типів поведінки і способу життя [1, с. 7].

Правову ідеологію можна розглядати у таких проявах: як суспільне явище, юридичну категорію, структурний елемент правосвідомості, як складову ідеологічної функції держави, як теоретичну основу державної правової політики [2, с. 301].

Правова ідеологія – це уявлення, погляди, переконання, теорії, концепції про правову дійсність. Правова ідеологія, як правило, не виникає спонтанно, вона виробляється фахівцями і засвоюється населенням у процесі правового виховання, під час здобуття юридичної освіти, у ході вивчення юридичної літератури та нормативних актів [3, с. 91].

У правовій ідеології виокремлюють кілька рівнів. Для першого рівня характерна наявність в окремо взятої особистості певної системи юридичних поглядів, ідей, подань, сформованих у ході повсякденного зіткнення із правовою сферою життя суспільства, а також у результаті проведеної державою цілеспрямованої роботи (правове виховання, юридична пропаганда, агітація та ін.). Другий рівень правової ідеології властивий невеликим соціальним групам, шарам, класам, станам і т. д. Правова ідеологія більшості членів суспільства – це її третій рівень, для якого характерне вираження в системі ідеологічних поглядів загальнозначущих для більшої частини людей юридичних цінностей. Як правило, вони закріплюються в основному законі держави в силу їх істотної значущості для всього суспільства [4, с. 35].

Отже, правова ідеологія – це структурована та втілена на теоретичному та практичному рівні науково обґрунтована система уявлень суспільства про правову дійсність, що завдяки формуванню правових цінностей та цілей може впливати на правосвідомість людей та на розвиток соціального та державного життя.

У цьому контексті заслуговує уваги наукова та ілюзорна ідеологія. Наукове спрямування будь-якої ідеології визначається ступенем її істинності, глибиною пізнання істини об'єкта, представленого у вигляді закономірностей розкритих явищ. Правова ідеологія є науковою тоді, коли її ідеї, гіпотези і теорії, виражені в поняттях і категоріях юриспруденції, відповідають соціальному прогресу, надають практичну користь ефективному правовому регулюванню відповідно до ідеалів свободи, справедливості, законності та гуманізму [5, с. 62].

Наукова ідеологія завжди повинна передбачати собою демократичність. Демократична ідеологія обґрунтовує та зміцнює у свідомості людей природно-правові та гуманістичні ідеї, та переконує їх у необхідності дотримання режиму законності та правопорядку. Основною метою такої ідеології є формування громадянського суспільства та правової держави. Вона тісно й органічно пов'язана з правовою психологією, враховує традиції, настрої та емоції людей. Демократична ідеологія – це частина демократичної правосвідомості.

Водночас, не можемо погодитись, що кожен клас, кожна соціальна верства або група об'єднаних спільністю корінних інтересів людей прагне виразити у формі юридичних понять і категорій свої претензії на владу, власність, привілеї тощо. Відтак, і правова ідеологія часто несе в собі, разом із загальнолюдськими ідеалами, псевдо-ідеали, стаючи у цьому сенсі ілюзорною. Звідси спостерігається відомий плюралізм політико-правової ідеології, її внутрішньо-суперечливий характер. Таке значення мала, наприклад, рабовласницька і феодальна правові ідеології, ідеологія революції. Сутність ілюзорної ідеології полягає в тому, що творці цієї концепції ставлять свідомо нездійсненні цілі, керуючись при цьому не об'єктивними можливостями, а утопічними ідеями [5, с. 62].

Вважаємо, поняття ілюзорної ідеології наближене до політичної ідеології, яка теж представляє інтереси певних об'єднань людей. Можна припустити, що за певних умов політична ідеологія переростає в ілюзорну, і це та досить небезпечна ситуація, коли ідеологія стає інструментом досягнення інтересів певної групи осіб, яка зазвичай знаходиться при владі та має можливість використовувати різного роду політичні технології та державні ресурси для досягнення своєї мети та поширення своїх ідей та концепцій як псевдо-правової, ілюзорної або ж тоталітарної ідеології.

Означені ідеології відзначаються певною короточасністю, що обумовлено кількома причинами. Ілюзорна ідеологія розвивається поза правосвідомістю і не є її органічною частиною. Позаяк, всі елементи правосвідомості пов'язані і взаємодіють, то в ситуації, коли один з них (у цьому контексті, ідеологія) не має спільної з іншими правової основи, а подекуди вступає і в протиріччя, він у певний час опиняється поза межами структури. Так, радянська ідеологія протиставлялась правовій психології українців, їхнім традиційним приватно-правовим традиціям та настроям індивідуалізму.

Поза правосвідомістю правова ідеологія втрачає свою цінність, позбавлена практичного втілення серед народу і її існування забезпечується лише адміністративно-владним апаратом.

Звісно, що ілюзорна ідеологія залежить від групи осіб, на благо яких вона була створена і служить. Така ідеологія не може існувати без постійного живлення за допомогою політичних технологій. Її незрілі ідеї та цілі, які не засновані на загальнолюдській моралі та принципах гуманізму, недостатньо науково обгрунтовані самі по собі, не знаходять підтримки серед людей. Нездійсненність та утопічність цілей такої ідеології рано чи пізно стає очевидна народу і призводить до відмови від неї на користь більш реальних програм у межах розвиненіших ідеологій.

Однак відмова від ілюзорної ідеології не означає автоматичне утвердження в державі та суспільстві демократичної правосвідомості та ідеології. Особливої уваги потребує аналіз стану правової ідеології у межах перехідних суспільств, або, інакше кажучи, – транзитивних демократій.

Відомо, що транзитивні суспільства характеризуються суперечністю поглядів та суспільних орієнтацій. Відмінності правової системи тоталітаризму та демократичного суспільства очевидні, а тому перехід від однієї до іншої системи безпосередньо неможливий. Такі суспільства перебувають в умовах дезорганізації, що означає дезінтеграцію політико-правових інститутів, які не здатні виконувати завдання, для яких вони створені, ослаблення механізмів формального і неформального контролю тощо. Слід зауважити також загострення соціальних суперечностей у перехідному суспільстві, злам командно-адміністративної системи управління і вступ на складний і суперечливий шлях створення ринкової економіки, обстановку економічної, політичної та духовної кризи [7, с. 205–208].

Такі питання практичного та організаційного характеру, безперечно, негативно впливають на правосвідомість та правову культуру суспільства. Як пише Ю. Калиновський, правосвідомість “людини перехідного періоду” має низку особливостей: амбівалентність; мотиваційна невизначеність; поведінкова непослідовність; відсутність необхідних знань про правову систему країни; превалювання звичаїв над позитивним правом; терпиме ставлення до неправових засобів розв’язання конфлікту; звернення до традицій та нехтування правом; домінування патерналістських настанов у правосвідомості над активістськими тощо [3, с. 89].

Актуалізувати (пришвидшити) процес становлення демократії може чітко розроблена та науково обгрунтована демократична ідеологія, яка би, реалізуючись у державних програмах розвитку, а також у всіх сферах державного життя, забезпечувала підвищення рівня правосвідомості суспільства. Проте ситуація ускладнюється тим, що в посттоталітарних державах поняття правової ідеології набуває різко негативного забарвлення, оскільки в патерналістських суспільствах їй відведена особлива роль маніпуляції народом, його свідомістю з метою здійснення завдань, визначених політичною елітою. Увага акцентується на негативних сторонах явища правової ідеології, наприклад на її абсолютизації у межах тоталітарного режиму, створення нею ідеологічних міфів та утопій, ідеологізацію всіх сфер життя та ін. На задній план відходять всі позитивні її функції, такі як пізнання, консолідація, формування соціальних цінностей та ідеалів, які можуть відіграти вагомую роль у прискоренні проходження державою трансформаційних процесів.

До прикладу Україна, яка, на думку правознавців, є доволі класичним прикладом перехідної демократії. Можемо побачити такі етапи існування правової ідеології.

Першим етапом після офіційного скасування радянської ідеології у 1991 р. був етап майже повної відсутності правової ідеології. Навіть прийняття Конституції України ніяк радикально не змінило стан речей, та задекларовані в ній положення, які в перспективі могли б стати базою для формування демократично-правової ідеології у нашій державі, нею не стали з низки причин. У період соціально-економічного та політичного спаду в країні питання формування нової правової ідеології в межах нової незалежної України відійшло на другий план, порівняно з питаннями більш практичного та побутового типу. Крім того, як вже згадувалось раніше, негативне і упереджене ставлення до ідеології як суспільного та правового явища не давало змоги скористатися позитивними її можливостями.

Справедливим є твердження Ю. Тодики, що умови того часу були “ідеологічним вакуумом” і відзначав криміналізацію свідомості суспільства, пропаганду насильства, кулачного права, вільного “блатного” життя [6, с. 40]. Відсутність правової ідеології значно уповільнила процеси формування конкретної мети державно-політичного розвитку, нових загальнолюдських та соціальних ідеалів, навколо яких міг консолідуватися соціум. Слід також відзначити те, що однією з причин низького авторитету, а відповідно, і ефективності інституційних органів у державі тоді також була відсутність ідеології, яка не виконувала однієї з основних своїх функцій – легітимації влади.

Така ситуація тривала до початку нового тисячоліття і приблизно у 2003–2004 рр. почався, на нашу думку, новий етап у процесі розвитку в Україні правової ідеології, який можна охарактеризувати як етап часткової підміни в свідомості людей правової ідеології на політичну.

Політична ідеологія – це система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали соціальних класів, націй, різних суб’єктів політики. Структурними елементами політичної ідеології є політичні теорії та ідеї, концепції політичного розвитку, соціально-політичні ідеали, цінності політичних програми, символи тощо. Різноманітністю соціальних інтересів обумовлюються відмінності політичних ідеологій, які прагнуть реалізувати суб’єкти політики.

У правовій літературі розмежовуються поняття правової та політичної ідеології. Зокрема, М. Недюха пише, що правова ідеологія має моністичний тип, оскільки її сутність обумовлюється нормою права, на відміну, скажімо, від політичної ідеології, яка завжди є плюралістичною, оскільки ґрунтується на певних інтересах – групових, корпоративних чи суспільних [2, с. 300]. Тобто, правова ідеологія держави покликана відобразити волю та інтереси всього народу, тоді як завдання політичної ідеології – виразити інтереси лише певної групи осіб.

Політичні програми партій, виступи партійних лідерів та політичні гасла, які, орієнтуючись на низьку політичну та правову свідомість українців, пропонували їм прості та зрозумілі ідеали, стали тимчасовими орієнтирами соціальної та правової поведінки для населення. Активне політичне життя в країні спричиняло заміну в свідомості людей довготривалих цілей побудови демократичної правової держави на короткотермінові цілі вибору політичних та державних лідерів, мовні та територіальні питання.

Заміна правової ідеології політичною спричинила досить обмежене і поверхове бачення соціальних та правових проблем суспільства. Перманентний процес виборів в Україні виснажує правосвідомість громадян, відволікає її від справді важливих цінностей і ніяк не сприяє формуванню демократичної ідеології. Як пише О. І. Заздранова, “постійні пошуки харизматичних вождів містять у собі реальну загрозу появи нових модифікацій тоталітаризму” [1, с. 122].

Висновки. На жаль, варто відмітити, що етап відсутності правової ідеології в Україні досі триває. Перехід до цілеспрямованого формування демократичної ідеології та правосвідомості, а відповідно, і до правової та демократичної держави залежить від багатьох факторів. Одним з них, на нашу думку, є формування національної ідеї. Представники школи етнодержавства визначають національну ідею (ідеологію) як сукупність ідей, систему поглядів на об’єднання нації навколо спільної мети, спрямованої на здобуття державності та подальший її розвій. Така ідеологія не повинна суперечити принципам демократії, а її основним завданням є поширення серед народу ідеї самоідентифікації українців як нації з багатою історичною, культурною та правовою спадщиною.

Серед інших факторів слід відзначити стабілізацію політичної, економічної ситуації в країні, підвищення рівня правової освіти населення, що неодноразово актуалізується правознавцями. Для правового розвитку України дуже важливими є зміна ставлення до явища правової ідеології і розуміння того, що для України на стадії перехідного суспільства важливо запровадити ідеологічні парадигми демократії, закріпити у правосвідомості людей ідеї свободи та гуманізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заздранова О. І. (1999). Ідеологія в еволюціонуючому соціумі. Харків. 208 с.

2. Недюха М. (2012). Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття // Публічне право. № 3(7). С. 299–306.
3. Калиновський Ю. (2008). Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність. Харків : Право. 288 с.
4. Кондратьєв В. О. (2007). Особливості правової ідеології як фактора формування правової свідомості в сучасному українському суспільстві // Інтелект. Особистість. Цивілізація. Вип. 5. С. 30–41.
5. Політологія. (2004) / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Здоров'я, 2004. 776 с.
6. Основи етнодержавознавства : підручник. (1997) / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ : Либідь. 656 с.

REFERENCES

1. Zazdranova O. I. (1999). *Ideolohiia v evoliutsionuiuchomu sotsiumi*. [Ideology in an evolving society]. Kharkiv. 208 p. [in Ukrainian].
2. Nediukha M. (2012). *Pravova ideolohiia: osnovni teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia*. [Legal ideology: basic theoretical and methodological approaches to defining the concept]. *Publichne pravo*. No. 3(7). P. 299–306 [in Ukrainian].
3. Kalynovskyi Yu. (2008). *Pravosvidomist ukrainskoho suspilstva: heneza ta suchasnist*. [Legal awareness of Ukrainian society: genesis and modernity]. Kharkiv : Pravo Publ. 288 p. [in Ukrainian].
4. Kondratiev V. O. (2007). *Osoblyvosti pravovoi ideolohii yak faktora formuvannia pravovoi svidomosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi*. [Peculiarities of legal ideology as a factor in the formation of legal consciousness in modern Ukrainian society]. *Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia*. Vol. 5. P. 30–41 [in Ukrainian].
5. *Politolohiia*. (2004). [Politology] / Za red. F. M. Kyriliuka. Kyiv : Zdorovia Publ, 2004. 776 p. [in Ukrainian].
6. *Osnovy etnoderzhavoznavstva: pidruchnyk*. (1997). [Basics of ethno-state studies: a textbook.] / Za red. Yu. I. Rymarenka. Kyiv : Lybid Publ. 656 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 19.01.2023 р.

Rostyslav Zhuravskyi

Lviv Polytechnic National University
Department of Civil Law and Procedure
Institute law, psychology and innovative education
rostyslav.t.zhuravskyi@lpnu.ua

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF LEGAL IDEOLOGY IN TRANSITIVE SOCIETIES

The article defines the peculiarities of the activities of public organizations in the context of the formation of legal ideology in transitive societies. It is noted that as a social phenomenon, legal ideology needs to be considered in at least two aspects: ontological and epistemological. In the ontological aspect, ideology appears as one of the basic socio-legal institutions, and in the epistemological aspect, the study of ideology involves the study of ideological and legal components of Ukrainian society.

It was found that legal ideology is a structured and embodied at the theoretical and practical level, a scientifically based system of society's ideas about legal validity, which, thanks to the formation of legal values and goals, can influence people's legal awareness and the development of social and state life.

It is concluded that the transition to the purposeful formation of democratic ideology and legal awareness, and accordingly to the legal and democratic state, depends on many factors. One of them, in our opinion, is the formation of a national idea. Among other factors, it should be noted the stabilization of the political and economic situation in the country, the increase in the level of legal education of the population, which is repeatedly updated by legal scholars.

Key words: ideology, legal ideology, state, civil organizations, transitive society, legal awareness, democratic ideology, illusory ideology, political ideology, legal norms.

УДК 340.1

Ольга Капітан

Львівський національний
університет ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С. З. Гжицького,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
ola.kapitan1980@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1788-7838>

Христина Дідух

Львівський національний
університет ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С. З. Гжицького,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7284-2667>

СУЧАСНИЙ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ЩОДО ДЕФІНІЦІЇ “ПРАВОУТВОРЕННЯ”

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.077>

© Капітан О., Дідух Х., 2023

Проаналізовано наявні у сучасному науковому дискурсі доктринальні дефініції “правоутворення” та окреслено характерологічні ознаки цього феномену. На основі узагальнення різних підходів до дефініції “правоутворення” визначено такі його ознаки: 1) вживається у різних аспектах; 2) тривалість правоутворення; 3) містить як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники; 4) в результаті правоутворення утворюються правові норми. Оскільки правоутворення є тривалим процесом, то воно може бути поділене на певні етапи. Правоутворення передбачає три етапи: 1) гносеологічний – відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості; 2) матеріальний – право формується у результаті реалізації суб’єктивних прав і юридичних обов’язків, що трансформуються у конкретні правовідносини; 3) інституціональний – право трактується у вигляді норм права, які у сукупності утворюють систему.

Висновується, що правоутворення як феномен, окреме правове явище характеризується особливими самостійними понятійними аспектами. Це передусім пояснюється тим, що: по-перше, правоутворення має конкретну дефініцію, яка здатна забезпечити його єдине стандартизоване розуміння й подальше застосування у наукових розвідках; по-друге, дефініція правоутворення окреслюватиме його як окреме самостійне явище правової дійсності, вказуватиме на особливі ознаки правоутворення й забезпечуватиме його чітке відмежування від суміжних правових явищ; по-третє, понятійні аспекти правоутворення зможуть запевнити цілісність й системність теоритико-правового знання.

Ключові слова: право, феномен, держава, правоутворення, норми права, правова дійсність, правове регулювання, правові відносини, правосвідомість.

Постановка проблеми. Перехідний (трансформаційний) етап державно-правового розвитку, з одного боку, вимагає від публічно-владних інституцій оновлення національної законодавчої бази, а з іншого – активізації наукових досліджень проблем формування права, правоутворення, правотворчості та інституту реалізації права. Оскільки розвиток і вдосконалення законодавчої бази держави безпосередньо пов'язані із явищем правоутворення, що є складним соціальним інститутом утворення права, його формалізації як системи загальнообов'язкових правових норм, що проявляються у правовій свідомості та правовій культурі як усього соціуму, так і окремих громадян.

Підвищення інтересу до зазначеної наукової тематики викликана багатьма чинниками. Передусім, сучасний процес правоутворення не може не відображати змін, які торкнулися самої структури суспільства, системних взаємозв'язків між різними соціальними елементами. Суспільство в даний час трансформувалося з моносоціального утворення (суспільства, що складається з людей з усереднено-рівними “можливостями”, а отже, об'єктивно єдиними інтересами і прагненнями) у полісоціальний, багаторівневий і глибоко диференційований організм, що складається з численних автономних комплексних соціальних систем і субсистем зі своїми інтересами, зразками субкультури, зокрема правової. З огляду на такі перетворення, право наповнюється новим змістом (змінюється його образ, юридичний алгоритм), складаються нові його форми (змінюється їх перелік, функціональні параметри).

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження проблематики правоутворення здатне забезпечити наукове підґрунтя формування системи права і системи законодавства держави, що відповідає об'єктивним потребам сучасного розвитку та трансформації суспільства. Очевидно, що, будучи науково обґрунтованим, процес правоутворення може стати тією фундаментальною умовою оновлення законодавчої бази, змістом якої є вироблення правових норм, що ґрунтуються на принципах гуманізму, справедливості, всебічного захисту прав та свобод людини і громадянина.

Незважаючи на посилення уваги вчених до проблеми правоутворення, у сучасній вітчизняній юридичній науці остання вивчається, як правило, у частині питань правотворчості, нормотворчості, законотворчості, формування права тощо. Саме зазначеним аспектам присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як: Н. Д. Абдулаєв, С. С. Алексєєв, Л. І. Антонова, В. М. Баранов, С. Н. Братусь, О. А. Гаврилов, В. М. Горшеньов, Т. О. Дідич, Б. В. Дрейшев, С. Л. Зівс, В. П. Казимірчук, Д. А. Керимов, Д. А. Ковачев, С. А. Муромцев, А. М. Нашиц, А. С. Пиголкин, С. В. Полєніна, Р. В. Раскатов, Ю. Д. Рудкін, Л. І. Спиридонов, Ю. О. Тихомиров, Р. О. Халфіна, О. Ф. Шєбанов, Ю. С. Шємшученко, Ц. Я. Ямпольська та інші.

Мета статті – проаналізувати наявні у сучасному науковому дискурсі доктринальні дефініції “правоутворення” та окреслити характерологічні ознаки даного феномену.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науково-правовому дискурсі не існує єдиного уніфікованого підходу до дефініції “правоутворення”. Найбільш активно понятійні аспекти правоутворення в юридичній науці розвинулись у другій половині ХХ ст., що очевидно було зумовлено переосмисленням узвичаєних поглядів на право та державу, які були сформовані до того часу. Відтак, дефініція “правоутворення” є багатоаспектною, основою дослідження якої є конкретна особливість правоутворення або ж їх сукупність. Так, згідно позиції Н. Сеніаєк, правоутворення є найбільш широкою категорією, яка охоплює виникнення та буття права, його упорядкування та розвиток у різних аспектах [1, с. 37].

Підтримуючи таку позицію, Т. Дідух відзначає, що правоутворення є доволі складним та багатоаспектним феноменом правової та соціальної дійсності та окреслює його у кількох вимірах: 1) в

історичному – це процес зародження та виникнення права; 2) у матеріальному – це сукупність чинників суспільного розвитку, які впливають на процес виникнення, зміни та скасування норм права, а також окреслюють його подальший розвиток; 3) у процесуальному – це особливий вид юридичного процесу, який складається із комплексу послідовних етапів (стадій), забезпечуючи у результаті створення, зміну чи скасування норм права; 4) у формально-юридичному розумінні – самостійна складова або елемент понятійно-категоріального апарату правничої науки, що позначає відповідний феномен, явище правової дійсності, основується на його особливих ознаках [2, с. 15].

Руденко І. стверджує, що правоутворення – це природно-історичний процес формування права, у процесі якого відбуваються аналіз й оцінка правової реальності, яка нагромадилася, формування поглядів і концепцій майбутнього правового регулювання, а також розробка та ухвалення нормативних розпоряджень [3, с. 177]. Звідси, правоутворення є природно-історичним процесом, відтак воно здійснюється об'єктивно, незалежно від волі людей. Також визначення вказує на такі складові правоутворення, на які зауважував Т. Дідух: 1) аналіз та оцінка правової реальності, що склалася; 2) вироблення поглядів і концепцій майбутнього правового регулювання; 3) розроблення та ухвалення нормативних розпоряджень.

До розуміння феномену правоутворення, що представлені у вітчизняній юридичній літературі, дослідниця Т. Михайліна формулює п'ять дискусійних підходів: 1) процес, через який здійснюється трансформація соціальних чинників у юридичні норми; 2) специфічна технологія, змістом якої є сукупність суспільних відносин, націлених на вирішення певних завдань (забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин, прийняття рішення про розроблення проєкту нормативно-правового акта, його розгляд, затвердження тощо); 3) форма взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільного розвитку, зумовлених загально-класовими (загальнонародними) інтересами, в процесі якої відбуваються формування правосвідомості й волі панівного класу через правотворче волевиявлення уповноважених державою суб'єктів і подальша об'єктивізація правотворчого волевиявлення у вигляді нормативно-правового акта; 4) легітимна діяльність індивідів та їхніх об'єднань, у результаті якої під впливом певних об'єктивних потреб стихійно формуються правові відносини (сутністю яких є правосвідомість), що згодом санкціонуються державою; 5) гносеологічний акт усвідомлення соціальної дійсності з метою її коригування через прийняття юридичних норм [4, с. 16]. Можемо висновувати, що правоутворення розглядається у різних аспектах: 1) правоутворення як процес; 2) правоутворення як специфічна технологія; 3) правоутворення як форма взаємодії; 4) правоутворення як діяльність; 5) правоутворення як гносеологічний акт.

Отже, основними ознаками правоутворення є: 1) в результаті правоутворення здійснюється трансформація соціальних чинників у юридичні норми; 2) правоутворення направлене на вирішення завдань (забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин тощо); 3) у процесі правоутворення відбувається формування правосвідомості; 4) в результаті правоутворення формуються правові відносини, що у майбутньому санкціонуються державою; 5) метою правоутворення є коригування соціальної реальності через прийняття юридичних норм.

На думку, Н. Крестовської та Л. Матвєєва, правоутворення – це тривалий безперервний соціокультурний процес визначення об'єктивних потреб у правовій регламентації суспільних відносин та їх юридичного оформлення державою або іншим правотворчим суб'єктом [5, с. 379]. Воно передбачає такі ознаки: 1) правоутворення є тривалим безперервним процесом; 2) у процесі правоутворення здійснюється визначення об'єктивних потреб у правовій регламентації суспільних відносин; 3) у процесі правоутворення здійснюється юридичне оформлення державою або іншим правотворчим суб'єктом суспільних відносин.

Схожу позицію мають Ю. Ведернікова та В. Грекула, які стверджують, що “правоутворення – це відносно тривалий процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів” [6, с. 104]. Відтак, можна сформулювати елементи правоутворення: 1) визнання державою суспільних відносин; 2) усві-

домлення необхідності правового регулювання суспільних відносин; 3) формальне закріплення та державний захист юридичних приписів.

Так, Н. Душек зазначає, що упродовж тривалого часу зміст поняття правоутворення визначався по-різному: 1) процес становлення права шляхом визнання тих або інших суспільних відносин як “правильних”; 2) соціальний процес формування позитивного права; 3) найбільш широка категорія, яка охоплює виникнення та буття права, впорядкування й розвиток у різних аспектах і напрямках; це процес виникнення та становлення права; 4) усі можливі форми й засоби виникнення, розвитку та зміни права; 5) певний процес, що відбувається в самому соціальному організмі, формує та закріплює за допомогою держави правові потреби суспільства; 6) сукупність різних форм і способів виникнення та буття права, його існування та розвитку; 7) творча діяльність; 8) юридично значущий вчинок, що націлений на певний результат; 9) процес вибору такого варіанта правового регулювання, що найбільш повно відповідає би потребам суспільства; 10) об’єктивно зумовлений процес розвитку суспільного життя, що визначає необхідність зміни правових норм; 11) правове поняття, що охоплює різні форми та способи виникнення й буття права, його впорядкування та розвиток [7, с. 16, 17]. Отже, процес правоутворення включає не лише створення норм права, а й існування, зміну та розвиток норм права.

Змістовне обґрунтування Н. Сенидяк передбачає, що правоутворення – це всі форми й засоби виникнення, розвитку та зміни права: 1) його зовнішнє відображення в юридичних письмових документах; 2) існування у вигляді неінституціональних форм (правосвідомість, правові принципи, правові теорії та концепції, конкретні правовідносини тощо); 3) процеси виникнення юридичних моделей поведінки і їх фактичної реалізації [1, с. 37]. Тому, правоутворення не обмежується лише створенням конкретних правових норм, правоутворення, окрім створення правової норми, включає також інші процеси, наприклад, виникнення юридичних моделей поведінки.

Попри велику кількість різних підходів до визначення поняття “правоутворення”, можна узагальнити такі його ознаки: 1) живається у різних аспектах; 2) тривалість правоутворення; 3) містить як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники; 4) в результаті правоутворення утворюються правові норми. Оскільки правоутворення є тривалим процесом, то воно може бути поділене на певні етапи. Так, С. Коталейчук дає визначення трьом етапам правоутворення: 1) гносеологічний – відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості; 2) матеріальний – право формується у результаті реалізації суб’єктивних прав і юридичних обов’язків, що трансформуються у конкретні правовідносини; 3) інституціональний – право виступає у вигляді норм права, які у сукупності утворюють систему [8, с. 155].

Відмінною є позиція Н. Сенидяк, де етапи правоутворення йменуються рівнями правоутворення: 1) формування конкретних правових відносин безпосередньо в суспільному житті на основі матеріальних умов існування суспільства та емпіричної правосвідомості його членів; 2) узагальнення й формулювання державою природних, таких, що виникли еволюційним шляхом, конкретних правовідносин у формі нормативно-правових актів чи інших документів; 3) втілення формалізованих загальних правових приписів у конкретні правові відносини, але вже більш впорядковані, стабільні, захищені [1, с. 38].

У науковій юридичній літературі також існує думка, що правоутворення складається не з трьох, а з двох етапів. Наприклад, В. Степанян у процесі правоутворення виокремлює такі етапи: 1) об’єктивний; 2) суб’єктивний. Об’єктивний етап правоутворення охоплює формування об’єктивних факторів, процесів і явищ, що визначають основний зміст створюваних норм права, а суб’єктивний охоплює формування і розвиток суспільної правосвідомості і волі, а також їх подальше виявлення у вигляді державної волі, права [2, с. 15].

Протилежної думки дотримується А. Соколова, яка проводить таке розмежування етапів правоутворення: 1) створення потенційної можливості появи правового образу, певної моделі поведінки учасників суспільних відносин; 2) перетворення можливості на реальні правові норми; 3) “життя”, дія правових норм у конкретних правових відносинах [1, с. 39]. Дещо інакше формулюють ета-

пи правоутворення Ю. Ведерніков та В. Грекул: 1) формування певних суспільних відносин, які в результаті багаторазового повторення набувають нормативного спрямування; 2) правозакріплення; 3) правотворчість. В цьому твердженні наводиться поняття “право закріплення”, яке інтерпретується як державне санкціонування суспільної та державної практики, її розгорнуте законодавче закріплення [6, с. 104, 105].

Висновки. Вважаємо, що правоутворення як феномен, окреме правове явище характеризується особливими самостійними понятійними аспектами. Це передусім пояснюється тим, що: по-перше, правоутворення має конкретну дефініцію, яка здатна забезпечити його єдине стандартизоване розуміння й подальше застосування у наукових розвідках; по-друге, дефініція правоутворення окреслюватиме його як окреме самостійне явище правової дійсності, вказуватиме на особливі ознаки правоутворення й забезпечуватиме його чітке відмежування від суміжних правових явищ; по-третє, понятійні аспекти правоутворення зможуть запевнити цілісність й системність теоретико-правового знання.

Отже, основними ознаками правоутворення є такі: 1) в результаті правоутворення здійснюється трансформація соціальних чинників у юридичні норми; 2) правоутворення направлене на вирішення завдань (забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин тощо); 3) у процесі правоутворення відбувається формування правосвідомості; 4) в результаті правоутворення формуються правові відносини, що згодом санкціонуються державою; 5) метою правоутворення є коригування соціальної реальності через прийняття юридичних норм.

Правоутворення передбачає такі етапи: 1) виникнення суспільних відносин, які необхідно регулювати за допомогою права; 2) створення норм права, які регулюють ці суспільні відносини; 3) дія вказаних норм права. Натомість рівнями правоутворення будуть: 1) пізнавальний (усвідомлення необхідності регулювання суспільних відносин); 2) юридичний (існування та дія норм права, які регулюють суспільні відносини).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сенидяк Н. М. (2013). Стан дослідження проблеми механізму правоутворення // Наше право. № 7. С. 36–41.
2. Дідич Т. О. (2016). Правоутворення як самостійне поняття: доктринальні підходи до розуміння // Право і суспільство. № 3(1). С. 11–16.
3. Руденко І. В. (2012). Поняття, зміст і сутність законотворчості // Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство. Т. 17. Вип. 1–2. С. 176–185.
4. Михайліна Т. В. (2015). Загальнотеоретичний аналіз складових елементів категорії “нормотворчість” // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. № 13. Т. 1. С. 15–17.
5. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. (2015). Теорія держави і права: підручник. Практикум. Тести. Київ : Юрінком Інтер. 584 с.
6. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. (2005). Теорія держави та права: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури. 224 с.
7. Душек Н. М. (2014). Юридично-правовий аналіз феномену правоутворення // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. № 9–2. Т. 1. С. 16–19.
8. Коталейчук С. П. (2009). Теорія держави та права: навчальний посібник для підготовки до державних іспитів для студентів вищих навчальних закладів. Київ : КНТ. 320 с.

REFERENCES

1. Senydiak N. M. (2013). *Stan doslidzhennia problemy mekhanizmu pravoutvorennia*. [The state of research on the problem of the law-making mechanism]. *Nashe pravo*. No. 7. P. 36–41 [in Ukrainian].
2. Didych T. O. (2016). *Pravoutvorennia yak samostiine poniattia: doktrynalni pidkhody do rozuminnia*. [Legal formation as an independent concept: doctrinal approaches to understanding]. *Pravo i suspilstvo*. No. 3(1). P. 11–16 [in Ukrainian].

3. Rudenko I. V. (2012). *Poniattia, зміst i sutnist zakonotvorchosti*. [The concept, content and essence of law-making]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravoznavstvo*. Vol. 17. No. 1–2. P. 176–185 [in Ukrainian].

4. Mikhailina T. V. (2015). *Zahalnoteoretychnyi analiz skladovykh elementiv katehorii “normotvorchist”*. [A general theoretical analysis of the constituent elements of the “normative” category]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia*. No. 13. Vol. 1. P. 15–17 [in Ukrainian].

5. Krestovska N. M., Matvieieva L. H. (2015). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. Praktykum. Testy*. [Theory of the state and law: a textbook. Practicum. Tests]. Kyiv : Yurinkom Inter Publ. 584 p. [in Ukrainian].

6. Vediernikov Yu. A., Hrekul V. S. (2005). *Teoriia derzhavy ta prava: navchalnyi posibnyk*. [Theory of the state and law: a study guide]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury Publ. 224 p. [in Ukrainian].

7. Dushek N. M. (2014). *Yurydychno-pravovyi analiz fenomenu pravoutvorennia*. [Juridical and legal analysis of the phenomenon of law formation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetutu. Ser. Yurysprudentsiia*. No. 9–2. Vol. 1. P. 16–19 [in Ukrainian].

8. Kotaleichuk S. P. (2009). *Teoriia derzhavy ta prava: navchalnyi posibnyk dlia pidhotovky do derzhavnykh ispytiv dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. [Theory of the state and law: a study guide for preparing for state exams for students of higher educational institutions]. Kyiv : KNT Publ. 320 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 27.01.2023 р.

Olha Kapitan

Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv,
Ph. D., Assoc. Prof.
ola.kapitan1980@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1788-7838>

Khristyna Didukh

Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv,
Ph. D., Assoc. Prof.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7284-2667>

**MODERN THEORETICAL AND LEGAL DISCOURSE REGARDING
THE DEFINITION OF “LAW-MAKING”**

The article analyzes the doctrinal definitions of “law formation” available in modern scientific discourse and outlines the characteristic features of this phenomenon. Based on the generalization of various approaches to the definition of “law-making”, the following characteristics are defined: 1) it is used in various aspects; 2) duration of legal formation; 3) contains both objective and subjective factors; 4) legal norms are formed as a result of law formation. Since law formation is a long process, it can be divided into certain stages. Law formation involves three stages: 1) epistemological – reflects the process of emergence and formation of law in the form of legal awareness; 2) material – law is formed as a result of the implementation of subjective rights and legal obligations, which are transformed into specific legal relations; 3) institutional – law appears in the form of legal norms that collectively form a system.

It is concluded that law-making as a phenomenon, a separate legal phenomenon is characterized by special independent conceptual aspects. This is primarily explained by the fact that: firstly, law-making has a specific definition that can ensure its unified standardized understanding and further application in scientific research; secondly, the definition of law-making will outline it as a separate independent phenomenon of legal reality, will indicate the special features of law-making and ensure its clear separation from related legal phenomena; thirdly, the conceptual aspects of legal formation will be able to ensure the integrity and systematicity of theoretical and legal knowledge.

Key words: law, phenomenon, state, law formation, legal norms, legal validity, legal regulation, legal relations, legal awareness.

УДК 340.11

Михайло Кельман

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

Ростислав Кельман

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
rostyslav.kelman.mpv.2019@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7704-2055>

ЗАБОРОНА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОЗНАВЦІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.083>

© Кельман М., Кельман Р., 2023

Зазначено, що визначена проблематика, насамперед, обумовлюється важливістю використання правових заборон як способів та методів правового регулювання, покликаних забезпечити нормальний розвиток та існування суспільства та відносин, що виникають як у суспільстві, так і у державі загалом. У зв'язку із складною політичною, економічною та суспільною ситуацією, яка склалася в Україні, та яка викликана фактичним знаходженням країни у стані проведення бойових дій, втратою частини території країни, а також систематичним, ґрунтовним проведенням реформ у всіх сферах суспільного життя, з метою досягнення рівня правового забезпечення, який би відповідав рівню Європейської країни, використання (встановлення) правових заборон збільшилося у законодавчій діяльності.

Зауважено, що проблема правових заборон як особливого юридичного методу, або навіть інструменту, який використовується задля регулювання суспільних відносин, досліджувалась та висвітлювалась ще з часів формування держави. Фактично, правові заборони виникли разом із суспільством та були першими соціальними нормами, завдання яких полягало у вставленні обов'язкових правил поведінки, у результаті дотримання яких відбувався процес захисту прав та свобод суспільства. Правові заборони за рахунок своєї простоти у розумінні, та простоти введення у дію, показали свою ефективність виконання на практиці.

Константовано, що саме правове гарантування виконання правових заборон дозволяє говорити про якість дотримання права у державі. Але при прийнятті нових та застосуванні старих правових заборон необхідно керуватися правовою необхідністю. Тобто, не бездумно приймати більше правових заборон до відносин, що виникають, а приймати їх виважено, задля забезпечення принципу верховенства права. Оскільки, бездумне застосування правових заборон може бути використане певними суб'єктами,

зокрема державою, або її апаратом задля узурпації влади, та перетворення правової держави на таку, яка буде містити ознаки авторитаризму і перетворить демократію на країну заборон, країну “1984”, у якій заборона сприймається як місія, як основний засіб задля забезпечення діяльності влади.

Ключові слова: правові заборони, правове регулювання, суспільні відносини, методи правового регулювання.

Постановка проблеми. Правові заборони за рахунок своєї простоти у розумінні, та простоти введення у дію, показали свою ефективність виконання на практиці. Саме тому в процесі формування держави дана ефективність була доказана та закріплена на законодавчому рівні. Резюмуючи вище зазначене, необхідно відмітити, що використання саме правових заборон у процесі створення нових нормативно-правових актів, та їх майбутнього використання дозволяє не допустити порушень встановлених та санкціонованих державою правил поведінки, та завдяки цьому гарантувати вільний розвиток правовідносин та уникнення незаконного втручання у відповідні правовідносини.

Аналіз дослідження проблеми. Фактично, правові заборони виникли разом із суспільством, та були першими соціальними нормами, завдання яких полягало у вставленні обов’язкових правил поведінки, у результаті дотримання яких відбувався процес захисту прав та свобод суспільства. Правові заборони за рахунок своєї простоти у розумінні, та простоти введення у дію, показали свою ефективність виконання на практиці. Ідеї впливу права на суспільні відносини, висунуті наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття М. Александровим, Л. Явичем, згодом були розвинуті у працях С. Алексєєва, О. Вітченка, В. Горшеньова, О. Грищук, В. Крестовської, М. Кельмана, О. Куракіна, П. Казимирчука, Л. Луць, Л. Лепех, О. Малько, І. Погрібного і К. Шундікова.

Мета статті: на підставі аналізу наявних наукових, публіцистичних, нормативних джерел, правозастосовної практики, визначити особливості походження, встановлення, реалізації заборон у праві.

Виклад основного матеріалу. До дослідження заборон певною мірою вітчизняні правознавці зверталися регулярно. У дореволюційних роботах заборона розглядалася як спосіб запобігання шкідливій, суспільно небезпечній поведінці. Так, Є. Ерліх під правовою забороною вважав обов’язок утриматися від дії – негативного обов’язку [1, с. 14]. О. Кістяківський вказував, що кримінальний закон складається з двох частин: а) визначальної, або диспозитивної; б) ствердної, або санкціонуючої. Перша містить визначення відомої дії, в якій завжди мається на увазі її заборона або припис; друга поєднує в собі санкцію цієї заборони, або покарання [2, с. 128].

До дослідження правової заборони як такої найбільш ґрунтовно підійшли представники радянської юридичної школи. У збірниках наукових праць і фаховій періодиці було опубліковано ряд статей І. Вавилової, З. Іванової, І. Ледах, Н. Матузова, Т. Радько та інших. У даних публікаціях проводився аналіз окремих аспектів походження, встановлення, реалізації заборон у праві.

В якості однієї з перших повноцінних робіт, зазначає О. Остапенко, у даній сфері необхідно відзначити монографію О. Братко “Заборони в радянському праві”, де автор зазначає, що “заборона встановлює юридичний обов’язок утриматися від протиправних дій, тому зміст заборони полягає у вказівці на поведінку, яка неприпустима з точки зору інтересів суспільства і держави. Заборона – це державно – владне веління, яке вказує на неприпустимість певної поведінки під загрозою настання відповідальності” [3, с. 52]. О. Братко досліджує роль заборон у системі способів правового регулювання, аналізує забороняючі норми права, визначає місце правових заборон у різних галузях права, а також у механізмі правового регулювання. Розглядаючи дозвіл та заборони як парні категорії, вчений простежив історію їх виникнення, відзначаючи “домінування заборон у первісному суспільстві, причому таке, яке надавало всій системі регулювання, у загальному, заборонний

характер: І хоча табу не зводиться до однієї лише норми – заборони, але у його основі все ж – таки лежала безумовна заборона” [3, с. 53]. “У багатьох випадках заборони “перекладаються на юридичну мову” та забезпечуються юридичною санкцією, але по факту залишаються моральними заборонами (такі, як правило, юридичні заборони, за порушення яких встановлена кримінальна і адміністративна відповідальність, у сфері особистих взаємин громадян, недоторканності особи, громадянського обов’язку і так далі)” [4, с. 17]. У публікації докладно розкривається соціальна і юридична сутність загальних заборон, аналізується не тільки теоретичний аспект, а й практична спрямованість проблеми. Зокрема, автор вважав, що теоретичні положення про загальні дозволи та загальні заборони можуть бути використані у питаннях визначення загального напрямку розвитку законодавства, вироблення концепції проєктованого нормативного акта, а також для визначення оптимального юридичного інструментарію.

Якщо Л. Бич розглядав заборону у межах правових режимів як засіб у структурі методу правового регулювання, досліджуючи загальнодозвільний та дозвільний типи правового регулювання, то Л. Окіншевич зробив акцент на заборону як різновид норми права. Результати його досліджень зазначені у таких роботах, як “Реалізація забороняючих норм радянського загальнонародного права”, “Забороняючі норми у радянському праві”.

“Забороняючі норми будь-якого суспільства по своїй суті являють собою детерміновану у кінцевому рахунку способу виробництва волі панівного класу, які служать інтересам панівного класу, та виражаються у вигляді певних правил поведінки, а також забезпечуються державою” [5, с. 123]. Вчений докладно досліджує структуру забороняючих норм права, їх функції та цінність, відмежовує заборону від такого засобу юридичного впливу, як обмеження, відзначаючи їх близькість, але не тотожність. Значне місце у роботах Л. Окіншевича займає питання реалізації забороняючих норм у суспільстві. “Забороняючі правові норми при соціалізмі повинні бути глибоко моральні за своїм внутрішнім змістом. А це означає, що не тільки зовнішній механізм дії забороняючих норм права, а й внутрішнє усвідомлення обов’язку, яке спонукає особистість дотримуватися правових заборон, та погоджувати свою поведінку із їх вимогами” [6, с. 48], – зазначає автор. Погодимось з даним висловлюванням, додавши, що воно справедливе до всіх сучасних демократичних держав.

У розрізі досліджуваного питання заслуговує уваги монографія О. Лейста “Санкції і відповідальність по радянському праву (теоретичні проблеми)”. У цій праці правова заборона не займає центральне місце, однак автор приділяє увагу його аналізу. О. Ейхельман, А. Братко, Л. Окіншевич, описуючи структуру норми права, переважно відводили забороні місце у диспозиції.

О. Лейст же зазначає, що “у нормативних актах заборона часто сформульована як опис правопорушення та визначення санкцій за її порушення (вчинення). Такі усі статті особливої частини кримінальних кодексів і велика частина норм про адміністративну відповідальність”. “Один і той самий обов’язок нерідко охороняється (через заборони) не однією, а декількома санкціями, які підлягають застосуванню у залежності від ступеня суспільної шкідливості або небезпеки правопорушення, характеру шкоди, заподіяної ним принципу верховенства права” [3, с. 56].

Представники сучасного правознавства також зберегли науковий інтерес до питання про сутність правових заборон. Однак більшість робіт є або у сфері історії появи перших заборон у праві, або у сфері застосування заборон у тій чи іншій правовій галузі. Так, Ю. Воронцова досліджувала виникнення первинних кримінально-правових заборон у найдавнішому кримінальному праві, а також сформулювала базові положення теорії кримінально-правових заборон. Ю. Воронцова, звертаючись до відомої формули Я. Гілінського про злочини як соціальний дизайн, абсолютно обґрунтовано пише, що кримінологія саме і повинна допомогти кримінальному праву відповісти на питання про те, які конструкти соціально необхідні і сприймаються суспільством, як має бути сформульована кримінально-правова заборона, щоб максимально відобразити потреби суспільства. Такий підхід, зазначає авторка, багато в чому зближує позиції кримінологів і фахівців у галузі кримінального права. Вона наголошує про необхідність запуску процесу кримінального очищення права та суспільства, оскільки таке очищення має стати результатом розвитку вчення про криміналізацію як теорію забо-

рони за рахунок її діалектичної антитези-теорії “не-заборони”, яка містила б у собі соціально і юридично обґрунтовані жорсткі правила, що перешкоджають у прийнятті того чи іншого рішення. “Сьогодні ж створюється відчуття, що людям, від яких залежить вирішення питання бути або не бути кримінально-правовій забороні, простіше заборонити (причому часто неважливо, що саме), ніж сказати забороні “ні”, оскільки в іншому випадку на них лягає відповідальність за забезпечення тієї роботи, яка призведе до бажаного результату, але вже без використання заборони” [7, с. 207–215].

Я. Гілінський розглядає заборону як криміногенний чинник, що сприяє розвитку організованої злочинності, тіньового ринку і корупції. Він ставить дуже цікаві питання та наводить на роздуми. “Влада та органи правопорядку із задоволенням дотримуються “побажань трудящих”, посилюючи репресивність покарань і розширюючи сферу недозволеного, забороненого. Звичайно, суспільство не може миритися із насильницькими злочинами, небезпечними злочинами проти власності (крадіжки, грабежі, розбої та інші), та держава цілком обґрунтовано забороняє їх під страхом кримінального покарання. Але чи кожен раз небажану поведінку завжди слід забороняти? І чи не породжують іншу заборону більш тяжкі наслідки, ніж саме заборонене явище?... Всяка заборона повинна мати серйозні підстави: є види діяльності, що підлягають забороні заради існування та безпеки інших людей, суспільства у цілому. Інша справа – який обсяг дійсно небезпечних діянь. Поки та оскільки існує те, що правом або мораллю (звичаєм, традицією) визначено як небажане, заборонене “відхилення”, існують і фактори, що впливають на стан і динаміку девіантних проявів”. “Аналізу об’єктивних девіантогенних факторів (від соціально-економічної нерівності до сонячної активності) присвячено чимало праць. Тим часом майже не досліджувався такий “об’єктивно-суб’єктивний” фактор, як сама правова або моральна заборона. І якщо на шляху самореалізації виникають соціально нормовані заборони, люди або миряться з вимогами суспільства або порушують їх. Вибір варіантів поведінки залежить від ряду обставин: наскільки значима для індивіда діяльність, що порушує соціальні норми; якою мірою суспільство забезпечує легальні умови для самореалізації; які санкції за порушення і ймовірність зазнати таких”. Актуально навести окремі дослідження впливу заборон на проблеми суспільства (вживання алкоголю): “Чи потрібно забороняти (обмежувати) легальну торгівлю алкогольними виробами заради задоволення морального почуття деякого (як правило, незначне) меншини пуритан”? Зрозуміло, це не виключає деяких розумних обмежень і заборон продажу алкогольних виробів дітям та підліткам, залучення їх до споживання алкоголю. Накопичено значний світовий досвід обмеження або заборони легальної торгівлі алкогольними виробами та наслідків таких заборон. Через так званий “сухий закон” пройшли багато країн: Ісландія (1912–1923), Норвегія (1919–1926), Фінляндія (1919–1932), деякі регіони Канади (початок ХХ століття). Однак заборона торгівлі алкоголем викликала появу контрабанди, що поширилася у роки, і самогоніваріння щоразу змушувало уряди скасовувати “сухий закон”. Так, у Фінляндії контрабандисти за роки заборони щорічно ввозили у країну до 6 млн літрів спирту. Обмеження у торгівлі алкоголем існували у Швеції з 1865 року, а деякі діють досі, зокрема монополія належить одній-єдиній компанії. Найбільш відомий за негативними наслідками “сухий закон” у США (1920–1932). Саме на його основі народилося масове “бутлегерство” – нелегальний продаж алкоголю злочинними організаціями. До кінця 20-х років їх дохід досяг двох мільярдів доларів у рік. Зі скасуванням “сухого закону” кримінал перепрофілювався на торгівлю наркотиками... Багаторазово заборонялася або обмежувалася торгівля алкоголем і у Росії – СРСР: у 1914, 1917, 1919 роках. Чи треба говорити, що всі ці спроби заборонити алкоспоживання закінчувалися провалом. Так само як “напівсухий закон” 1985 року. Незважаючи на поліпшення деяких демографічних показників, масове самогоніваріння і споживання замінників – від одеколону і лосьйонів до рідини для чищення вікон і гальмівної рідини – призвели до провалу компанії. Чи є масова алкоголізація населення злом? Так, звичайно. Але антиалкогольна політика повинна включати добре продуману систему заходів соціального, економічного, виховного характеру. Заборона на продаж алкогольних виробів – криміногенний фактор, що провокує контрабанду, підпільне виробництво алкоголю, самогоніваріння та розширює поле діяльності організованої злочинності” [3, с. 56–58].

О. Остапенко акцентує увагу на проблемі заборон в адміністративному праві. “Значення адміністративно-правових заборон полягає у тому, що вони регулюють і охороняють основні сфери суспільного життя, забезпечують подальше зміцнення законності та правопорядку. У демократичному суспільстві заборони і обмеження застосовуються у гуманістичних цілях, є засобом охорони прав і свобод людини. За допомогою адміністративно-правових заборон окреслюється коло неприпустимих антигромадських дій, а також визначаються межі правомірної і неправомірної поведінки як громадян, так і представників державної влади. Без адміністративно-правових заборон неможливо вести успішну боротьбу з правопорушеннями, що завдають шкоди інтересам громадян, держави і суспільства в цілому. Дослідження заборон в адміністративному праві дозволяє дати практичні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення адміністративного законодавства, механізму адміністративно-правового регулювання, виявити можливі шляхи підвищення ефективності юридичної регламентації суспільного життя” [3, с. 57–59].

Н. Буруменська присвячує свої роботи міжнародно-правовим і етичним основам кримінально-правової заборони, досліджує питання про взаємозв'язок моралі та кримінального права, аналізує проблеми морального обґрунтування кримінально-правової заборони в умовах наростаючого релятивізму моральних цінностей; акцентує увагу на відборі об'єктів кримінально-правової охорони і етичне обґрунтування кримінального покарання; визначає варіанти вирішення проблеми співвідношення кримінального права і моралі. У підсумку авторка робить висновок про те, “що мораль (як якийсь визний або допустимий більшістю етичний стандарт) здатна детермінувати окремі види кримінально-правових заборон; збіг моральної та правової оцінки діяння завжди зміцнює силу закону і надає додаткові стримуючі фактори для протиправної поведінки; етичні норми завжди жорстко лімітують обсяги застосовується державою покарання і вимагають його сприйняття як вкрай необхідно-го засобу, останнього доводу влади в попередженні злочинів та забезпечення безпеки” [8, с. 171–179].

О. Розгон формує теорію заборон у цивільному праві: “називний характер цивільно-правового регулювання не викликає суперечок в юридичній літературі, проте у нормах цивільного права важливе місце займають і заборони. Що являють собою цивільно-правові заборони? За якими критеріями їх можна класифікувати? Які функції виконують заборони у механізмі цивільно-правового регулювання суспільних відносин? Поняття і юридична природа заборон у теорії права, у тому числі теорії цивільного права, до цих пір мало досліджені. У науковій літературі неодноразово зазначалося, що питання про правовому механізмі дії заборон не цілком ясний, а за своїм місцем і функціями у структурі права вони являють собою складні, багатогранні, у певному сенсі загадкові юридичні освіти. Не можна однозначно визначити сутність заборон, їх види, функціональне призначення, роль та місце у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Звернення до проблеми заборон, що функціонують у сфері цивільного права, показує, що проблема дуже непроста. З одного боку, у більшості цивілістичних досліджень акцент зміщений на дозвільний характер цивільно-правового регулювання суспільних відносин, і заборонам приділяється вкрай мало уваги. З іншого боку, загальнотеоретичні дослідження правових заборон ґрунтуються, як правило, на матеріалах не цивільного, а кримінального, адміністративного, земельного та інших галузей права, у силу чого багато висновків загального характеру не витримують перевірки на істинність при їх додатку до цивільно - правовим явищам” [8, с. 33].

У конституційному праві заборони досліджували В. Погорілко, В. Федоренко наприклад: “Концептуальні питання встановлення меж (кордонів) свободи суб'єктів конституційних правовідносин можуть бути визначені як проблеми оптимального закріплення та ефективної реалізації конституційно-правових заборон і обмежень, що містяться в конституційно-правових нормах. Соціально-не призначення конституційних заборон і обмежень полягає у створенні дієвого та ефективного механізму конституційно-правового регулювання. Конституційно-правові заборони та обмеження є одним із засобів, спрямованих на стримування деструктивної активності і підтримання балансу

інтересів у суспільстві. Саме на основі конституційно-правових заборон і обмежень встановлюються певні межі поведінки різних суб'єктів, а у разі їх порушення застосовуються заходи юридичної відповідальності, прямо залежать від змісту заборон і обмежень, виражених у відповідних конституційних нормах. Спираючись на конституційно-правові заборони та обмеження як способи правового регулювання суспільних відносин, держава закріплює у суспільстві пріоритет прав людини, верховенство закону, принцип поділу влади. Завдяки існуванню конституційно-правових заборон та обмежень забезпечується непорушність прав і свобод людини і громадянина. Обмежуючи свободу кожного суб'єкта відомими межами, конституційно-правові заборони та обмеження забезпечують їм безперешкодний і гарантоване користування своїми правами всередині цих меж” [9, с. 89] .

Регулювання трудових відносин також здійснюється, зокрема, за допомогою заборон, про що йдеться у працях О. Старчука: “Правове обмеження – як юридична форма – являє собою встановлення винятків, вилучень з конкретної заборони або дозволу, введення різних обтяження або додаткових умов для виникнення можливості користуватися яким-небудь правом або виконувати який-небудь обов'язок. Незважаючи на те, що правові обмеження займають підлегле становище по відношенню до заборон та дозволів, їх роль у правовому регулюванні надзвичайно велика. Вони оптимізують процес впливу права на суспільні відносини, роблячи його більш гнучким, точним, економічним. Заборонам і обмеженням, що пронизує всі форми правового впливу, властиві ті ж самі функції, які виконує право у житті суспільства – перш за все, регулятивна і охоронна. Причому, регулятивна функція властива правовим заборонам і обмеженням не в меншій, а, мабуть, навіть більшій мірі, ніж правовим дозволам, причому не тільки у регулятивно-статичному аспекті, але й у регулятивно-динамічному. Оскільки право встановлює загальні рамки (межі) свободи поведінки людей саме з допомогою нормативних заборон і обмежень, то в якості специфічної можна назвати функцію визначення меж поведінки учасників суспільних відносин. Їм притаманні інформаційна, попереджувальна, виховна, попереджувальна, гарантійна, гносеологічна функції та інші. Заборони та обмеження у правовому регулюванні трудових відносин спрямовані на встановлення жорстких рамок свободи розсуду роботодавця, на недопущення використання ним свого економічно й адміністративно-управлінського більш вигідного положення тільки в особистих інтересах і в утиску прав та інтересів більш слабкою та залежною стороною – найманого працівника, а також профспілок, органів самоврядування трудового колективу” [10, с. 88–92].

Про заборону як метод правового регулювання можна дізнатися з праць Д. Лук'янця [11, с. 288–291].

У випадку розгляду правових заборон та обмежень як частини методів правового регулювання доцільно включити роботи і про механізм правового регулювання, оскільки одним із видів основного регулятора правовідносин і є юридична заборона.

Отже, категорія “механізм правового регулювання” має непересічне значення для загальної теорії права, оскільки має фундаментальне і методологічне спрямування для галузей права і закономірно визнається класичною для загальнотеоретичної науки. Поняття “механізм правового регулювання” дозволяє не тільки зібрати разом явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні факти тощо та описати їх як цілісність (це досягається також і за допомогою поняття “правова система”), але й представити їх у “працюючій”, системно-динамічній формі, що характеризує результативність правового регулювання, його здатність гарантувати з правового боку досягнення визначених законодавцем цілей. Водночас воно надає змогу висвітлити специфічні функції, котрі виконують ті чи інші явища у правовій системі, показати їх взаємозв'язок і взаємодію.

У даному контексті слід погодитись із думкою І. Оніщука про те, що “базове поняття “механізм правового регулювання” стало теоретичною основою, певною “стартовою площадкою” для здійснення досліджень механізмів правового регулювання різних галузей та інститутів права й га-

лузей законодавства” [12, с. 145]. Справді, категорія “механізм правового регулювання” дозволяє інтегрувати, узагальнити і систематизувати все, що відомо про регулятивні властивості права.

На думку Т. Тарахонича, вивчення механізму правового регулювання – це “особливий аспект дослідження права і правової системи суспільства в цілому, розгляд їх у певній відносно автономній площині – під кутом зору їх практичної роботи, функціонування” [13, с. 105]. Концепція механізму правового регулювання формувалася не одномоментно, а пройшла тривалий шлях свого становлення. Ідеї впливу права на суспільні відносини, висунуті наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття М. Александровим, Л. Явичем, згодом були розвинуті у працях С. Алексєєва, О. Вітченка, В. Горшенєва, О. Гришук, В. Крестовської, М. Кельмана, О. Куракіна, П. Казимирчука, Л. Луць, Л. Лепех, О. Малько, І. Погрібного і К. Шундікова та інших вчених, що дозволило на сьогодні у загальнотеоретичній юриспруденції говорити про певну періодизацію генези концепції механізму правового регулювання. Правове регулювання є одним із видів соціального регулювання. Воно виокремилася з останнього на певному етапі розвитку людського співжиття в результаті еволюції типів соціальних зв’язків між людьми та засобів і способів їхнього оформлення. І тому це впорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою спеціальних інструментів (засобів і способів), і до них доцільно зарахувати: дозволи, зобов’язання, заборони, заохочення (стимули) і правові обмеження, покарання. Наприклад, функціонально-діяльнісний підхід до розуміння механізму правового регулювання пов’язаний, передусім, з ім’ям українського вченого-правознавця В. Горшенєва. На його думку, механізм правового регулювання складається з двох полярних елементів: по-перше, це способи впливу, дозволи і заборони (активна сторона), по-друге, це способи реалізації, котрі виявляються у фактичній поведінці людей, вчиненні дій чи утриманні від них (результативна сторона) [14, с. 70].

Висновки. На основі аналітичного осмислення великого масиву фахових публікацій, що тією чи іншою мірою стосуються предмета дослідження, враховуючи особливості джерельної правової бази, на підставі якої відбувалися конкретні історичні події державно-політичного та правового типу, обираючи найоптимальнішу методологію вивчення й аналізу історичних, соціальних, державно-правових та правових явищ, здійснено комплексне вирішення актуальної для науки теорії права проблеми становлення, розвитку заборони як методу правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ерліх Є. (1911). Про живуче право. Львів : Т-во Українсько-Руських Правників. 14 с.
2. Харитоновна О. В. (2010). Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія . Харків : Право. 252 с.
3. Остапенко О. І. (2018). Про заборони та обмеження в адміністративному праві // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. № 2. Вип. 5. С. 51–59.
4. Бич Л. (1947). Загальна наука права: курс лекцій. Регенсбург; Франкфурт. Ч. 2. 186 с.
5. Ейхельман О. Основи права. (1927). Прага : УВУ. 49 с.
6. Окіншевич Л. (1987). Вступ до науки про право і державу. (Український Вільний Університет. Серія: Підручники; Ч. 10). Мюнхен. 223 с.
7. Воронцова Ю. В. (2022). Кримінально-правові заборони щодо проведення та організації азартних ігор і лотерей на тлі змін регулятивного законодавства України // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Вип. 1. С. 207–215.
8. Буроменська Н. Л. (2019). Міжнародно-правове регулювання принципу заборони зловживанням правом: науково-теоретичний аспект // Вісник Південно регіонального центру Національної академії правових наук України. № 19. С. 171–179.
9. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. (2014). Конституційне право України : підручник. 5-те вид. перероб. і доп. Київ : “Ліра К”. 560 с.

10. Старчук О. (2014). Поняття та види принципів-заборон у системі основоположних засад трудового права України // Актуальні проблеми цивілістики. № 1(3). С. 88–92.
11. Лук'янець Д. (2010). Про співвідношення методу адміністративного права та методів адміністративно-правового регулювання // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Право. № 845. С. 288–291.
12. Онищук І. І. (2017). Правовий моніторинг: проблеми методології теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ; Дрогобич : Коло. 512 с.
13. Тараконич Т. І. (2002). Механізм правового регулювання // Правова держава. Вип. 13. С. 103–109.
14. Лепех Л. Л. (2013). Вимоги до правового регулювання // Науковий вісник Ужгородського національного університету. № 21. Ч. 1. С. 67–70.

REFERENCES

1. Erlikh Ye. (1911). *Pro zhyvuche pravo*. [On tenacious law]. Lviv : T-vo Ukrainko-Ruskykh Pravnykiv. 14 p. [in Ukrainian].
2. Kharytonova O. V. (2010). *Kryminalno-pravovi pohliady O. F. Kistiakivskoho: naukova spadshchyna ta yii znachennia dlia suchasnykh kryminalno-pravovykh doslidzhen*. [Criminal and legal views of O. F. Kistyakivsky: scientific heritage and its significance for modern criminal law research]: monohrafiia . Kharkiv : Pravo. 252 p. [in Ukrainian].
3. Ostapenko O. I. (2018). *Pro zaborony ta obmezhennia v administratyvnomu pravi*. [On prohibitions and restrictions in administrative law]. *Visnyk NU "Lvivska politekhnika"*. Serii: Yurydychni nauky. No. 2. Vyp. 5. P. 51–59 [in Ukrainian].
4. Bych L. (1947). *Zahalna nauka prava*. [General Law Science] : kurs leksi. Rehensburh; Frankfurt, CH. 2. 186 p. [in Ukrainian].
5. Eikhelman O. (1927). *Osnovy prava*. [Fundamentals of law]. Praha : UVU. 49 p. [in Ukrainian].
6. Okinshevykh L. (1987). *Vstup do nauky pro pravo i derzhavu*. [Introduction to the Science of Law and the State]. (Ukrainskyi Vilnyi Universytet. Serii: Pidruchnyky; Ch. 10). Miunkhen. 223 p. [in Ukrainian].
7. Vorontsova Yy. V. (2022). *Kryminalno-pravovi zaborony shchodo provedennia ta orhanizatsii azartnykh ihor i loterei na tli zmin rehuliatyvnoho zakonodavstva Ukrainy*. [Criminal and legal prohibitions on the conduct and organization of gambling and lotteries against the background of changes in the regulatory legislation of Ukraine]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. Vyp. 1. P. 2070–215 [in Ukrainian].
8. Buromenska N. L. (2019). *Mizhnarodno-pravove rehuliuвання pryntsyphu zaborony zlovzhvanniam pravom: nauково-teoretychnyi aspekt*. [International-legal regulation of the principle of prohibition of abuse of law: scientific and theoretical aspect]. *Visnyk Pivdenno rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. No. 19. P. 171–179 [in Ukrainian].
9. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2014). *Konstyutsiine pravo Ukrainy*. [Constitutional Law of Ukraine] : pidruchnyk. 5-te vyd. pererob. i dopovn. Kyiv : "Lira K". 560 p. [in Ukrainian].
10. Starchuk O. (2014). *Poniattia ta vydy pryntsyypiv-zaboron u systemi osnovopolozhnykh zasad trudovoho prava Ukrainy*. [Concept and types of prohibitions in the system of fundamental principles of labor law of Ukraine]. *Aktualni problemy tsyvilistyky*. No. 1(3). P. 88–92 [in Ukrainian].
11. Luk'ianets D. (2010). *Pro spivvidnoshennia metodu administratyvnoho prava ta metodiv administratyvno-pravovoho rehuliuвання*. [On the relationship between the method of administrative law and methods of administrative and legal regulation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Serii Pravo*. No. 845. P. 288–291 [in Ukrainian].
12. Onyshchuk I. I. (2017). *Pravovyi monitorynh: problemy metodolohii teorii ta praktyky*. [Legal monitoring: problems of methodology of theory and practice] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk; Drohobych: Коло. 512 p. [in Ukrainian].
13. Tarakhonych T. I. (2002). *Mekhanizm pravovoho rehuliuвання*. [Mechanism of legal regulation]. *Pravova derzhava*. Vyp. 13. P. 103–109 [in Ukrainian].
14. Lepekh L. L. (2013). *Vymohy do pravovoho rehuliuвання*. [Requirements for legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu*. No. 21. Ch. 1. P. 67–70 [in Ukrainian].

Дата надходження: 13.01.2023 р.

Mykhailo Kelman

Lviv Polytechnic National University,
doctor of legal sciences, professor,
professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

Rostislav Kelman

Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
rostyslav.kelman.mpv.2019@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7704-2055>

PROHIBITION AS A SUBJECT OF RESEARCH BY LEGAL SCHOLARS

The above-mentioned problems are primarily determined by the importance of using legal prohibitions as methods and methods of legal regulation designed to ensure the normal development and existence of society and relations that arise both in society and in the state as a whole. In connection with the difficult political, economic and social situation that has developed in Ukraine, and which is caused by the fact that the country is in a state of hostilities, the loss of part of the country's territory, as well as the systematic, thorough implementation of reforms in all spheres of public life, with the aim of reaching the level of legal support that would correspond to the level of a European country, the use (establishment) of legal prohibitions increased in legislative activity.

The problem of legal prohibitions as a special legal method, or even a tool used to regulate social relations, has been studied and highlighted since the time of the formation of the state. In fact, legal prohibitions arose together with society, and were the first social norms, the task of which was to insert mandatory rules of behavior, as a result of which the process of protecting the rights and freedoms of society took place. Legal prohibitions due to their simplicity in understanding and ease of implementation have shown their effectiveness in practice.

Based on the analytical understanding of a large array of professional publications that to one degree or another relate to the subject of research, taking into account the peculiarities of the source legal framework, on the basis of which specific historical events of a state-political and legal nature took place, choosing the most optimal methodology for the study and analysis of historical, social, state- of legal and legal phenomena, a comprehensive solution to the problem of formation and development of prohibition as a method of legal regulation, relevant for the science of legal theory, was carried out.

Key words: legal prohibitions, legal regulation, public relations, methods of legal regulation.

УДК 340.12

Оксана Клим

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірантка I року навчання спеціальності 081 “Право”
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oksana.y.klym@lpnu.ua

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент
доцент кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ “ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ” У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.092>

© Клим О., Чернописька В., 2023

Здійснено філософсько-правовий аналіз наявних підходів до дефініції “перехідного правосуддя” та сформовано авторську позицію щодо його розуміння. Виокремлено дві особливості виникнення моделі перехідного правосуддя: 1) досліджувана модель вбудована на практичному досвіді, а вже пізніше стала основою теоретичних учень про перехідне правосуддя; 2) ця модель виникає за ініціативою міжнародної спільноти як реакція на багаторазові порушення прав людини.

Визначено, що, незважаючи на загальне спрямування дефініції перехідного правосуддя, визначеної ООН, чимало дослідників її критикують, з огляду на таке: по-перше, її зміст не охоплює оказії змін політичних режимів під час яких відбувалося порушення прав людини; по-друге, не вказується на допустимість чи недопустимість використання концепції перехідного правосуддя під час збройного конфлікту, або її можливість застосування лише після припинення конфлікту; по-третє, дефініція визначена ООН не відображає взаємозв'язок перехідного правосуддя з міжнародним правом.

Запропоновано авторську дефініцію перехідного правосуддя, що трактується як сукупність інструментів, процесів і механізмів, спрямованих на подолання наслідків зловживань правами людини у контексті збройних конфліктів та/або змін політичних режимів, що полягають, насамперед, у притягненні до відповідальності винних у вчинених правопорушеннях, відшкодуванні шкоди (як моральної, так і матеріальної),

встановленні правди про обставини, в яких були здійснені порушення прав людини, досягненні примирення та встановленні справедливості.

Ключові слова: концепція, перехідне правосуддя, конфлікт, збройні конфлікти, пост-конфліктне середовище, влада, політичний режим, верховенство права, права людини.

Постановка проблеми. Війни та збройні конфлікти, репресивні політичні режими загрожують безпеці та світовому порядку, позаяк зумовлюють масове порушення прав людини, поширення організованої злочинності, збільшення масштабів міграції населення, пропаганду тероризму та ін. Відтак постає нагальна необхідність у допомозі тим державам, які перебувають на перехідному етапі від конфлікту до примирення в суспільстві. Для успішного подолання наслідків конфліктів слід запровадити елементи концепції перехідного правосуддя, метою якого є встановлення демократичних засад врядування та заходів для недопущення повторних правопорушень у майбутньому.

Україна, яка вже дев'ятий рік поспіль потерпає від збройного нападу Російської Федерації; актуальним є врахування досвіду зарубіжних країн та розробка власних механізмів імплементації концепції перехідного правосуддя, з урахуванням національного контексту. Питання використання теоретичних і практичних напрацювань правосуддя перехідного періоду в Україні досі залишається відкритим. Тому ретельне дослідження історико-правових засад концепції перехідного правосуддя, а також закріплення рекомендацій щодо застосування її є першочерговим для держави, що перебуває в конфліктній ситуації.

Аналіз дослідження проблеми. Правосуддя перехідного періоду було предметом дослідження багатьох вчених, як іноземних, так і українських. Здебільшого нами використано праці іноземних вчених, що доклалися до аналізу проблематики концепції перехідного правосуддя та її основних елементів, серед яких, зокрема: П. Артур, К. Байндер, С. Вольф, Дж. Ельстер, Н. Крітц, Дж. Мендес, Р. Тейтель, К. Сандовал, Л. Олсон, Х. Хейндер та інші. Серед українських вчених значний внесок у дослідження концепції перехідного правосуддя з урахуванням міжнародного досвіду зробили такі вчені, як: А. Блага, Ж. Балабанюк, М. Гнатовський, О. Євсєєв, О. Казьмірова, Р. Лихачов, О. Мартиненко, В. Михайленко, Я. Мельник, А. Кориневич, О. Овчаренко, О. Семенюк, О. Уварова, А. Чарнота, О. Щербанюк та інші. З огляду на те, що концепція перехідного правосуддя відзначається динамічним розвитком та плюралізмом тлумачення, дослідження її залишається актуальним і дотепер. До того ж, аналіз підходів до вивчення перехідного періоду та успіх їх імплементації є особливо актуальним на сьогодні, коли росія проти України веде найжорстокішу війну.

Мета статті – здійснити філософсько-правовий аналіз наявних підходів до дефініції “перехідного правосуддя” та сформулювати авторську позицію щодо його розуміння.

Виклад основного матеріалу. Перехідне правосуддя є відносно новим напрямом правових досліджень, що актуалізувався внаслідок правозахисних кампаній, які проходили в різних країнах світу у відповідь на порушення гуманітарного права. Концепція перехідного правосуддя виникла не в теоретичному вакуумі, а була і залишається частиною глобального проєкту прав людини. Відтак можемо виокремити дві особливості виникнення моделі перехідного правосуддя: 1) досліджувана модель вбудована на практичному досвіді, а вже пізніше стала основою теоретичних учень про перехідне правосуддя; 2) ця модель виникає за ініціативою міжнародної спільноти як реакція на багаторазові порушення прав людини. Щодо самої появи даної концепції, В. Філатов зауважує, що вже у стародавні часи та Середньовіччя з'являються окремі механізми моделі перехідного правосуддя, а саме: примирення, репарація, тобто вже тоді зароджується ідея перехідного правосуддя. І лише із

розвитком правового вчення про перехідне правосуддя, на думку вченого, ця модель удосконалися та набула ефективності [1, с. 222].

Аналогічною є позиція А. Мір, яка відзначає, що “на ранньому етапі перехідне правосуддя полягало здебільшого в негайній сатисфакції шляхом страт чи вигнання, або ж у бланкетній амністії. Пізніше, під час Другої світової війни, такий підхід було змінено на переслідування винних та надання допомоги особам, постраждалим від конфлікту. Зокрема, слід згадати Нюрнберзький процес і Токійський трибунал у 1940-х роках, які були покликані притягти до відповідальності винних за нечувані злочини, скоєні під час Другої світової війни, але відправляючи правосуддя на міжнародному рівні із повагою до прав людини” [2, с. 18]

Так, у 1940-х роках закріплюється одне з основних правил перехідного правосуддя – винні особи також повинні мати гарантії на безпеку та справедливий суд. Як слушно зауважують П. Бущенко та М. Гнатівський, практика створення міжнародних воєнних трибуналів є результатом неспроможності національних судових систем покарати винних у воєнних злочинах [3, с. 181]. У цьому контексті слід зауважити, що саме у 40-і роки ХХ ст. відбулося справжнє застосування моделі перехідного правосуддя в постконфліктний період розвитку Німеччини.

Прогресивним етапом розвитку концепції перехідного правосуддя став період 1973–1991 рр., позаяк тоді активно розвивалася її поставторитарна складова. Основним чинником цього стало те, що велика кількість країн шляхом проведення революцій змінили авторитарні форми правління на демократію. Було створено спеціальні інституції перехідного правосуддя, а саме комісії правди, що розслідували численні порушення прав людини тоталітарними політичними режимами. Приміром, перша така комісія була створена в Аргентині у 1983 р., досвід якої згодом був використаний в Чилі, Греції, Бразилії, Уругваї та Південній Африці [4, с. 44]. Після 1991 р. розпочинається постконфліктний етап, модель перехідного правосуддя стає інструментом примирення, пошуку справедливості та запобігання конфліктам у майбутньому [1, с. 223].

Розвиток теорії перехідного правосуддя здійснювався паралельно з практикою його застосування, що позитивно сприяло належному науковому обґрунтуванню напрямів і принципів досліджуваної концепції. Порівняльний аналіз досвіду перехідного правосуддя європейських та пострадянських країн здійснив Л. Хейс, який зауважив, що ефективність самої моделі залежить від спадщини минулого, міжнародного контексту та балансу сил між новими і старими елітами [5, р. 70]. На основі системного аналізу застосування перехідного правосуддя Е. Скаар об’єктивує взаємозалежність між прагненнями пост-конфліктного і пост-авторитарного суспільства та політичного режиму, який усунутий від влади [6, с. 154]. Д. Піон-Берлін обґрунтував необхідність застосування моделі перехідного правосуддя та міжнародного кримінального переслідування винних у порушенні прав людини, позаяк виразно простежувалася неефективність національних судів у вирішенні постконфліктних і поставторитарних проблем [7, с. 108].

Реалізація перехідного правосуддя залежить насамперед від внутрішньої політики держави та співвідношення сил нового та усунутого режиму. Нові режими досить пасивно поведуться із суб’єктами усунутого режиму щодо порушення ними прав людини, що пов’язано з пересторогою збереження стабільності влади. Тоді, як запит соціуму на правду та справедливість є найбільшим одразу після переходу одного режиму до іншого, і згодом зменшується, що пов’язано насамперед із ігноруванням владою їх вимог та інтересів.

Проблема дефініції перехідного правосуддя є доволі дискусійною у науково-правовій доктрині та практичній площині. Так, наприклад, Н. Рохт-Арріаза вважає, що перехідне правосуддя – це сукупність механізмів і практик, які застосовуються після завершення певного конфлікту, громадянської війни чи репресій, і спрямовані на подолання наслідків порушень прав людини й гуманітарного права, що були скоєні в минулому. Процес переходу до демократичного врядування є тривалим процесом, позаяк не існує стандартизованої моделі перехідного правосуддя, яка могла

ефективно застосовуватися в будь-якому пост-конфліктному суспільстві. Як зауважує авторка, заходи перехідного правосуддя не завжди мають миттєвий ефект та показують позитивні результати одразу після завершення збройного протистояння [8, с. 13].

Погоджуємося із цією позицією, оскільки не існує універсальних правил і порядку застосування перехідного правосуддя для усіх суспільств, що перебувають на стадії транзитного періоду. Кожне окреме суспільство повинно ретельно аналізуватися, враховуючи контекстуальні аспекти, а відтак розроблятися відповідні тактики відновлення миру та боротьби із наслідками порушення прав людини. Концепцією перехідного правосуддя мають бути охоплені всі соціальні, культурні та економічні права разом із громадянськими й політичними, які зазнають порушень з боку недемократичних режимів та в результаті збройних конфліктів.

Так, К. Байндер визначає перехідне правосуддя як окрему галузь міжнародного права, яка вирішує питання боротьби з широкомасштабними порушеннями прав людини, скоєними у минулому, а також гуманітарними зловживаннями, вчиненими у період переходу до миру та демократії [9]. Таку позицію підтримує А. Пейдж, відзначаючи, що, як окрема галузь, вона включає в себе міжнародну мережу осіб й інституцій, внутрішня узгодженість яких ґрунтується на спільних цілях і принципах, виникає у відповідь на появу практичних проблем та є намаганням систематизувати знання, що будуть корисними для вирішення цих проблем [10, с. 324]. Вважаємо, що така дефініція перехідного правосуддя є надто “вузькою”, адже акцентується на суб’єктивному складі концепції, а не на її змісті.

Заслуговує уваги і тлумачення перехідного правосуддя, запропонованого Дж. Беллом, – це широкий спектр підходів (засобів), які можуть застосовуватися державами для подолання наслідків порушень прав людини в минулому, передбачає судові та несудові механізми, а також низку дій чи дипломатій, що можуть бути задіяними у процесі політичного переходу від насильства та репресій до соціальної стабільності [11, с. 3].

На противагу Н. Рохт-Арріази, яка пов’язує концепцію перехідного правосуддя з періодами громадянських війн та репресій, чимало дослідників дотримується підходу, що застосування перехідного правосуддя більш характерне періоду змін політичних режимів. Наприклад, Дж. Ельстер сформував дефініцію перехідного правосуддя так, що його зміст зводиться до розуміння “переходу від одного політичного режиму до іншого” [12]. Аналогічної позиції дотримується Р. Тейтель, пов’язуючи перехідне правосуддя із періодами політичних трансформацій та правовими заходами, спрямованими на подолання наслідків панування попередніх неправомірних політичних режимів [13, с. 69]. Такі підходи доволі лімітують сферу застосування концепції перехідного правосуддя, адже стосуються лише змін політичних режимів та подолання наслідків їх неправомірної діяльності. Вони не зачіпають проблеми постконфліктного середовища, а також істотних порушень прав людини, відтак концепція перехідного правосуддя не може застосовуватися у широкому діапазоні різних ситуацій.

Першу уніфіковану дефініцію поняття перехідного правосуддя було закріплено 23 серпня 2004 р. Організацією Об’єднаних Націй (далі – ООН) в Резолюції Ради Безпеки ООН № S/2004/616 “Верховенство права та перехідне правосуддя в конфліктних та пост-конфліктних суспільствах” [14]. Відповідно до цієї резолюції, дефініція перехідного правосуддя охоплює широкий спектр процесів та механізмів, пов’язаних із намаганням суспільств примиритися зі спадщиною скоєних у минулому широкомасштабних зловживань, націлених на забезпечення підзвітності, встановлення справедливості та досягнення примирення. Система механізмів представляє як судові, так і несудові засоби із різним рівнем залучення міжнародної підтримки або без такої, заходи притягнення до індивідуальної відповідальності, здійснення інституційних реформ, виплати репарацій та встановлення правди або ж комбінацію всього зазначеного.

Так, у 2009 р. у Щорічній доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини № A/HRC/12/18 акцентувалося на тому, що концепція перехідного правосуддя має об'єктивно та ґрунтовно осмислити першопричини конфліктів й зміст всіх вчинених порушень прав людини: цивільних, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав [15]. Пізніше, у 2012 р. на засіданні ООН із питань просування правди, справедливості, відшкодування шкоди та гарантій недопустимості порушення прав, тодішній Директор з досліджень у Міжнародному центрі перехідного правосуддя Пабло де Грейф сфокусував увагу на тому, що перехідне правосуддя у жодному разі не може асоціюватися зі спеціальним різновидом правосуддя, а повинно значитися як відносно абстрактний стратегічний вектор досягнення справедливості, відшкодування заподіяної шкоди та недопущення повторного вчинення правопорушень у майбутньому [16].

Незважаючи на загальний тип дефініції перехідного правосуддя, визначеної ООН, чимало дослідників її критикують, з огляду на таке: по-перше, її зміст не охоплює оказії змін політичних режимів під час яких відбувалося порушення прав людини [3, с.16]; по-друге, не вказується на допустимість чи недопустимість використання концепції перехідного правосуддя під час збройного конфлікту, або її можливість застосовування лише після припинення конфлікту; по-третє, дефініція, визначена ООН, не відображає взаємозв'язок перехідного правосуддя з міжнародним правом [17].

Щодо проблеми, сформованої ООН дефініції перехідного правосуддя, О. Плотніков звертає увагу на те, що вона звела велику кількість реально існуючих ситуацій до однієї формули, яка повинна застосовуватися у кожному випадку. З іншого боку, вчений вважає правильним обраний ООН конфліктний підхід до перехідного правосуддя на противагу реформістському, обґрунтовуючи це тим, що кожен період переходу від авторитарних режимів до демократичних історично супроводжувався порушеннями прав людини та конфліктами, тоді, коли не кожне правопорушення було результатом змін політичних режимів [18, с. 61].

У проєкті Закону України “Про державну політику перехідного періоду”, опублікованому для публічного обговорення Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій в січні 2021 р., міститься визначення перехідного правосуддя. Так, відповідно до цього проєкту, перехідне правосуддя – це комплекс заходів, спрямованих на подолання наслідків порушень законності, прав і свобод людини і громадянина, спричинених збройною агресією російської федерації, включаючи їх відновлення та компенсацію завданої шкоди, та забезпечення підзвітності, справедливості та примирення [19].

Наведене поняття зовсім не узгоджується з універсальним визначенням ООН, позаяк стосується подолання наслідків збройної агресії російської федерації та наводить лише загальний перелік інструментів, що можуть бути застосовані у процесі реалізації концепції перехідного правосуддя, і не стосуються такого інструменту, наприклад, як встановлення правди про обставини конфлікту. Більше того, визначення перехідного правосуддя, закріплене в проєкті, не відповідає змісту цього поняття у тому вигляді, як регламентовано у Главі 3 даного цього проєкту. Отже, можна підсумувати, що дефініцію, представлену в згаданому вище проєкті, слід доопрацювати та визначити її орієнтиром – міжнародні стандарти ООН або формування оригінального визначення перехідного правосуддя, із врахуванням особливостей, які мають вагоме значення для України.

Висновки. Проаналізувавши наведені вище підходи до розуміння концепції перехідного правосуддя, найбільш обґрунтованою видається дефініція, що це сукупність інструментів, процесів і механізмів, спрямованих на подолання наслідків зловживань правами людини у контексті збройних конфліктів та/або змін політичних режимів, що полягають, насамперед, у притягненні до відповідальності винних у вчинених правопорушеннях, відшкодуванні шкоди (як моральної, так і матеріальної), встановленні правди про обставини, в яких були здійснені порушення прав людини, досягненні примирення та встановленні справедливості.

Отже, можна виокремити основні ознаки перехідного правосуддя: 1) тимчасовість, зумовлена обмеженістю періоду застосування концепції у часі до повного завершення “переходу”; 2) застосування до “постконфліктних” ситуацій, в яких були зафіксовані серйозні порушення прав людини; 3) наявність першочергової мети – досягнення примирення в суспільстві та донесення правди про обставини вчинених злочинів; 4) націленість на недопущення вчинення систематичних порушень прав людини в суспільстві шляхом ґрунтовного реформування існуючої системи державних органів та здійснення просвітницької діяльності серед громадянського суспільства; 5) забезпечення відшкодування жертвам конфлікту та їх родинам як необхідна передумова поступового руху до мирного майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філатов В. В. (2022). Історичні аспекти становлення концепції перехідного правосуддя в теорії міжнародного права // *Нове українське право*. № 3. С. 221–226.
2. Mihr A. (2017). *An introduction to transitional justice in Simiç. An Introduction to Transitional Justice* Abingdon, Oxon : Routledge. P. 1–27.
3. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія (2017) / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ : “РУМЕС”. 592 с.
4. Lachowski T. (2015). *International Criminal Court-the Central Figure of Transitional Justice: Tailoring Post-Violence Strategies, with Special Reference to Ukraine*. *Polish Quarterly of International Affairs*. Vol. 3. P. 39–58.
5. Huyse L. (1995). *Justice after Transition: On the Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past* // *Law & Social Inquiry*. Vol. 20. P. 51–78.
6. Skaar E. (2005). *Truth Commissions, Trials – or Nothing? Human Rights in Democratic Transitions* // *Human Rights Research at the Chr. Michelsen Institute*. Vol. 4. P. 149–171.
7. Pion-Berlin D. (1994). *To Prosecute or to Pardon? Human Rights Decisions in the Latin American Southern Cone* // *Human Rights Quarterly*. Vol. 16. P. 105–130.
8. Roht-Arriaza N. (2006) *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth Versus Justice. The new landscape of transitional justice in Mariezcurrana*. Cambridge : Cambridge University Press. P. 1–16.
9. Binder C. (2013). *Introduction to the Concept of Transitional Justice. Transitional Justice – Experiences from Africa and the Western Balkans*. Vienna. P. 9–30. URL : https://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c_binder.pdf (дата звернення: 17.02.2023).
10. Arthur P. (2009). *How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice* // *Human Rights Quarterly*. Vol. 31. № 2. P. 321–367.
11. Bell J. (2015). *Understanding Transitional Justice and its Two Major Dilemmas* // *Journal of Interdisciplinary Conflict Science*. Vol. 1. Issue. 2. P. 1–15.
12. Elster J. (2004). *Closing the Book: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. URL : <https://philpapers.org/rec/JONCTB> (дата звернення: 17.02.2023).
13. Teitel R. G. (2003). *Transitional Justice Genealogy* // *Harvard Human Rights Journal*. Vol. 16. P. 69–94.
14. Резолюція Ради Безпеки ООН № S/2004/616. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/395/31/PDF/N0439531.pdf?OpenElement> (дата звернення: 17.02.2023).
15. *Analytical study on human rights and transitional justice*. (2009). *Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General*. No. A/HRC/12/18. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/662694?ln=ru> (дата звернення: 17.02.2023).
16. *Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence*. Human Rights Council Twenty-first session. A/HRC/21/46. 9 August. 2012. PURL. URL : www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session21/A-HRC-21-46_en.pdf (дата звернення: 18.02.2023).
17. Sandoval C. (2011). *Transitional Justice: Key Concepts, Processes and Challenges*. Briefing Paper. IDCR-VP-07/11. Institute for Democracy & Conflict Resolution. URL : <https://repository.essex.ac.uk/4482/> (дата звернення: 18.02.2023).
18. Plotnikov O. (2017). *Defining transitional justice: scholarly debate and UN precision* // *Lex portus*. No. 1. P. 50–63.

REFERENCES

1. Filatov V. V. (2022). *Istorychni aspekty stanovlennia kontseptsii perekhidnoho pravosuddia v teorii mizhnarodnoho prava*. [Historical aspects of the formation of the concept of transitional justice in the theory of international law]. *Nove ukrainske pravo*. No. 3. P. 221–226 [in Ukrainian].
2. Mihr A. (2017). *An introduction to transitional justice in Simić*. *An Introduction to Transitional Justice Abingdon*. Oxon : Routledge. P. 1–27 [in English].
3. *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini: monografiia*. (2017). [Basic research on the application of transitional justice in Ukraine: a monograph] / Za zah. red. A. P. Bushchenka, M. M. Hnatovskoho. Kyiv : “RUMES” Publ. 592 p. [in Ukrainian].
4. Lachowski T. (2015). *International Criminal Court-the Central Figure of Transitional Justice: Tailoring Post-Violence Strategies, with Special Reference to Ukraine*. *Polish Quarterly of International Affairs*. Vol. 3. P. 39–58 [in English].
5. Huyse L. (1995). *Justice after Transition: On the Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past*. *Law & Social Inquiry*. Vol. 20. P. 51–78.
6. Skaar E. (2005). *Truth Commissions, Trials – or Nothing? Human Rights in Democratic Transitions*. *Human Rights Research at the Chr. Michelsen Institute*. Vol. 4. P. 149–171 [in English].
7. Pion-Berlin D. (1994). *To Prosecute or to Pardon? Human Rights Decisions in the Latin American Southern Cone*. *Human Rights Quarterly*. Vol. 16. P. 105–130 [in English].
8. Roht-Arriaza N. (2006) *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth Versus Justice. The new landscape of transitional justice in Mariczcurrena*. Cambridge : Cambridge University Press Publ. P. 1–16 [in English].
9. Binder C. (2013). *Introduction to the Concept of Transitional Justice. Transitional Justice – Experiences from Africa and the Western Balkans*. Vienna. P. 9–30. URL : https://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c_binder.pdf (Accessed: 17.02.2023) [in English].
10. Arthur P. (2009). *How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice*. *Human Rights Quarterly*. Vol. 31. No. 2. P. 321–367 [in English].
11. Bell J. (2015). *Understanding Transitional Justice and its Two Major Dilemmas*. *Journal of Interdisciplinary Conflict Science*. Vol. 1. Issue. 2. P. 1–15 [in English].
12. Elster J. (2004). *Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. URL : <https://philpapers.org/rec/JONCTB> (дата звернення: 17.02.2023) [in English].
13. Teitel R. G. (2003). *Transitional Justice Genealogy*. *Harvard Human Rights Journal*. Vol. 16. P. 69–94 [in English].
14. *Rezoliutsiia Rady Bezpeky OON No. S/2004/616*. [UN Security Council Resolution No. S/2004/616]. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/395/31/PDF/N0439531.pdf?OpenElement> (Accessed: 17.02.2023) [in Ukrainian].
15. *Analytical study on human rights and transitional justice. (2009)*. Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General. No. A/HRC/12/18. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/662694?ln=ru> (Accessed: 17.02.2023) [in English].
16. *Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence*. Human Rights Council Twenty-first session. A/HRC/21/46. 9 August 2012. URL : www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session21/A-HRC-21-46_en.pdf (Accessed: 18.02.2023) [in English].
17. Sandoval C. (2011). *Transitional Justice: Key Concepts, Processes and Challenges*. Briefing Paper. IDCR-BP-07/11. Institute for Democracy & Conflict Resolution. URL : <https://repository.essex.ac.uk/4482/> (Accessed: 18.02.2023) [in English].
18. Plotnikov O. (2017). *Defining transitional justice: scholarly debate and UN precision*. *Lex portus*. No 1. P. 50–63 [in English].

Дата надходження: 03.02.2023 р.

Oxana Klym

Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the 1st year of studies in the specialty 081 “Law”
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
oksana.y.klym@lpnu.ua

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Assoc. Prof.
Department of Civil Law and Procedure
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

**THE PROBLEM OF THE DEFINITION OF THE “TRANSITIONAL JUDGE”
IN THE MODERN PHILOSOPHICAL AND LEGAL DISCOURSE**

The article carries out a philosophical and legal analysis of existing approaches to the definition of “transitional justice” and forms the author's position regarding its understanding. Two features of the emergence of the model of transitional justice are singled out: 1) the studied model is built on practical experience, and later became the basis of theoretical studies on transitional justice; 2) this model arises at the initiative of the international community as a reaction to repeated violations of human rights.

It was determined that despite the general nature of the definition of transitional justice defined by the UN, many researchers criticize it for the following reasons: firstly, its content does not cover the occasions of changes in political regimes during which human rights were violated; secondly, it does not indicate the admissibility or inadmissibility of using the concept of transitional justice during an armed conflict, or the possibility of its application only after the end of the conflict; thirdly, the definition defined by the UN does not reflect the relationship between transitional justice and international law.

The author's definition of transitional justice is proposed, it is a set of tools, processes and mechanisms aimed at overcoming the consequences of human rights abuses in the context of armed conflicts and/or changes in political regimes, which consist, first of all, in bringing to justice those guilty of committed offenses, compensation for damage (as moral and material), establishing the truth about the circumstances in which human rights were violated, achieving reconciliation and establishing justice.

Key words: concept, transitional justice, conflict, armed conflicts, post-conflict environment, power, political regime, Rule of Law, Human Rights.

Христина Максим

Національний університет “Львівська політехніка”,

аспірантка

кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

khrystyna.b.vavryk@lpnu.ua

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ “АГРЕСІЯ–АГРЕСИВНІСТЬ” У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.100>

© Максим Х., 2023

Концептуалізовано сутність агресії як філософсько-правового феномену та розкрито специфіку термінологічної взаємодії “агресія–агресивність”. Відмежування поняття “агресія” і “агресивність” вказує на те, що, з одного боку, не за усякими агресивними діями суб’єкта насправді стоїть агресивність особи як риса, з іншого – агресивність людини зовсім не завжди проявляється в явно агресивних діях. Прояв або не прояв агресивності як особистісної риси у певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії транситуативних і ситуаційних чинників. З’ясовується, що агресія органічно пов’язана з насильством і є його природним підґрунтям, як для людського суспільства – соціальної матерії – підґрунтям є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов’язковим атрибутом, проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

Зауважується, що у науковому обігу існує чимало наукових дефініцій до категорії “агресії”, проте часто дослідники змішують поняття “агресія” та “агресивність” (тобто форму поведінки і особистісну рису), інші є занадто “вузькими” і не охоплюють усіх видів і форм агресивної поведінки (агресію пряму і непряму, фізичну і вербальну, активну і пасивну, ворожу й інструментальну, раціональну і афективну, безпосередню і зміщену, конструктивну і деструктивну, проактивну і реактивну, соціалізовану і асоціальну тощо), треті, навпаки, виявляються занадто широкими і включають такі дії, які здебільшого не розглядаються як агресія. Висновується, що агресія – це дії, які завдають шкоди або призводять до руйнування живого або неживого об’єкта; пряме або непряме застосування збройної сили, напад. Агресивність – це відносно стійка риса особистості, готовність суб’єкта до агресивної поведінки.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, особистість, суспільство, феномен, насильство, жорстокість, конфлікт, завдання шкоди.

Постановка проблеми. Суспільства транзитивного (перехідного) типу, до яких фактично належить й українське, є сприятливим простором для актуалізації феномену агресії: у суспільствах

цього типу відбувся ускладнений розрив зі соціальним устроєм та світосприйняттям попереднього типу, втім незавершеними залишаються процеси становлення нової соціально-правової архітектоники та світоглядних орієнтацій, які би відповідали якісно новому етапу суспільного поступу. Ці факти безумовно сприяють утвердженню нігілістичних світоглядних позицій та поляризації суспільства.

Проблема філософсько-правового дослідження феномену агресії у сучасній державно-правовій та соціокультурній динаміці, є доволі дискусійною та вимагає вивчення. Саме філософія права спосібна осягнути сутність сучасних викликів, що постали перед людством загалом та нашою державою зокрема, й запропонувати стратегії цивілізаційного розвитку, які здатні випередити та мінімізувати прояви агресії на шляху поступу людства у ХХІ ст. Філософія права здатна проникнути у сутність тих процесів, які визначають сутність сучасних державно-правових та соціокультурних трансформацій, визначити безпосереднє місце феномену агресії в них або ж концептуалізувати їх опосередкований зв'язок. Водночас, на філософсько-правове дослідження феномену агресії у контексті сучасного цивілізаційного розвитку, що має вкрай ускладнений військовою агресією характер, покладаються сподівання щодо формулювання теоретичних домінант праксеологічного характеру, які можуть бути імплементовані у державно-правову та соціально-культурну практику з метою випередження та мінімізації проявів агресії у сучасному українському соціумі.

Аналіз дослідження проблеми. Феномен агресії та проблема людської агресивності протягом усього історичного розвитку турбувала людство та розглядалася в різних дисциплінарних контекстах. Упродовж багатьох століть ці погляди зазнавали істотних змін, і лише у ХХ ст. означена проблематика стала предметом комплексних наукових досліджень. Розвинувшись у різних наукових науководослідницьких напрямках, теоретична сфера феномену й до сьогодні позбавлена цілісного концептуального образу й містить чимало дискусійних методологічних підходів, концепцій та доктрин. Як слушно зауважують вчені, “науковий напрям із вивчення даної проблеми торкається багатьох галузей науки, є поліфункціональним та відображає багатовимірність соціального буття” [1]. Відтак, при дослідженні означеної нами проблематики ми брали до уваги праці вчених різних галузей, а саме: Т. Бикова, Т. Гарасимів, О. Гладкова, О. Дзьобань, Ю. Качанова, В. Пилипчук, І. Смазнава, І. Шаблінський, С. Шевченко та інших.

Метою статті є концептуалізувати сутність агресії як філософсько-правового феномену та розкрити специфіку термінологічної взаємодії “агресія–агресивність”.

Виклад основного матеріалу. Активізація наукових досліджень у ХХ ст. довкола предмету феномену агресії закріпила за нею міждисциплінарний статус та відображає багатовимірність соціального буття. Тому зрозуміти сутність феномену агресії як феномену сучасного суспільства виглядає можливим завдяки потенціалу філософії права шляхом експлікації наявних наукових підходів. У процесі осмислення феномену агресії дослідники зіштовхуються з простим, однак парадоксальним явищем: зазвичай, при безпосередньому спостереженні за поведінкою індивідуумів не виникає значних труднощів в оцінюванні їх дій – агресивного чи неагресивного вони типу, натомість формулювання точної та ґрунтовної дефініції поняття “агресія” викликає значні ускладнення.

У наукових напрямках (філософському, історичному, правовому, політологічному, соціологічному, антропологічному, психологічному, біологічному) наводиться широкий спектр дефініцій означеної категорії. Попри це, і дотепер поняття “агресія”, “агресивність” “насильство” доволі часто ототожнюються в суспільній свідомості, як на побутовому вжитку, так і на рівні наукового мислення, тому виникає необхідність визначити саме термін “агресія”. Класичну дефініцію агресії було запропоновано А. Бассом, який схарактеризував агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму. Зокрема, вчений виокремив три основні шкали за якими можна визначити агресивні дії:

1) фізична – вербальна (застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї); 2) активна – пасивна (агресія, що спрямована на іншу особу); 3) пряма – непряма (прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю [2, с. 14–15]). Погоджуємося з думкою більшості науковців щодо того, що ця дефініція є надто схематичною, адже, з одного боку, передбачає такі види поведінки, що не стосуються категорії агресивного, з іншого – не враховує такі категорії як мислення та емоції. Поведінка людини може визначатися агресивною тоді, коли має намір викликати негативні наслідки для об'єкта агресії, що передбачає очікування результату від певної дії.

Більш чітко визначення агресії було запропоноване Р. Бероном та Д. Річардсоном, які розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настанову. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настанов, а відтак це явище складніше, ніж тваринна агресія, саме тому її доцільно визначати як насильство. Тварина здатна до агресії, проте не спосібна до насильства, останнє є прерогативою людини як спотворена реакція її організму та особистості на подразнення від навколишнього природного та соціального середовища. Згідно із позицією вчених, агресивні прояви можна вповільнити, якщо створити в суспільстві такі умови: потенційні агресори не зазнають значного провокування; фактично не отримують жодної вигоди від застосування агресії; можливе покарання за агресивні дії буде суворим; висока ймовірність покарання [3, с. 12].

На низку істотних характеристик феномену агресії вказав С. Фішбах, яка ним поділяється на експресивну, ворожу та інструментальну агресії. Експресивна агресія є мимовільним вибухом гніву та люті, безцільним, що швидко зупиняється, а джерело порушення спокою не обов'язково зазнає нападу. Інструментальну агресію вчений розмежовує на індивідуально та соціально мотивовану (також можна говорити про корисливу та безкорисливу, антисоціальну та просоціальну агресії). Він зауважує, що у зміст дефініцій агресії та агресивної поведінки слід включити аспект порушення правових норм. Наприклад, фізичний самозахист чи дисциплінарне покарання є усталеними формами правомірної поведінки, і тому агресію потрібно розглядати в контексті порушення правових норм і моральних цінностей соціуму [3, с. 121].

Згідно із позицією А. Адлера, агресивність є невід'ємною властивістю свідомості, що організовує її діяльність. Агресія ним осмислюється у значно ширшому контексті як напруга протилежних сторін: життя та смерті, суб'єкта і об'єкта, тези й антитези, любові та війни [4, с. 21].

На думку А. Бандури, більшість особливостей нашої поведінки розвивається шляхом наслідування певним моделям. Спостерігаючи за поведінкою інших людей та суспільного ладу, індивідууми легко опановують агресивну поведінку та загальну стратегію для своїх наступних дій. Якщо ж об'єкт буде покарано за його агресивність, це зменшить прояв агресії. Також він запропонував схему основних компонентів комплексного аналізу агресії: а) спосіб, через який здобуваються агресивні дії, їх джерело; б) фактори, що стимулюють виникнення агресії; в) умови, що регулюють виконання таких дій [5, с. 21].

Із методологічного боку, для дискурсу агресії важливим внеском була фроммівська диференціація феномену агресії на доброякісну, яка частково сягає світу людських інстинктів, та злякисну, яка формується з людського характеру, з людських пристрастей екзистенційного характеру.

У контексті цього поділу, доброякісною агресією Е. Фромм називає таку, що є захистом, справедливою реакцією на загрози існуванню, відголоском природних інстинктів, що мають місце і у людей, і у тваринному світі: вона є адаптивною, захисною реакцією та допомагає вижити як окремому індивіду, так і всьому людському роду, вона виявляється біологічно та слабне, коли відсутні небезпеки [6, с. 124].

Як альтернатива, злякисна агресія у фроммівській інтерпретації є результатом актуалізації волі до влади, прагнення до домінування над іншими, потяг до руйнування. У своїх роботах

Е. Фромм називає її деструктивністю відшукує її коріння у соціальному вимірі буття людини, у безпосередньому способі життя людини та культурних чинниках: “в основі зляканої агресії – не інстинкт, а деякий людський потенціал, корені якого приховані в умовах самого існування людини” [6, с. 231]. Отже, з аналізу видно, що агресію в людині провокує недостатня актуалізація екзистенційних потреб – відчуття власного Я, світоглядних настанов, свободи тощо.

Згідно із теоретичними положеннями Л. Берковіца, “перший крок, який потрібно зробити, щоб зрозуміти ество агресії, полягає в тому, щоб знайти ясне і чітке формулювання даного поняття” [7, с. 24]. Проте серед значної кількості дефініцій поняття “агресія”, що були сформульованими авторами у різні періоди історії, на жаль, жодне не може претендувати на універсальність.

З боку етимології, термін “агресія” походить від латинського слова “*aggressio*”, що означає у перекладі “напад”. У сучасній політології агресія визначається як “пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої. Цей напад... характеризується ініціативою та задумом. Найнебезпечніша форма – збройний напад” [8, с. 83].

Словник із психоаналізу дає своє тлумачення агресивності: це – тенденція чи сукупність тенденцій, що проявляються в реальній поведінці або фантазуванні, мета яких полягає в тому, аби нашкодити іншій людині, знищити, примусити до будь-яких дій, принизити її тощо. Агресія може виражатися не лише у прямій дії руйнування або насильства. Будь-яка поведінка, як негативна (наприклад, відмова від допомоги), так і позитивна, символічна (наприклад, іронія), за дієвого здійснення може виконувати функцію агресії [10, с. 495].

Нормативне визначення агресії міститься у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 року. За ним, агресія – поняття сучасного міжнародного права, яке охоплює будь-яке незаконне, з боку Статуту ООН, застосування сили однією державою проти територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави [9].

Збройний напад однієї держави на іншу вважається міжнародним злочином проти миру і безпеки людства. Поняття агресії включає ознаку ініціативи, означає застосування будь-якою державою сили першою. Здійснювані в порядку самооборони, навіть із застосуванням збройної сили, дії держави, яка піддалася нападу, не можуть вважатися актом агресії, також як колективні дії держав, які робляться відповідно до Статуту ООН для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки. Об’єктом агресії також зазвичай є держава.

Агресивною поведінкою при цьому, є навмисна поведінка, яка спрямована на спричинення шкоди, нею не вважається ненавмисне, випадкове нанесення шкоди. Агресивністю, з боку сучасної психологічної науки, є стійка властивість особистості, яка відображена у готовності до прояву агресії [11, с. 51]. Подібне бачення демонструє в своїй праці і Л. Берковець, який наголошує на відмінності, хоча і взаємопов’язаності феноменів агресії і агресивності [7, с. 12].

У соціальному контексті більшістю фахівців приймається таке визначення: агресія – це будь-яка форма поведінки, націленої на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресію зазвичай розглядають як модель поведінки і в її межах вивчають тільки ті дії, які заподіюють шкоду або збитки лише живим істотам. Існує й більш широке тлумачення, за якого під агресією розуміють дії, що завдають шкоди не тільки людині або тварині, а й узагалі будь-якому живому чи неживому об’єкту [11, с. 52].

Агресія в соціальній сфері також визначається і за допомогою гегелівського формулювання поняття насильства: “...насильство ззовні є особливе, що протистоїть особливому, захоплення його власності, нове страждання” [8, с. 84]. Це формулювання, на думку І. Шаблінського, слід використовувати як фундаментальне. Як білогічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства у сфері соціальній. В соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей проти іншої групи людей, має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в приро-

ді, і тому в соціалізованому вигляді вже виступає як насильство. Агресія в суспільстві, на відміну від агресії в природі, має підґрунтя, яке робить її насильством. Це нігілізм, тероризм та війна [8, с. 86].

Погоджуємося з автором у тому, що агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтями, як для людського суспільства – соціальної матерії – підґрунтям є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов'язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія [8, с. 89].

Агресію варто відрізнити від агресивності, тобто форму поведінки від риси особистості. Агресія – це сукупність певних дій, якими заподіюється шкода іншому об'єкту; а агресивність забезпечується готовністю особи, на яку спрямована агресія, сприймати й інтерпретувати поведінку агресора відповідним чином. У цьому сенсі, напевно, можна говорити про потенційно агресивне сприйняття і потенційно агресивну інтерпретацію як про стійкі особистісні риси світосприйняття і світорозуміння.

Агресивність можна розуміти і як реакцію особи на фрустрацію потреб і конфлікт, що проявляється в суб'єктивній тенденції до ворожої поведінки, спрямованій на повне або часткового обмеження волі, дій, волевияву іншої людини або спільноти, керування ними, на заподіяння їм шкоди або страждань.

Спроба відмежувати поняття “агресія” і “агресивність” призводить до формулювання низки вкрай важливих попередніх висновків. З одного боку, не за усякими агресивними діями суб'єкта насправді стоїть агресивність особи як риса, з іншого – агресивність людини зовсім не завжди проявляється в явно агресивних діях. Прояв або не прояв агресивності як особистісної риси у певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії трансситуативних і ситуаційних чинників.

У випадку агресивних дій неагресивної особи в основі домінування даної системи дій є фактор ситуації, а якщо мають місце агресивні дії агресивної особи, то першість належить особистісним якостям даної людини. Як риса особистості агресивність тісно пов'язана з жорстокістю, але не збігається з нею. Якщо жорстокість ніколи не знаходить схвальної оцінки, то агресивність часто приймає соціально толерантні форми, наприклад у спорті. Агресивність як психологічне явище в моральному плані є нейтральною, зрозуміло, якщо вона не призводить до соціально небезпечних, протиправних форм поведінки.

Інтерпретація агресії як такої залежить від виховних та інших впливів на особистість із перших днів життя, емоційних відносин, що складаються в людини з її оточенням. Агресивна людина може бути і не жорстокою, якщо нею не керує мотив заподіяння школи і страждань заради них самих. Проте жорстока людина завжди агресивна.

Висновки. Таким чином, у науковому обігу існує чимало наукових дефініцій до категорії “агресії”, проте часто дослідники змішують поняття “агресія” та “агресивність” (тобто форму поведінки і особистісну рису), інші є занадто “вужькими” і не охоплюють усіх видів і форм агресивної поведінки (агресію пряму і непряму, фізичну і вербальну, активну і пасивну, ворожу й інструментальну, раціональну і афективну, безпосередню і зміщену, конструктивну і деструктивну, проактивну і реактивну, соціалізовану і асоціальну тощо), треті, навпаки, виявляються занадто широкими і включають такі дії, які здебільшого не розглядаються як агресія. Отже, агресія – це дії, які завдають шкоди або призводять до руйнування живого або неживого об'єкта; пряме або непряме застосування збройної сили, напад. Агресивність – це відносно стійка риса особистості, готовність суб'єкта до агресивної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. (2012). Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір // Освіта Регіону: Політологія. Психологія Комунікації: український науковий журнал. № 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (дата звернення: 29.01.2023).

Термінологічна взаємодія “агресія–агресивність” у філософсько-правовому дискурсі

2. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників : зб. практ. матер. (2020). Київ. 132 с.
3. Baron, R. A., Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p.
4. Adler A. (2022). *Praxis und Theorie der Individual psychologie*. URL : <https://www.bol.com/be/nl/p/praxis-und-theorie-der-individualpsychologie/9200000086809110/> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Bandura A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs. N. J. : Prentice-Hall. URL : https://openlibrary.org/books/OL5292563M/Aggression_a_social_learning_analysis (дата звернення: 29.01.2023).
6. Fromm E. (1990). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco. 521 p.
7. Berkowitz L. (1993). *Aggression: its causes, consequences and control*. McGraw-Hill Book Company. 506 p.
8. Шаблінський І. (2004) “Агресія” і “насильство” – поняття не тотожні // Політичний менеджмент. № 5. С. 82–91.
9. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р. URL : <https://www.un.org/es/about-us> (дата звернення: 29.01.2023).
10. Гарасимів Т. З. (2012). Феномен агресії: філософсько-правовий аспект // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. С. 494–502.
11. Качанова Ю. (2010). Агресивність та агресія як соціологічні категорії // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. Т. 146. Вип. 133. С. 50–54.

REFERENCES

1. Pylypchuk V. H., Dzoban O. P. (2012). *Problema ahresii i nasylstva: svitohliadno-informatsiyni vymir*. [The problem of aggression and violence: worldview and information dimension]. *Osvita Rehionu: Politolohiia. Psykholohiia Komunikatsii: ukrainskyi naukovyi zhurnal*. No 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (Accessed: 29.01.2023) [in Ukrainian].
2. *Metodychnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki vprovadzhuut tipovu prohramu dlia kryvdnykiv: zbirnyk praktychnykh materialiv*. (2020). [A methodological guide for professionals who implement a typical program for offenders: a collection of practical materials]. Kyiv. 132 p. [in Ukrainian].
3. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p. [in English].
4. Adler A. (2022). *Praxis und Theorie der Individual psychologie*. URL : <https://www.bol.com/be/nl/p/praxis-und-theorie-der-individualpsychologie/9200000086809110/> (Accessed: 29.01.2023) [in English].
5. Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs. N. J. : Prentice-Hall. URL : https://openlibrary.org/books/OL5292563M/Aggression_a_social_learning_analysis (Accessed: 29.01.2023) [in English].
6. Fromm E. (1990) *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco. 521 p. [in English].
7. Berkowitz L. (1993) *Aggression: its causes, consequences and control*. McGraw-Hill Book Company. 506 p. [in English].
8. Shablinskyi I. (2004). “Ahresiia” i “nasylstvo” – *poniattia ne totozhni*. [“Aggression” and “violence” are not identical concepts.]. *Politychnyi menedzhment*. No 5. P. 82–91 [in Ukrainian].
9. *Rezoliutsiia 3314 (XXIX) Heneralnoi Asamblei vid 14.12.1974 r.* [Resolution 3314 (XXIX) of the General Assembly dated December 14, 1974.]. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (Accessed: 29.01.2023) [in Ukrainian].
10. Harasymiv T. Z. (2012). *Fenomen ahresii: filososfsko-pravovyi aspekt*. [The phenomenon of aggression: a philosophical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav*. No. 4. P. 494–502 [in Ukrainian].
11. Kachanova Yu. (2010). *Ahresyvnist ta ahresiia yak sotsiologichni katehorii*. [Aggressiveness and aggression as sociological categories]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seria: Sotsiologhiia*. Vol. 146. No. 133. P. 50–54 [in Ukrainian].

Дата надходження: 31.01.2023 р.

**THE TERMINOLOGICAL INTERACTION “AGGRESSION-AGGRESSIVENESS”
IN THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DISCOURSE**

The article conceptualizes the essence of aggression as a philosophical and legal phenomenon and reveals the specifics of the terminological interaction “aggression-aggressiveness”. The distinction between the concepts of “aggression” and “aggressiveness” indicates that, on the one hand, not all aggressive actions of the subject are actually based on the aggressiveness of the person as a trait, on the other hand, the aggressiveness of a person does not always manifest itself in clearly aggressive actions. Manifestation or non-manifestation of aggressiveness as a personal trait in certain acts of behavior is always the result of a complex interaction of transsituational and situational factors. It turns out that aggression is organically connected with violence and is its natural basis, just as for human society – social matter, the basis is the natural environment, in particular, living matter, in which aggression is a mandatory attribute, but aggression as a phenomenon is not identical to violence, as living matter and social matter are not identical.

It is noted that there are many scientific definitions for the category of “aggression”, however, researchers often confuse the concepts of “aggression” and “aggressiveness” (that is, a form of behavior and a personal trait), others are too narrow and do not cover all types and forms of aggressive behavior (direct and indirect aggression, physical and verbal, active and passive, hostile and instrumental, rational and affective, direct and displaced, constructive and destructive, proactive and reactive, socialized and antisocial, etc.), the third, on the contrary, are too broad and include such actions, which are mostly not considered as aggression. It is concluded that aggression is actions that cause damage or lead to the destruction of animate or inanimate object; direct or indirect use of armed force, attack. Aggressiveness is a relatively stable personality trait, the subjects readiness for aggressive behavior.

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, personality, society, phenomenon, violence, cruelty, conflict, causing harm.

УДК 340.12

Віталій Рогозянський

Національний університет “Львівська політехніка”,

аспірант

кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

vitalii.i.rohozianskyi@lpnu.ua

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПРАВА У ФОРМУВАННІ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/Law2023.37.107>

© Рогозянський В., 2023

Визначено вплив ціннісних орієнтирів права на формування поведінки людини крізь призму основних концепцій праворозуміння. З'ясовано, що сутність правових цінностей відбувається у кількох альтернативних аксіологічних підходів, із яких найбільш обґрунтованими є об'єктивістська та суб'єктивістська концепції. Так, перша визначає, що цінності існують об'єктивно, тобто незалежно від свідомості суб'єкта, а він лише правильно чи неправильно оцінює їх та застосовує у повсякденному житті. Суб'єктивістська концепція передбачає, що цінності творяться (конститууються) самими суб'єктами.

З'ясовано, як правотворчість, так і правореалізація є сферами діяльності людини, що мають яскраво виражене оцінювальне спрямування. Лише через цінності в праві є можливим перехід від суцього до належного, від фактичного до нормативного. В контексті впливу ціннісних орієнтирів права на формування поведінки людини необхідно означити проблему взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права, впливу моральних відносин в суспільстві, моральної свідомості суб'єктів на формування норм права й проблеми морально-правового вибору лінії поведінки особистості. Важливо, щоб моральні норми та принципи були провідним критерієм права, основним мірилом змісту закону та всієї практики реалізації права. Ця вимога є цілком закономірною, бо зміст правової норми виникає передусім із моральних основ суспільства, історії народу, традицій та моральних принципів його життя.

Ключові слова: людина, право, мораль, правова цінність, правова норма, ціннісні орієнтири, поведінка, суспільство, держава, правове регулювання.

Постановка проблеми. Проблема ціннісних орієнтацій в сучасних умовах набуває актуального звучання з урахуванням усестороннього аналізу ролі правової аксіосфери у розвитку особистості. Формування поведінки людини починається насамперед із моралі, тому засвоєння особистістю правових цінностей значною мірою залежить від ієрархії власних моральних цінностей. Суспільний тип життя історично вимагав спочатку морального, а згодом правового впорядкування ціннісних орієнтацій людини. Право побудоване на цінностях формальної рівності та справедливості, а для моралі особливо важливими є цінності добра та справедливості, що ближче до розуміння свободи

як цінності, еквівалентної милосердю, здійсненню морального вибору, ніж такої, що співвідноситься з правовими критеріями. Однак у процесі формування поведінки моральні цінності акцентуються в правовому ракурсі, тобто витлумачуються в контексті правової системи суспільства, конкретизуються щодо певних правових ситуацій. Приміром, коли йдеться про етико-правові конструкції прав людини, мораль та право в ціннісному вимірі поєднуються. Це ж саме можна спостерігати в ототожненні правових та моральних норм, якщо йдеться про особливо важливі цінності, які потрібно захищати разом (цінності життя, свободи, власності). В усіх цих випадках мається на увазі, що мораль та право взаємодоповнюють одне одного саме в аксіологічному вимірі.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема ціннісних орієнтирів права є тривалою, що обумовлено постійною динамікою розвитку громадянського суспільства та формування демократичної, правової держави. Цінності, які закладені в основу категорії “право”, є фундаментальною проблемою, з огляду на їх складність і плюралізм підходів до їх розуміння. Упродовж останніх років ціннісні аспекти права активно досліджувалися українськими вченими, серед яких: О. Бандура, Х. Бехруз, В. Бігун, С. Бобровник, П. Гайденко, О. Гришук, В. Дудченко, А. Козловський, С. Максимов, Н. Оніщенко, Ю. Оборотов, П. Рабінович.

Мета статті – визначити вплив ціннісних орієнтирів права на формування поведінки людини крізь призму основних концепцій праворозуміння.

Виклад основного матеріалу. Осмислення суті правових цінностей відбувається у кількох альтернативних аксіологічних підходів, із яких найбільш обґрунтованими нам видаються об’єктивістська та суб’єктивістська концепції. Так, перша визначає, що цінності існують об’єктивно, тобто незалежно від свідомості суб’єкта, а він лише правильно чи неправильно оцінює їх та застосовує у повсякденному житті. Суб’єктивістська концепція передбачає, що цінності творяться (конститууються) самими суб’єктами.

Безумовно, що розглядати правові норми поза моральними неможливо, позаяк мораль та право взаємодоповнюють одне одного у ціннісному вимірі. Правові цінності та оцінки, які ми отримуємо зі сфери правосвідомості, мають регулятивне значення як для суспільних відносин загалом, так і для особистісної поведінки людини зокрема. Своєю чергою правові норми набувають значення цінностей та стають об’єктом оцінки власної поведінки. Правотворчість й правореалізація представляють безпосередньо сфери діяльності людини, що мають чітко виражений оцінювальний характер. Відтак, до предмету філософії та теорії права входить вивчення та дослідження правових цінностей, власне визначення ціннісних орієнтирів права у формуванні поведінки людини. На цінності як на об’єкт скеровується свідомість суб’єкта права, у результаті чого формуються дозволи й заборони, зобов’язання та відповідальність, інші правові інститути. Ціннісні орієнтири права слід сприймати як шкалу виміру самого права, тобто правові цінності корелюють із баченням про ідеальне у праві та є водночас і цілями, і засобами його досягнення [1, с. 51].

Аналогічною є позиція М. Осядли, яка зауважує, що існують правові цінності, які досягаються завдяки самому праву; та цінності права під якими розуміється його здатність служити метою й модусом задоволення соціально справедливих, законодавчо визначених і науково аргументованих загальнолюдських потреб та інтересів громадян та їх об’єднань. Тому, на думку дослідниці, цінність у праві необхідно розуміти як вектор виміру самого права, те сутнісне, істинне, що дозволяє праву залишатися самим собою [2, с. 64].

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що зазвичай усі цінності виокремлюють у дві основні групи: цінності права, щодо яких право – це інструмент, засіб реалізації, та власне правові цінності, тобто цінності з правовою властивістю. До першої групи належать поняття, які стосуються цілей чи заключних обставин, до яких прагне людина (щастя, благополуччя, мудрість), що де-факто є “цінностями-цілями”. Натомість, інструментальні цінності представлені бажаними мето-

дами досягнення термінальних цінностей (приміром, цілеспрямованість, гуманність, сміливість), тобто “цінності-засоби”. Очевидно, основою цього підходу є кантівський поділ цінностей на абсолютні та відносні. Предмети, існування яких не залежить від волі людини, співвідносяться лише зі суб’єктивними цілями та характеризуються як відносні цінності (засоби). Об’єктивними ж є цінності, існування яких само собою є ціллю. Відтак, можна говорити про певну ієрархію цінності, позаяк “цільові” цінності обумовлюють “цінності-засоби”, а звідси займають вищий ступінь.

Заслуговує уваги класифікація групи цінностей кризового соціуму, запропонована М. Лапін, а саме: інтегруючі – за допомогою них здебільшого консолідується поведінка суб’єктів (на рівні національної ідеї); сенсу життя – вони визначають цілі буття, людської сутності, цінності волі, правди, краси; вітальні – ціннісні судження, необхідні для збереження й підтримки повсякденного життя, здоров’я, безпеки, комфорту; інтерактивні – цінності міжособистісного спілкування; ідентифікації й соціалізації – вони визначають процес формування особистості. Водночас моральні цінності є системоформуючими. Причому їхнє значення підсилюється саме в період трансформації, коли настанови, переконання, ідеї переглядаються і переосмислюються [3, с. 9].

Щодо узагальнених ознак цінностей, то вчені виокремлюють: 1) цінності виступають засобом задоволення потреб і інтересів людей, що служить суспільному прогресу та всебічному розвитку особистості; 2) цінності акцентують увагу на значимості речей, явищ, ідей, важливих для життєдіяльності соціальних суб’єктів; 3) цінності виступають ідеальними критеріями оцінки та орієнтації особистості у суспільстві [2, с. 64].

Згідно позиції Ю. Шемшученко, конститутивною цінністю, яке повинно реалізувати право є існування суспільства та життя окремого індивіда. Тоді, як особистому та соціальному житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, відповідальність, рівність та справедливість [4, с. 106]. Аналогічної позиції дотримується О. Бандура, що право у будь-якій сучасній інтерпретації є самостійною культурною цінністю та модусом оптимальної реалізації інших цінностей культури, передусім свободи [6, с. 44].

Цінність права є похідною від більш загальних людських цінностей, і його позитивна значущість полягає у задоволенні потреб суб’єктів суспільних відносин. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот (групова цінність) і суспільства загалом (загальносоціальна цінність). Цінності права – це природні й суспільні блага, захищені і забезпечувані позитивним правом через їхню значущість і корисність для людини і суспільства [7, с. 180]. Правові цінності є основою права та правопорядку, які трактуються як ідеальне обґрунтування норм права, закріплюються та охороняються правовими нормами, становлять мету права. До них можна зарахувати, наприклад, принципи права, юридичні конструкції, правові інститути тощо.

Власна цінність права пов’язана з його сутнісними характеристиками. Право є втіленням ідей свободи, рівності, гуманізму та справедливості, що і складає його сутність. За допомогою власної цінності право протистоїть свавіллю і беззаконню і забезпечує простір для впорядкованої свободи й активності. Отже, право є засобом забезпечення (гарантування) свободи і засобом її обмеження. З одного боку, саме в праві свобода одержує свій найбільш концентрований вираз, у ньому вона матеріалізується у конкретних правових формах, принципах, інститутах. З іншого боку, у праві закріплена не абсолютна свобода суб’єктів права, а лише її певна міра, що об’єктивно обумовлена й визначається із урахуванням системи належних концептуальних засад. Тобто, право є загальним масштабом та рівною мірою свободи у суспільному житті [9, с. 160].

У літературі власну цінність права також визначають у межах соціальної цінності права, тобто правом стають лише ті норми, зміст яких відповідає інтересам суспільства, які здатні забезпечити стабільність суспільства; за яким право виступає джерелом свободи особи, за допомогою права вирішуються протиріччя між особистою свободою і загальним благом, де право наділяє особу свободою та встановлює певний порядок її використання за для всебічного і повного розвитку особистості [2, с. 65].

Важливою є інструментальна цінність права як один із проявів його загальносоціальної цінності. Вона полягає у тому, що право є регулятором суспільних відносин, інструментом для вирішення різних завдань, зокрема для забезпечення функціонування інших соціальних інститутів (держави, соціального управління, моралі тощо) та інших соціальних благ. Як інструмент право використовується різними суб'єктами соціального життя – державою, релігійними організаціями, громадськими об'єднаннями, комерційними організаціями, громадянами. У розвинутому суспільстві саме право є одним із головних інструментів, здатних забезпечити його життєдіяльність, соціальну злагоду, організованість, подолання соціальної напруги [2, с. 67].

З огляду на це, інструментальна цінність права спрямована на зовнішній його прояв, що пов'язується із забезпеченням стабільності суспільних відносин за допомогою інструментів – регуляторів, а власна цінність права пов'язана з внутрішнім його проявом, відображаючи багатогранність цієї категорії та найважливіші елементи, такі як свобода та справедливість.

Власна, інструментальна цінності права виявляються на загальнолюдському (світовому), загальносоціальному та особистісному рівнях.

Загальнолюдський (світовий) рівень цінності права проявляється у формуванні правових цінностей, які стають глобальними цінностями. Тобто, право виступає найгуманнішим, єдиним прийнятним засобом розв'язання глобальних проблем сучасності (екологічна криза, регіональні воєнні конфлікти, релігійні та етичні конфлікти тощо). Право як утвердження ідей гуманізму, свободи, цінностей демократії виступає необхідною основою міжнародних відносин, здатним забезпечити гармонійне співіснування людства в цілому.

Загальносоціальний рівень цінності права сприяє формуванню суспільних відносин, необхідних для розвитку та існування суспільства; гарантує безпеку, впорядкованість та гармонізацію суспільних відносин, стабільність соціальної системи, цілісність соціуму. Правом стають лише ті норми, зміст яких відповідає інтересам суспільства, які здатні забезпечити стабільність, прогресивний розвиток суспільства, адекватне історичним умовам поєднання індивідуального і суспільного [10, с. 93].

Особистісний рівень цінності права має прояв у глибокому особистісному змісті права, оскільки право слугує мірою свободи у суспільстві та є справедливою мірою рівності. Право виступає силою, яка в змозі протистояти беззаконню, відкрити особі доступ до соціальних благ (добробут, безпека, посада, освіта та ін.), зняти суперечності між особистою свободою і соціальним благополуччям, дати орієнтири поведінки людини відповідно до цінностей правової культури суспільства [9, с. 234].

Висновки. Правом в об'єктивному розумінні вважають сукупність правових норм, встановлених або санкціонованих державою, забезпечених її примусом і як таких, що мають загальнообов'язкове спрямування. Право існує як об'єктивне явище і за своїми якостями є інструментом безпосередньої дії на поведінку людей, формулюючи в певному напрямі суспільні відносини. Як правотворчість, так і правореалізація є сферами діяльності людини, що мають яскраво виражений оцінювальне спрямування. Лише через цінності в праві є можливим перехід від сушого до належного, від фактичного до нормативного. В контексті впливу ціннісних орієнтирів права на формування поведінки людини необхідно означити проблему взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права, впливу моральних відносин у суспільстві, моральної свідомості суб'єктів на формування норм права й проблеми морально-правового вибору лінії поведінки особистості. Важливо, щоб моральні норми та принципи були провідним критерієм права, основним мірилом змісту закону та всієї практики реалізації права. Ця вимога є цілком закономірною, бо зміст правової норми впливає передусім із моральних основ суспільства, історії народу, традицій та моральних принципів його життя.

Кожне суспільство створює притаманні йому загальні і специфічні ціннісні системи, що виражають їх домінуючі інтереси і цілі. Окрема людина сприймає моральні цінності як критерії своєї поведінки. Тому в практичній площині проблема постає в пошуках найбільш ефективних механізмів перетворення цінностей суспільства, нації в ціннісні орієнтації особистості. У правовому полі

Україні відбуваються динамічні зміни, зокрема у тій частині, що стосується інформаційної сфери, захисту суспільної моралі. Очевидно, що пропагування правової інформації слугуватиме добрим підґрунтям для розвитку правової культури, для формування нової ціннісної парадигми, сприятиме утвердженню демократичних цінностей та громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравцов І. В. (2017). Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. Т. 200. С. 51–55.
2. Осядла М. В. (2016). Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект) : дис. на здоб. наук. Ступ. к. юрид. н. Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 202 с.
3. Шайгородський Ю. (2007). Суспільна мораль як система цінностей. Правові засади захисту особистих цінностей та суспільної моралі : зб. нормат. актів України / уклад. : Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. Київ : Укр. Центр політ. менеджменту. С. 5–20.
4. Шемшученко Ю. С. (2005). Вибране. Київ : Юридична думка. 592 с.
6. Бандура О. О. (2000). Єдність цінностей та істини в праві. Київ : Національна академія внутрішніх справ України. 200 с.
7. Вороніна І. М. (2016). Теоретичні основи дослідження класифікації правових цінностей // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 6. С. 177–183.
8. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закладів. (2009) / за ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право. 584 с.
9. Скакун О. Ф. (2011). Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта; ЦУЛ. 520 с.
10. Чорнописька В. (2020). Проблема дефініції “правових цінностей” у сучасному науковому дискурсі // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. Т. 7. № 1. С. 89–98.

REFERENCES

1. Kravtsov I. V. (2017). *Klasyfikatsiia pravovykh tsinnosti ta yii znachennia dlia pravovoi teorii i praktyky*. [Classification of legal values and its significance for legal theory and practice]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. Vol. 200. P. 51–55 [in Ukrainian].
2. Osiadla M. V. (2016). *Svoboda yak tsinnist prava (teoretyko-pravovyi aspekt)*. [Freedom as a legal value (theoretical-legal aspect)]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho*. Kyiv. 202 p. [in Ukrainian].
3. Shaihorodskyy Yu. (2007). *Suspilna moral yak systema tsinnosti. Pravovi zasady zakhystu osobystykh tsinnosti ta suspilnoi morali : zb. normatyvnykh aktiv Ukrainy*. [Social morality as a system of values. Legal principles of protection of personal values and social morality: collection of normative acts of Ukraine.] / Uklad.: Yu. Zh. Shaihorodskyy, K. P. Merkotan. Kyiv : Ukr. Tsentr polit. menezhmentu Publ. P. 5–20 [in Ukrainian].
4. Shemshuchenko Yu. S. (2005). *Vybrane*. [Selected]. Kyiv : Yurydychna dumka Publ. 592 p. [in Ukrainian].
6. Bandura O. O. (2000). *Yednist tsinnosti ta istyny v pravi*. [Unity of values and truth in law]. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy Publ. 200 p.
7. Voronina I. M. (2016). *Teoretychni osnovy doslidzhennia klasyfikatsii pravovykh tsinnosti*. [Theoretical foundations of the study of the classification of legal values]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. No 6. P. 177–183 [in Ukrainian].
8. *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakladiv*. (2009). [The general theory of the state and law: a textbook for students. law higher education institutions] / Za red. V. M. Tsvika, O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo Publ. 584 p. [in Ukrainian].
9. Skakun O. F. (2011). *Teoriia prava i derzhavy : pidruchnyk*. [Theory of law and the state: a textbook]. Kyiv : Alerta; TsUL Publ. 520 p. [in Ukrainian].
10. Chornopyska V. (2020). *Problema definitsii “pravovykh tsinnosti” u suchasnomu naukovomu dyskursi*. [The problem of the definition of “legal values” in modern scientific discourse]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*. Serii: Yurydychni nauky. Vol. 7. No. 1. P. 89–98 [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.01.2023 р.

Vitalii Rohozianskyi
Lviv Polytechnic National University
Department of Civil Law and Procedure
Institute law, psychology and innovative education
vitalii.i.rohozianskyi@lpnu.ua

VALUABLE GUIDELINES OF LAW IN THE FORMATION OF HUMAN BEHAVIOR

The article defines the impact of value orientations of law on the formation of human behavior through the prism of the main concepts of legal understanding. It has been found that the nature of legal values occurs in several alternative axiological approaches, of which the most well-founded are the objectivist and subjectivist concepts. Thus, the first determines that values exist objectively, that is, regardless of the subjects consciousness, and he only correctly or incorrectly evaluates them and applies them in everyday life. The subjectivist concept assumes that values are created (constituted) by the subjects themselves.

It has been clarified that both law-making and law enforcement are spheres of human activity that have a pronounced evaluative nature. Only through values in law is the transition from the essential to the proper, from the factual to the normative, possible. In the context of the influence of the value guidelines of law on the formation of human behavior, it is necessary to identify the problem of the relationship between objective and subjective law, the influence of moral relations in society, the moral consciousness of subjects on the formation of legal norms, and the problem of the moral and legal choice of the individual's line of behavior. It is important that moral norms and principles act as the leading criterion of law, the main measure of the content of the law and the entire practice of law enforcement. This requirement is completely natural, because the content of the legal norm derives primarily from the moral foundations of society, the history of the people, traditions and moral principles of its life.

Key words: man, right, morality, legal value, legal norm, value orientations, behavior, society, state, legal regulation.

Альона Романова
Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
alona.s.romanova@lpnu.ua

ПРАВО НА ОСВІТУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.113>

© Романова А., 2023

З'ясовано, що в умовах російської агресії Міністерство освіти і науки України використовує Секторальну робочу групу “Освіта і наука” як майданчик для діалогу з максимально широким колом партнерів та друзів України для формування міжнародної коаліції на підтримку українських освіти і науки. Можна констатувати, що в Україні право на освіту забезпечується максимально як для військового стану, з його певними обмеженнями.

Наголошено, що важливим моментом є безпрецедентна підтримка міжнародних партнерів, що надається не лише у військовому плані, але й у соціальній площині, зокрема в контексті можливостей пільгового вступу випускників шкіл у закордонні університети, коледжі, а також ряд соціальних гарантій щодо проживання, охорони здоров'я і безпосередньо можливості навчання українською мовою.

Зазначено, що під час військового стану представники закордонних закладів освіти розробляють для українських студентів, а також майбутніх студентів програми лояльності підтримки у питаннях фінансування навчання. В Україні теж діють пільгові програми вступу до ЗВО для внутрішньо переміщених осіб, дітей сиріт, дітей із прифронтових територій та інших категорій осіб. Держава робить той максимум для реалізації мети освіти, забезпечення права на освіту і збереження стабільності в освітньому просторі, який можливий в умовах воєнного стану. За умов війни збільшується потік людей, що виїжджають за кордон через прагнення збереження життя і здоров'я своїх дітей. Це природна реакція людини на смертельну небезпеку, але дуже багато громадян України повертаються і продовжують своє навчання в порівняно безпечних регіонах.

Акцентовано увагу на проблемі реалізації права на освіту особами з особливими освітніми потребами. В сучасних умовах таким особам важливо забезпечити якісний доступ як до навчального процесу, так і безпеку під час небезпеки в умовах воєнного стану (безперешкодний доступ до укриття під час повітряної тривоги, можливість користування засобами зв'язку для участі в онлайн-сесіях у “пунктах незламності” тощо).

Ключові слова: війна, воєнний стан, освіта, право на освіту, інклюзивна освіта.

Постановка проблеми. Безпрецедентні трагічні виклики сьогодення, зумовлені війною росії проти України, загострили ряд питань соціально-правового спрямування.

Одним із таких викликів є належна реалізація права на освіту в умовах воєнного стану.

До війни процес реформування освітнього простору в Україні досягнув значних результатів на усіх рівнях. Ми могли спостерігати позитивні зміни в шкільній освіті, у закладах вищої освіти, а також активізацію міжнародних зав'язків в освітньому середовищі.

В державі були прийняті відповідні нормативно-правові акти, що регламентували процедуру впровадження нововведень в освіті, які б дали змогу українській молоді безперешкодно інтегруватися в світовий освітній простір, а згодом і професійне середовище.

З початком російсько-української війни на перше місце вийшло питання безпекової ситуації в процесі надання освітніх послуг, а також, максимальне забезпечення гарантованого Конституцією України права на освіту.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемним аспектом дослідження особливостей реалізації права на освіту під час війни в Україні є вже сам режим воєнного стану, який передбачає ряд обмежень прав людини і громадянина задля його безпеки і безпеки суспільства. Безпекова ситуація, морально-психологічний клімат негативно впливають на учасників освітнього процесу, що провокує зниження рівня надання освітніх послуг, а також мотиваційні чинники для молоді втрачають свою актуальність.

Держава, громадські об'єднання, освітянська спільнота повинна вживати усіх заходів для повноцінного розвитку майбутнього покоління українців, яким належить нелегка місія розбудови України після перемоги у війні проти росії.

Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на внутрішньо-державні та міжнародні нормативно-правові акти, теоретико-методологічний потенціал дослідників-педагогів, правників та соціологів.

Така нормативно-правова база та дослідницькі концепції сприятимуть тому, що в межах юриспруденції і соціальної та правової психології сформується новий підхід до розуміння особливостей реалізації права на освіту під час війни не лише в Україні, а й у світі загалом.

Мета статті: полягає в тому, щоб з теоретико-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння особливостей реалізації права на освіту під час війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш вразливих категорій громадян України під час війни є діти і молодь. Задля збереження майбутнього нації держава повинна вживати усіх можливих заходів для реалізації основних прав дітей і молоді.

За законодавством України воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Нині українські студенти і школярі навчаються за різними формами (очна, дистанційна, змішана). Такий формат навчання не став для освітнього середовища новим і несподіваним, адже пандемія коронавірусу стала причиною для переходу на такий формат навчання значно раніше.

Ми можемо констатувати, що в Україні право на освіту забезпечується максимально як для воєнного стану з його певними обмеженнями.

В Конституції України зазначається, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує: доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і піс-

лядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [2].

Суспільство з острахом очікувало, що рівень знань, умінь і навичок учнівсько-студентської молоді під час війни знизиться, але час показав зворотне. Молодь, що, на жаль, проходить процеси особистісного становлення у таких трагічних умовах, проявила себе як свідомі і цілеспрямовані громадяни, що прагнуть здобувати знання як в Україні, так і за її межами.

Щодо права на здобуття освіти за кордоном, то варто зауважити, що нагнітання ситуації з масовим прагненням молоді виїхати за межі України насправді не відповідає дійсності. Наші хлопці і дівчата вступають до ЗВО в Україні, захищають державу в найгарячіших точках і свідомо прагнуть працювати згодом на відродження усіх сфер життєдіяльності суспільства.

Звичайно, як і в будь-якій державі, за умов війни збільшується потік людей, що виїжджають за кордон через прагнення збереження життя і здоров'я своїх дітей. Це природна реакція людини на смертельну небезпеку. Та ми бачимо, що дуже багато громадян України повертаються і продовжують своє навчання в порівняно безпечних регіонах.

Важливим моментом є безпрецедентна підтримка міжнародних партнерів, що надається не лише у військовому плані, але й у соціальній площині, зокрема в контексті можливостей пільгового вступу випускників шкіл у закордонні університети, коледжі, а також, ряд соціальних гарантій щодо проживання, охорони здоров'я і безпосередньо можливості навчання українською мовою.

За словами Генерального директора директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України О. Шарова, “система освіти достатньо гарно адаптувалась до війни. Досвід війни 2014 року дозволив вирішити проблему з переміщенням ЗВО та забезпеченням виплат викладачам і студентам. Цього разу вдалося перемістити ще й заклади фахової передвищої освіти, у 2014 році ми такі заклади втратили. Маса закладів, які працюють у тилкових регіонах, включились у програми внутрішньої мобільності, запросили на навчання студентів до себе” [3].

В умовах російської агресії Міністерство освіти і науки України використовує Секторальну робочу групу “Освіта і наука” як майданчик для діалогу з максимально широким колом партнерів та друзів України для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти і науки. З огляду на важливість завдань, що постають перед системою освіти, команда Міністерства освіти і науки України підготувала перелік ключових пріоритетів для політики в сфері освіти, вчасне впровадження яких мінімізує освітні втрати та забезпечить стійкість української освіти [4]:

- проєктні пропозиції щодо невідкладних потреб української освіти;
- невідкладні потреби в комп'ютерному обладнанні та пристроях;
- потреби закладів П(ПТ)О які приймають ВПО;
- невідкладні потреби у сфері психологічної підтримки та супроводу.

Щодо ЗВО, то студенти і викладачі можуть брати участь у міжнародній грантовій діяльності, академічній мобільності для підвищення кваліфікації і безпосередньо здобуття освіти.

Представники закордонних закладів освіти розробляють для українських студентів, а також, майбутніх студентів програми лояльності підтримки у питаннях фінансування навчання.

В Україні теж діють пільгові програми вступу до ЗВО для внутрішньо переміщених осіб, дітей сиріт, дітей з прифронтових територій та інших категорій осіб. Держава робить той максимум для реалізації мети освіти, забезпечення права на освіту і збереження стабільності в освітньому просторі, який можливий в умовах воєнного стану.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству,

збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [5].

Державна служба якості освіти розробила рекомендації, які допоможуть директорам шкіл організувати безпечне освітнє середовище і в очному, і в дистанційному, і у змішаному форматі навчання, а також більш ефективно змінювати формати, залежно від безпекової ситуації. У збройних конфліктах питання збереження закладів освіти як безпечного простору є надзвичайно гострим. У 2015 році ООН розробило Декларацію про безпеку шкіл, яку станом на 2022 рік підписало 109 країн, серед яких немає росії. На сьогодні ж в Україні ця країна-агресор розглядає заклади освіти як об'єкти для обстрілів. За інформацією Міністерства освіти і науки України, станом на 18 серпня 2022 року від бомбардувань та обстрілів пошкоджень зазнали 2300 закладів освіти, з них 286 зруйновані повністю [6].

Важливо акцентувати увагу на реалізації права на освіту особами з особливими освітніми потребами.

Законодавство України дає визначення інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників; інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти, з урахуванням їхніх потреб та можливостей [5].

В сучасних умовах таким особам важливо забезпечити якісний доступ до навчального процесу, і безпеку в умовах воєнного стану (безперешкодний доступ до укриття під час повітряної тривоги, можливість користування засобами зв'язку для участі в онлайн-сесіях у “пунктах незламності” тощо).

Висновки. Отже, на сьогодні в Україні максимально створюються умови із забезпечення права на освіту. Прийнято ряд нормативно-правових актів, що дозволяють уникнути колапсу в освітньому середовищі, реалізуються укладені на міжнародному рівні договори і програми про співпрацю України, зокрема з країнами Європейського Союзу.

Звичайно, основою злагодженої дії складного освітнього механізму є люди, наші громадяни (студенти, викладачі, учні, вчителі). Кожен із нас прагне перемоги України в цій жорстокій війні і повноцінне функціонування кожної соціальної інституції дозволить уникнути загального хаосу, суспільно-правової аномії, що збереже держані ресурси для забезпечення обороноздатного потенціалу нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про правовий режим воєнного стану”. (2015). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
2. Конституція України. (1996). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Вплив війни на вищу освіту в Україні: виклики та перспективи. (2022). URL : <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-vyshhu-osvitu-v-ukrayini-vyklyky-ta-perspektyvy/>.
4. Потреби освіти і науки та отримана допомога. (2022). URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-i-nauki-ukrayini>.
5. Закон України “Про освіту”. (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
6. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. (2022). URL : <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhenovvim/?fbclid=IwAR0zGEgT6vdTRfyfZ7VCLPhKBvxNSMNYJ5yrnjIEyFoIFqE8fjR0hN8W5-0>.

REFERENCES

1. **Zakon Ukrainy “Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu”**. [Law of Ukraine “On the legal regime of martial law”]. (2015). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

2. **Konstytutsiia Ukrainy**. [Constitution of Ukraine]. (1996). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. **Vplyv viiny na vyshchu osvitu v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy**. [Influence of war on higher education in Ukraine: challenges and prospects]. (2022). URL : <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-vyshhu-osvitu-v-ukrayiny-vyklyky-ta-perspektyvy/>.

4. **Potreby osvity i nauky ta otrymana dopomoha**. [Education and Science needs and assistance received]. (2022). URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-i-nauki-ukrayini>.

5. **Zakon Ukrainy “Pro osvitu”**. [Law of Ukraine “On Education”]. (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

6. **Bezpechne osvitnie seredovyshe: novi vymiry bezpeky**. [Secure educational environment: new safety measurements]. (2022). URL : <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/?fbclid=IwAR0zGEgT6vdTRfyfZ7VCLPhKBvxNSMnyJ5yrnjIEyFoIFqE8fjR0hN8W5-0>.

Дата надходження: 03.02.2023 р.

Alona Romanova

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor
of the Department of Theory of Law and
Constitutionalism
Institute of Jurisprudence and Psychology
and innovative education
alona.s.romanova@lpnu.ua

EDUCATION RIGHT: FEATURES OF REALIZATION DURING THE WAR IN UKRAINE

It has been found that in the context of russian aggression, the Ministry of Education and Science of Ukraine uses the Sectoral Working Group “Education and Science” as a dialogue with the widest possible range of partners and friends of Ukraine to form an international coalition in support of Ukrainian education and science. It can be stated that in Ukraine the right to education is ensured as a martial law with its certain restrictions.

It is emphasized that an important point is the unprecedented support of international partners, which is provided not only in the military plan but also in the social plane, in particular in the context of opportunities for preferential entry 'I also directly learning in Ukrainian.

It is stated that during the martial law, representatives of foreign educational institutions develop for Ukrainian students, as well as future students of the support for support for training. In Ukraine, there are preferential entry programs for internally displaced persons, orphans, children from the frontal areas and other categories of persons. The state makes the maximum for the realization of the purpose of education, ensuring the right to education and maintaining stability in the educational space, which is possible in the conditions of martial law. Under the war, the flow of people traveling abroad increases through the desire to preserve the lives and health of their children. It is a person's natural reaction to a deadly danger, but many Ukrainian citizens return and continue their training in relatively safe regions.

Attention is emphasized on the problem of exercising the right to education by persons with special educational needs. In modern conditions, it is important for such persons to provide quality access to both the educational process and safety during danger in martial law (unobstructed access to shelter during air alarm, the possibility of using communication facilities to participate in online sessions in “points of indomitable points”).

Key words: war, martial law, education, right to education, inclusive education.

УДК 340.12

Степан Сливка

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-науковий інститут права, психології та
інноваційної освіти
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

ОСНОВНІ ПЕДАГОГІЧНІ ЗАКОНИ У КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.118>

© Сливка С., 2023

Канонічне право тісно пов'язане з педагогічними явищами. Адже потрібно людину навчати, виховувати, давати можливість їй розвиватися. Для цього використовувати різні природні закони й закономірності. Вважаємо що найкращі педагогічні закони впливають з канонічного права.

Вважаємо, що із Десяти заповідей Божих впливають такі основні педагогічні закони: *любові; запобігання пристрастям; запобігання богохульству; відпочинку; поваги до батьків і старших; запобігання метаантропологічному вбивству; запобігання блуду; запобігання наклепництву; запобігання задрості*. Слід наголосити, що ці закони стосуються окремо для тіла, душі й духу, що буде відображати реальні діяння людини, за якими здійснюється Вищий суд. Реалізація педагогічних законів синайського імперативу розкриває, обґрунтовує і розв'язує всі проблеми суспільних явищ. Полемічно-педагогічні явища стають повчальними, оскільки мають світоглядний прорив, що впливає із Десяти заповідей Божих.

Педагогічний закон любові є основним у канонічному праві. Надприродна дійсність любові змінює людину, її екзистенціальні засади. Любов виступає непохитною засадою у розвитку людини, її вихованні та навчанні, формує надприродно-правовий і природно-правовий режим, її життєдіяльності. Онтологічна ієрархія любові дає зрозуміти людині хто має на неї найбільший педагогічний канонічний вплив, і забезпечує видиму й невидиму дію. Щоб дія була онтологічна, необхідно підживлювати любовновими екзистенціалами і трансценденталями, які дають душевну силу, яка творить добро. Головне у законі любові-це богошанування як метафізична повага, беззаперечний послух і взагалі прихильництво до всього творіння Божого.

Закон запобігання пристрастям як сильним почуттям певних спонук: стійких, інтенсивних, цілеспрямованих. Хоча ці спонуки можуть бути скеровані в бік добра, проте вони не повинні займати позиції першості у рівнянні з своїм онтологічним призначенням. У законі наголошується, що людина є образ Божий, тому набуття подоби Божої повинно здійснюватися не за допомогою сильних земних почуттів, а тільки за допомогою трансцендентальної сенсильності. Звичайно, після проявів небесних почуттів можуть бути деякі земні улюблені справи, але вони не повинні бути на першому місці,

оскільки у канонічному праві це розцінюється як ідолопоклонство, вигадування для себе кумира, боговідступництво і т. д. З педагогічної точки зору пристрасті ведуть до марнославства і гордості. Адже людину з великими пристрастями (навіть у сфері добра) часто хвалять, возвеличують, що і є марнославство.

У педагогічному законі запобігання богохульству зазначено непростення гріхів такого типу. Богохульних заслугує погибель. У релігієзнавчому словнику зазначено, що богохульство – у вузькому значенні словесна образа Бога, в широкому значенні – неповага до об'єктів релігійного вшанування. Подеколи до богохульства відносять різні форми критики або несприйняття релігії. Послідовники будь-якої релігії вважають богохульство непошану лише щодо своїх власних святинь. Водночас критику інших святинь вони розглядають як боротьбу за “істинну віру”. У багатьох країнах, де існують державні релігії, богохульство розглядається як кримінальний злочин [9, с. 43]. У земному житті трапляються випадки, коли людина нарікає на Бога та волю Божу, здійснює неповагу до Бога і святощів та кепкування з них, буває несуважний в молитві, виголошує неправдиву клятву та божбу, вживає лайливі слова з притуванням імені Божого в пустих розмовах. Ці духовні норми є дуже важливими і потребують детальних роз'яснень.

Ключові слова: педагогічний закон, метаантропологічне вбивство, блуд, крадіжка, наклеп.

Постановка проблеми. Життя і суспільство породжує полемічно-педагогічні явища, які є неминучими і обґрунтовуються діалектичними законами суспільства. Звідси випливають педагогічні закони.

Аналіз дослідження проблеми. Здебільшого дослідження педагогічних законів здійснюється у богословській літературі : О. Кислашко, І. Сніданіч, І. Усіченко та ін.

Мета. На основі Девяти заповідей Божих та Дев'яти заповідей Блаженств сформуємо основні педагогічні закони, які необхідні майбутньому юристу у практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Не повинен викликати подиву педагогічний закон відпочинку. Звернемо увагу на понятті відпочинку в томи та їх відношенні до канонічного права. Відпочинок – це стан спокою або діяльності, що відновлює працездатність, знижену під впливом роботи [11, с. 271]. Втома – стан організму людини і тварин, що характеризується тимчасовим зниженням працездатності внаслідок виконання тривалої роботи. Зумовлена змінами регуляції з боку центральної нервової системи. В нервових центрах знижується рівень лабільності, розвивається гальмування, що поглиблюється сигналами від виконавчих органів, де в свою чергу відбуваються специфічні зміни [11, с. 420, 421].

Згідно Божої педагогіки (андрагогіки) людина не повинна втрачати навіть тимчасово своєї уваги, пильності, знижувати свій сенсительний стан, не допускати бодай неповного усвідомлення свого онтологічного стану. Через втому, перевтому, надмірну завантаженість ортологічними, побутовими, професійними, матеріальними тощо. Тобто тілесними світськими проблемами, людина послаблює своє відчуття, пам'ять, що вона є образ Божий. Через це погіршується якість, повнота набуття подоби Божої, що призводить до великого гріха. Тому попавши в такий стан втоми (хоча краще у нього не попадати), людина повинна знайти методіку відновлення своєї онтологічної зосередженості. Для цього є недільний день, який треба провести з максимальним набуттям святості.

Святість – це поєднання волі людини з волею Божою. Процес освячення відбувається зсередини людської особи через поєднання її вільного прагнення з Божою благодаттю. Свята людина, котра живе любов'ю Бога і ближнього, не потребує зовнішнього закону, бо сама любов є виконанням закону. Святими є такі люди, що інакші від інших; наслідують Ісуса Христа; живуть у гармонії з

усім світом: відрізняються простотою; знають, що вони є возлюблені Богом; підносяться після морального і духовного падіння; в серці є дітьми; дозволяють іншим бути першими, бачать добро у кожному, іноді виглядають наївними та смішними; завжди знаходять Бога у своїх серцях; підставляють другу щоку (Мт. 5:39); не ховаються за спинами інших; завжди думають про щось доброзичливо, мають великі серця; вміють ділитися, співчувати та співпереживати; вміють бути терплячими, милосердними, рішучими, сильними, спокійними, справедливими; мають ієрархію цінностей; плекають у собі чуйну совість; вміють прощати і вибачатися; не пам'ятають заподіяного їм зла; відповідають на зло любов'ю, вірні Богу та Батьківщині [5, с. 350]. Ці та інші компоненти святості мають місце у законі відпочинку, реалізують в недільні і робочі дні.

Важливим педагогічним законом є закон поваги до батьків і старших. Тут потрібно усвідомити місце у Всесвіті біологічних батьків і старших людей. Зокрема, в утробі матері формується душа людини. За допомогою Божої та батьківської любові ця душа отримує первинну ласку і тепло, розвивається у природному вимірі. Цих екзистенціальних дій не може замінити жодна інша людина. В дошкільному віці формування душі дитини припадає на старших членів родини чи інших осіб. Але це вже не первинний вплив, не первинна любов. Хоча намагання (наприклад, дідуся і бабусі, хрещених батьків) будуть можливо і сильнішими у розвитку, вихованні та навчанні, але у цьому впливі буде чогось бракувати-первинного біологічного компоненту. Аналогічно старші, чужі люди, які беруть участь і впливи на дитину(сусіди, знайомі, а потім вихователі), будуть в умовному третьому впливі. Звичайно, всі впливи і первинні, вторинні та інші є дуже цінними у дитячій педагогіці, а потім і в андрагогіці, тому цей педагогічний закон поваги є природно обґрунтований, є мудрістю людського буття, любов'ю до самих себе, умінню жити для людей та для поколінь. Це онтологічний обов'язок.

Не завжди правильно ми розуміємо педагогічний закон запобігання метеантропологічному вбивству. Метаантропологічне вбивство – це вбивство, скероване на тіло, душу і дух, шляхом фізичних дій, слів, думок та почуттів. Фізичні дії проти тіла людини ведуть до побиття і смерті, що призводить не тільки до антипедагогічних вчинків, а й кримінальних покарань, чого не можна сказати про думки й почуття. Проте антипедагогічним буде формувати в собі несправедливу, неонтологічну думку про людину, проявляти до неї негативні почуття. Навколо негативних думок й почуттів завжди виникає полеміка, посилаючись не тільки на свій внутрішній стан, неонтологічну налаштованість до іншого образу Божого, а й на душу і дух цієї ж людини. Ця людина почуває себе ніби, душевно-духовно прибитою, скаліченою, а іноді й вбитою, що засуджується духовною Божою педагогікою.

Запобігання блуду також є педагогічним законом. Адже блуд (блукання, розпуста, помилка) часто прирівнюється до ідолопоклонства, пристрасті, оскільки ідеться про миттєві тілесні насолоди, під час яких двоє людей віддаються одне одному. Цей нечестивий і розпусний спосіб життя між двома образами Божими в античні часи карався смертю. Навіть мала місце культова проституція як різновид садомських протиприродних гріхів. В часи Мойсея панували суворі закони щодо блудодіяння, бо тільки тілесна чистота, цнотливе життя є запорукою гармонійних стосунків між образами Божими. Таких гармонійних онтологічних стосунків домагався Мойсей. Але виникає питання про час, коли наявне блудодіяння: до шлюбу чи після шлюбу. У богословській літературі дається однозначна відповідь, що статеві зносини є блудом як до шлюбу, так і після нього. Тільки після шлюбу блудодіяння є ще порушенням подружньої вірності, яке завдає болючих ударів, стає причиною нових душевних криз та основною причиною для розводу, тобто руйнування того екзистенційного зв'язку, який утворив Бог. Блудники і блудниці впливають не тільки із неонтологічних статевих зносин, а й з непристойних розмов, спокусливих думок та потягів, перегляду порнографічних малюнків та фільмів, що є антипедагогічним.

Випробуванням педагогічним законом є запобігання крадіжкам, які здійснюються дією, словами, думками й почуттями. Слід наголосити на тому, що крадіжка здійснюється таємно з метою привласнити собі чуже майно, грошові цінності тощо. Вже саме слово “зłodій” свідчить про те, що

людина, яка краде, вчиняє зло, але хоче щоб це злодіяння не було поміченим. Значить сама покража є тяжким негативним антипедагогічним вчинком, пов'язана з обманом, хитрощами, пристростями до матеріальних благ і т. д. Такі та інші нечесні вчинки проявляються не тільки у діях, а й у словах, думках та почуттях. Бажання здійснити крадіжку оводівають духом і душею крадія, який дуже бажає настання негативних наслідків. У кримінальному праві ці чинники визначають суб'єктивний бік злочину, а у канонічному праві-об'єктивний. Тобто канонічно-правові санкції настають і за слова, думки і почуття. Тут виникають труднощі, оскільки необхідно вдаватися до спеціальної, екзистенціальної та духовної педагогік. Але методика вивчення канонічного права охоплює ці проблеми.

Необхідною педагогічною дією є запобігання наклепству. У біблійній енциклопедії зазначено, що здійснювати наклеп – це таємно, так, щоб людина не могла відповідати і говорити про неї щось погане, яке не відповідає дійсності. Наклеп, який завжди боляче ранить ближнього, прирівнений до зради і кровопролиття, належить до числа самих тяжких злочинів проти Бога [10, с. 459]. Тобто у життєдіяльності людини бувають такі випадки, коли одна людина поширює неправду з метою знеславити іншу людину, зганьбити її честь та гідність. Таке несправедливе звинувачення, обмовляння можуть мати пряму або дотичну мету. Головна ж мета полягає у демонструванні власного фальшивого онтологічного життя. Якщо людина володіє нормами християнської етики, глибоко обдумує значення для себе та для ближнього таких пасквілів, то вона ніколи не вдаватиметься до наклепів. Запобігати таким антипедагогічним явищам покликане канонічне право.

Педагогічний закон запобігання заздрості має, на жаль, широке розповсюдження через поширення відповідних античеснот. Заздрість – це вада, яка полягає в тому, що заздрісник не бажає добра тому, хто володіє майном, здібностями, кому супутній успіх, хто щасливий і т.д. Щоб скрити свою ваду від себе та інших, заздрісник набуває заздрості у формі доброчесності, справедливості і стверджує, ніби той, кому він заздрить, набув свого стану нечесним шляхом, успіху домогся хитрістю, а здібності його-чиста видумка і т. д. [13, с. 162]. Зміст закону запобігання заздрості полягає у формуванні в людини почуття байдужості до переваг, які має інша людина або зрівняння з наявними матеріальними статками, які має потенційний заздрісник. Не повинно виникати почуття роздратування, невдоволення за успіхи іншої людини. Заздрість викликає огидну присрасть, яка є тяжким гріхом. Причина заздростей здебільшого криється в невмінні викристовувати свої таланти, Божий дар у набутті матеріальних та інтелектуальних успіхів, а також постійне бажання ближньому зла та невдачі. Тому кожна людина потребує педагогічного впливу для того, щоб жити за правилами життєвої святості, людської гідності.

Розглянемо наступну класифікацію педагогічних законів канонічного права, які впливають і імперативів Дев'яти заповідей блаженств. Це такі основні закони: духовної бідності; духовного удосконалення; лагідності; духовної спраглості; милосердя; ширості; миротворчості; правдивої віри; терпіння за віру. За кожне виконання із цих законів на людину чекає велика нагорода на небесах. А у земному житті треба показати насправді своє прагнення до досконалого життя. Очевидно, що ці дев'ять законів більше стосуються духу людини. Полемічність цих педагогічних законів утворюється завдяки різним поглядам на їх виконання. Спочатку необхідно чітко усвідомити поняття “блажений, блаженство”, яке походить від грецького слова – щасливий. У біблійній енциклопедії зазначено, що благочестива людина, яка послужна Закону Божому, визначається в особливій степені блаженною. Блаженний той, кого Бог карає, тому що шляхом такого покарання людина стає на шлях спасіння. Спасіння і блаженство нерозривно пов'язані з Царством Божим, шлях в яке відкривається вірою в жертву Ісуса Христа і виконанням Його вчення. Спасіння і блаженство дарують віруючому Богом через Ісуса Христа [9, с. 90, 91]. Повне і досконале блаженство людини християнина належить майбутньому стану, коли остаточно буде здійснена перемога над пеклом і смертю. Загалом блаженними називаються: бідні духом, плачучі, милостиві, чисті серцем, миротворчі, гнані за правду, гнані за ім'я Христове [2, с. 94]. Зрозуміло, що ці дев'ять блаженних норм визначають повний зміст духовної педагогіки, духовності людини, що є деталізацією норм Десяти заповідей Божих.

Педагогічний закон духовної бідності у канонічному праві скерований на цілковиту покору Божої волі, постійно усвідомляючи свою немічність і нездатність самотужки досягнути онтологічного щастя. Духовна бідність, її відчуття стає корисною тоді, коли людина уміє використовувати свій природний дар у набутті мудрості, джерелом якої є тільки Священне Писання і Священне передання. Кожна людина повинна формувати у собі канонічну методичку просіння допомоги у Бога у духовному зростанні, зрозуміти свою неонтологічність земного життя та своє недопрацювання у зміцненні гармонії Всесвіту. Духовна бідність, убогість духом повинна бути такою, яку одобрює Христос, а не сатана. Це блаженна бідність духу, беззаперечна покора Божій волі. Фактично бідність духу – це не матеріальна убогість, а духовне збагачення без матеріального. Такий стан потрібний для трансцендентального майбутнього. Якщо духовна бідність без чеснот, але із матеріальними статками, то це сатанинська бідність, яка закриває дорогу до раю через гріхи. Накопичене багатство чеснот, моральна(екзистенціальна і трансцендентальна) досконалість безперечно-це виконання закону духовної бідності.

Із другої заповіді блаженств випливає *педагогічний закон духовного удосконалення*. Зазначається, що люди, які свідомо плачуть за свої провини, є блаженними. В цьому велика педагогічна мудрість і сила, оскільки духовне удосконалення у вихованні міститься не у фізичному, а у смутку як у заворушенні, виявленні незадоволення своєю поведінкою й способом життя взагалі, духовно-душевного хворобливого стану.

Смуток та плач набуває оздоровчого сенсу, коли виявляє переживання людини від свідомості своїх провин. Духовне вдосконалення є передовсім дорогою подолання гріхів. Подолання ж гріхів неможливе без їхнього відкриття й жалю за гріхи, що спричинили відпадіння від Бога. Оздоровчий, повний надії смуток переживають ті, хто не схиляється перед диктатом панівних у світі думок і звичаїв, знаходить у собі силу опиратися, лишатися вірними євангельському вченню [4, с. 68]. Найблаженний плач як душевне почуття-це бажана висота досягнення духовного удосконалення своєї любові до Бога, входження у слези втіхи, що образ Божий бажає уподібнюватися Богу і просить простити неонтологічні вчинки. Такий дар сліз треба цінувати і розвивати(без показухи) своє уміння покаяння, насильно позбавлятися матеріальних благ, які заважають духовному удосконаленню, позбавлюється від духовних недоліків.

Основний зміст *педагогічного закону лагідності*, як зазначається в енциклопедії, полягає в тому, що не є тихе розташування духа, поєднання з обережністю, щоб ніколи не дразнити і нічим себе не виводити із стану спокою. Особливі дії християнської лагідності у тому, щоб не ремствувати не тільки на Бога, але й на людей, коли відбувається щось противне нашим бажанням, не віддаватися гніву, не возвеличуватися [2, с. 414, 415]. Світ побудований так, що людське онтологічне життя несе в собі непередавану лагоду, ніжність, простоту, яку треба зрозуміти і виховувати у собі. Тоді лагідні мають можливість успадкувати вічне життя. Лагідність містить у собі Святого Духа, що стримує від нападів на людину, робить її смиренномудрою, хоча й нездатною самостійно свої права, не застосовувати насилля, не сердитися, не нарікати на труднощі в житті, мужньо переносити образи від інших людей, проявляти витривалість у доланні труднощів та вміння перемагати спокуси і т. д. Лагідна людина є скромною, доброю, звільненою від пристрастей, володіє великою душевною силою і живе з усіма мирно. Звичайно, закономірним є те, що лагідна людина переживає за гріхи інших, часто приймає на себе удари різних злодіянь, які панують у світі. За це така людина утримає велику нагороду від Бога.

Для людини необхідним педагогічним законом є духовна спраглисть. У духовній літературі зазначено, що плід правди-це досконалість доброчесності та чеснот, з чого виростає дерево життя. Якщо полюбиш шлях правди, набудеш Вічного Життя [7, с. 91]. З правди та доброчесності починається високоморальне, непримусове та добровільне життя за законами, які диктують моральні чесноти. Онтологічна людина цих чеснот потребує так, як їжі і води. Якщо їжі і води немає, то настає спрага, сильне бажання, жагучість та потреба набути їх. Тобто спрага чеснот, правди та справедливості повинна бути аналогічною до спраги їжі та води, навіть більшою. Звичайно, духовний

шлях не ізольований повністю від їжі і води, але спрагле серце спрямовує людину вибиватися із останніх сил, щоб пізнати Бога, очиститися від гріхів та набути блаженства. Для виснаженого із спраглою серцем кожний духовний крок є дорогим, оскільки це внутрішній стан людини, який повинен бути насичений чеснотами і правдою. Ми беремо приклад із земного життя Ісуса Христа де відбувалося набуття всіх добродішностей і чеснот. Для людей це є шлях, уява про онтологічно та абсолютну дійсність. Іншими словами блаженні голодні та спрагнені правди це ті, які навчилися жити на землі, а на голодовані будуть на небесах.

Про педагогічний закон милосердя свідчить духовна бідність людини, яка потребує всесторонньої допомоги. Милостями Христос називає тих, хто наділений талантом співчувати іншим, переживати разом із ними їхні життєві турботи. При ньому милостива людина не дратується через необхідність приділяти увагу ближньому. Навпаки, вона нездатна разом лишатися байдужою поряд із чужим болем, стражданнями, нестатками. Милосердя спонукає до добродішності: діяльної допомоги знедоленим і постраждалим від хвороб, суспільних потрясінь, стихійних лих. Справжня добродішність передбачає свідому і цілеспрямовану допомогу конкретним людям, які переживають потреби в найелементарних умовах для життя [4, с. 70, 71]. Милосердя відноситься до Божого промислу, тому вона є необхідною та обов'язковою чеснотою для кожної людини. Звідси походження слова “милосердя” від “милість” і “серце”, що означає робити онтологічне добро, яке впливає із сердечних почуттів, душі. Милосердя реалізовується шляхом тілесних і духовних милостей (благосхильностей). Зокрема, допомога у трапезуванні, відвідуванні хворих і засуджених, виконанні фізичних робіт, а також у прощенні ближньому, жертвованні в юриста ближнього, визволенні ближнього від гріха, молитві за нього, наверненні до онтологічного життя, порадах тощо. Йдеться про фізичну і духовну підтримку людей своєю чутністю, добротою, які опинилися у скрутному становищі або прямують до нього. Така доброзичливість, привітне ставлення, вияв жалості до будь-якої людини, навіть ворогів є свідчення і підтвердження, що людина є образ Божий, який вірний Богу і готовий прийти на допомогу. Звичайно, у житті зустрічаються випадки, коли законом милосердя люди нехтують, що є дуже небезпечним явищем. Адже немилостива людина тоді подібна до неродючого дерева, яке не дає плодів. Таке дерево господар викорчує із свого саду.

Велику цінність має педагогічний закон щирості. Щирість, або чистота серця, риса, яка на перший погляд межує з наївністю. Вона означає відмову від хитрощів, приховування справжніх думок та почуттів. Але не тільки. Чистота серця як ознака євангельської досконалості є виявом міцної ідентичності людини, цілості її вдачі, небажання принижувати себе участю в облудній світській грі. Це захищений механізм у процесі самозбереження особистості, що вимагає постійного спостереження за своїм внутрішнім світом, протистояння спроба отруїти особистість, спричинити її роздвоєння [4, с. 72]. Тобто педагогічний закон щирості у канонічному праві відображає природний і натуральний прояв прозорості серця людини, якому зосереджена її душа до навколишнього світу, в якому інші образи Божі спрямовуються приймати онтологічні духовні рішення й отримувати безкорисливу допомогу утворенні добра. У щирості міститься чистота почуттів, неушкодженість від чуттів, моральне світло для душі того, щоб побачити світ Божими очима, в результаті чого очищується серце для того, щоб побачити Бога.

На високих духовних засадах формується педагогічний закон *миротворчості*. Мир (спокій) у біблійному розумінні – це стан доброту і гармонії людини з Богом, із самим собою та з природою. Мир передбачає суспільну згоду, подолання конфліктів, безпеку та повноту щастя. Абсолютний мир обумовлений перемогою над джерелом воєн і суспільних конфліктів – гріхом. Через перемогу Христа над гріхом для кожного християнина відкривається перспектива справжнього, непохитного миру, відновленого в первісній досконалості [4, с. 72]. Мир у духовній педагогіці має основне місце у таких відносинах людини: між Богом, ближніми, суспільством, державою і природою. Синергія людини з Богом є дійсним миром, оскільки в такому випадку людина постійно відчуває щирість Божу. Тобто мир утверджується через міцну надію і любов до Бога, тоді людина

отримує дар Божий у формі миру. Тому людина, яка згрішила, нарушила мир і чекає відпущення гріхів для встановлення миру. Взагалі, особисте життя людини без Бога веде до порушення духовного миру. Для цього існує церква, храм, де людина заспокоюється, особливо в молитві, на богослужінні. Недарма у Святій Літургії найбільше уваги приділяється “мирній ектені”. Мир з ближніми-це відсутність незгоди між образами Божими та дітьми Божими по благодаті. Людина не повинна давати іншій людині приводу до незгоди, ворожнечі та сварки тощо. Наші духовні думки, буденне життя є необхідною умовою миротворчості. У суспільстві мир є колективною умовою, мирним налагодженням взаємостосунків. Здебільшого суспільство сформоване так, що ніби має згоду на виконання мирних Божих настанов, що не завжди так себе веде держава. Прикладів незгоди та ворожнечі, тобто не мирних стосунків у державі чимало. Ми звернемо увагу на педагогічний вимір мирного підпорядкування світського (позитивного) права канонічному. Тобто вміння людини вбачати у державних законах канонічно-педагогічний аспект. Про мирне відношення людини з природою треба сказати, що потрібне покаяння, оскільки те, що людина спаплюжена, продовжує паплюжити природу, а не шукати у ній нескінченне джерело всіх наших нездарностей. Відновлення екології це також основна умова миротворчості.

Особливим педагогічним законом є правдива віра. Віра – це відповідь на Боже покликання. Вона нерозривно пов’язана із Заповітом, складеним між Богом і людьми. Вірі, її очікуванню і набуттю, завжди передує Боже діяння. Віра – це відповідь на пряме покликання Бога, звернення до людського серця, – небажання йти за цим покликанням є невіра [10, с. 123]. Правдива віра впливає у впевненості людини в існуванні Бога і надії на Нього. Сучасний світ наповнений різноманітними релігіями та конфесіями, тому можливі різні розбіжності. Але вибір віри потребує розуміння створення світу і онтологічності життя у ньому. Тоді це буде такий екзистенційний стан людини, на який ніхто і ніщо вплинути не може, незважаючи на невидимі надприродні явища чи процеси. На правдивій вірі ґрунтується земне життя людини з надією переходу у небесне життя. Переконання у невидимих речах формують тверду віру, яку злі сили намагаються зламати. Виховання людини на правдивій вірі дає можливість спасти свою душу.

Багато чеснот впливають *із педагогічного закону терпіння за віру*. Зазначимо, що існує Боже терпіння і людське терпіння. Боже терпіння є довготривалим з метою спасти Своє творіння-людей, які не завжди живуть за природними і надприродними законами. Людина, маючи образ Божий зобов’язана жити за Його законами з метою досягання святості. Але цю онтологічну умову люди ґрубо порушують. Довготерпіння Боже має межу – другий прихід Ісуса Христа, де буде здійснено справедливе правосуддя. Людське терпіння не завжди є довготривалим, оскільки відсутня тверда, міцна віра і часто віддаються переваги матеріальним спокусам. Гоніння за віру існує, зневага до віри панує у всіх державних галузях. Чимало противників віри перебувають на педагогічних посадах, в освіті. У цих педагогів, які намагаються формувати свою методологію на Божих законах, що найменше чекає не визнання або заборона такої діяльності, звідки й появляється педагогічний закон терпіння за віру.

Терпіння – це Божественна чеснота. Господь терпеливий не тому, що ставиться до нас поблажливо, а тому, що Він проникає в глибину потаємного життя, у тайни нашої душі і знає, як ніхто інший, слабкість нашого ества. Ми грішні, але Бог любить нас, тому що бачить у глибині людської душі добро, яке не завжди бачимо ми. Чим більше ми наближаємося до Бога, тим терпеливішими стаємо до кожної окремої людини. Благодать Божа робить людину терплячою [5, с. 394]. Але вищою радістю є бути ненавидженими заради Христа, ізгоями за віру Бога, терпіти всяке приниження і стид. Образив тебе хтось – переноси благодушно, а перенесеним благодушно, якщо будеш думати не про образу тільки, але і про гідність Того, хто звелів тобі переносити з лагідністю [7, с. 99]. Тобто терпіння угодне Богові, що є духовним плодом, який зміцнює людину і в результаті спасе її душу, яка терпить, але віра постійно скеровує її до Бога.

Висновок. Отже, полемічно-педагогічні явища у сфері канонічного права є об'єктивно існуючими і необхідними. Вони утворюють своєрідний освітній місток між педагогікою і Бого-слів'ям. Життя і суспільство породжує полемічно-педагогічні явище, які є не минучими і обгрунтовуються діалектичними законами суспільства. Звідси маю можливість впливати педагогічні закони. Вони існують, але для ефективної онтологічної дії необхідно, щоб ці педагогічні закони формувалися на євангельських засадах. Тому ми розглянули нову класифікацію педагогічних законів, які позитивного права регулюються й канонічним правом. Запропонована така класифікація: за імперативами Десяти заповідей Божих і за імперативами Дев'яти заповідей праженств. Наявна міжконфесійна полеміка щодо сутності із місту цих законів не суперечить діалектичним законам суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія : у 3-х ч. Ч. 2. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль : Видавель Стародубець, 2006. 412 с.
2. Библиейская энциклопедия : в 4 вып. Вып. 1: А-Е/Труд. и издание архимандрита Никифора. М. : Издание Свято-Троице-Сергиевой Лавры, 1990. 904 с.
3. Ивин А. А. Современная философия науки. М. : Высш. лих., 2005. 592 с.
4. Ісиченко Ігор, архієп. Зустрічі на життєвій дорозі: Популярний катехизис для молоді. Львів; Харків : Святогорець, 2013. 144 с.
5. Кислашко О. П., Сіданіч І. Л. Християнські чесноти особистості : навч. посіб. "Християнська педагогіка". Б. м. : Духовна вісь, 2017. 448 с.
6. Козловський Ю. М. Едукаційна інтегралогія : монографія. Львів, 2015. 360 с.
7. Настольная книга священнослужителя : в 8-ти Томах. Том 6: Тематический материал для проповеди. Київ : Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2003. 880 с.
8. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни та персоналії. Львів : "Магнолія 2006", 2011. 352 с.
9. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ : Четверта хвиля. 1996. 392 с.
10. Ринкер Ф. Библиейская энциклопедия Бракагуза / Г. Майнер; [пер. с. нем. В. Иванова]; ред. В. Царна. Кременчук : Християнская зоря, 1999. 1120 с.
11. Українська Радянська Енциклопедія. Багатомне видання. Том 2. Вид. друге. Київ : Головна редакція УРЕ, 1979. 544 с.
12. Философия : энциклоп. словарь / ред. А. А. Ивина. М. : Гардарники, 2004. 1072 с.
13. Философський словарь: Основан Г. Шмидтом. 22-е новое. переработ. / под ред. Г. Шишкофора ; пер с нем.; общ. ред. В. А. Малинина. М. : Республика, 2003. 575 с.
14. Философський словарь. Б. г. : К: А.С.К., 2006. 1056 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
16. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Голов. Ред. УРЕ. 1973. 600 с.

REFERENCES

1. Bahniuk A. L., Starodubets V. O. (2006). *Filosofiiia. [Philosophy]* : U 3-kh chastynakh. Chastyna 2. Ontolohiia. Hnoseolohiia. Sotsialna fisolofiiia. Ternopil : Vydavets Starodubets. 412 p.
2. Bybleiskaia entsyklopedyia. (1990). *[Biblical encyclopedia]* : v 4 vip. Vip.1: A-E/Trud. y yzdanye arkhymandryta Nykyfora. M. : Yzdanye Sviato-Troytse-Serhyevoi Lavry. 904 p.
3. Yvyn A. A. Sovremennaia fylosofyia nauky. *[Modern philosophy of science]*. M. : Visssh. lykh., 2005. 592 p.
4. Isichenko Ihor, arkhieep. Zustrichi na zhyttievii dorozhi. (2013). *[Meetings on the road of life]*. Populiarnyi katekhyzys dlia molodi. Lviv ; Kharkiv : Sviatohorets. 144 p.
5. Kyslashko O. P; Sidanich I. L. (2017). *Khrystyianski chesnoty osobystosti:navch. [Christian virtues of personality]* : posib. "Khrystyianska pedahohika". B. v. : Dukhovna vib. 448 p.
6. Kozlovskiy Yu. M., Kozlovska I. M. (2015). *Edukatsiina intehrolohiia. [Educational integralogy]* : monohrafiia. Lviv. 360 p.
7. Nastolnaia knyha sviashchennosluzhytelia. (2003). *[Priest's table book]* : v 8-ty Tomakh. Tom 6: Tematycheskyi materyal dlia propovedy. Kyiv: Sviato-Uspenskaia Pochaevskaia Lavra. 880 p.

8. Petrusenko V. L. (2011). *Filosofskyi slovnyk. [Philosophical dictionary] terminy ta personalii*. Lviv : "Mahnoliia 2006". 352 p.
9. *Relihiieznavchyi slovnyk. (1996). [Religious dictionary] / Za red. A. Kolodnoho i B. Lobovyka*. Kyiv : Chetverta khvyliia. 392 p.
10. Ryneker F. (1999). *Bybleiskaia entsyklopedyia. [Biblical encyclopedia]* Brakhauza; H. Mainer; [per. s. nem. V. Yvanova]; red. V. Tsarna. Kremenchuk : Khrystyianskaia zoria. 1120 p.
11. *Ukrainska Radianska Entsyklopetsiia. (1979). [Ukrainian Soviet Encyclopedia] : Bahatomne vydannia. Tom 2. Vyd. druhe*. Kyiv : Holovna redaktsiia URE. 544 p.
12. *Fylosofyia. (2004). [Philosophy] : Entsyklopedychnyi slovar / Red. A. A. Yvyna. M. Hardarnyky*. 1072 p.
13. *Fylosofskyi slovar. 2003. [Philosophical dictionary]* Osnovan H. Shmydrom. 22-e novoe.pererabot. / pod red. H. Shyshkofoora; per s nem.; Obshch. red. V. A. Malynyna. M. : Respublyka. 575 p.
14. *Fylosofskyi slovar. (2006). [Philosophical dictionary]*. Kyiv : A.S.K. 1056 p.
15. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. (2002). [Philosophical encyclopedic dictionary] / Za red. V. I. Shynkaruka*. Kyiv : Abrys. 744 p.
16. *Filosofskyi slovnyk. (1973). [Philosophical dictionary] / Za red. V. I. hynkaruka*. Kyiv : Holov. Red. URE. 600 p.

Дата надходження: 19.01.2023 р.

Stepan Slyvka

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory and Philosophy
of Law and Constitutionalism
Institute of Law, Psychology and Innovative Studies
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

BASIC PEDAGOGICAL LAWS IN CANON LAW

Canon law is closely related to pedagogical phenomena. After all, a person needs to learn, educate, give him the opportunity to develop. To do this, use different natural laws and patterns.

We believe that the best pedagogical laws follow from canon law. We believe that the following basic pedagogical laws follow from the Ten Commandments of God: love; prevention of passions; prevention of blasphemy; recreation; respect for parents and elders; prevention of metaanthropological murder; fornication prevention; prevention of defamation; prevention of envy. It should be emphasized that these laws apply separately to the body, soul and spirit, which will reflect the real actions of man, for your Supreme Court. The implementation of the pedagogical laws of the Sinai imperative reveals, substantiates and solves all the problems of social phenomena. Polemical and pedagogical phenomena become instructive, do not have a worldview breakthrough, which follows from the Ten Commandments of God. The pedagogical law of love is fundamental in canon law. The supernatural reality of love changes man, his existential principles. Love is an unshakable foundation in human development, education and training, forms the supernatural and natural law regime, its vital functions. Ontological love gives a person and a person who has the greatest pedagogical canonical influence on it, and provides visible and invisible action. For the action to be ontological, it is necessary to nourish the love existentials and transcendentals who give the psychic power that creates good. The main thing in the law of love is worship as metaphysical respect, unquestioning obedience and general commitment to all of God's creation. The law of prevention of passions as a strong sense of certain motives: stable, intense, purposeful. While these motivations may be for the better, they should not take the lead in levels with your ontological purpose.

The law states that man is the image of God, so in the likeness of God's duty to be not with the help of strong earthly feelings, but only with the help of sentient sensibility. Of course, there may be some earthly favorites after the manifestations of heavenly feelings, but they should not be in the first place, because in canon law it is regarded as idolatry, inventing an idol, apostasy, etc. From a pedagogical point of view, the passion leads to vanity and pride. After all, a person with great passions (even in the field of good) is often praised, glorified, which is vanity.

The pedagogical law for the prevention of blasphemy states the unforgiveness of sins of this type. Blasphemers deserve death. The Dictionary of Religious Studies states that blasphemy is in the narrow sense a verbal image of God, in the sincere sense – disrespect for the objects of religious worship. Blasphemy is sometimes overturned by various forms of criticism or rejection of religion. Followers of any religion accept disrespect only for their own shrines. In a simultaneous critique of other shrines, they study it as a struggle for “true faith”. In many countries where state regions, blasphemy is considered a criminal offense [9, p. 43]. In earthly life there are part-timers, when a person complains about God and God's will, there is a misunderstanding with God and holiness and mockery of them, is inconsiderate in prayer, utters false oaths and gods, uses abusive words with God's call in empty talk. These spiritual norms are very great and need to be explained in detail.

Key words: pedagogical law, meta-anthropological murder, fornication, theft, slander.

УДК 340.1

Марта Шептицька

Національний університет “Львівська політехніка”,

Аспірантка,

кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

Marta.M.Sheptytska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3890-5991>

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК УЧАСНИКИ ДИСКУРСУ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.128>

© Шептицька М., 2023

Здійснено теоретико-правове дослідження релігійних організацій як учасників дискурсу концепції прав людини, з'ясування особливостей сприйняття ними прав людини в історичному контексті. Доведено, що внесок західних і східних релігійних організацій у розвиток концепції прав людини не є гомологічним. Теорія прав людини є надбанням західної цивілізації, і природно, що західні релігійні організації (як католицькі, так і протестантські) розвивають свої вчення про права людини в цій культурній парадигмі. Світові релігійні організації у своїх соціальних доктринах визначають власну позицію щодо тих чи інших прав людини. Першими такі доктрини почали формувати католицькі та протестантські релігійні організації, а наприкінці ХХ ст. це питання актуалізувалося і в середовищі православних церков.

З'ясовано, що у сучасних провідних релігіях світу можна простежити дві полярні позиції, з одного боку, акцентується на дотриманні всіх прав людини, задекларованих міжнародно-правовими документами, з іншого – вказується на відмінності розуміння ними прав людини та ліберально правовим тлумаченням. Зайнята ними позиція залежить від того, які аспекти цієї проблеми вони вважають для себе пріоритетними.

Ключові слова: право, права людини, релігія, релігійні організації, концепція, декларація, цінності, механізм захисту прав людини, держава, суспільство.

Постановка проблеми. Кардинальні та масштабні зміни у сучасному глобалізованому світі стосуються як процесів національного державотворення, розбудови демократичних та правових інституцій, так і радикальних трансформацій соціокультурної сфери. Серед помітних у публічному просторі та потенційно значущих суспільних акторів, діяльність яких визначає ці зміни або певним способом впливає на їх сутність, є релігійні організації. Як важливий соціокультурний феномен релігія бере на себе чимало функцій, пов'язаних із захистом прав людини, вихованням ненанасильства, толерантності й консолідації соціуму.

Саме ХХ ст. зі своїми колосальними політичними катаклізмами з небаченими людськими втратами, загостренням глобальних проблем сучасності (наближення екологічної катастрофи, поява і поширення зброї масового знищення тощо) істотно скорегувало діяльність релігійних організацій.

Нині мотивація соціальної діяльності релігійних організацій нерозривно пов'язана з дотриманням законності та правопорядку, участю в процесах розбудови миру та захисту прав людини. Тому налагодження цивілізованих відносин із релігійними організаціями відіграє особливу роль у сучасних умовах війни та становлення нової української нації.

Аналіз дослідження проблеми. Упродовж останніх років істотно зросла кількість наукових розвідок, що стосуються різних аспектів взаємодії церкви з правом і державою, аналізують різні проблеми, пов'язані з церковним правом, вагомістю діяльності релігійних організацій у сучасному суспільстві. Серед учених, які досліджували проблематику ролі і місця релігійних організацій у механізмі захисту прав людини, важливими є напрацювання таких дослідників, як: Д. Белова, О. Биркович, С. Бублик, В. Єленський, Г. Єрмакова, А. Карась, Д. Лук'янов, Ю. Пайда, П. Рабінович, С. Цебенко, В. Чернописька, Л. Яромол, проте наявні напрацювання не вичерпали можливостей для подальших досліджень. Тому ми можемо констатувати потребу нових досліджень щодо визначення особливостей участі релігійних організацій в розвитку концепції прав людини та розроблення моделі взаємовідносин релігійних організацій та інститутів громадянського суспільства в контексті захисту прав.

Метою статті є теоретико-правове дослідження релігійних організацій як учасників дискурсу концепції прав людини, з'ясування особливостей сприйняття ними прав людини в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Розвиток релігійних організацій як суспільних інститутів зумовлений потребою індивіда у задоволенні особистої духовності, моральному сприйнятті дійсності, релігійному вихованні. Релігійні норми значною мірою впливають на світогляд людини, є потужним внутрішнім регулятором її поведінки (правовірної чи протиправної), а відтак її ставлення до правових цінностей та принципів, що існують у соціумі. Нині релігійні норми – це необхідний та важливий інструмент підтримки та збереження морального й правового порядку у суспільстві.

Держава визначає можливості релігійного розвитку кожної особи, а також передбачає правові гарантії діяльності релігійних організацій, закріплюючи це у національному законодавстві. Відповідно до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, всі релігійні організації в Україні є суб'єктами правовідносин, вони “є рівними перед законом”, “зобов'язані додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку”, “мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації” [1], проте не можуть виконувати державних функцій та брати участь у політичній діяльності. Останнім часом вплив релігійних організацій, християнських норм і цінностей на життя українського суспільства помітно посилюється. Це пояснюється певною мірою військовими діями та істотними змінами умов життя соціуму, а відтак підходу до релігії як чинника особистої та національної безпеки і стабільності.

Особливого значення у цьому аспекті набуває концепція прав людини, яка на доктринальному рівні сприйнята фактично усіма традиційними релігіями та відображена в навчаннях практично всіх релігійно-філософських шкіл (не кради, не вбивай, поважай закони тощо). Аналізуючи дану проблематику вчені відзначають, що релігійні організації ніколи не були серед лідерів захисту прав людини, проте відіграли помітну роль. Релігійні уявлення у багатьох аспектах не могли сприйняти вихідних начал правової концепції прав людини на етапі її формування. Зокрема, це було пов'язано із відмінним розумінням походження прав людини, представники ліберальної концепції тлумачили це як природне право самої людини, натомість релігійна позиція полягала у тому, що це акт божественного творіння. Ці протиріччя посилювалися, з огляду на секуляризацію суспільства, поступовим відокремленням держави від релігії, яка набувала статусу власного вибору чи особистого переконання індивідуума. Як наслідок цього, відбувся значний відхід ліберально-юридичної

концепції прав людини від релігійного вчення, а відтак вплив релігійних організацій на розвиток концепції прав і свобод людини значно знизився. І фактично до середини минулого століття провідні релігійні організації світу не приділяли серйозної уваги означеній проблематиці [2].

Проголошення Загальної декларації прав людини в 1948 р. не викликала жодного позитивного резонансу в релігійному середовищі, а лише в 60–70-х рр. ХХ ст. викликала певний інтерес із боку окремих релігійних організацій (здебільшого католицьких). Власне упродовж цих двох десятиліть було досягнуто значних успіхів у захисті прав людини, позаяк у 1966 р. держави-учасниці ООН прийняли Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний Пакт про соціальні, економічні та культурні права. Ці два пакти фактично змінили декларативний характер перших правозахисних документів у зобов'язальний, адже про виконання їх правових норм держави повинні були звітуватися. Також вони стали поштовхом до ухвалення низки вагомих правових документів, які значно доповнили тодішнє міжнародне гуманітарне право (humanitarian law) правом людських прав (human rights law). Окрім цього, за ініціативи американського президента Дж. Картера міжнародні документи щодо прав людини стали набувати функцій регулятивного механізму, який істотно видозмінив характер міждержавних відносин [3, с. 273].

Як бачимо, наприкінці 70-х рр. проблема прав людини набуває світового масштабу та є питанням порядку денного міжнародного співтовариства, що змусило визначитися й оприлюднити власну позицію у цьому всі суспільні інституції. Упродовж 70–80-х рр. очільники релігійних організацій та богослови активно вступають у дискурс та підтримують ідею прав людини як таку, що не суперечить віросповіданню та релігійним традиціям, а глибоко закладена їх основах. Основою у цьому є концепція природного права, як відзначає Д. Полінгтон, “сама ідея прав людини походить від природного права і, отже, є специфічною християнською концепцією” [4]. Отже, лише через два десятиліття після проголошення декларації активізувався процес формування сучасних релігійних уявлень про права людини як до цілісних концептів. Звісно, що за основу розуміння концепції прав людини релігійні організації брали власні конфесійні аксіоми.

Раптова зміна позицій та прояв активного зацікавлення релігійними організаціями концепцією прав людини у цих роках, як стверджує В. Губер, були зумовлені двома чинниками: по-перше, необхідністю з'ясування мотивів участі багатьох релігійних спільнот у боротьбі за утвердження прав людини і солідарності та жертвами переслідувань і ворожості; по-друге, велася активна дискусія щодо логічності та розумності називати права людини “універсальними”, адже вони пов'язані з особливими культурними та релігійними традиціями юдаїзму, християнства та західного Просвітництва. Вчений підсумовує, що ці питання мають вагоме теоретичне і практичне значення, позаяк правильне розуміння універсальності прав людини є вкрай необхідне для вмотивування зусиль як окремих індивідуумів, так і соціуму загалом, щодо утвердження цих прав [5, с. 85].

Дослідник Р. Треєр визначає і третій чинник – це дискусія щодо “світової етики”, “планетарного етосу”. Численні суспільні кризи вказують на необхідність у дотриманні єдиних етичних переконань всього сучасного людства, тому релігійні організації повинні активно долучатися до формування планетарного етосу на засадах власних особливих традицій. З огляду на це, концепція прав людини є базовим елементом, який встановлює тісний взаємозв'язок між універсальними правами людини та різними культурними і релігійними традиціями [6]. Отже, релігійні організації повинні інтерпретувати та розвивати ідею прав людини в міжкультурному та міжрелігійному діалозі, метою якого має бути визначення базових складових майбутнього планетарного етосу. Такий діалог може бути успішний лише за умови абсолютної відкритості та відмови його учасників від жодних претензій на привілейованість певної релігійної організації. Прагнучи досягнення порозуміння щодо планетарного етосу та набуття правами людини всесвітньої правової чинності, кожен має бути особливо обачливим, торкаючись етичної основи цих прав.

Етична основа яскраво прослідковується у ст. 1 Загальній декларації прав людини “всі люди народжені вільними й рівними у правах і гідності. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства” [7]. Ця стаття поєднує три етичні традиції: твер-

дження “всі люди народжені вільними й рівними у правах і гідності”, пов’язане з християнським та юдейським віросповіданням, бо всі люди створені на образ Божий; переконання, що всі “наділені розумом і совістю”, виходить із віри в людський розум доби Просвітництва; обов’язок “діяти у відношенні один до одного в душі братерства” з традиціями Французької революції та робітничого руху [5, с. 98]. Отже, права людини необхідно розвивати не лише на правовому, але й культурно-релігійному фундаменті. Дискурс прав людини повинен охоплювати всю розмаїтість культур та традицій релігійних організацій, і лише тоді можна буде досягнути необхідної відкритості право, яка забезпечуватиме зв’язок між правом та релігією.

Внесок західних і східних релігійних організацій у розвиток концепції прав людини не є гомологічним. Теорія прав людини є надбанням західної цивілізації, і природно, що західні релігійні організації (як католицькі, так і протестантські) розвивають свої вчення про права людини в цій культурній парадигмі. Світові релігійні організації у своїх соціальних доктринах визначають власну позицію щодо тих чи інших прав людини. Першими такі доктрини почала формувати католицькі та протестантські релігійні організації, а наприкінці ХХ ст. це питання актуалізувалося і в середовищі православних церков. Нині релігійні організації загалом позитивно ставляться до інституту прав людини, підтримуючи положення міжнародних стандартів про те, що всі права людини є універсальними, неподільними і взаємопов’язаними між собою, акцентуючи на тому, що всім людям слід демократичними методами забезпечувати їх основоположні права. Аналіз соціальних доктрин релігійних організацій вказує на певні відмінності, які існують між православним, католицьким, та протестантським підходами до концепції прав людини, але у підсумку вони доповнюють один одного.

Як зауважує М. Маринович, релігійні організації почали вести активний дискурс щодо концепції прав людини тоді, коли після здобутих досягнень інтенсивність зацікавлення правами людини у секуляризованому світі почала спершу непомітно, а в 1990-х рр. дедалі виразніше спадати [8, с. 8]. Упродовж останніх десятиліття концепт прав людини значною мірою проник у правову та релігійну свідомість, і став фактично їх визначальною ідеєю, а релігійні організації набули статусу легітимних учасників правозахисного дискурсу. Соціум усвідомив, що процес глобалізації повинен бути збалансований новим світовим правопорядком, в якому гідність людини та гідність нації є правовими константами. Варто зауважити, що приєднання релігійних організацій до обговорення генези та мотивації прав людини значно зменшило антагонізм, що існував між різними релігійними спільнотами та правозахисними організаціями.

Погоджуємося з позицією вчених, що нинішні релігійні вчення про права людини часто набувають форми своєрідної відповіді ліберальним поглядам. Відтак, у сучасних провідних релігіях світу можна простежити дві полярні позиції, з одного боку, акцентується на дотриманні всіх прав людини, задекларованих міжнародно-правовими документами, з іншого – вказується на відмінності розуміння ними прав людини та ліберально правовим тлумаченням. Зайнята ними позиція залежить від того, які аспекти цієї проблеми вони вважають для себе пріоритетними [2]. Вважаємо, що існування цих позицій є обумовлене складним діалектичним зв’язком між релігією та правами людини – з одного боку, релігійні норми беззаперечно слугували базисом для обґрунтування існування фундаментальних прав людини, а з іншого – новітні права людини вступають у неминуче контрверзу з доктринами певних сучасних релігійних організацій [9, с. 111].

Висновки. Таким чином, питання дотримання та захисту прав людини є проблемою аксіологічно-правовою, а тому встановлення правопорядку потребує насамперед формування системи цінностей. Кожна релігійна організація містить моральний кодекс, звід моральних цінностей, які формують свідомість прихильників певної релігії, а релігійна свідомість невід’ємна від правосвідомості. Це є абсолютним свідченням того, що як держава, так й різні інституції, завданням яких є захист прав людини, повинні тісно співпрацювати у цьому напрямку з релігійними організаціями. Упродовж останніх десятиріч простежується те, що релігійні організації надають концепції прав людини zde-

більшого позитивну морально-релігійну оцінку та висловили досить конкретні рекомендації щодо захисту прав людини.

Отже, релігійний чинник відіграє вкрай важливу роль у розвитку громадянського суспільства та розбудові демократичної, правової держави, тому слід активно залучати релігійні організації як частини громадянського ландшафту до ініціатив там, де є спільні цілі. Зокрема, на сьогодні релігійні організації повинні залучатися до промоції миру: як інституції, яким довіряють; як носії цінностей; як моральна основа для протистояння несправедливості; як важелі для промоції примирення; як мобілізатори громад, нації та спільнот для розбудови миру; а також як мотивація для миротворців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 27.01.2023).
2. Громовчук М. В., Белов Д. М. (2022). Релігія та право: теоретико-методологічні засади співвідношення // Аналітично-порівняльне правознавство. № 2. С. 44–51.
3. Золотарьова Я. І. (2013). Формування концепції прав людини у зовнішній політиці США в 70-ті рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXXVI. С. 272–275.
4. Pocklington D. (2016). Catholic and Protestant approaches to law: convergence or divergence? Law and Religion Scholars Network (LARSN) Annual Conference. (Oxford, 10 May 2016). URL : <http://www.lawandreligionuk.com/2016/05/10/catholic-and-protestant-approaches-to-law-convergence-or-divergence/> (дата звернення: 27.01.2023).
5. Губер В. (2000). Права людини і біблійна правова думка // Релігійна свобода і права людини: богословські студії : у 2 т. Т. 1. Львів : Свічадо. С. 85–101.
6. Traer R. (1991). Faith in Human Rights: Support in Religious Traditions for a Global Struggle. URL : <https://books.google.la/books?id=CyGhyLqJT6IC&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 27.01.2023).
7. Загальна декларація прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.01.2023).
8. Маринович М. (2000). До проблеми сприйняття релігійної свободи і прав людини сучасною українською думкою // Релігійна свобода і права людини: богословські студії : у 2 т. Т. 1. Львів : Свічадо. С. 7–16.
9. Чернописька В. З. (2020). Система адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні: сучасний стан та шляхи удосконалення : монографія. Львів : СПОЛОМ. 424 с.

REFERENCES

1. *Zakon Ukrainy “Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii”*. [Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (Accessed: 27.01.2023) [in Ukrainian].
2. Hromovchuk M. V., Bielov D. M. (2022). *Relihiia ta pravo: teoretyko-metodolohichni zasady spivvidnoshennia*. [Religion and law: theoretical and methodological foundations of the relationship.]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. No 2. P.44–51 [in Ukrainian].
3. Zolotarova Ya. I. (2013). *Formuvannia kontseptsii prav liudyny u zovnishnii politytsi SShA v 70-ti rr. KhKh st.* [Formation of the concept of human rights in the US foreign policy in the 1970 s.]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. Vol. XXXVI. P. 272–275 [in Ukrainian].
4. Pocklington D. (2016). *Catholic and Protestant approaches to law: convergence or divergence?* Law and Religion Scholars Network (LARSN) Annual Conference. (Oxford, 10 May 2016). URL : <http://www.lawandreligionuk.com/2016/05/10/catholic-and-protestant-approaches-to-law-convergence-or-divergence/> (Accessed: 27.01.2023) [in English].
5. Huber V. (2000). *Prava liudyny i bibliina pravova dumka*. [Human rights and biblical legal thought]. *Relihiina svoboda i prava liudyny: bohoslovski studii*. : U 2 vol. Vol. 1. Lviv : Svichado Publ. P. 85–101 [in Ukrainian].
6. Traer R. (1991). Faith in Human Rights: Support in Religious Traditions for a Global Struggle. URL : <https://books.google.la/books?id=CyGhyLqJT6IC&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false> (Accessed: 27.01.2023) [in English].

7. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny*. [Universal Declaration of Human Rights]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Accessed: 27.01.2023) [in Ukrainian].

8. Marynovych M. (2000). *Do problemy spryiniattia relihiinoi svobody i prav liudyny suchasnoiu ukrain-skoiu dumkoiu*. [To the problem of perception of religious freedom and human rights by modern Ukrainian thought]. *Relihiina svoboda i prava liudyny: bohoslovski studii : U 2 vol. Vol. 1*. Lviv : Svichado Publ. P. 7–16 [in Ukrainian].

9. Chornopyska V. Z. (2020). *Systema administratyvno-pravovykh harantii diialnosti relihiinykh orhanizatsii v Ukraini: suchasnyi stan ta shliakhy udoskonalennia*. [The system of administrative and legal guarantees of the activity of religious organizations in Ukraine: current state and ways of improvement]: monohrafiia. Lviv : SPOLOM Publ. 424 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 27.12.2022 р.

Marta Sheptytska

Lviv Polytechnic National University,
Department of Civil Law and Procedure
Institute law, psychology and innovative education
Marta.M.Sheptytska@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3890-5991>

RELIGIOUS ORGANIZATIONS AS PARTICIPANTS IN THE DISCOURSE OF THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS

The article carries out a theoretical and legal study of religious organizations as participants in the discourse of the concept of human rights, clarification of the peculiarities of their perception of human rights in the historical context. It is proved that the contribution of Western and Eastern religious organizations to the development of the concept of human rights is not homologous. Human rights theory is a legacy of Western civilization, and it is natural that Western religious organizations (both Catholic and Protestant) develop their human rights teachings within this cultural paradigm. World religious organizations in their social doctrines define their own position regarding certain human rights. Catholic and Protestant religious organizations were the first to form such doctrines, and at the end of the 20th century. this issue became relevant in the Orthodox Churches as well.

It has been found that two polar positions can be traced in the modern leading religions of the world, on the one hand, emphasis is placed on the observance of all human rights declared by international legal documents, on the other hand, differences in their understanding of human rights and liberal legal interpretation are indicated. The position they take depends on which aspects of this problem they consider to be their priority

Key words: law, human rights, religion, religious organizations, concept, declaration, values, human rights protection mechanism, state, society.

УДК 340.12

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри

цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту

права, психології та інноваційної освіти

Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

АГРЕСІЯ ТА НАСИЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОРЕЛЯЦІЯ ДЕФІНІЦІЙ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.134>

© Чернописька В., 2023

Здійснено, на основі наявних наукових підходів, філософсько-правову кореляцію дефініцій “агресія” та “насильство”. Відзначено, що агресія органічно пов’язана з насильством і є його природною основою, як для людського суспільства – соціальної матерії базисом є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов’язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

З’ясовано, що агресія – це вид деструкції на рівні біологічної матерії (енергії), яку характеризують доцільність та обмеженість, обумовлені процесом еволюційного розвитку біологічних організмів. Насильство – це вид деструкції на рівні соціальної матерії (енергії), обумовлений психічною природою соціальної взаємодії, соціальна дія (явище), яке пов’язане і є наслідком тільки певних (спотворених) станів людської свідомості. Насильство є видом агресії особливої якості, порівняно з агресією в природі, і трапляється тільки в людському суспільстві. Насильство – окремий випадок по відношенню до ширшого поняття “агресія”, підставою є тільки усвідомлені спотворені психічні стани людини. Поняття “агресія” ширше за поняття “насильство”, воно включає в себе поняття “насильство”.

Ключові слова: агресія, насильство, збройний напад, держава, воєнні дії, загроза, суспільство, нігілізм, індивідуум.

Постановка проблеми. Сучасна дійсність примушує правників, зокрема філософів права, по-новому поглянути на проблему агресії та насильства у світі. Суспільства перехідного (транзитного) типу, до яких належить й українське, є сприятливим простором для актуалізації феномену агресії: у суспільствах зазначеного типу відбувся ускладнений розрив із соціальним устроєм та світоглядними орієнтаціями попереднього типу, проте незавершеними залишаються процеси становлення нової соціальної архітекτονіки та світоглядних орієнтацій, які б відповідали якісно новому етапу суспільного розвитку. Логічно, дані факти сприяють утвердженню нігілістичних світоглядних орієнтацій, поляризації суспільства. Тому, проблема філософсько-правового дослідження феномену агресії у сучасній соціокультурній динаміці є дискусійною і вимагає дослідження. Саме філософія права здатна осягнути сутність сучасних викликів, які постають перед людством загалом та перед

нашою державою зокрема, та запропонувати стратегії цивілізаційного розвитку, здатні упередити та мінімізувати прояви агресії на шляху розвитку людства у XXI ст.

Аналіз дослідження проблеми. Складність дослідження агресії зумовлена різновекторною й міждисциплінарною спрямованістю даного явища. Проаналізувати цей феномен намагалися з біологи, психологи, психіатри, філософи, соціологи, педагоги, релігієзнавці, правники тощо. У науковій літературі можна знайти багато аспектів вивчення означеної проблематики, але в здебільшого вони торкалися окремих елементів, проявів феномену агресії. Аналізуючи наукові здобутки з вивчення феномену агресії останнього часу, слід відзначити, що сучасні погляди науковців на проблему агресії можна виокремити на кілька рівнів: філософський (Є. Гальона, Л. Котляров, Н. Чеботарьова), правовий (Р. Благута, Т. Гарасимів, Х. Максим, О. Петечел, І. Смазна, М. Тацій, Н. Тужеляк, О. Храмцов), психологічний (С. Кравчук, В. Крайнюк, І. Мазоха, З. Спринська, С. Третьяков), зокрема юридичної психології (Т. Ваврик, Т. Морозова, О. Ярош). З огляду на це, у науковому дискурсі не існує єдиної універсальної дефініції цього поняття. Доцільно погодитися з позицією Т. Морозової, що нині не проведено комплексних досліджень, у результаті чого у підходах авторів до побудови пояснюючих моделей агресії домінує категоричність та односторонність [1].

Мета статті: на основі наявних наукових підходів здійснити філософсько-правову кореляцію дефініцій “агресія” та “насильство”, що викликано новітніми соціально-історичними та політико-правовими викликами.

Виклад основного матеріалу. Поняття “агресія” та “насильство” доволі часто ототожнюються в суспільній свідомості як на побутовому рівні, так і на рівні наукового мислення. Згідно із позицією німецького соціолога Н. Еліаса, агресія є тотожною жорстокості й почуттю насолоди від катування людей та руйнування, від певного доведення власної тілесної переваги над іншими [1, с. 96]. Засновник порівняльної етології К. Лоренц мислив, що прояви агресивності і у “півнів, що побилися на “смітнику”, й “у собак, що гризуться”, й “у хлопчаків, що розбивають одне одному носи”, й у юнаків, що розпочинають “в корчмі бійку, вже трішки підфарбовану політикою”, й у тих, хто хапається зопалу за ядерну бомбу, є одна підстава – внутрішньовидова агресія. А це серйозна небезпека, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку” [2].

На сьогодні термін “агресія” вживається надзвичайно широко у наукових дискурсі різних суспільних сфер. Так, у сучасних політологічних наукових розвідках агресія кваліфікується як “пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої держави. Такий напад характеризується ініціативою та задумом, а його найнебезпечнішою формою є збройний напад” [3, с. 83]. Офіційного законодавчого визначення на національному рівні даної дефініції немає. В юриспруденції термін агресії певною мірою розроблений міжнародним публічним правом.

Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй 3314, прийнята 1974 р., визначає, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Також цій резолюції у ст. 3 визначено перелік дій, які повинні кваліфікуватися як акт агресії, зокрема вторгнення або напад збройних сил однієї країни щодо іншої, бомбардування збройними силами території іншої країни, морська блокада та інші. Але, згідно зі ст. 4, цей перелік не є вичерпним, що дає змогу Раді Безпеки визначати, чи можуть бути інші акти розцінені як акт агресії [4].

Глумачні словники української мови також переважно розкривають означену нами дефініцію у контексті воєнних дій між двома та більше державами, надаючи їй політичний зміст. Так, Словник української мови агресію пояснює як неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності [5, с. 18]. Аналогічне

визначення міститься і в новому виданні Словника української мови 2010 р., проте уже містить деяке пояснення окремих видів агресії, зокрема інструментальної [6, с. 22].

У військових довідкових виданнях часто під агресією розуміються «насилені військові дії – примусовий вплив на реального чи потенційного противника. Її ознаками виступають: політичний характер цілей і змісту; використання особливої організації (армії та інші збройні формування); застосування спеціальних засобів (зброї); багатоманітність форм реалізації. Виокремлюються два основні види збройного насильства: безпосереднє фізичне використання військової сили і загроза її застосування [3, с. 83]. З огляду на це, агресія ототожнюється з насильством. Окрім цього, у військовій сфері агресія аналізується як окремий випадок насильства “пряме чи непряме застосування збройної сили (“застосування збройної сили” – це один з видів насильства – збройне насильство) однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої, а не навпаки. Хоч й водночас зауважується, що агресія може бути економічною, психологічною, ідеологічною тощо” [7], тобто водночас поняття “агресія” поширюється за межі військової сфери.

Агресія у соціальній сфері виділяється за допомогою гегелівського формулювання дефініції насильства: “...насильство ззовні є своєрідне, що протистоїть особливому, захопленню його власності, нове страждання” [8, с. 179]. Це формулювання можна прийняти та використовувати як фундаментальне у філософії права.

У вищевказаних дефініціях агресії в наявності ототожнення агресії з силою, тобто у цьому випадку вона не має форми збройного насильства, бо ведеться в суспільстві: призводить до “страждання” суспільства – руйнування і незворотних втрат ресурсів у найширшому розумінні.

У сучасних соціально-історичних умовах, коли формується “унітарний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс з автономними закономірностями функціонування та само змінення” [3, с. 84], не можна вже дозволити собі у процесі визначення нагальних соціально-політичних проблем, що настають, на переконання Г. Гегеля, як “покарання”, як явища, в якому людина “не знаходить сама себе”, визначати їх “як зло, як насильство, як чужу силу” [9, с. 68], вважаючи ці поняття тотожними. Нині нагальним завданням наукового дискурсу є об’єктивне та коректне формулювання дефініцій “сила” і “насильство” та споріднених з ними, зокрема й терміна “агресія”. Це повинно сприяти передусім забезпеченню за практичною політикою права бути більше мистецтвом гармонізації та стабілізації, ніж майстерністю дисгармонізації і дестабілізації. Так, під мистецтвом дисгармонізації та дестабілізації слід розуміти “мистецтво” насильства.

Основою чи передумовою насильства завжди виступає нігілізм – “позиція того, хто відкидає все суще, хоч одночасно неспроможний навіть припустити, ніби щось може змінитись на краще, – і тому неминуче приходить до знищення або самознищення” [10, с. 9]. Нігілізм як форма опротестування загально визнаних цінностей часто тісно пов’язаний з психічними захворюваннями. Множинні випадки анархічної та політичної агресивності (тобто насильства) дедалі частіше розглядаються з позиції психіатрії та психології. Коли у суспільстві існують міцні державні та релігійні інституції, психопатологічних виявів нігілізму практично не проглядається. У політичній галузі нігілізм простежується лише тоді, коли суспільні структури втрачають позиції [10, с. 9]. Тобто стають неефективними і не окликаються із суспільними запитами, що обумовлює виникнення нігілізму – насильства над суспільною свідомістю і руйнування фундаментальних духовних цінностей. Нігілістичні філософські переконання є основою для будь-якої соціальної деструкції, а найнебезпечнішими її формами її завжди були війна і терор.

Терор є особливою формою політичного насильства, що визначається жорстокістю, цілеспрямованістю та наганою ефективністю. Ці особливості зумовили широке застосування терору упродовж історичного розвитку людства як засобу політичної боротьби в інтересах держави, організацій чи певних груп осіб. Тероризм – це новітня форма тотальної війни, один з найдавніших методів вирішувати проблеми за допомогою насильства, при цьому “насильства не на полі бою, а здебільшого цілеспрямованого проти мирного населення чи окремих політичних й суспільних діячів. Тероризм – це форма війни” [3, с. 85]. Під час війни, на противагу тероризму, збройне насильство здійснюється у широких масштабах й призводить до великих втрат ресурсів у найширшому розумінні.

Як біологічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства у сфері соціальної. В соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей проти іншої групи людей, має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в природі, і тому в соціалізованому вигляді вже трактується як насильство, хоча досі ніхто не прагнув чітко розділити поняття “агресія” і “насильство”.

Агресія в природі є доцільною необхідністю та проявляється в одних і тих же формах майже без змін, забезпечуючи виживання виду. Агресія в суспільстві – насильство. З розвитком суспільства вона набирає поміркованих форм, завдяки прогресу розподілу функцій, посиленню взаємодії між індивідами, завдяки зростанню їх залежності одне від одного та від технічного апарату [3, с. 87]. Вона виходить поза межі необхідності забезпечення фізіологічного виживання людської істоти та стає соціальною дією, здійснює руйнівний вплив на об’єкт не так фізично, як психічно, підпорядковуючи й руйнуючи його суб’єктивну волю, його світогляд, установки, мотиви діяльності та емоції.

Р. Берон і Д. Річардсон розглядають тваринну агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настановлення [11, р. 27]. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настановлень, і тому це явище складніше, ніж тваринна агресія, тому її доцільно визначати як насильство. Так, тварина здатна до агресії, але не здатна до насильства. Насильство є прерогативою людини як спотворена реакція її організму і особистості на подразнення від оточуючого природного і соціального середовища. Найнебезпечнішими видами цієї спотвореної реакції є нігілізм, тероризм та війна.

У новітніх соціально-історичних умовах виникає нагальна потреба створити таку атмосферу в суспільстві, в якій нелюдська поведінка – насильство, зустрічала б загальний і безумовний осуд, ставала б безумовно невідповідною і безглуздою для суб’єкта, що вдається до насильства.

Згідно з позицією Р. Берона і Д. Річардсона, агресія – це будь-яка поведінка, що містить загрозу або заподіяння шкоди іншим. Вони вважають, що агресивні прояви можна зменшити, якщо створити таку ситуацію, коли в суспільстві: потенційні агресори не зазнають сильного провокування; практично не отримують вигоди від застосування агресії; можливе покарання за агресивні дії буде суворим; імовірність покарання висока [11, р. 11–13]

Як нами зауважувалося, що існує низка визначень агресії, відповідно до яких остання включає в себе намір образи чи образу, спроби завдання тілесних і фізичних ушкоджень тощо. Загалом, у соціальному контексті більшістю фахівців приймається таке визначення: агресія – це будь-яка форма поведінки, націленої на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження [12, с. 11].

Отже, агресію зазвичай розглядають як модель поведінки, і в її межах розглядають тільки ті дії, які заподіюють шкоду або збитки лише живим істотам. Існує й більш широке тлумачення, за якого під агресією розуміються дії, що завдають шкоди не тільки людині або тварині, а й узагалі будь-якому живому чи неживому об’єкту, спричиняє фізичну шкоду людям або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, напругу, страх, тривогу тощо), тобто це цілеспрямована руйнівна поведінка, яка суперечить нормам та правилам співіснування людей у суспільстві [13]. Відповідно до цієї дефініції, агресію можна виокремити на два основних види: фізичну та вербальну (словесну). Під фізичною агресією розуміється такий акт поведінки, який вчиняється за допомогою насильства та руйнування. Під вербальною агресією розуміється такий акт поведінки, яка наносить шкоду потерпілому за допомогою слова (погрози, образи, наклеп тощо).

Агресія органічно пов’язана з насильством і є його природним підґрунтям, як для людського суспільства – соціальної матерії – підґрунтям є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов’язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

Насильство як вид агресії, що відбувається тільки в суспільстві, є продуктом спотвореної, хворої свідомості людини, сумою негармонійно усвідомлених станів – хибно організованої психосоціальної енергії. Носієм психосоціальної енергії може бути тільки людина, бо тільки вона здатна

до “дієвого контролю над неусвідомленими мотивами через усвідомлені цілі діяльності, в досягнення яких вона включається” [11, с. 37].

Висновки. Таким чином, агресія – це вид деструкції на рівні біологічної матерії (енергії), яку характеризують доцільність та обмеженість, обумовлені процесом еволюційного розвитку біологічних організмів. Насильство – це вид деструкції на рівні соціальної матерії (енергії), обумовлений психічною сутністю соціальної взаємодії, соціальна дія (явище), яке пов’язане і є наслідком тільки певних (спотворених) станів людської свідомості. Насильство є видом агресії особливої якості, порівняно з агресією в природі, і трапляється тільки в людському суспільстві. Насильство – окремий випадок по відношенню до ширшого поняття “агресія”, підставою є тільки усвідомлені спотворені психічні стани людини. Поняття “агресія” ширше за поняття “насильство”, воно включає в себе поняття “насильство”.

Підсумовуючи вищевикладене, слід сказати, що питання про походження агресії залишається одним із невирішених до кінця проблем науки. Переважно цей феномен позначають із негативного боку, однак все частіше звертають увагу на позитивні аспекти прояву цього явища. Додаткових досліджень потребують питання вивчення співвідношення понять агресія, агресивність, агресивна поведінка та насильство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Морозова Т. Р. (2001). Причини, динаміка та способи реалізації агресії у засуджених : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06; НАВС України. Київ. 18 с.
2. Петечел О. Ю. (2017). Теоретичний аналіз проблеми агресії // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. 44. С. 88–102.
3. Лоренц К. Так зване зло. До природної історії агресії. URL : <https://samoosvita.in.ua/konrad-lorents-tak-zvane-zlo-do-prirodnoyi-istoriyi-agresiyi-konspekt-knygu> (дата звернення: 12.02.2023).
4. Шаблінський І. (2004). “Агресія” і “насильство” – поняття не тотожні // Політичний менеджмент. № 5. С. 82–91.
5. Резолюція 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року “Про визначення агресії”. URL : [http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20\(XXIX\)](http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20(XXIX)). (дата звернення: 12.02.2023).
6. Словник української мови : в 11 томах. (1970–1980) / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР; гол. ред. кол. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка. 1970–1980. Т. 1. 1970. 799 с.
7. Словник української мови : у 20 т. / уклад. : Л. Л. Шевченко та ін. (2010). Київ : Наукова думка. Т. 1: А-Б. 911 с.
8. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. (2012). Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір // Український науковий журнал “Освіта Регіону”. № 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (дата звернення: 12.02.2023).
9. Гегель Г. В. Ф. (2004). Феноменологія духа. Переклад з німецької П. Тарашук. Київ : Видавництво Соломії Павличко “ОСНОВИ”. 548 с.
10. Краус В. (1994). Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії / пер. з нім. М. Павлюка. Київ : Основи. 124 с.
11. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). Human aggression. New-York : Plenum Press. 439 p.
12. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. (2011). Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти. Харків : Майдан. 244 с.
13. Fromm E. (1990). The Anatomy of Human Destructiveness. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco. 521 p.

REFERENCES

1. Morozova T. R. (2001). *Prychyny, dynamika ta sposoby realizatsii ahresii u zasudzhennykh*. [Reasons, dynamics and methods of aggression in convicts] : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.06; NAVS Ukrainy. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].
2. Petechel O. Yu. (2017). *Teoretychnyi analiz problemy ahresii*. [Theoretical analysis of the problem of aggression]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. Vol. 44. P. 88–102 [in Ukrainian].

3. Lorents K. *Tak zvane zlo. Do pryrodnoi istorii ahresii*. [The so-called evil. To the natural history of aggression]. URL : <https://samoosvita.in.ua/konrad-lorents-tak-zvane-zlo-do-pryrodnoyi-istoriyi-agresiyi-konspekt-knygy> (Accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
4. Shablinskyi I. (2004). *“Ahresiia” i “nasylystvo” – poniattia ne totozhni*. [“Aggression” and “violence” are not identical concepts]. *Politychnyi menedzhment*. No. 5. P. 82–91 [in Ukrainian].
5. *Rezoliutsiia 3314 Heneralnoi Asamblei OON vid 14 hrudnia 1974 roku “Pro vyznachennia ahresii”*. [Resolution 3314 of the UN General Assembly of December 14, 1974: On the definition of aggression]. URL : [http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20\(XXIX\)](http://undocs.org/ru/A/RES/3314%20(XXIX)) (Accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
6. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh*. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. (1970–1980). Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSS Hol. red. kol. I. K. Bilodid. Kyiv : Naukova dumka Publ. Tom 1. 1970. 799 p. [in Ukrainian].
7. *Slovyk ukrainskoi movy : u 20 t. / Uklad. : L. L. Shevchenko ta in.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes]. (2010). Kyiv : Naukova dumka Publ. T. 1: A–B. 911 p. [in Ukrainian].
8. Pylypchuk V. H., Dzoban O. P. *Problema ahresii i nasylystva: svitohliadno-informatsiyni vymir*. [The problem of aggression and violence: worldview and information dimension]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal “Osvita Rehionu”*. No 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (Accessed: 12.02.2023) [in Ukrainian].
9. Hehel H. V. F. (2004). *Fenomenolohiia dukha*. [Phenomenology of spirit]. Pereklav z nimetskoi P. Tarashchuk. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “OSNOVY” Publ. 548 p. [in Ukrainian].
10. Kraus V. (1994). *Nihilizm sohodni, abo Terpliachist svitovoi istorii*. [Nihilism today, or Patience of world history] / Perekl. z nimetskoi M. Pavliuka. Kyiv : Osnovy Publ. 124 p. [in Ukrainian].
11. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p. [in English].
12. Dzoban O. P., Pylypchuk V. H. (2011). *Informatsiune nasylystvo ta bezpeka: svitohliadno-pravovi aspekty*. [Informational violence and security: ideological and legal aspects]. Kharkiv : Maidan Publ. 244 p. [in Ukrainian].
13. Fromm E. (1990). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco Publ. 521 p. [in English].

Дата надходження: 01.12.2022 р.

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Assoc. Prof.,

Department of Civil Law and Procedure
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education

Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

AGGRESSION AND VIOLENCE: PHILOSOPHICAL AND LEGAL CORRELATION OF DEFINITIONS

In the article, on the basis of available scientific approaches, the philosophical and legal correlation of the definitions of “aggression” and “violence”. It is noted that aggression is organically connected with violence and is its natural basis, as for human society – social matter is based on the natural environment, in particular, living matter, in which aggression is a mandatory attribute. However, aggression as a phenomenon is not identical to violence, just as living matter and social matter are not identical.

It was found that aggression is a type of destruction at the level of biological matter (energy), which is characterized by expediency and limitation due to the process of evolutionary development of biological organisms. Violence is a type of destruction at the level of social matter (energy), caused by the mental nature of social interaction, a social action (phenomenon) that is associated with and is a consequence of only certain (distorted) states of human consciousness. Violence is a type of aggression of a special quality compared to aggression in nature and occurs only in human society. Violence is a special case in relation to the broader concept of “aggression”, the basis of which is only the perceived distorted mental states of a person. The concept of “aggression” is broader than the concept of “violence”, it includes the concept of “violence”.

Key words: aggression, violence, armed attack, state, military actions, threat, society, nihilism, an individual.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342(477)(082)

Mariia Blikhar

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head at the Department of Administrative and Informational Law
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
mariia.m.blikhar@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2974-0419>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF COURT DECISIONS

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.140>

© Бликхар М., 2023

The article proves the relevance of the study of the administrative and legal characteristics of court decisions in view of modern significance of the solution to this scientific problem, which is determined by the expression of legal reality within the scope of the administration of justice. This will provide an opportunity not only to substantiate the understanding of the phenomenon of justice as a way of exercising judicial power from the point of view of administrative law, but also to identify areas that need improvement. In this context, one of these areas is judicial decisions, because the modern interpretation of law as a system that regulates relations in the subsystems “man – man”, “man – society” and “man – state” accumulates anthropological and humanistic dimensions. Therefore, the court, as an institution aimed at resolving disputes arising in these subsystems, is called upon to issue primarily legally based decisions. During the analysis of the declared issues, it was found that on the basis of the understanding of the administrative and legal principles of court decisions, the possibility of researching still unresolved legal problems of the judiciary, including the legality of such decisions as the concept of legal reality, raising the level of legal awareness, and forming law-abiding behavior, is actualized. Moreover, it makes it possible to assert that the higher the level of law and order in the state, the lower the level of crimes. Therefore, the article emphasizes the importance of recognizing that each of the participants in the legal process – the plaintiff and the defendant, has the right to submit data on the basis of which the court can draw conclusions about the presence or absence of signs of an offense in the actions (inaction) of the parties and force the participants in the legal process to perform certain actions. Under such conditions, the thesis is confirmed that the number of offenses is lower in those countries where the level of law and order is consistently high, and, therefore, the number of appeals to court to restore violated rights and freedoms is much lower than in those countries where the level of law and order is lower. Thus, the article makes it possible to state that in such states a significant percentage of the population consciously builds their behavior

in accordance with the requirements of the law, and relations in the subsystem "man - state" are based on the principles of legality, mutual respect, recognition of a man as the greatest value of the state, etc. The legal order, which directly affects the presentation of evidence in administrative proceedings, is also well-founded, since the number of people who are consciously guided in their behavior by the requirements of the law increases every time, and, accordingly, these people do not allow violations of the law or violations against themselves in their professional activities from the side of public administration; constant development of legislation, reforming of the domestic legal system contributes to the emergence of the need for a man to deepen his legal knowledge.

Key words: administrative proceedings, civil society, rule of law, law and order, evidence, court decision, court process, administrative law.

Formulation of the problem. Today, the judicial system is perceived in Ukraine exclusively as a punitive body, the activity of which is directed against a man, and the adopted decisions contribute to the confirmation of the positions of the powerful top of the state. However, judicial reform is designed to form the court as an institution that acts in the interests of justice to establish the rule of law and the effective functioning of civil society. That is why decisions made by courts of various instances must be made not only taking into account procedural requirements, but also logically proved and substantiated. Modern society cannot exist without a certain legal order that determines the rules of interaction between its social spheres, between people, between a man and the state. Law and order can be interpreted as a certain state of orderliness of social life, which is realized through the observance and implementation of legal norms by the majority of the population. Law and order, first of all, ensures the stability of the states existence and its ability to perform its main functions. "The lack of legal order has a devastating effect on society, makes it impossible to meet needs, ensure interests and goals. This can be manifested, first of all, in the lack of protection of the rights, freedoms and interests of citizens, threats to life, health and dignity of people, deprivation of guarantees of social protection and well-being, social stratification of society, arbitrariness on the part of authorities, imperfection of adopted laws and other normative legal acts, low-quality activity of law enforcement bodies and, finally, in the illegal behavior of other legal entities. That is, from the standpoint of a person, the legal order acts primarily as a means of protecting his rights, freedoms, and legitimate interests. It ensures the protection of a person both from the arbitrariness of the state itself and its bodies, and from the illegal actions of other subjects. From this point of view, the state acts as a specific entity, the purpose of which is to ensure the stability and sustainable development of society" [1, p. 232]. If the rights and freedoms protected by the law were violated, then the law and order was violated accordingly. In order to restore law and order, it is possible to go to court, even if the violator is the state through the system of public administration bodies and their officials, endowed with specific powers. "The bodies of public administration should be understood as the system of bodies of state executive power and executive bodies of local self-government, other subjects of power, enterprises, institutions, organizations that are endowed with administrative and management functions and act to ensure both the interests of the state and the interests of society as a whole, ensuring the rights and freedoms of citizens, as well as the totality of these administrative and management actions and measures established by law" [2, p. 6]. Due to this, a man receives protection from the arbitrariness of the state.

Analysis of the problem research. Achieving the chosen goal involves the analysis of the works of researchers who, to one degree or another, have studied the problems of administrative proceedings in general. References to their works and developments will be provided in the text of scientific research with justification of the foundations that became the theoretical and methodological basis of this article. In view of this, **the purpose** of the article is to study the administrative and legal characteristics of court decisions.

Presentation of the main material. The first duty of the court is a full, objective investigation of the evidence provided by the participants in a particular court proceeding. Each case in court is considered within the limits of the requirements stated by the parties. However, procedural legislation, in particular administrative legislation, allows the court to go beyond the requirements stated by the parties. This is done in order to protect the rights and legitimate interests of the participants in the case or third parties, if they request it. The task of the administrative proceedings is the fair, impartial and timely resolution of disputes by the court in the field of public-legal relations with the aim of effectively protecting the rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities against violations by subjects of authority. Addressing the court obliges the parties to the legal process to prove their own position by submitting evidence. “Evidence in administrative proceedings is any data on the basis of which the court establishes the presence or absence of circumstances (facts) that substantiate the claims and objections of the participants in the case, and other circumstances that are important for the correct resolution of the case” [3]. Each of the parties has the right to submit evidence for the purpose of protecting or restoring their rights and freedoms on the one hand, and on the other hand, substantiating the legality of a certain position of the subject of power. This is the process of evidentiality. “The content of the subject of evidentiality should be considered a set of circumstances that justify the claims made on the subject of a public legal dispute by the plaintiff, a third party with independent claims; substantiate the defendant’s response to the statement of claim against the circumstances and legal grounds of the claim cited by the plaintiff; substantiate the plaintiff’s response against the explanations, considerations and arguments given by the defendant in the response to the statement of claim; justify the defendant’s objection to the demands set forth by the plaintiff in the reaction to the response; have a different meaning for the consideration of the case and are subject to establishment when the court decision is adopted” [4, p. 74]. According to V. Hordieiev and N. Huralenko, “evidentiality in administrative proceedings is the order of collection and submission for court analysis of information about certain events, actions or state, regulated by the norms of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and conditioned by the principles of equality, competition, dispositiveness, official clarification of all the circumstances of the case, the presumption of guilt of the subject of power” [5, p. 116].

According to the Code of Administrative Procedure of Ukraine (hereinafter – the Code), each party must prove the circumstances on which its claims and objections are based. For example, in administrative cases about the illegality of decisions, actions or inaction of a subject of authority, the duty to prove the legality of one’s decision, action or inaction rests with the defendant. The subject of authority must submit to the court all documents and materials in his possession that can be used as evidence in the case. According to the Code, the grounds for exemption from evidentiality are recognized as follows: the circumstances admitted by the parties to the case are not subject to evidentiality, if the court has no reasonable doubt as to the authenticity of these circumstances or the voluntariness of their recognition. Circumstances recognized by the parties to the case are indicated in statements on the merits of the case, explanations of the parties to the case, their representatives; refusal to recognize the circumstances shall be accepted by the court if the refusing party proves that it recognized these circumstances as a result of a mistake of significant importance, deception, violence, threat, grave circumstance or a circumstance recognized as a result of malicious agreement of its representative with another party. The court issues a decision on acceptance of the party’s refusal to acknowledge the circumstances. If the court accepts a party’s refusal to acknowledge the circumstances, they are proved in the general order; circumstances recognized by the court as common knowledge do not require evidentiality; circumstances established by a court decision in an economic, civil or administrative case that has entered into legal force shall not be proved during the consideration of another case involving the same persons or the person in respect of whom these circumstances were established, unless otherwise established by law; circumstances established in relation to a certain person by a court decision in an economic, civil or administrative case that has entered into legal force may be refuted in a general manner by a person who did not participate in the case in which such circumstances were established; a court verdict in a criminal proceeding, a decision

to close a criminal proceeding and release a person from criminal liability, or a court decision in a case of an administrative offense, which have entered into force, are binding for an administrative court considering a case on the legal consequences of a person's actions or inaction, in relation to which a verdict, decision or court order was passed, only in the question of whether these actions (inaction) took place and whether they were committed by this person; the legal assessment given by the court to a certain fact during the consideration of another case is not binding for the court. Circumstances established by a decision of an arbitration court or international commercial arbitration are subject to evidentiality in the general procedure when the case is considered by the court.

The Code [3] defines the requirements that the evidence must meet in order for the court to accept it for consideration and take it into account when making a decision. These include: 1. The availability of evidence. Evidence that contains information about the subject of evidentiality is relevant. The subject of evidentiality is the circumstances that confirm the stated claims or objections or have other significance for the consideration of the case and are subject to establishment when a court decision is passed. The parties have the right to substantiate the adequacy of specific evidence to support their claims or objections. The court does not consider evidence that does not relate to the subject of evidentiality. 2. Admissibility of evidence. The court does not take into account evidence obtained in violation of the procedure established by law. The circumstances of the case, which by law must be confirmed by certain means of evidentiality, cannot be confirmed by other means of proof. 3. Reliability of evidence. Evidence is reliable, on the basis of which it is possible to establish the actual circumstances of the case. 4. Sufficiency of evidence. Evidence is sufficient, which in its totality makes it possible to reach a conclusion about the presence or absence of the circumstances of the case, which are included in the subject of evidentiality. The court decides the question of the sufficiency of the evidence to establish the circumstances relevant to the case in accordance with its internal conviction. Article 79 of the Code defines the specifics of presenting evidence. Thus, the participants in the case submit evidence in the case directly to the court. The plaintiff, persons who are legally entitled to go to court on behalf of other persons, must submit evidence together with the statement of claim. The defendant, a third party who does not make independent claims regarding the subject of the dispute, must submit evidence to the court together with the third party's response or written explanations.

If the evidence cannot be submitted within the period established by law for objective reasons, the party to the case must notify the court in writing and note: the evidence that cannot be submitted; the reasons for which the evidence cannot be submitted within the specified period. The participant in the case must also provide evidence that confirms that he has taken all actions dependent on him, aimed at obtaining the relevant evidence.

If the reasons for the failure of the party to the case to submit evidence within the period established by law are recognized as valid, the court may establish an additional period for the submission of the specified evidence. If the court accepts a party's refusal to acknowledge the circumstances, the court may set a deadline for submitting evidence regarding such circumstances. If the circumstances subject to evidentiality have changed with a change in the subject matter or grounds of the claim or the filing of a counterclaim, the court, depending on such circumstances, sets the deadline for submitting additional evidence.

Evidence not submitted within the period established by law or by the court shall not be accepted for consideration by the court, except in the case when the person submitting it justified the impossibility of submitting it within the specified period for reasons that did not depend on him. Copies of evidence (except material evidence) submitted to the court shall be sent in advance or provided by the person who submits them to other participants in the case. The court does not take into account relevant evidence in the absence of confirmation of sending (providing) its copies to other parties to the case, unless such evidence is available to the relevant party to the case or the amount of evidence is excessive, or it is submitted to the court in electronic form, or is publicly available. Evidence that is not attached to the statement of claim or

to the response to it shall be submitted through the court office using the Unified Court Information and Telecommunication System or at a court hearing with a request to add it to the case file.

When making decisions, the court evaluates the evidence provided by the parties and makes a decision based on this. These decisions act as certain signs. A sign is a specific material carrier of information that has meaning (filling) and performs a certain social function. "A legal sign is a material object that is sensuously perceived and acts as a representative of another object, property or relationship and is used to receive, store, process and transmit legal information, and a legal sign construction is an integral combination of legal signs that has independent legal significance" [7, p. 5, 6]. A feature of signs is that legal signs differ within different legal traditions, that is, they are characteristic features of national legal systems and are perceived differently in different legal systems.

For example, O. I. Hvozdk singles out the criteria that can be used to evaluate logical evidentiality. "Evaluation of the logical evidentiality of judicial and procedural argumentation can be carried out according to the following methodological criteria:

1) if, on the basis of the available evidence base, it is impossible to obtain mutually exclusive logical consequences from the assumption of the truth of the intended conclusion of the court, and such consequences are possible from the assumption of its falsity, then the evidence base is sufficient to justify such a conclusion;

2) if the assumption of the truth of such a conclusion implies contradictory consequences based on the available evidence base, and the assumption of its falsity is not reduced to mutually exclusive consequences, then this conclusion, on the contrary, can be considered false and reasonably rejected as refuted. That is, it is possible to talk about the sufficiency of the evidence base for certain well-founded decisions regarding a potential judicial conclusion, if one and only one of the mutually exclusive assumptions about this conclusion (its truth or its falsity) leads the course of reasoning to a contradiction (is reduced to absurdity);

3) if neither the assumption about the truth of the intended verdict nor the assumption about its falsity is reduced to absurdity, then this is a logical indicator of the insufficiency of the available evidence base for solving the question of the validity of accepting or rejecting such a verdict on its basis;

4) when both the hypothetical statement and the hypothetical objection of the analyzed draft of the court decision involve obtaining mutually exclusive deductive conclusions on the basis of the available evidence base, then this proves the presence of logically incompatible data in its context, which makes it possible to reject such an evidence base as a potential basis for procedural argumentation" [8, p. 87].

Using the criteria identified by O. I. Hvozdk, it is possible to monitor whether the judge's conclusions in a specific case are logically correct or not. After all, if each of the criteria is a sign that belongs to a specific process or phenomenon of legal reality, then the sign becomes socially significant and begins to perform social functions. "The natural affiliation of signs and systems to processes, phenomena and situations is, in fact, socially significant, because it concerns social relations, and is also covered by the social content of the legal system, as a kind of symbolic system" [9, p. 95]. It follows from this that the sign acts as a kind of element to attract the attention of all participants in the legal process; with the help of signs, you can build a system of interaction with legal reality (court decisions are verbally expressed signs (attracting attention), which oblige legal subjects to certain behavior).

Actually, taking into account the above-mentioned aspects of proof and requirements for evidentiality, we can talk about cognitive dissonance, that is, the emergence of a certain discomfort due to the inconsistency between the behavior of the participants in the process, where everyone considers his position to be correct both from the point of view of morality and the law [10, 11, p. 132–143]. Evidence and proof in the administrative process have an impact on the legal order, just as the legal order affects the presentation of evidence. These interactions contribute to strengthening of law and order in the state; reduce the level of offenses in the field of public administration; through the identification of problematic issues accompanying the administrative process, prompt the legislator to improve the legislation in this

area; increase the level of legal knowledge, legal culture and legal awareness of process participants; help to identify and eliminate inefficient mechanisms in the activities of public administration [12, p. 37, 38].

Conclusions. Evidentiality of court decisions is manifested in four aspects: 1) a court decision generally acts as a sign or a system of signs. Since a sign is a material carrier of information, accumulated in a certain verbal image, specific to a certain legal culture, a court decision is also a sign. Such a sign first arises as a mental reaction to information received and processed with the help of logical methods; then it is expressed verbally in the form of a court decision (pronounced orally and recorded); after that it forces the participants in the legal process to certain actions, that is, a certain active interpretation of the verbal sign. Actually, the triad – thought, word, action, act as the means by which the social function of the legal sign is implemented (taking into account the subject and object of our research, the court decision) and influence on all participants in the legal process is realized;

2) a sign or a system of signs clearly indicates a certain aspect of legal reality (proves or disproves the presence of an offense in the actions of one of the parties). The subject of the trial is one or another aspect of legal reality, and the court decision aims, based on the analysis of the provided evidence, to confirm or deny the fact of the commission of an offense, to restore the violated rights or legitimate interests of the participants in the court process. That is, to explain whether the signs, which serve as expressions of processes and phenomena of legal reality, were misinterpreted, or whether their interpretation corresponded to the norms adopted in a certain legal system;

3) influence on a person who makes a court decision as a sign or a system of signs (lawfulness of his behavior). The sign first of all serves as an element of drawing attention to one or another phenomenon of legal reality. It is the same with lawful behavior. If a person believes that his legal rights and interests have been violated, he can apply to the court for their restoration. Only the court can determine the legality or illegality of the behavior of the parties in the case under consideration. The adopted court decision, as a sign, forces the parties to the process to pay attention to the legality of their actions, that is, to act within the limits established by law;

4) the content that each of the parties to the court process puts into the announced decision (influence on legal awareness). People often interpret the same signs in different ways. It depends on many factors, the main ones of which are probably the value system, positive or negative life experience, readiness to learn new things in connection with the development of society and the state. Legal awareness is formed on the basis of a person's perceived need to act in accordance with the norms and rules established by law. The court decision is binding, therefore it imposes certain obligations on the participants in the court process, that is, how a sign influences a person, forcing him to take certain actions. How a person will perceive it and whether it will have a certain influence on his further behavior depends solely on the person himself, his worldview and the adopted conscious value system.

REFERENCES

1. Podorozhna T., Ovcharenko O. (2019). *Natsionalna bezpeka ta konstytutsiyni pravoporiadok yak chynnyky zabezpechennia prav liudyny*. [National security and constitutional law and order as factors of ensuring human rights]. *Prava liudyny i natsionalna bezpeka: zbirn. materialiv Mizhnar. nauk. prakt. konf.* (m. Kyiv, 27 chervnia 2019 r.). Kyiv : VAITE. P. 232–240 [in Ukrainian].
2. Bandurka O. M. (2019). *Administratyvnyi protses Ukrainy*. [Administrative process of Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv : KhNUVS, Maidan [in Ukrainian].
3. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy*. [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
4. Dzhafarova M. V. (2020). *Okremi pytannia dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi v Ukraini.* [Separate issues of evidentiality in administrative proceedings in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. No. 5. P. 69–75. URL : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.10> [in Ukrainian].

5. Hordieiev V. V., Huralenko N. A. (2021). *Osnovni osoblyvosti administratyvnoho sudochynstva*. [Main features of administrative proceedings]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*. No. 4 (74). P. 112–117. URL : <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.17> [in Ukrainian].
6. Blikhar M. M. (2022). *Vplyv pravoporiadku na podannia dokaziv: kohnityvnyi dysonans ta administratyvno-pravova kharakterystyka*. [The influence of law and order on the presentation of evidence: cognitive dissonance and administrative-legal characteristics]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. No. 73. T. 2. P. 206–210. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.61> [in Ukrainian].
7. Pavlyshyn O. V. (2019). *Semiotyka prava yak metodolohichna paradyhma novitnoho filofsko-pravovoho dyskursu*. [Semiotics of law as a methodological paradigm of the latest philosophical and legal discourse] : Doctor's thesis. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/12957> [in Ukrainian].
8. Hvozdik O. I. (2019). *Sudovo-protsesualne dokazuvannia v lohichnomu vymiri*. [Judicial and procedural evidence in a logical dimension]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. No. 1 (17). P. 83–89. URL : <https://doi.org/10.33270/01191702.83> [in Ukrainian].
9. Melnyk Ya. Ya. (2020). *Kontsepsiia semiotyky u sotsialnomu pravi: problemy doktrynalnoi polityky*. [The concept of semiotics in social law: problems of doctrinal policy]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. No. 1 (39). P. 91–97. URL : <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-91-97>.
10. Alshawabkeh Faisal, Almajali Mohmmad Husien. (2021). The influence of the jurisprudence administrative on the Cancellation Case; “Analytical study”. *Heliyon*. Vol. 7. Issye. 3. URL : <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06471>.
11. Frumarová K. (2020). Evidence in administrative proceedings - proof by audio-visual record, proof by the content of the website and other means of proof lacking an explicit regulation in the Code of Administrative Procedure. *Institutiones Administrationis Journal of Administrative Sciences*. Vol. 2. Issye. 1. P. 132–143. URL : <https://doi.org/10.54201/iajas.v2i1.31>.
12. Бліхар М. М. (2022). *Семіотична перспектива доказовості судових рішень: адміністративно-правова характеристика*. [Semiotic perspective of evidentiality of court decisions: administrative and legal characteristics]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. No. 74. T. 2. P. 34–38. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.38> [in Ukrainian].

Дата надходження: 15.02.2023 р.

Марія Бліхар

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

mariia.m.blikhar@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2974-0419>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВИХ РІШЕНЬ

Доведено актуальність дослідження адміністративно-правової характеристики судових рішень, з огляду на сучасне значення розв'язку цієї наукової проблеми, що обумовлюється вираженням правової реальності в межах здійснення правосуддя. Це дасть можливість не лише обґрунтувати розуміння феномену правосуддя як способу реалізації судової влади з боку адміністративного права, а й визначити ті напрями, які потребують удосконалення. У цьому контексті одним із таких напрямів є судові рішення, адже сучасне трактування права, як системи, що регулює відносини в підсистемах “людина – людина”, “людина – суспільство” та “людина – держава”, акумулює в собі антропологічний і гуманістичний виміри. Відтак, суд, як інститут, що спрямований на вирішення суперечок, які виникають у цих підсистемах, покликаний виносити передовсім законодавчо обґрунтовані рішення. Під час аналізу задекларованих питань з'ясовано, що на основі осмислення адміністративно-правових засад судових рішень актуалізується можливість дослідження ще досі невирішених правових проблем судочинства, зокрема й законності таких рішень, як концепту правової реальності, підвищення рівня правосвідомості, формування правослуддя поведінки. Це дає змогу стверджувати, що чим вищий рівень правопорядку в державі, тим нижчим є рівень правопорушень. Тому в статті акцентовано на важливості визнан-

ня того, що кожен з учасників судового процесу (позивач і відповідач) мають право подати дані, на підставі яких суд може зробити висновки про наявність чи відсутність у діях (бездіяльності) сторін ознак правопорушення та змусити учасників судового процесу до вчинення певних дій. За таких умов підтверджується теза, що кількість правопорушень нижча у тих країнах, де рівень правопорядку стабільно високий, а, відтак, і кількість звернень до суду для відновлення порушених прав і свобод значно нижчий, ніж у тих країнах, де рівень правопорядку нижчий. Отже, стаття дає можливість констатувати, що в таких державах значний відсоток населення усвідомлено будує свою поведінку відповідно до вимог закону, а відносини у підсистемі “людина – держава” ґрунтуються на принципах законності, взаємної поваги, визнанні людини найбільшою цінністю держави тощо. Також обґрунтований і правопорядок, що безпосередньо впливає на подання доказів в адміністративному судочинстві, оскільки: щоразу збільшується кількість людей, які усвідомлено керуються у своїй поведінці вимогами закону, а, відповідно, ці люди не допускають у своїй професійній діяльності порушень закону або порушень щодо себе з боку публічної адміністрації; постійний розвиток законодавства, реформування вітчизняної правової системи сприяє виникненню необхідності у людини до поглиблення її правових знань.

Ключові слова: адміністративне судочинство, громадянське суспільство, правова держава, правопорядок, доказ, судові рішення, судовий процес, адміністративне право.

УДК 34.096

Iryna Krykavska

Lviv Polytechnic National University,

PhD.,

Senior Lecturer of the Department
of administrative and informational law of

Institute of Jurisprudence,

Psychology and Innovative Education,

iryna.v.krykavska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6108-2447>

REGULATORY AND INSTITUTIONAL SUPPORT OF DIGITALIZATION AND CYBERSECURITY OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN THE EU

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.148>

© Крикавська І., 2023

Today, the internet is a tool used in many activities, especially in the public administration system which increases the amount of time EU states are exposed to cyberspace and its risks.

The article examines the regulatory and institutional support of digitalization and cybersecurity of the public administration system in the EU.

The semantic content of the terms “digitalization”, “cyber security” and “e-Government” was studied.

The article focuses on the areas of digitalization and cybersecurity in government of EU.

Analyzed indicators of Digital Economy and Society Index, normative basis of work of The European Union Agency for Cybersecurity

The article examines three main signs of digitization.

Key words: digitalization, cybersecurity, e-government.

Formulation of the problem. The process of digitalization in the sphere of public administration has two sides that are equally important for achieving efficiency. On the one hand, digitalization offers many advantages, including: simplification of document flow, data transparency, and the possibility of quick access, but on the other hand, it is necessary to take care of cyber security, in particular: storage and use of confidential information and personal data. These are the tasks that the EU member states set before themselves, adopting the regulatory and legal framework of digitization and creating organizations whose main goal is cyber security. The relevance of the chosen topic is due to the European and Euro-Atlantic course enshrined in the Constitution of Ukraine, which is connected with Ukraine’s desire to become a full member of the European Union and the need to adapt its legislation to EU laws.

Analysis of research and publications. The topic of regulatory and institutional support of digitalization and cyber security of the public administration system in the EU comprehensively presented

in the scientific works of Razumey G. Yu., Razumey M. M., Voronkova V. G., Nikitenko V. O., Oleksenko R. I., Kivlyuk O. P. and others. However, the study of this phenomenon remains relevant due to the dynamic digitalization process and modern cyber security challenges.

The purpose of the article. Investigate regulatory acts and institutions of digitalization process and cyber security of the public administration system in the EU.

Main material presentation. The spread of digital technologies has changed both economic processes and the structure of society's life itself, in particular, the nature of work has changed, and the role of intellectual and creative activity has increased. The global pandemic has demonstrated digital opportunities for changing the nature of employment. Remote work with the use of information technologies has become an important tool for the transformation of the forms of application of human capital [1].

With the increase of technological capacities and volumes of information in the EU, it became clear that the collected data and automation systems by themselves do not yet give a positive effect, on the contrary, they require resources for maintenance. Therefore, in the EU, attention began to be paid to the development of effective processes for the use of all technological possibilities in order to develop e-government.

The main cybercrime problems in the EU include the theft of personal data, computer hacking, exploiting software vulnerabilities, using the network to transmit illegal material such as pornography, drug trafficking and criminal activities. There are also problems associated with conducting remote attacks, such as remote control of systems, violation of intellectual property rights.

First of all, it is necessary to understand and investigate the semantic content of the terms "digitalization" and "cybersecurity".

Oxford learner dictionaries gives the following definition of the word "digitization" – the process of changing data into a digital form that can be easily read and processed by a computer [2].

We agree with the opinion of Razumey G. Yu., Razumey M. M., that digitization is a multifaceted process of society's transition to digital technologies, which affects all spheres of social life, including education, medicine, and the economy. The main direction is the digital transformation of the state administration itself, since its digitization is an impetus for improvement, including the digitization of various public sectors. Digitization of public administration is defined as a process of fundamental change of mechanisms of public administration in general and the activities of state bodies in particular. Such changes are based on the implementation of digital technologies in various types of activities and lead to the progressive development of digital transformations in states [3].

Cambridge Dictionary gives the following definition of the words "cybersecurity" – things that are done to protect a person, organization, or country and their computer information against crime or attacks carried out using the internet [4].

Cybersecurity can essentially be characterized as safety efforts being applied to PCs to give an ideal degree of assurance. The issue of security can be characterized by utilizing the abbreviation CIA for Confidentiality, Integrity, and Availability [5].

Today, there are three main signs of digitization: 1) all types of content are moving from analog, physical, and static to digital, becoming mobile and personal. At the same time, each person gets the opportunity to control his personal content, send information requests, form an individual trajectory of information activity; 2) there is a transition to simple communication technologies: technology becomes only a means, a communication tool, and the main characteristic of the means and technology is manageability; 3) heterogeneity of communication: vertical, hierarchical communication is losing relevance, there is a transition to a network structure of communication [6].

The concept of e-government has evolved due to rapid changes in the field of information technology. The European Commission in a communication dated September 26, 2003 (entitled "The role

of e-Government for the future of Europe”) defined e-Government as: “the use of information and communication technologies in public administrations combined with organizational changes and new skills to improve public services and democratic processes and strengthening support for public policy”. In another communication, No. 179/2016 of April 19, 2016, the European Commission established the main principles on which e-government actions should be based for the period 2016/2020. The action plan was defined as follows: by 2020, public administrations and public institutions in the European Union must be open, efficient and inclusive, providing seamless, personalized, convenient, end-to-end digital government services for all citizens and businesses in the EU. Innovative approaches are used to develop and provide better services in accordance with the needs of citizens and businesses [7].

Diego Acosta Arcarazo and Cian C Murphy point out that the entry into force of the Treaty of Lisbon gave the EU new powers in the field of international security law, while the Stockholm Program is the latest framework for EU action in the field of justice and home affairs, in particular on cooperation between national systems criminal justice. The combination of the new Treaty and the Program made security and justice key areas of legislative development in the EU. This is also noted by Raphael Bossong, who notes that an important element of security cooperation between the countries of the European Union (EU) is the intensive exchange of information between security agencies, and the existing approaches to intelligence support of the EU’s security policy should be deepened and better controlled [8].

EU cybersecurity regulations include several data protection directives, such as the General Data Protection Directive (GDPR), the Network and Information Systems Directive (NISD). These directives are intended to protect personal data from unauthorized access, use, alteration or destruction. They also require organizations to protect data against loss, damage or tampering.

23.04.2022 – The European Parliament and EU Member States have reached a political agreement on the Digital Services Act (DSA), a proposal put forward by the Commission in December 2020. The DSA sets out an unprecedented new standard for accountability of online platforms, better protecting internet users and their fundamental rights. Once the new rules are formally adopted, the DSA will be directly applicable across the EU entering into force after 15 months or from 01.01.2024, whichever comes later [9].

The Committee of Ministers of the Council of Europe issued Recommendation CM/Rec (2020) 1 of the Committee of Ministers to member states on the impact of algorithmic systems on human rights. This document provides guidelines and an algorithm of necessary actions for effective protection of human rights and personal data. Along with all other necessary actions of the authorities, legislative regulation is provided. The state must ensure compliance and enforcement of the laws, including by requiring that the relevant subjects of the use and processing of personal data submit adequate documentation to verify compliance with the law. If public and private sector actors fail to fulfill their legal obligations, they must be held accountable.

The European Commission has been monitoring Member States’ digital progress through the Digital Economy and Society Index (DESI) reports since 2014. Each year, DESI includes country profiles which support Member States in identifying areas requiring priority action as well as thematic chapters offering a European – level analysis across key digital areas, essential for underpinning policy decisions. The DESI 2022 reports are based mainly on 2021 data and tracks the progress made in EU Member States in digital. During the COVID-19 pandemic, Member States have been advancing in their digitalization efforts but still struggle to close the gaps in digital skills, the digital transformation of SMEs, and the roll-out of advanced 5G networks [10].

The following indicators are taken into account to evaluate DESI:

1) e-government users: the percentage of users who use the Internet to fill out and send forms to state administration bodies pre-filled forms: the percentage of forms received by the state administration via the Internet;

2) level of completeness of online services;

3) public digital services for companies;

4) open data: index of transparency of the public administration, taking into account access to the information it possesses (to the extent that access can be guaranteed);

5) digital medical services: percentage of people who used medical services and online help;

6) exchange of medical data: measuring the use of electronic networks for data exchange between medical workers and experts in the field of health care;

7) digital recipes: the percentage of use of electronic networks for the transmission of prescriptions to pharmacists [11].

The European Union has created an organization to protect against cybercrimes – the European Cyber Security Agency (ENISA). This organization works to improve the level of cyber security in the EU, ensuring the correct use of technology and protection against cybercrimes.

European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) is dedicated to achieving a high common level of cybersecurity across Europe. The Agency works with organizations and businesses to strengthen trust in the digital economy, boost the resilience of the EU's infrastructure, and, ultimately, keep EU citizens digitally safe. It does this by sharing knowledge, developing staff and structures, and raising awareness. The EU Cybersecurity Act has strengthened the agency's work [12].

Cybersecurity legislation has extensively expanded and matured as it is intended to further develop cybersecurity across the EU. ENISA has been working to that end together with Member States to identify best EU practices in line with the provisions of the NIS1 Directive and share them among its stakeholders. The Agency is dedicated to supporting Member States with the implementation of the revised rules under NIS2, as well as a new range of rules, including those of the Digital Operational Resilience Act (DORA) and of the future Electricity Network Code for Cybersecurity, as well as the ones which will be introduced with the Cyber Resilience Act (CRA) [13].

The European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) organized its first ever cybersecurity policy conference together with the European Commission to discuss the evolution of the EU cybersecurity policy framework. With the Cybersecurity Act establishing a permanent mandate and giving an extended role to the European Union Agency for Cybersecurity (ENISA), we entered a new era for cybersecurity policy. Since then a number of new EU legislative initiatives have emerged together with the revised Network and Information Security Directive (known as NIS2) which just entered into force on 16 January 2023. EU legal instruments have become the commonly agreed tools for building trust around digital products and services within the Digital Single Market [13].

Conclusions. Cyber security is one of the main issues of concern. And the faster humanity develops information technologies, the greater is the need to protect information and telecommunication systems.

Achieving the security of accounting systems of state structures, which makes it impossible to lose information, its unauthorized distribution and protection in the interests of the owners of such information, is possible only if a system-scientific approach is applied to the formation of cyber protection strategies and tactics in the digitalized governance of the EU.

The public administration of EU countries takes significant measures to protect against cyber threats. For example, the European Union has adopted the Information Security Directive (NISD), which requires public authorities to take measures to protect information from cyber threats. Government bodies must take measures to protect against remote attacks, copyright infringement and hacking of banking systems.

ENISA contributes to EU cyber policy, enhances the trustworthiness of ICT products, services and processes with cybersecurity certification schemes, cooperates with Member States and EU bodies, and helps Europe prepare for the cyber challenges of tomorrow.

REFERENCES

1. Posnova, T. V. Transformation of human capital in the conditions of the digital economy. Economic Herald. Series: finance, accounting, taxation. 2019. Issue 3. URL : <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs1/article/download/115/117/> (Accessed: 15.02.2023) [in Ukrainian].

2. Oxford learner dictionaries. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitization#:~:text=%2F%CB%8Cd%C9%AA%CA%92%C9%AA%t%C9%99%99%CB%88ze%C9%AA%CA%83n%2F,and%20processed%20by%20a%20computer> (Accessed: 15.02.2023) [in English].

3. Razumey, G. Yu., Razumey, M. M. Digitization of public administration as a component of digital transformation of Ukraine. Public administration and customs administration. 2020. No. 2 (25). P. 141 [in Ukrainian].
4. Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cybersecurity> (Accessed: 15.02.2023) [in English].
5. Bosubabu Sambana, Satish Dekka. Impact of Cyber Security in e-Governance and e-Commerce. URL : https://www.researchgate.net/publication/351993594_Impact_of_Cyber_Security_in_e-Governance_and_e-Commerce computer (Accessed: 15.02.2023) [in English].
6. Nataliia Vovk, Oleksandr, Markovets. PUBLIC GOVERNANCE DIGITALIZATION: EU EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/246/6931/14437-1?inline=1> (Accessed: 10.02.2023) [in Ukrainian].
7. Voronkova, V. G., Nikitenko, V. O. Philosophy of digital man and digital society: theory and practice: monograph. Lviv; Toruń : Liha-Press, 2022. 460 p. [in Ukrainian].
8. Sviatoslav Kavyn. Regulatory mechanisms for guaranteeing cybersecurity in the Baltic
9. States. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/56> (Accessed: 11.02.2023) [in [in Ukrainian].
10. European Commission. Political agreement reached on Digital Services Act. URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en#introduction (Accessed: 11.02.2023) [in English].
11. International Digital Economy and Society Index 2020. URL : <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-economy-and-society-index-desi> [in English].
12. Nikitenko, V. O., Oleksenko, R. I., Kivlyuk, O. P. Formation and development of education in a digitalized society. Humanities Studies: Collection of Scientific Papers / ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2022. No. 10 (87). P. 53–63 [in Ukrainian].
13. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). URL : https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/enisa_en (Accessed: 17.02.2023) [in English].
14. Supporting Policy Developments to Achieve a High Common Level of Cybersecurity. URL : <https://www.enisa.europa.eu/news/supporting-policy-developments-to-achieve-a-high-common-level-of-cybersecurity> (Accessed: 17.02.2023) [in English].

Дата надходження: 19.02.2023

Ірина Крикавська

Національний університет "Львівська політехніка",

старший викладач кафедри

адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

iryna.v.krykavska@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6108-2447>

НОРМАТИВНО-ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ЄС

Зауважено, що на сучасному етапі Інтернет є інструментом, який використовується в багатьох видах діяльності, особливо в системі державного управління, що збільшує можливість посягань у кіберпросторі та зростання ризиків, що з цим пов'язані.

Розглянено нормативно-правове та інституційне забезпечення цифровізації та кібербезпеки системи державного управління в ЄС.

Досліджено семантичне наповнення термінів "діджиталізація", "кібербезпека" та "е-урядування".

Присвячено увагу сферам цифровізації та кібербезпеки в урядуванні ЄС. Проаналізовано показники Індексу цифрової економіки та суспільства, нормативну основу роботи Агентства Європейського Союзу з кібербезпеки.

Ключові слова: цифровізація, кібербезпека, електронне урядування.

УДК 347.963

Nataliia Lesko

National University “Lviv polytechnic”,

Doctor of Law, Professor,

professor of the Department of Administrative and Informational Law

Institute of law, psychology and innovative education,

nataliya.v.lesko@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1790-8432>

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF RELIABILITY OF INFORMATION IN THE FIELD OF PROVIDING ACCESS TO INFORMATION

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.153>

© *Лесько Н.*, 2023

The article deals with the theoretical and practical basis of implementation of the principle of reliability of information in the field of ensuring access to information. To conduct the research, the author used general scientific and specialized methods of cognition, namely comparative and legal, formal and juridical, method of legal modeling, method of system analysis and others. The goal of the research is to develop theoretical fundamentals which specify peculiarities of implementing the principle of reliability of information. It is marked that the problems of reliability of information have recently attracted scientists' great attention and become the object of information and legal scientific researches devoted to ensuring reliability within the framework of certain legal relationship. The work analyzes doctrinal ideas about reliability as a general property of information, factors influencing appearance of false information. The researcher makes review of the scientific literature and opinions concerning the category of “reliable information” in jurisprudence. Reliable information is considered as accurate, complete data representing objective reality, admitted by subjects of the developing relationship. To assure such conditions, different legal and other tools can be used, including publication, official introduction into specialized registers, as well as other information and legal systems, into the state (public) information systems, appeal to the presumption of reliability of information, etc. The information and legal principle of reliability should be viewed as an independent aspect which consists in the necessity of providing, obtaining, keeping, producing and distributing information that is true regardless of the principle of timeliness of information. The author proves the system character of the legal support for reliability of information, identifies a system of legal support for reliability of information, defines its features, functions, peculiarities and tendencies of development in the process of providing access to information in the age of developing information society, digital transformation and transition to the knowledge society.

Key words: information law, false information, rule of law, public authorities, digital profile.

Formulation of the problem. Establishment of the information society and transition to the knowledge society is closely related with the increased importance of reliability of information.

Dissemination of false information and the necessity to re-check the information that circulates in mass media determine the problems of reliability of information at a principally new level to provide legal support for the information security. It is identified as a primary task of the state policy that is focused on creation of a safe environment for information circulation. In the legal system, the requirement to reliability of the data used in some official information processes is being currently reconsidered. Reliability of information in a society has become one of the criteria characterizing establishment of a new type of society.

Analysis of research of the problem. Some aspects of the mentioned problem are studied in the works of O. V. Aristova, O. A. Baranov, K. I. Bieliakov, V. M. Bryzhko, R. A. Kaliuzhnyi, O. V. Kopan, V. K. Konakh, B. A. Kormych, O. V. Korzh, O. V. Kokhanovska, O. V. Marushchak, V. H. Pylypchuk, N. A. Savinova, M. Ya. Shvets and others. Nowadays, the organizational and legal changes are taking place in the work of public authorities forcing the necessity to continue scientific studies in that field with consideration of new conditions. The fact proves relevance of the research of the current problems of ensuring reliability of information.

The goal of the article is to study implementation of the principle of reliability of information in the field of providing access to information.

Presenting main material. Reliability of information is an important condition to ensure the right to access to information. Reliability of information about public authorities and local governments, as well as timeliness of the data are the basic principles of providing access to the information about the work of public authorities and local governments [1, p. 40].

V. Kuzmin notes that reliability is characteristic that values quality of information, its completeness and accuracy. It is influenced not only by accuracy of the data, but also adequacy of the ways of its obtaining [2].

According to V. Kucheriavenko, no adequate study of the category of “false information” has been conducted in the legal doctrine yet. Scientists, who are engaged in studying the information law and peculiarities of protecting non-property rights in relation to dissemination of false information, avoid substantial studying of that legal phenomenon and only refer to the definition developed in jurisprudence or the few definitions available in literature [3, p. 31].

The degree of reliability of information in reference to the real conditions of the information object or process influences correctness of the decisions made by a person or a system. Among the basic properties of information, scientists distinguish information quality, sufficiency (completeness) of information, relevance of information, adequacy of information, stability of information, timeliness and accuracy of information [4, p. 53].

The principle of reliability of information is implemented in the relationship established in the field of providing access to the data about the work of public authorities and local governments. Reliability of the supplied information about the work of public authorities and local governments is one of the principal requirements in the sphere of providing access to information about activity of the public authorities and local governments (Law of Ukraine “On the Order of Reporting about the Work of Public Authorities and Local Governments in Ukraine by Mass Media” [5]).

Reliability of information is determined as a principle and requirement in the field of providing access to the information about activities of courts (Law of Ukraine “On the Access to Court Decisions” [6]).

The studied principle and requirements are implemented by using specific tools, particularly legal (legislative requirements to ensuring reliability of information about activities of courts, state authorities and local governments, the right to reliable information about the work of power authorities); requirements to the information on official websites of public authorities.

Implementation of the principle of reliability of information in the field of providing access to information

Analysis of the principles of normative acts regulating requirements to the official websites of public authorities reveals several approaches to implementation of the principle and requirements to reliability of information:

- direct identification of the requirements to reliability of information on the official website and its pages; determination of the officials' personal responsibility for inaccurate and false information;
- establishment of responsibility for misinformation. In some cases, the responsibility is established for submitting a request for allocation, change or delete of misinformation on the official websites. Responsibility is often established against the persons who fill certain positions, but in some cases, it is established against a structural department; complex requirements to the control for reliability of information and responsibility for violation of the mentioned requirements;
- technological, program and linguistic tools of using official websites of executive authorities. Program and technological means of the official websites, and formats of the posted information should provide opportunities for the users to identify the date and time of information allocation on the official website, date and time of the last change of the information on the official website; supply efficiency of the active official website under a certain load. According to linguistic requirements, information on the official website should be presented in the state language or foreign languages;
- compliance with the requirements to the information security, including integrity, accuracy, completeness and reliability of data in the information and communication network, but the high rates of innovative development in different fields of living do not allow the in-time updating of the basic legislative documents identifying the main goals, tasks and measures of information protection [7, p. 53];
- special requirements to the control for reliability and completeness of information supplied by citizens who pretend to fill the state positions and by the state officials, as well as compliance with the requirements to the official behavior of state officials;
- legal responsibility for dissemination of false information.

The relationship which involve collecting and providing information about citizens by public authorities create an important component for implementation of the principle of reliability in the field of providing access to information. In particular, the problems of reliability of information are actively discussed in context of the different systems of collecting and processing data about citizens in the state information systems. They are the digital profile systems, the Unified state demographic register and documents certifying citizenship of Ukraine, a person's identity or special status, the National system of biometric verification and identification of the citizens of Ukraine, foreigners and stateless people, the integrated system of electronic identification, and the specific systems of social scoring [8–10].

Reliability of the information about citizens is an important factor in the systems of central collecting, processing and supplying data about citizens in the work of the state information systems. In all those systems, it is mandatory to provide reliable information and implement the general principle of information law in terms of reliability of the information within the framework of the special principles or requirements.

The Law of Ukraine “On Public Electronic Registers” includes a regulatory norm declaring that public authorities, identified according to the legal and normative act, which regulates performance of the state information system, should provide reliable and relevant information, which is presented in the information system, an access to the mentioned information in the cases and according to the procedure approved by the laws, should protect the mentioned information from unauthorized access, destruction, modification, blocking, copying, provision, distribution and other misconduct [11].

According to the Law of Ukraine “On the Unified State Demographic Register and Documents Certifying Citizenship of Ukraine, a Person's Identity or Special Status”, organization of the State demographic register is founded on the principle of reliability, relevance and completeness of the information included in the register about population.

Implementation of the principle of reliability of information in the population register is revealed in the goal of the State demographic register formation, i.e. creation of a system of recording data about population of Ukraine to ensure reliability and relevance.

The system of recording data about population in the register is a guarantee (in terms of creation of the state system of control for reliability) and the instrument to ensure reliability of information. Operability of the population register is supported by a set of tools which provide reliable and relevant information for the state to exercise its functions.

Conclusions. Reliability of information should be considered as conditions of its correspondence with the objective reality that is admitted by the subjects, and can be publically recognized by authorized subjects. To guarantee such conditions, different legal and other tools can be used, including publication, official inclusion and keeping in special registers and in other information and legal recording systems, in the state (public) information systems, appeal to the presumption of reliability of information, etc. Reliability of information is mainly assured by the approved criteria which are established by the state and owners of information, including data contained in the normative acts, in court decisions, in local legal acts, acts of self-regulation and in the acts of technical regulation. The information and legal principle of reliability should be viewed as an independent aspect which consists in the necessity of providing, obtaining, keeping, producing and distributing information that is true regardless of the principle of timeliness of information.

REFERENCES

1. Kovaliv M., Yaremko V., Kuzo L. (2019). *Peculiarities of the local authorities activity in Ukraine*. *Social & Legal Studios*. No. 2 (4). P. 3–10.
2. Kuzmin V. (2023). *Dostovirnist informatsiyi: vyznachennya, perevirka i kontrol. Dzherela informatsiyi. BizReview*. [Credibility of information: definition, verification and control. Sources. BizReview]. URL : <https://bizreview.com.ua/dostovirnist-informatsiyi-vyznachennya-perevirka-i-kontrol-dzherela-informatsiyi/> [in Ukrainian].
3. Kucheryavenko V. (2019). *Yurydychnyy zmist katehoriyi “nedostovirna informatsiya”*. [Legal content of the category “unreliable information”]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*. No. 6. P. 29–32 [in Ukrainian].
4. Brzhevska Z. M., Dovzhenko N. M., Haydur H. I., Anosov A. O. (2019). *Kryteriyi Monitorynhu dostovirnosti informatsiyi v informatsynomu prostori*. [Criteria for Monitoring the Credibility of Information in the Information Space]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cyber security: education, science, technology*. No. 1 (5). P. 51–60 [in Ukrainian].
5. *Pro porядok vysvitlennya diyalnosti orhaniv derzhavnoyi vlady ta orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini zasobamy masovoyi informatsiyi* : Zakon Ukrayiny No. 539/97-VR vid 03.09.1997 r. [On the procedure for covering the activities of state authorities and local self-government bodies in Ukraine by means of mass information : Law of Ukraine No. 539/97-BP dated September 3. 1997]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/539/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
6. *Pro dostup do sudovykh rishen* : Zakon Ukrayiny No. 3262-IV vid 22.12.2005 r. [On access to court decisions: Law of Ukraine No. 3262-IV dated December 22. 2005]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3262-15> [in Ukrainian].
7. Malashko O. YE., Yesimov S. S. (2020). *Zmist derzhavnoyi diyalnosti iz zabezpechennya informatsiynoi bezpeky*. [The content of state activities to ensure information security]. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal Internauka – International scientific journal Internauka*. No. 15 (95). P. 46–54 [in Ukrainian].
8. *Pro Yedynny derzhavnyy demohrafichnyy reyestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuyut hromadyanstvo Ukrayiny, posvidchuyut osobu chy yiyi spetsialnyy status* : Zakon Ukrayiny No. 5492-VI vid 20.11.2012 r. [On the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying a person or his special status : Law of Ukraine No. 5492-VI dated November 20. 2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5492-17/conv> [in Ukrainian].
9. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro natsionalnu systemu biometrychnoyi veryfikatsiyi ta identyfikatsiyi hromadyan Ukrayiny, inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva* : *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny* No. 1073 vid 27.12.2017 r. [On the approval of the Regulation on the national system of biometric verification and

identification of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1073 dated 27.12.2017]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro intehrovanu systemu elektronnoyi identyfikatsiyi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny* No. 546 vid 19.06.2019 r. [On the approval of the Regulation on the integrated electronic identification system : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 546 dated 06.19.2019]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. *Pro publichni elektronni reyestry: Zakon Ukrayiny* No. 1907-IKH vid 18.11.2021 r. [On public electronic registers : Law of Ukraine No. 1907-IX dated November 18, 2021]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20/conv#n124_1 [in Ukrainian].

Дата надходження: 19. 01.2023 р.

Наталія Лесько

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
nataliya.v.lesko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1790-8432>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто теоретичні та практичні засади реалізації принципу достовірності інформації у сфері забезпечення доступу до інформації. Використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: порівняльно-правовий, формально-юридичний, метод правового моделювання, метод системного аналізу та інші.

Метою дослідження є розробка теоретичних положень щодо особливості забезпечення реалізації принципу достовірності інформації. Зазначено, що проблематика достовірності інформації порівняно недавно стала предметом інформаційно-правових наукових досліджень щодо забезпечення достовірності у межах окремих правовідносин.

Проаналізовано доктринальні погляди стосовно достовірності як загальної властивості інформації, факторів, що впливають на формування недостовірної інформації. Здійснено аналіз наявних у науковій літературі, в судовій практиці поглядів щодо категорії “достовірна інформація”. Вказано, що достовірну інформацію необхідно розглядати як точні, повні відомості (повідомлення, дані), що відображають об’єктивну дійсність, визнані суб’єктами відносин, що складаються. Для забезпечення такого стану можуть використовуватися різні правові та інші засоби, зокрема оприлюднення, офіційне включення та зберігання у спеціальних реєстрах, реєстрах, а також в інших інформаційно-правових системах, у державних (публічних) інформаційних системах, використання прийому презумпції достовірності інформації та інше. Зазначено, що інформаційно-правовий принцип достовірності слід розглядати як самостійний, який полягає у необхідності забезпечення, отримання, збереження, виробництва та розповсюдження інформації, що відповідає дійсності, незалежно від принципу своєчасності надання інформації. Обґрунтовано системний тип правового забезпечення достовірності інформації, виділено систему правового забезпечення достовірності інформації, визначено її ознаки, функції, особливості та тенденції розвитку у процесі забезпечення доступу до інформації, в умовах розвитку інформаційного суспільства, цифрової трансформації та переходу до суспільства знань.

Ключові слова: інформаційне право, недостовірна інформація, принцип права, органи державної влади, цифровий профіль.

УДК 347.963

Halyna Lukianova

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Associate professor,

Associate professor of the Department of Administrative and Informational Law

Institute of Jurisprudence,

Psychology and Innovative Education

halyna.y.lukianova@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1109-9299>

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE NATURE OF THE STATE COORDINATION FUNCTION IN CORRUPTION COUNTERACTION

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.158>

© Лук'янова Г., 2023

The research paper examines and carries out a theoretical generalization of the scientific importance of various historical and legal views on the concepts and features of the administrative-legal and coordination function of the state based on the analysis of achievements in the legal doctrine of administrative law. The problematic aspects of historical-legal and administrative-legal provisions of the coordination between the entities of the corruption counteraction are analyzed in the article. It is noted that the history of the corruption emergence and attempts to combat this phenomenon is inextricably linked with the history of civilizations and the emergence of the state, thus, the history of attempts to counteract corruption at the state level is at least four and a half thousand years old. It is worth emphasizing that even before the beginning of our era, in the most developed states attempts were made to form, if not a full-fledged anti-corruption mechanism, then at least a system of punishments for corruption offenses. Over the past millennia, dozens of approaches to solving the problem of corruption have changed. However, corruption is a widespread notion in every country of the world nowadays, and the issue of effective countermeasures remains relevant. It becomes obvious that the coordination role of the state in corruption counteraction is not an exclusively theoretical category that is implemented in specific administrative and legal forms under which subjects exercise their state-authority powers. In addition, coordination should replace state influence in the areas which previously were characterized by direct management relations between subordinate entities – state administration authorities and all other managed subjects, in particular economic entities.

At the same time, taking into account historical analysis of the research, the importance of state interests occurs both in the case of fully legally equal subjects, and in relationships where such equality is conditional and exists in individual specific relationships. The coordination role of the state is a special function of the state, which is manifested, firstly, in the activity of the state apparatus, and secondly, in the regulation of social relations using the appropriate management method.

Key words: historical-legal analysis, administrative-legal nature, corruption, function, history, state, research, state mechanism, coordination, legislation, anti-corruption activity.

Formulation of the problem. Corruption has always been a complex social and legal phenomenon that still takes many different forms and manifestations. The history of the development of society and state mechanisms is closely related to the modification of corruption manifestations, ways and methods by means of which the corruption mechanism is modified in time and space. Today, the effective operation of the state mechanism is practically impossible without a detailed analysis of various historical and legal views on the concepts and features of the administrative-legal coordination role as one of the state functions, which requires certain structuring, systematization and revision. In this context, one of the main tasks is the implementation of an administrative and legal study of the outlined aspects of the research object, which will lead to the introduction of novelty into science and lead to the improvement of already existing scientific provisions regarding the institution of coordination of anti-corruption entities. Therefore, the key to the effective functioning of the state mechanism is interdependent with the systematic scientific research of the historical genesis of the administrative-legal provision of coordination of corruption counteraction entities as a separate subject of research by the administrative law, which determines the expediency and relevance of the implementation of current developments in the future. The analyzed aspects emphasize the significant role of the historical and legal analysis of the main concepts in the study of the state, its role and functions. In order to identify the formation of the origin and development of corruption in the ancient world, its specifics and methods of corruption counteraction in the ancient civilizations should be examined as well.

Analysis of the problem research. The problems of defining the historical and legal analysis of the administrative nature of the state function in corruption counteraction were investigated in the works of such scientists as: K. Barnik, J. Brayemer, Lzh. Ludwig, A. Mykhnenko, O. Rusnak, A. Mudrov, A. Samoylovych, S. Omelchenko, M. Bartoshek, M. Melnyk, V. Harashchuk, A. Mukhataev, V. Veklych, A. Badan, A. Maslov, I. Verstyuk.

The purpose of the article is a scientific study of historical and legal views on the concepts and features of the administrative nature of the state coordination function based on the analysis of achievements in the legal doctrine of administrative law.

Presentation of the main material. The role and functions of the state in corruption counteraction is considered as a category that has been the subject of analysis in many scientific studies. The notions were studied by scientists of general theoretical legal sciences, public administration sciences, as well as specialists of administrative law. Since the set of functions of the state has been the subject of many scientific developments, it is advisable to describe individual functions of the state in more detail. The coordinating role of the state is one of the key ones, and its importance among other functions is constantly growing.

The relevance of the chosen topic is also due to the fact that scientific research distinguish different views on the concept and signs of the coordination role as a function of the state. But the information about this function needs a certain structuring, systematization and revision. Consequently, the lack of relevant data on the problem confirms the necessity to carry out a historical and administrative-legal study of the outlined aspects of the research object, which will lead to the introduction of novelty into science and lead to the improvement of the already existing scientific provisions regarding the coordination between the entities of the corruption counteraction.

The history of the emergence of corruption and attempts to counteract this phenomenon are inextricably linked with the history of civilizations and the emergence of the state. Such foreign researchers of corruption problems as Barnik K., Braemer J., Ludwig Lzh. (Ludwig J.) believe that

“corruption as a form of deviant criminal behavior is as old as humanity itself” [2]. History shows that the use of official position for personal interests has always been condemned by society, but at the same time it was a widespread phenomenon in all states. Over the past millennia, human nature, which is associated with the desire to take bribes and use other people's property for personal purposes, has not practically changed. The activation of corruption processes became possible after the separation of management functions in social and economic activity.

Modern domestic scientists point out that Uru-ka-gina (Uru-inim-gina), the Sumerian king of the city-state of Lagash, who lived and ruled in the second half of the XXIV century BC, can be considered as the first statesman who is remembered as a ruler opposing corruption [3, p. 36; 50]. These findings confirm that the history of attempts to combat corruption at the state level dates back at least four and a half thousand years.

One of the first surviving monuments of written law is considered to be the stele of the king of Babylon Hammurabi (who, according to modern researchers' point of view, ruled Babylon around 1792–1750 BC), which is nowadays known as the “Compilation of Hammurabi Laws” or “Code of Hammurabi”. The surface of the stone block, the history of which dates back to the 1780's BC, contains 282 legal norms (most often interpreted as paragraphs of the Code) regulating various spheres of social relations [4].

Distinctively, the majority of domestic researchers on the history of corruption counteraction [5, 6] for some reason focus on § 5 of the “Code of Hammurabi”, which regulates the judge's responsibility for the falsification of a document, and which provides for a rather mild (compared to other paragraphs) responsibility of an exclusively administrative and disciplinary nature: “If a judge considers a court case, makes a decision, produces documents with a seal, and then changes his decision, then this judge must be exposed for changing his decision, and he must pay the amount of the claim in this court case in 12 times the claim amount, and also must leave the courtroom during the meeting and must not return and sit with the judges in court” [4].

In the case of researching the history of corruption counteraction in judicial bodies, such an approach may seem quite comprehensive. In addition, a significant amount of fines, and especially the prohibition to be engaged in legal proceedings (judging by the lack of clarification of the term – lifelong), can be considered by modern researchers as a rather cruel punishment. However, the Code of Hammurabi contains a number of other norms that relate to actions that, according to modern domestic approaches, fall under the concept of “corruption”.

The Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” provides a clear understanding of the legal definition that goes as follows: “corruption is the use by a person specified in the first part of Article 3 of this Law of official powers or related opportunities for the purpose of obtaining an unlawful benefit or accepting such a benefit or promises/offers of such a benefit for oneself or other persons, or, accordingly, a promise/offer or provision of an unlawful benefit to a person specified in the first part of Article 3 of this Law, or at his request to other individuals or legal entities, with the aim of inciting this person to unlawful use of the provided to him official powers, or opportunities related to them”. In accordance with subparagraph “d” of paragraph 1 of the first part of the Article 3 of this Law, the subjects to which it can be applied also include “military officials of the Armed Forces of Ukraine, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine and other military forces formed in accordance with the laws, except for conscripts, cadets of higher military educational institutions, cadets of higher educational institutions that include military institutes, cadets of faculties, departments and units of military training” [1].

In case of the Code of Hammurabi, the mentioned “decum” and “lubuttum” (tenant and centurion) precisely correspond to “military officials”. And their abuse of power is punished by Hammurabi incomparably more harshly than the above-mentioned rogue judges. According to § 33: “If a “decum” or “lubuttum” (a centurion or corporal) hired a person who is not subject to the draft instead of a redum (a soldier who must serve) or he accepted a mercenary for the royal campaign and sent him in place of a redum (again – to a soldier who must serve), then this “decum” or “lubuttum” must be killed” [4].

The next norm of the Code is a kind of logical continuation of the previous one. According to § 34, “if a “decum” or a “lubuttum” takes possessions of a redum, causes damage to a redum, hires a redum illegally, gives a redum to a stronger person at court, or takes a gift given to a redum by the king, then this “decum” or “lubuttum” must be killed” [4].

Thus, the abuse of official position by a military officer was punishable exclusively by the death penalty. At the same time, the list of potential abuses was rather broad and was recorded in writing. Currently, it is difficult to assess the effectiveness of such an anti-corruption policy, however, it may be presumed that it was one of the factors of the greatness of Babylon, which is now considered one of the first full-fledged civilizations on our planet.

The rulers of Ancient Egypt were also well acquainted with the problem of corruption. In this regard V. S. Makarchuk notes that “during the period of the New Kingdom, when judicial power was exercised by special judicial boards – kenbets (central (30 members), district, city), and the judge was considered a priest of Isis, the goddess of truth, bribery was quite a common phenomenon. A criminal was released for a bribe, a person was appointed to a position for a bribe” [3, p. 36; 54].

During the reign of Yamose II (in other versions of the translation – Yahmose II, or Amasis II), the legislation of Ancient Egypt included requirements for “declaration of the high officials’ income”. At that time (570–526 BC), some of the officials, despite their name “nejes (“little people”), had fortunes that could be compared with the wealth of the pharaoh himself (which, to some extent, resembles the current situation with oligarchs in some post-Soviet countries). Pharaoh Yamos II took a radical approach to solving the problem of corruption. The official who could not prove the legal origin of his wealth was punished by death [3, p. 36]. However, the researcher of the history of the state and the law in the countries of the ancient world B. Y. Tyshchyk notes that in ancient Egypt during the rule of the last dynasties, a system of punishment for corruption crimes has already been formed: in addition to the death penalty, other types of punishment were widely used, in particular, limb injuries: cutting off fingers, ears, nose, tongue [3, p. 36; 55]. It is worth mentioning that a few years after the death of Yamose II, Egypt did not resist the expansion of the Achaemenid Persian state. It can be assumed that disgruntled “oligarchs” probably played not the least role in weakening the state on the eve of the enemy invasion.

Corruption was widespread in ancient India as well. Kyrgyz researcher K. M. Abdiev notes that Kautilya, the chief minister of the emperor of ancient India Chandragupta Maria, listed 40 types of appropriation of state income by government officials in the work “Arthashastra”. At the same time, the scientist claimed that “...just as it is impossible not to taste honey or poison, if it is placed on the tip of your tongue, it is also impossible for a government official not to take at least a small bite of the royal revenues. Just as a fish swimming under water cannot be said to drink water, so a government official cannot be said to take money for himself. It is possible to recognize the movement of birds flying high in the sky, but it is impossible to establish the hidden goals of the actions of government officials” [3, p. 36, 37; 56]. Such a poetic justification, however, did not prevent the Indian rulers from punishing their civil servants for too much admiration for the “taste of corruption”.

In the 8th century BC in slave-owning Ancient Greece, the functions of the king were performed by the areopagus (whose position was held by representatives of the most noble and wealthy families), who exercised, in particular, the highest judicial power. Decisions on court cases were made by the board of archons, whose members were chosen from the family nobility. Aristocrats arbitrarily and selfishly interpreted customs and traditions, sought to limit the power of the people and consolidate their dominant position [5, p. 57; 78]. Evidently, all the grounds for the spread of corruption were formed in Greece even then.

However, in the VI century BC, relying on the support of the People’s Assembly, the politician Solon implemented a number of important reforms. All citizens were declared equal before the law. The People’s Assembly and the Council superseded the powers of the Areopagus and the Archons. Citizens received the right to initiate cases of prosecution of officials who abused their position. The same right was

granted to a new body – the helieia – a jury court consisting of 6000 people elected by the people's assembly. It was the second most important body of people's power after the People's Assembly [5, p. 57; 78].

Centuries passed, some states disappeared, and others were just born. And only corruption accompanied each of them both in the stages of formation and in times of decline. The problem of combating corruption also was the problem that the rulers of Ancient Rome had to deal with. Generally speaking, the term “*corrumpere*” comes from Latin and came to us from Rome.

Understanding of the problem of corruption did not come to the Romans immediately. Trying to understand the nature of corruption, Cicero in his public speeches repeatedly raised the problem of bribery among officials, the cause of which he saw in the essence of man, in the vices inherent in him [7].

However, even in the conditions of a powerful centralized state, it took centuries for the legislator to start active work on the anti-corruption measures.

Over time, anti-corruption activities in Rome gained a wide scope. There were even separate lawsuits “*action de albo corruption*” – against someone who damaged or changed the displayed text of the praetorian edict on a white board (*album*) for public announcements written in black or red letters. Julius Caesar promoted the practice of severe punishment for bribery and gifts to officials. In particular, it was he who forbade the governors in the provinces to receive gold wreaths from subordinate cities [8]. At the same time, bribery of voters in ancient Rome became so widespread that some Roman citizens began to treat the gained sums as a legitimate salary. At one time, Emperor Augustus even began to give out his personal funds to voters so that they would no longer demand anything from candidates for public positions [7]. However, quite expectedly, this approach did not justify itself, as well as any other attempts to please extortionists with funding.

Separate references to corruption counteraction in Rome have been preserved as part of an outstanding monument of Roman law – the Laws of the Twelve Tables: “Table IX. Aulus Gellius. *Attic Nights*, XX. 17: Will you consider it harsh to decree a law that punishes with the death penalty that judge or mediator who was appointed at the trial (to hear the case) and was exposed for having accepted a monetary reward for this case?” [9].

At that time, special commissions of the magisters included the commission on bribes and extortions from officials, which was established by the law of Calpurnia in 149 BC [10]. This commission directly developed measures for combating corruption and proposed official definitions of officials' illegal remunerations.

Researcher of the history of corruption and anti-corruption activity V. O. Veklych singles out a whole system of corruption counteracting measures from the time of Ancient Rome: 1) recognition of inadmissible involvement of senators in certain spheres of activity: “prohibition to engage in maritime trade, financial transactions, as well as government contracts”; 2) efforts to counteract the degradation of public morality, which led to the expansion of the environment for the spread of corruption. “For this purpose, luxury laws – *leges sumptuariae* – were adopted and implemented in Rome”. In particular, the “Law on Gifts” (*lex Cincia de donationibus*) of 204 BC [10] limited their size from client to patron and introduced a ban on some types of gifts and forms of giving; some laws (the Law of Gaius Orchidius of 181 BC, the Law of Fannius of 161 BC) [10] strictly regulated the holding of mass events – so-called lunches and dinners (up to the determination of the number of guests and the amount of funds that was allowed to spend); 3) special legislation on limiting the size of certain types of property that can be in the ownership of individuals or their families or the use of certain goods: “Law of Claudia (*lex Claudia de nave senatorum*) dated 218 BC prohibited senators and their families from owning ships containing more than 300 amphorae (these norms were reused by Caesar in 59 BC in the *lex de repetundis*); Law of Oppia (*lex Oppia*) dated 215 BC [6] forbade Roman women to have more than half an ounce of gold, to wear colorful clothes, to ride in carts in Rome and other cities or around them at a distance of a mile, except on public and religious holidays”; 4) limitation of consumption volumes: Law of Publius Licinius Crassus Mucianus of 131 BC introduced restrictions on the amount of meat that could be consumed [11, p. 4].

Hence, even before the beginning of our era, the most developed states made attempts to form, if not a full-fledged anti-corruption mechanism, then at least a system of punishments for corruption offenses.

Ancient China was not left out of the problem of corruption. The ancient Chinese philosophical school of the V–II centuries BC – the school of “legalists” (fajia), which in Europe was called legalism (fajia teaching), advocated the need to subject society to strict laws. It was thanks to these teachings that Emperor Qin Shi Huangdi (221–210 BC) created China’s first system of administrative control and supervision of officials (“control” or “supervisory power”), which included officials – inspectors directly subordinated only to the emperor himself.

Confucianism (that is based on the ideas that reason, humanism, trust and other virtues should dominate society, and relations should be regulated by ritual – prevention of misconduct by officials (“noble men”) and atonement of guilt through shame and conscience), thanks to which under Emperor U-di (140–87 BC) a qualitatively new system of appointment to public positions was created. A new system was allegorically called the “examination authority”. In particular, a person (that is any subject of the Chinese emperor) who wished to become an official had to take special exams on knowledge of literacy, history, culture, philosophy (Confucianism), as well as demonstrate the ability to draft their own bills and poems. However, Confucius himself recognized the significant differences that existed between the approaches that formed the basis of the respective mechanisms.

Already in the X–XII centuries AD, the Chinese have moved to more practical approaches to the prevention of corruption. The famous economist, reforming chancellor and Confucian philosopher of the Song Dynasty (960–1279) Wang Anshi planned to reform China’s monetary institutions, which would reduce corruption and nepotism. However, the ideas that he proposed were rejected by the elite. As a result, corruption continued to exist and took on even greater proportions – the emperor’s entourage, courts, local elites were simply drowning in corruption [12], which, certainly, could not but affect the economy of the country in general.

The “Law Code” of the Qing Empire, enacted in 1644 is one of the legal acts related to the corruption counteraction in China that is presented in the scientific literature. It defines the sanctions applied to an official exposed in corruption, depending on the gravity of the crime. At the same time, the size of the received bribe was taken into account: money, gifts or other offerings. Punishment could be carried out in various ways: from blows with a bamboo stick to the death penalty [12]. However, despite all the efforts, official corruption flourished at all levels. A vivid example of a high level corruption during the Qing Empire (1644–1911) is considered to be the activity of the favorite of the Qianlong Emperor, the eunuch He Shen. He traded positions and audiences with the emperor, took bribes on any occasion. Surely, He Shen was not the only briber in China at the time.

Corruption in ancient times had its own characteristics, which were determined by the state system, political system and economic situation: corruption in the ancient world was formed during the birth of the state management system; corruption was characteristic of military personnel and had its roots in cultural and religious characteristics; corruption had oligarchic origins and extended not only to a certain state but also to its international relations.

According to researchers’ point of view, it was the unrestrained flourishing of corruption, the uncontrolled activities of officials, and the bureaucratization of the entire management system that became the main reasons for the weakening of the Qing Empire and its shameful defeats in the Opium Wars of the 19th century, which led to the final collapse of the state and its occupation. Dozens of approaches to solving the problem of corruption have been changed over the past millennia. However, to this day, corruption is widespread in every country in the world, without exception, and the issue of effective countermeasures remains relevant. In this regard, legendary Peruvian economist Hernando de Soto notes: “There are no countries in the world that are completely free from corruption – this also applies to highly developed economies. Wherever I go – to the USA, France or another developing country – I always pick up a local popular newspaper. And what do I see on the cover? Another corruption scandal, in which the first persons of the state are involved. And the shadow economy is directly related to corruption” [13]. In fact, corruption is the element that did not allow and does not allow to idealize any system of public administration, whether it will be formed on democratic or totalitarian principles.

Coordination always implies a full or partial level of discretion of the entities whose actions are coordinated in the context of combating corruption. This possibility of discretion arises from the essence of

coordination as a function of the state, as well as a method of exercising state-authority influence and makes it possible to distinguish it from other roles of the state in management. Essentially, coordination may be recognized as “adjustment”. If direct management methods are used, the managed entity is not obliged to unconditionally comply with the will of the managing entity. Instead, in coordination, there are several completely or relatively equal subjects, and each of them has the right to act at its own discretion to some extent. These are precisely the grounds for further coordination of the subject’s actions in this or that situation.

Taking into account such historical depth, the traditions of corruption counteraction, in particular – the effort to form a system of combating corruption, which has been characteristic of various nations in the world since ancient times, it becomes obvious that the coordinating role of the state in corruption counteraction is not an exclusively theoretical category. It is implemented in specific administrative and legal forms, under which subjects exercise their state-authority powers. Therefore, this stage of research will not only be able to more thoroughly reveal the problems of defining and delimiting the functions of the state and their implementation in specific administrative and legal relations, but will also be the basis for further research into those legal relations where the corresponding function is implemented.

Conclusions. Thus, it can be concluded that the coordination function of the state in corruption counteraction is the level of manifestation of state influence in social relations and the main direction of the state's activity, which consists in: first, coordinating actions between various elements of the state apparatus in combating corruption; secondly, in the coordination of actions between the state apparatus and non-powerful entities of the social system; thirdly, in the ordering of social and state-management relations, directing them towards the achievement of common goals or interests, for which the method of direct imperative management is not used, but instead, the actions of relatively or completely equal subjects of corruption counteraction are coordinated on the basis of taking into account common interests and/or competences, in accordance with the principle of heading towards ideal performance. The studied historical aspects of the manifestation of corruption in the state administration of the countries of the Ancient World make it possible to form a comprehensive picture of corruption and its penetration into social relations. In general, the research should become the basis for the formation of a new model of the development of state anti-corruption policy, and the main task of characterizing the concept and features of the coordination function of the state in the corruption counteraction will be to present a new, more thorough provisions in the science of administrative law, which can serve as a basis for educational activities and more sufficient scientific research.

REFERENCES

1. *Pro zapobihannia koruptsii*. [On the prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. No. 49. P. 3186 [in Ukrainian].
2. Barnik, K., Brayemer, J., Ludwig, J. (2007). *Korruption – (kleine) Geschichte der Bestechung* [in German].
3. Muhnenko A. M., Rusnak O. V., Mudrov A. M. (2013). *Zapobihannia ta ptoudiya koruptsii*. [Study manual]. 4-te vud., preroblene i dopovnene. Kyiv : DNU “Acad. fin. upravlinnya”. 2013. 666 s.
4. Ghammurapi stela. (2006). *Universalnyj slovnyk-encyklopedija*. 4-te vyd. Kyjiv : Teka.
5. Artur Samojlovych. (2019). *Zaghaljna kharakterystyka istorychnogho stanu zapobighannja ta protydiji korupcijnym pravoporushennjam*. Jurnalul juridic naional: teorie i practică 2019. No. 5. P. 77–81.
6. Omelchenko S. V. (2000). *Korupcija z tochky zoru riznykh kuljur svitu*. Pidprijemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. No. 3. P. 54–57.
7. Melnyk M. I. (2001). *Korupcija: sutnistj, ponjattja, zakhody protydiji*: Monoghrafija. Kyjiv : Ataka. 301 p.
8. Harashchuk V. M., Mukhataev A. O. (2010). *Aktualjni problemy borotjby z korupcijeju v Ukrajinu*: monoghrafija ; Nac akad. prav. nauk Ukrajinu, In-t vyvch. probl. zlochynnosti, Sluzhba bezpeky Ukrajinu, In-t doslidzh. probl. derzh. bezpeky. Kharkiv : Pravo. 143 p.
9. *Auli Gelli Noctium Atticarum. Libri XX*. (1981) / post M. Hertz ed. C. Hosius. 2 voll. Lipsiae : Teubner, 1903.
10. *The Roman Law Library, incl.* Leges. URL : <https://web.archive.org/web/20120831060912/http://web.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/>.

11. Veklych V. O. (2017). *Istorychnyj dosvid shhodo protydiji korupciji za chasiv Starodavnjogho Rymu i jogho znachennja za umov postradjansjogho korupcijnogho seredovyssha*. Aktualjni problemy vitchyznjanosti jursprudenceji. Specvypusk. Ch. 1. P. 3–7.

12. *Oficijnyj sajт nezalezhnoji analitychnoji platformy VoxUkraine. Ekonomichne zrostannja Kytaju v suchasnykh umovakh*. URL : <https://voxukraine.org/uk/ekonomichne-zrostannya-kitayu-v-suchasnih-umovah/>.

13. Verstyuk I. (2018). *Bij z tinnju*. Leghendarnyj peruansjkij ekonomist – pro bezvidmovnyj zasib detinizaciji ekonomiky, jakyj spracjuje navitj v Ukrajinі. NV. Biznes. URL : <https://biz.nv.ua/ukr/publications/bij-z-tinnju-lehendarnij-peruanskij-ekonomist/>.

Дата надходження: 16.02.2023 р.

Галина Лук'янова

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
halyna.y.lukianova@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1109-9299>

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ КООРДИНАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Досліджено та здійснено теоретичне узагальнення наукової вагомості різноманітних історико-правових поглядів на поняття та ознаки адміністративно-правової координаційної ролі як функції держави на підставі аналізу здобутків у правовій доктрині адміністративного права, розкрито зміст проблем історико-правового та адміністративно-правового забезпечення координації суб'єктів протидії корупції.

Зауважено, що історія виникнення корупції та спроб протидії цьому явищу нерозривно пов'язана з історією цивілізацій і виникненням держави, а безпосередньо історія спроб протидіяти корупції на державному рівні нараховує щонайменше чотири з половиною тисячі років. Варто акцентувати, що вже до початку нашої ери в найбільш розвинених державах відбувалися спроби сформулювати, якщо не повноцінний антикорупційний механізм, то бодай систему покарань за корупційні правопорушення. За минулі тисячоліття змінювалися десятки підходів до вирішення проблеми корупції. Однак і донині корупція поширена в кожній, без винятку, країні світу, а проблематика ефективної протидії їй лишається актуальною. Стає очевидним, що координаційна роль держави щодо протидії корупції не є винятково теоретичною категорією, остання реалізується в конкретних адміністративно-правових формах, за яких суб'єкти реалізують свої державно-владні повноваження, окрім того, координація повинна замінити державний вплив у тих сферах, де раніше мали місце відносини прямого управління між прямо підпорядкованими суб'єктами – органами державного управління та усіма іншими керованими суб'єктами, зокрема суб'єктами господарювання.

Зазначено, враховуючи історичний аналіз дослідження, вагомість державних інтересів має місце як у випадку з повністю юридично рівноправними суб'єктами, так і у відносинах, коли така рівноправність є умовною та наявна в окремих конкретних взаємовідносинах. Координаційна роль держави є особливою функцією держави, яка проявляється, по-перше, у діяльності державного апарату, по-друге, в упорядкуванні суспільних відносин за допомогою відповідного методу управління.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, адміністративно-правова природа, корупція, функція, історія, держава, дослідження, державний механізм, координація, законодавство, антикорупційна діяльність.

УДК 342.77/78

Marta Malets

Lviv Polytechnic National University,
PhD.,

Senior Lecturer of Department of Administrative and Information Law

Institute of Jurisprudence,

Psychology and Innovative Education

marta.r.malets@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9129-3608>

CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY: GENESIS OF DEVELOPMENT

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.166>

© *Малець М.*, 2023

The article is dedicated to a comprehensive study of theoretical and practical issues of administrative and legal regulation of Intellectual Property (IP) as the main element of innovative activity. A particular research has been conducted into the scientific background of administrative and legal regulation of intellectual property.

The role definition of intellectual property in the innovative development of the state economy and Ukrainian society is highlighted. The mode of formation, i.e. genesis of administrative and legal regulation of intellectual property is outlined as well as expansion of legislation in this particular sphere is analyzed. The administrative and legal aspects of regulating the activities of intellectual property protection entities are specified.

The research denotes some growing tendencies of intellectual property law and a number of directions in its further progress which is expressed in globalization of the law and in transition from protection of material property rights to information protection.

It is stated in the article that existing intellectual property model or paradigm as well as administrative and legal regulation establishment do not reflect the characteristic, concrete public relations in a modern information society. The priority of the principle of full control of the right holder over the use of the object of intellectual rights leads to the fact that the development of legislation in the field of intellectual property is carried out in the form of strengthening the protection of intellectual rights, i.e. without adapting to the needs of the information society and innovative activity.

It is emphasized that formation of conceptually unified single legal space for administrative and legal regulation of intellectual property directly determines efficiency of the process of an innovative development itself. Compliance to conceptually unified approach at developing strategy will definitely determine the outcome.

Key words: intellectual property, administrative and legal regulation, Intellectual Property protection, Intellectual Property protection subjects (entities).

Formulation of the problem. It is worth giving an emphasis to the fact that intellectual resources, specifically knowledge and information, constitute a key factor for economy development.

Competitiveness of our state on the world scientific and high-tech product markets greatly depends on intellectual property effective usage. As progressive experience abroad demonstrates, competitiveness, a strong desire to be more successful raises productivity of any kind, providing a dynamic progress of the society. During the last decades governments of many countries all over the world have been paying significant attention to effective implementation of intellectual property rights, constantly improving its legislative regulation.

Constant dynamic development of the current legislation of Ukraine requires a conducted research into difficult dilemmas, predicaments arising in the process of innovative activity at the level of legislation and implementation practice.

Problem research analysis. The following scientists have examined the issues of intellectual property administrative and legal regulation and considered them in their publications: V. Averyanov, V. Bevzenko, A. Berlach, A. Borko, N. Bortnik, M. Verbenskyi, V. Halunko, O. Golyashkin, K. Hutsenko, S. Yesimov, I. Zozulya, N. Kaminska, T. Kolomoyets, V. Kolpakov, A. Komzyuk, O. Kuzmenko, K. Levchenko, N. Litvin, O. Mikolenko, O. Ostapenko, G. Rimarchuk, I. Sidoruk, V. Sinchuk, O. Sinyavska, O. Sokolenko, S. Stetsenko, I. Homishin, N. Hristinchenko, Y. Shemshuchenko, I. Shopina, H. Yarmaki and others. The above listed scientists have made a significant contribution to the development of intellectual property problems legal regulation in the context of administrative law. However, in terms of adaption of national legislation to the requirements of the European Union, a number of issues of the specified problem remain debatable.

The aim of the article on the performed research, based on the analysis of the legal framework, is to substantiate the areas for improvement the intellectual property administrative and legal regulation.

Presentation of the main content. Realizing the importance of intellectual activity and property rights, humanity began active work on its protection and maintenance. Currently, the protection of the results of mental activity is carried out by a special United Nations (UN) institution and each state particularly. It is quite understandable, as intellectual property represents something without which the economy and society in general cannot progress these days.

Instead, it is necessary to emphasize the fact, that the structure of legislation regulating legal relations in the field of intellectual property is quite broad and includes norms of various branches of law, namely, administrative law, laws and bylaws of a complex nature. For a conceptual approach to legal regulation, it is fundamental that the starting point of the concept of development was the provisions of the Central Committee of Ukraine on the right to the results of intellectual activity and a means of individualization.

The importance of intellectual property is difficult to overestimate in today's world because of its ever-growing influence on economic and social growth. New technologies, scientific discoveries and inventions, rationalizing proposals have long become the driving forces of human progress, side-by-side with high quality education and a high level of culture. Among the determinants of the economy and society, intellectual property is gradually gaining priority over material property.

Article 1 of the Constitution declares Ukraine a democratic, socially legal state, and this determined the changes in the basic principles of the legal system. These changes have gained special importance in determining the status of the state as a subject of legal relations. The responsibility of the state to the people, individual citizens, the humanistic orientation of the state social policy generate the need for appropriate legal reforms.

As one of the most urgent practical problems there remains formation and establishment of the legal position of the state in relation to intellectual property. It is necessary because of the economic significance on the one hand, and because of the existing shortcomings of the legal system in this area, on the other hand. The state of legal uncertainty makes it impossible to effectively implement state policy and its rights regarding intellectual property, which is created at the expense of the state. In this sphere there is now a certain set of legal problems that need to be properly resolved. The transfer of intellectual property relations to private foundations does not mean that the state cannot become the owner of the rights. On the contrary, the state should perform an active role among other subjects of intellectual property rights.

With the adoption of the fourth book “On Intellectual Property rights” into the Civil Code of Ukraine, we are witnessing the fourth stage of law-making activities regarding the protection of intellectual property rights in Ukraine. The first stage (declaration and approval) includes the law of Ukraine “On Property”, approved in 1992 by the decree of the President of Ukraine, and named “Temporary provision on legal protection on industrial property objects and rationalizing proposals in Ukraine”. The second stage tentatively covers the period of 1993–1995. During this period, the main laws on the protection of industrial property rights, copyright and related rights were adopted. At the same time the issue of protection of rights to industrial property objects which constitute a state secret, was normatively settled. The third stage of lawmaking activity started directly at the end of the second millennium.

In Ukraine, the process of regulating the right to inventions, utility models and industrial designs took on new forms with the adoption of the following laws, namely: Law of Ukraine “On Protection of Rights to Inventions and Utility Models” No. 3687-12 of December 23, 1993 [3] and “On Protection of Rights to Industrial designs” No. 3688-12 of December 23, 1993 [4]. The abovementioned laws regulated property and personal non-property rights in connection with the creation, protection and use of inventions, industrial designs, trademarks and service marks, as well as recognition of the author’s rights to an innovative proposal.

At the current stage of the state’s development, the legislation in the area of protection of objects of individualization of goods and services of manufacturers operates in accordance with the law of Ukraine “On the Protection of rights to signs for goods and services” No. 3689-12 dated December 23, 1993. This law regulates legal issues related to the determination of the protective capacity of trademarks, legal relations in the order of acquisition and use of property rights to objects of intellectual property, giving them the legal character of a registered object of intellectual property, followed by ensuring the rights and responsibilities of the relevant entity.

From the very beginning of the formation of independent Ukraine, some of the other priority directions of reforming the legal system were to increase the level of protection and ensure proper protection of intellectual property rights. Taking into account modern social demands and the creation of relevant specialized state authorities, there was a desire to create a national system for regulating relations with respect to intellectual property rights.

In some sources, scientists offer the following chronological division into periods of the formation of the domestic system of intellectual property protection:

- 1991–1994 – implementation of primary legislative principles and basic organizational structures;
- 1995–1999 – introduction of a course on socio-economic reforms with the application of international standards in the area of intellectual property protection;
- 2000-for now – improvement of regulatory and legal documents created at previous stages, intensification of Ukraine’s participation in the system of international conventions and treaties on intellectual property [6, p. 17–20].

Ukraine's declared course on integration into the European Union and joining the World Trade Organization requires ensuring the protection of rights to objects of copyright and related rights and objects of industrial property at the level existing in economically developed countries. This course also requires the adaptation of national legislation to the provisions of European law and the reception of the basic principles of the system of protection and defense of intellectual property rights.

One of the tasks of the state in this direction is not only the declaration, but also implementation of intellectual property rights. The mentioned process includes such components as security, protection and guarantee. Confirmation of the expediency of using the term "protection of intellectual property rights" is found directly in the Constitution of Ukraine, where in Chapter 1 it is stated that the state guarantees the protection of the rights of all subjects of property and management rights [1]

Despite the completed law-making work, the level of certainty of the regulatory legal system regarding the position of the state as a special subject of intellectual property law, its right and legal capacity cannot be considered sufficient. This is caused by the inconsistency of the legal norms, in particular, those established by the Article 2 and Article 421 of the Civil Code of Ukraine [8] and Article 40 of the Law of Ukraine "On Property" [7], causing the problem of recognition of the state's status as a subject of intellectual property. Therefore, recognition the state of Ukraine's legal status as a legal entity, that is, a subject of intellectual property rights, is problematic and imperfect.

According to Article 170 of the Civil Code of Ukraine, "the state acquires and exercises civil rights and obligations through state authorities within the limits of their competence established by law". As confirmation of the existing legal problem regarding the status of the state in intellectual property law there is the absence, lack of a competent authority empowered to assign rights to Intellectual property objects and their implementation on behalf of the state. The state may become a subject of this right in cases where the term of legal protection of one or another object of intellectual property has expired, or in the order of inheritance. The state can also become the subject of intellectual property law on the basis of relevant civil acts, such as donation, free transfer of rights to the state by the owner, etc. On the same grounds, other state bodies and self-government bodies may become subjects of intellectual property rights. However, neither the Civil Code nor other current legislation of Ukraine on intellectual property contains norms that would regulate the procedure for the transfer of intellectual property rights to the state or its bodies in the specified cases [8].

The defined regulatory legal limitation of the state's status regarding intellectual property rights contradicts the basic principles of the Constitution of Ukraine and civil law. In particular, Article 13 of the Constitution proclaims the equality of all subjects of property rights. And Article 167 of the Civil Code of Ukraine declares that "the state acts in civil relations on equal rights with other participants in these relations.

Certainly, the state is the main investor in the creation of intellectual property in our country. The development of education, science and culture mostly depends on state funding. The outlined problem becomes even more important when state funding is limited. Due to regulatory and legal inconsistency, the created objects of intellectual property rights do not find an effective owner in the state, so the profits from the exercise of rights to them bypass the state treasury.

The peculiarity of the legal status of the state is the equality of civil legal relations with subjects of private law. Since the subject is endowed with sovereignty and authoritative powers, it itself is the regulator of the specified relations, performs a law-making function, uses authoritative powers. Also, this subject (the state) through state policy must regulate social relations to create favorable conditions for economic and cultural development, progress of the constitutional state, protection of legal rights and interests of other subjects of legal relations.

Thus, having analyzed the content of the legislation of Ukraine regarding the legal status of the state as a subject of intellectual property law, we state the lack of opportunities to determine the state of Ukraine as a subject of intellectual property law, the lack of certainty in science regarding the specified problems. Therefore, it is possible to hope for a solution to the outlined practical and theoretical issues only through the regulation of the normative legal framework, which will specifically determine the legal position of the state and its legal condition and ability.

The practical use of the highest achievements of science and technology gradually affects the change in general trends of social and economic growth at the national and international level. Intellectual property becomes a significant stimulus for the modern economy and a potential source of its sustainable development, which is an important factor for overcoming the consequences of the global financial and economic crisis.

New challenges of nowadays, such as progress of artificial intelligence technologies, robotics. The Internet of Things, robotic cars, three-dimensional printing, nanotechnology, biotechnology cannot help but influence the increase of legislation.

Proceeding now to consider some aspects of the evolution of intellectual property law in the context of the issue itself, taking into account the problem of possible recognition of the artificial intelligence system as a subject of copyright and patent rights.

For the scientific understanding of the problems of protecting the rights of artificial intelligence systems on the results of their intellectual activity, proper accounting of the targets of intellectual property law, as well as the potential negative and positive consequences of ensuring the protection of such rights, is indispensable.

Intellectual Property law is aimed at protecting the results of a person's intellectual activity, and this protection is by no means unlimited. In particular, one of the purposes of intellectual property law is to provide the creator of work or invention with economic benefits from its use by other persons. Artificial intelligence does not and cannot have such a necessity.

An alternative solution to granting artificial intelligence systems rights to the results of their intellectual activity is either the transfer of all rights to people who in any way participated in the activity of artificial intelligence, or the transfer of such works and inventions into public domain. However, the transfer of creations of artificial intelligence into the public domain may inhibit the evolution of innovations in this area, as it will not allow companies investing in artificial intelligence to receive the corresponding economic benefits.

Frank De Costa and Alize Carrana point out that the problems of intellectual property protection in the context of the application of artificial intelligence are usually related to two aspects: ensuring freedom of action when using artificial intelligence without violating the intellectual rights of third parties and protecting investments in research and development in the area of using artificial intelligence [9].

For instance, the growth of artificial intelligence technologies capable of developing inventions may lead to the appearance of a number of patent applications both for individual results of intellectual activity and for broader classes of inventions. This could ultimately stifle innovation, as everyone involved in any particular industry, would be forced to obtain licenses to use numerous patented inventions. In addition, there is an increased risk of concentration of economic power in certain areas or markets due to the resources available to individual subjects to obtain numerous patents.

Some authors justify the necessity to revise the approach to the legal regulation of the implementation and protection of intellectual rights by the fact that a number of new technologies in the field of artificial intelligence are capable of independently creating works, and this threatens the established business models and even leads to the devaluation of certain forms of human creativity.

Timothy Butler wrote back in 1982 that that the courts, if they determine that the authorship of a specific result of the activity of artificial intelligence actually belongs to it, and not to a person, have at their disposal several alternative ways of solving the problem:

- completely refuse to grant artificial intelligence copyright;
- copyright the artificial intelligence system or divide these rights between the system and the person;
- distribute the copyright between the right holder of the basic software and the owner of the computer;
- create a fictional human author and transfer his copyright to the copyright holder of the basic software or the owner of the computer [10].

Deepak Somaya and Lav. R. Varshney see three possible options for the evolution of legal regulation in the area of protection of rights to the results of intellectual activity in the context of the usage and functioning of artificial intelligence:

- equating the artificial intelligence system to a tool similar to a pencil, which will not affect the implementation and protection of intellectual property rights;
- giving the artificial intelligence system the legal status of a special agent, which does not have its own rights; thus, all works created with the participation of such a system pass into the public domain;
- the artificial intelligence system acts as a social agent endowed with some aspects of intellectual rights [11].

The alternative idea of recognizing the joint authorship of a person and a system in the context of intellectual property law and the legal capacity of an artificial intelligence system is a less radical option. However, there are certain drawbacks as well. In particular, the institution of co-authorship provides for the establishment of certain rights and obligations for each of the co-authors, and the economic benefits from the realization of rights to a work or invention, as well as obligations, can be previously divided by means of an agreement. In a situation where there is a joint, hybrid author in the form of a person and a machine, the conclusion of such an agreement is meaningless, just as the concept of a machine that has legal rights and obligations is absurd.

Scientists believe that computer programs or other innovative technologies are only a tool for obtaining new results, the rights to which should belong to the developers of the programs and (or) the creators of the corresponding equipment.

Researchers also note that as long as robots do not have self-awareness, they will not worry about the violation of their intellectual rights. And relations between creators and users of robots can be regulated by available means. Due to the fact that a person nevertheless participates in the creation of works with the help of artificial intelligence, existing laws should be sufficient to protect the results of such activity.

Summing up, we note that, in our view, intellectual property law should undergo certain changes taking into account the development of new technologies, including potential ones. Yet, there is no urgent demand to fundamentally change the entire system and principles of this sphere of law in order to ensure recognition of the legal personality of artificial intelligence systems. Machines should not be separated from humans.

Conclusions. The institution of intellectual property has a special character, since intellectual property is not a type of real property right, therefore it cannot be regulated in the same ways as real property rights. This institution requires other, special norms and rules for their protection, because they must also be protected thoroughly.

Intellectual Property in Ukraine has a fairly developed structure, a vast index of objects of intellectual activity, as well as correspondingly developed legislation related to the defense and protection of intellectual property.

To summarize considered above, we may state that nowadays intellectual property occupies a distinctive niche in the modern economy. Nevertheless, the intellectual property institute has come a long way to now occupy a relevant position in the world. Gradually humanity gave more and more meaning to this concept of intellectual property, creating an economic, political and legal basis for its existence. Intellectual Property, in turn, performing the functions assigned to it, has become an impetus for the development of production, the economy and the market. Now the lists of objects of intellectual property protected by law (which is also important), include a huge number of names prescribed directly in legal acts. The legislation of Ukraine and of the world has provided protection of intellectual property for a considerable time.

Therefore, we can affirm that the institute of intellectual property has been developing for a great deal of time and continues its evolution even today. Having realized the importance of intellectual activity and property, humanity began active work on its defense and protection. Now the protection of the results of intellectual activity is carried out by a special institution of the UN along with each state in particular. And this is quite understandable, as intellectual property is something without which the economy and society in general cannot evolve these days.

REFERENCES

1. Cherevko H. V. (2008). *Intelektualna vlasnist* : navchalnyy posibnyk. Kyiv : Znannya. P. 412 [in Ukrainian].
2. *Konstytutsiya Ukrayiny* : Zakon Ukrayiny No. 254k/96-VR vid 28.06.1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#n> [in Ukrainian].
3. Klepko S. F. (1998). *Intehratyvna osvita i polimorfizm znannya*. Instytut pedahohiky APN Ukrayiny. Kharkiv : Kharkivskyy derzhavnyy universytet. P. 103 [in Ukrainian].
4. *Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya*. (2008) : Naukovo-praktychnyy komentar / R. A. Kalyuzhnyy, A. T. Komzyuk, O. O. Pohribnyy ta inshi. Kyiv : Vseukrayinska asotsiatsiya vydavtsiv "Pravova yednist". P. 781 [in Ukrainian].
5. *Pro okhoronu prav na znaky dlya tovariv ta posluh* : Zakonu Ukrayiny No. 3689-12 vid 23.12.1993 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> [in Ukrainian].
6. Nersesyan A. S. (2008). *Kryminalno-pravova okhorona prav intelektualnoyi vlasnosti* : avtoref. dys. kand. nauk: 12.00.08; NAN Ukrayiny. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv. P. 19 [in Ukrainian].
7. *Pro vlasnist* : Zakonu Ukrayiny vid 07.02.1991 r. Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR. 1991. No. 20. P. 249 [in Ukrainian].
8. *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny*: naukovo-praktychnyy komentar. URL : <http://legalekhert.in.ua/komkodeks/gk> [in Ukrainian].
9. Bernskiy konventsiiyi pro okhoronu literaturnykh i khudozhnykh tvoriv: *VO intelektualnoyi vlasnosti* : Paryzkyy Akt vid 24.07.1971 r., zmineny 02.10.1979 r. URL : [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_051] [in Ukrainian].
10. *The Role Of Civic Education*. (1995). *A Report Of The Task Force On Civic Education. Prepared by the Center for Civic Education*. The Second Annual White House Conference On Character Building For A Democratic, Civil Society. Washington [in English].
11. Shah A. (1986). *The Right to Know*. *Journal of Malaysian and Comparative Law*. Vol. 13. P. 12–17 [in English].

Дата надходження: 19.01.2023 р.

Марта Малець

Національний університет “Львівська політехніка”,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри

адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

marta.r.malets@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9129-3608>

ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ

Проведено комплексне дослідження теоретичних і практичних питань адміністративно-правового регулювання інтелектуальної власності як основного елемента інноваційної діяльності. Проаналізовано наукознавче підґрунтя дослідження адміністративно-правового регулювання інтелектуальної власності.

Особливу увагу приділено визначенню ролі інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки держави та українського суспільства. Охарактеризовано генезу адміністративно-правового регулювання інтелектуальної власності та проаналізовано розвиток законодавства у цій сфері. Розглянуто адміністративно-правові аспекти регулювання діяльності суб'єктів охорони інтелектуальної власності.

Проведено дослідження щодо тенденцій розвитку права інтелектуальної власності та виявлено низку напрямів її подальшого розвитку, що виражаються в процесах глобалізації законодавства, переході від охорони зафіксованих на матеріальних носіях прав до захисту інформації.

Констатовано, що існуюча парадигма інтелектуальної власності і засноване на ній адміністративно-правове регулювання не відображають специфіки суспільних відносин в інформаційному суспільстві. Пріоритетність принципу повного контролю правовласника за використанням об'єкта інтелектуальних прав призводить до того, що розвиток законодавства в сфері інтелектуальної власності здійснюється у формі посилення захисту інтелектуальних прав, а не в формі адаптації до потреб інформаційного суспільства та інноваційної діяльності.

Підкреслено, що формування концептуально єдиного “правового простору” для адміністративно-правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності безпосередньо визначає ефективність самого процесу інноваційного розвитку. Дотримання єдиного концептуального підходу при виробленні стратегії розвитку багато в чому визначить і сам результат.

Ключові слова: інтелектуальна власність, адміністративно-правове регулювання, охорона інтелектуальної власності, суб'єкти охорони інтелектуальної власності.

УДК 342.9

Леонід Остапенко

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
leonid.o.ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2027-9128>

Діана Хомин

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.174>

© Остапенко Л., Хомин Д., 2023

Проведено аналіз адміністративно-правових засад управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави.

Встановлено об’єкт адміністративно-правового регулювання – суспільні відносини у формі поведінки та дій людей, які мають місце у зв’язку із забезпеченням суб’єктами публічної влади, екологічних прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства та держави у цій сфері.

Встановлено, що функції управління забезпеченням екологічної безпеки держави становлять певну систему напрямів діяльності у цій сфері, котрі пов’язані між собою за предметом та об’єктом впливу, а тому утворюють цілісний засіб упорядкування відповідних відносин.

Відповідно до ст. 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов’язком держави. Його виконання забезпечується за рахунок правового регулювання цієї сфери життєдіяльності людини, суспільства, держави нормами різних галузей права. Тому в контексті адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу питання створення ефективної системи суб’єктів управління природоохоронною сферою, реформування органів державної влади та впровадження в їх діяльність європейських стандартів отримали “новий подих”. Адже саме від ефективної природоохоронної діяльності державних органів і громадських інституцій залежить належний стан захисту екологічних прав і підтримання екологічної рівноваги на території України.

Ключові слова: адміністративно-правове управління, екологічна безпека, екологічна політика, природні ресурси.

Аналіз дослідження проблеми. Державна екологічна політика України, різні аспекти прояву та заходи з їх реалізації, зокрема і організаційно-правові форми їх вираження, постійно перебувають у центрі уваги науковців і практиків (В. В. Гобела, В. С. Дудюк, Д. В. Лазаренко, О. Я. Лазор, Н. Р. Кобецька, О. В. Павлова, М. І. Хилько, О. М. Хімич, А. С. Ярошенко та ін.).

Метою статті слід визначити проведення аналізу змісту та видів адміністративно-правових форм управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави, дослідження їх особливостей та напрямів впливу на суспільні відносини в екологічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Так, приділення окремої уваги питанням екологічної функції держави, заходам у сфері охорони навколишнього природного середовища, особливо в частині забезпечення екологічної безпеки держави, не випадкове. Цей факт визнається на рівні держави. Наприклад, в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 р. забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи визнано основними принципами національної екологічної політики [1]. Це та інші законодавчі положення (розділ VII Декларації про державний суверенітет України [2], ст. 16, 50 Конституції України [3], преамбула, ст. 1, 3 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” [4]) мають рівень ідеологічних настанов, визначають пріоритетні завдання, зокрема наук адміністративного права і державного управління, та вказують на актуальні проблеми удосконалення адміністративного й екологічного права України. До них можна зарахувати розробку теоретичної концепції адміністративно-правового управління забезпеченням екологічної безпеки держави, а також опрацювання практичних рекомендацій щодо форм і методів його реалізації.

Щодо значення адміністративно-правового забезпечення, погодимося із О. І. Безпалою, яка вказує, що саме воно є одним із дієвих засобів узгодження діяльності відповідних суб’єктів реалізації функцій держави із сучасними умовами розвитку України та кращими європейськими стандартами адміністрування у відповідних сферах [5, с. 170]. Тому саме цей вид правового впливу розглядається нами як основний засіб управління в сфері екологічної безпеки держави. Адже, як додатково зауважує О. І. Безпалою, результатом забезпечення реалізації тієї чи іншої функції держави є створення внаслідок відповідної управлінської діяльності необхідних умов для належного перебігу цього процесу й отримання бажаного результату [6, с. 42].

Тобто, результатом реалізації адміністративно-правового управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави внаслідок організації та здійснення відповідної управлінської діяльності є створення необхідних умов для належного стану навколишнього природного середовища, а також отримання бажаного результату у вигляді попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров’я людей.

Нормативне адміністративно-правове забезпечення екологічної безпеки в Україні закріплює умови підтримання екологічно безпечного стану навколишнього природного середовища та містить низку важливих адміністративних, управлінських положень. Вони закріплені в КУпАП [7], законах України “Про національну безпеку України” від 26.06.2018 р [8], “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25.06.1991 р. [4], “Про об’єкти підвищеної небезпеки” від 18.02.2001 р. [9], “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 08.02.1995 р. [10], “Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення” від 24.02.1994 р. [11] та у багатьох інших нормативно-правових актах.

Як зазначено в Постанові Верховної Ради України “Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” № 188/98-ВР від 05.03.1998 р., ефективним засобом подолання екологічної кризи має стати правове забезпечення природоохоронної діяльності на основі практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища [12].

Вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснюють у двох напрямках: складання і затвердження екологічних нормативів природокористування (стосовно надр, ґрунтів, води, повітря, рослинності тощо); складання і затвердження комплексу еколого-економічних показників державного контролю за станом довкілля та діяльністю господарчих структур.

Екологічна безпека спрямована на протидію загрозам антропогенного чи природного походження щодо навколишнього природного середовища, людини, суспільства, держави та є компонентом національної безпеки України. Саме тому надзвичайно важлива чітка система організаційного упорядкування діяльності суб'єктів її забезпечення. Аналіз наукових позицій, чинного законодавства та організації системи природоохорони й забезпечення екологічної безпеки дає змогу виділити основні групи органів держави, форми їх правової організації в зазначеній галузі:

1. Органи загальної компетенції, їх спеціалізовані структури.
2. Органи спеціальної компетенції.
3. Органи єдиної системи запобігання й реагування на надзвичайні екологічні ситуації [13, с. 97].

Кожен державний орган здійснює регулювання в межах своєї компетенції та притаманними йому методами. Вищі органи державної влади й регулювання приймають закони, постанови, інші правові акти, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки. Органи місцевого самоврядування та місцеві органи влади приймають свої природоохоронні акти й контролюють виконання законодавчих актів, прийнятих вищими органами влади в цій галузі.

Варто зазначити, що нині існує проблема дублювання нормативно-правових актів, що регулюють відносини інститутів державної влади між собою й суспільством загалом у зазначеній сфері. Передусім це стосується органів місцевого самоврядування, які, відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 р., повинні координувати діяльність відповідних спеціально уповноважених державних органів управління у сфері реалізації екологічної політики на території ради [14].

Сформована наразі система центральних органів виконавчої влади, що функціонують у сфері охорони навколишнього природного середовища, є досить складною й ділиться на такі ланки: міністерства та його відповідні підрозділи, кожна з яких має своє призначення, повноваження щодо прийняття рішень із питань охорони довкілля, екологічної безпеки, використання природних ресурсів. Для Міністерства захисту довкілля природоохоронна діяльність є головною, домінуючою функцією. Їх зараховують до групи спеціально уповноважених органів виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища. Для інших органів виконавчої влади природоохоронна діяльність є тільки складовою частиною основних функцій під час реалізації державної політики з певних питань.

Складовою частиною державної системи суб'єктів природоохоронної діяльності є органи виконавчої влади галузевої компетенції – міністерства, які, враховуючи загальні принципи державного управління й керівництва підвідомчими органами, здійснюють відповідні природоохоронні функції. Міністерства утворюють коло суб'єктів регулювання галузевого рівня, компетенція яких обмежена в основному дорученою їм сферою державного контролю, що спрямована на забезпечення охорони природного середовища та природокористування, розвитку галузі шляхом розробки й реалізації превентивних заходів, упровадження науково-технічних досягнень і передового досвіду в практичну діяльність підлеглих органів, юридичних осіб [15, с. 24].

Реалізація даними суб'єктами адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки здійснюється через адміністративний механізм, основною метою якого є упорядкування відповідних суспільних відносин. У змісті цих відносин слід виділяти дві їх основні підгрупи відносин із приводу екологічної безпеки, які складають основний зміст адміністративно-правового управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави. Перша підгрупа таких відносин стосується власне користування навколишнім природним середовищем. Ці відносини переважно є об'єктами

регулювання екологічного права. Останнє, як відомо, регулює відносини з приводу певних природних благ, умов, елементів, що підлягають регулюванню за допомогою його норм [16].

Друга підгрупа відносин у цій сфері пов'язана з діями уповноважених органів та інших осіб із приводу виявлення, запобігання і нейтралізації реальних або потенційних загроз екологічній безпеці держави, усунення умов для погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Наведена підгрупа відносин переважно регулюється нормами адміністративного права. Але екологічне й адміністративне право пов'язані між собою, насамперед, застосуванням однакових методів регулювання – імперативних – і тим, що адміністративно-правові акти, зазвичай, є підставою виникнення, припинення чи зміни еколого-правових відносин [16].

Отже, екологічна безпека є одним із важливих питань, яке зумовлює виділення її забезпечення в окремий напрям діяльності держави та є окремою сферою діяльності її органів, що становить самостійний об'єкт державного управління й адміністративно-правового регулювання.

Варто розуміти, що роль адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні щороку зростає. Досконалі норми адміністративного права – важлива гарантія підтримання стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище та існують необхідні умови для захисту. Адміністративно-правове забезпечення екологічної безпеки в Україні є сукупністю адміністративно-правових гарантій і діяльнісних засобів. Удосконалення адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні потребує комплексного перегляду вітчизняного адміністративного законодавства, узгодження дій органів державної влади різного рівня та компетенції в природоохоронній сфері, створення стабільної основи підтримання стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля через систему організаційно-правових та процедурних гарантій екологічної безпеки в Україні, систему практичного втілення функціональних обов'язків суб'єктів забезпечення екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон № 2697-VIII. Ст. 70. (2019). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
2. Декларація про державний суверенітет України : Декларація № 55-XII. Ст. 429. (1990). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
3. Конституція України : Закон № 254к/96-ВР. Ст. 141. (1996). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон № 1264-XII. Ст. 546. (1991). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
5. Безпалова О. І. (2015). Загальна характеристика адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Порівняльно-аналітичне право. № 2. С. 170–174.
6. Безпалова О. І. (2014). Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : ХНУВС.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон № 8073-X. Ст. 1122. (1984). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
8. Про національну безпеку України : Закон № 2469-VIII Ст. 241. (2018). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
9. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон № 2245-III Ст. 73. (2001). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.
10. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон № 39/95-ВР ст. 81 (1995). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон № 4004-XII. Ст. 218. (1994). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>.

12. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України № 188/98-ВР. Ст. 248. (1998). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

13. Казанчук І. Д. (2016). Адміністративно-правова система суб'єктів охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в Україні // *Право і суспільство*. № 5. С. 95–101.

14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон № 280/97-ВР. Ст. 170. (1997). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

15. Ємець Л. О. (2019). Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави : автореф. дис. д-ра юрид. наук. МВС України. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ.

16. Лазаренко Д. В. (2014). Природні ресурси як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Інформація і право*. № 2 (11). С. 44–47.

REFERENCES

1. Pro Osnovni zasady (stratehiyu) derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky Ukrayiny na period do 2030 roku. [On employment]. No. 2697-VIII. Art. 70. (2019). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

2. Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrayiny. [On declaration]. No. 55-XII. Art. 429. (1990). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

3. Konstytutsiya Ukrayiny. [On employment]. No. 254к/96-ВР. Art. 141. (1996). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

4. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovishcha. [On employment]. No. 1264-XII. Art. 546. (1991). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

5. Bezpalova O. I. (2015). Zahalna kharakterystyka administratyvno-pravovoho zabezpechennya realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy. *Porivnyalno-analitychne pravo. [General characteristics of administrative and legal support for the implementation of the law enforcement function of the state. Comparative and analytical law]*. No. 2. P. 170–174.

6. Bezpalova O. I. (2014). Administratyvno-pravovyy mekhanizm realizatsiyi pravookhoronnoyi funktsiyi derzhavy: monohrafiya. [Administrative and legal mechanism of realization of law enforcement function of the state: monograph.]. Kharkiv : KHNUVS.

7. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya. [On employment]. № 8073-X art. 1122 (1984). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

8. Pro natsionalnu bezpeku Ukrayiny. [On employment]. No. 2469-VIII. Art. 241. (2018). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

9. Pro obyekty pidvyshchenoyi nebezpeky. [On employment]. No. 2245-III. Art.73. (2001). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.

10. Pro vykorystannya yadernoyi enerhiyi ta radiatsiyynu bezpeku. [On employment]. No. 39/95-ВР. Art. 81. (1995). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

11. Pro zabezpechennya sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchya naselennya. [On employment]. No. 4004-XII. Art. 218. (1994). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>.

12. Pro Osnovni napryamy derzhavnoyi polityky Ukrayiny u haluzi okhorony dovkillya, vykorystannya pryrodnykh resursiv ta zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky. [On resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine]. No. 188/98-ВР. Art. 248. (1998). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

13. Kazanchuk I. D. (2016). Administratyvno-pravova systema subyektiv okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovishcha ta zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky v ukrayini. *Pravo i suspilstvo. [Administrative and legal system of subjects of environmental protection and ensuring environmental safety in Ukraine. Law and society]*. No. 5. P. 95–101.

14. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini. [On employment]. No. 280/97-ВР. Art. 170. (1997). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

15. Yemets L. O. (2019). Administratyvno-pravovi zasady upravlinnya u sferi zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky derzhavy. [Administrative and legal principles of management in the field of environmental security of the state]. (Abstract of the dissertation). Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv : Kharkiv National University of Internal Affairs.

16., Lazarenko D. V. (2014). Pryrodni resursy yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehulyuvannya. *Informatsiya i pravo. [Natural resources as an object of administrative and legal regulation. Information and law.]*. No. 2 (11). P. 44–47.

Дата надходження: 05.01.2023 р.

Leonid Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute law, psychology and
innovative education
leonid.o.ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2027-9128>

Diana Khomyn

Lviv Polytechnic National University,
student
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF THE STATE

The article is devoted to the analysis of administrative and legal principles of management in the field of ensuring environmental safety of the state.

The object of administrative and legal regulation has been established – social relations in the form of behavior and actions of people that take place in connection with the provision of public authorities, environmental rights and freedoms of man and citizen, the interests of society and the state in this area.

It is established that the functions of managing the environmental safety of the state constitute a certain system of activities in this area, which are interconnected by subject and object of influence, and therefore form a holistic means of streamlining the relevant relations.

In accordance with Art. 16 of the Constitution of Ukraine ensuring environmental safety and maintaining ecological balance on the territory of Ukraine is the responsibility of the state. Its implementation is ensured by the legal regulation of this sphere of human life, society, and the state by the norms of various branches of law. Therefore, in the context of adaptation of national legislation to the legislation of the European Union, the issues of creating an effective system of environmental management entities, reforming public authorities and introducing European standards into their activities have taken a new breath. After all, it is from the effective environmental activities of state bodies and public institutions that the proper state of protection of environmental rights and maintaining ecological balance on the territory of Ukraine depends.

Key words: administrative and legal management, environmental safety, environmental policy, natural resources.

УДК 342.9 (477)

Oleksiy Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Administrative and Information Law

Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education

Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

DIFFERENTIATION OF LIABILITY FOR COMMITTING ADMINISTRATIVE OFFENSES

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.180>

© *Остапенко О.*, 2023

The Ukraine’s acquisition of the status of a “candidate state” of member states of the European Union, as well as the influence and observance of the international legislation on human rights and freedoms, significantly complements the administrative and legal status of citizens of our country. The ratification by the Ukrainian state of the European Convention on Human Rights (1997) and other international legal acts related to rights and freedoms opened a new stage in the development of national legal science, especially regarding the protection of the rights of natural persons [1, p. 15–32].

Existing approaches in the administrative and legal science to the protection of individual rights, as well as to the application of measures of coercive influence to the violator, are closely related to the characterization of a natural person as a participant in the administrative and legal relations existing in society.

Note that Chapter 11 of the Constitution of Ukraine contains a non-exhaustive list of rights, freedoms and responsibilities of a human and a citizen [2]. The legislator also uses the term “person” in order to specify the individuality of a natural person and his/her legal status with the designation of his/her features. At the same time, the presence of terms characterizing the administrative and legal status of an individual always requires clarification of the relationship between such terms as “natural person”, “citizen”, as well as their legal impact on the differentiation of liability of subjects who commit administrative offenses.

Each of the mentioned terms has different interpretations according to the object and subject of research, which in general indicate the historical, social, cultural and other attainments of a person who possesses socially determined and individual qualities that are manifested in the intellect, emotions and will of a person. When characterizing a natural person, it is worth noting the social connections and relations, features and qualities that have social and individual significance. These include: the ability to think and make conscious and not instinctive decisions; individuality (talent, education, profession, preferences, etc.); freedom, that is, the right to choose from the options of behavior provided by society, which ensures the realization of personal interests and does not violate the rights of other subjects; responsibility to society [3, p. 630].

It is worth noting that the concepts of “person” and “personality” are not equivalent to each other, especially in terms of defining a human as a person. In our case, we may be talking about the insanity of a person who, at the time of committing illegal actions or inaction, is in a state of insanity, that is, could not be aware of his/her actions

or control them due to a chronic mental illness, a temporary disorder of mental activity, mental retardation or another medical condition [4].

The social and individual characteristics of a natural person testify to its administrative and legal status, the essence of which is the establishment by the norms of administrative law of the subject's position, which is characterized by subjective rights, legal obligations and liability of the subject in the field of the public administration [5, p. 405].

Therefore, it is relevant to characterize the differentiation of the liability of subjects for committing administrative offenses, the administrative and legal status of which in most cases is asymmetric, since individuals act within the limits of rights and freedoms granted to them.

Key words: administrative liability, administrative offense, differentiation, citizen, human, natural person.

Statement of the problem. According to the Article 9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, administrative liability arises taking into account the features characterizing the concept of an administrative offense. Issues related to a natural person of the violator, the course of action for carrying out procedural procedures for bringing the guilty person to the administrative responsibility are not left out of the legislator's attention. At the same time, as practice shows, the application of the norms of administrative law to a person who has committed an administrative offense has in some cases a so-called "universal" approach without taking into account both general and special features that characterize not only a natural person, but also his/her administrative and delictual actions or inaction. These and other aspects require an analysis of the impact of differentiation on the individualization of the application of administrative penalties for administrative offenses committed by a natural person.

Analysis of the research of the problem. In scientific publications, a lot of attention is paid to the consideration of the essence of subjects of administrative liability for committed administrative offenses. Issues related to the administrative and legal status of natural and legal entities, as well as the basis of their classification, are investigated, which affects a more meaningful understanding of the administrative and legal aspects of liability. Attention is drawn to the scientific works of Bytyak Y. P., Bevza A. I., Vernadskyi V. I., Hrytsenko I. S., Gula O. V., Zadykhaila O. A., Kovalya S. O., Kolomojets T. O., Kolpakova V. K., Kopylenka O. A., Kravchenko A. V., Palamarchuka I. V., Smetaniuka R. S., Shemshuchenko Yu. S. and others.

The objective of the article. To conduct an administrative and legal analysis of the administrative liability in relation to identification, determination and influence of the features characterizing a natural person as a violator of administrative and legal norms. To offer the authors vision as to the resolution of controversial issues regarding the differentiation of the responsibility of a natural person for committing an administrative offense.

Presentation of the main material. One of the types of state coercion is an administrative liability, which is applied to natural and legal entities who commit administrative offenses. The purpose of administrative liability is that its application involves the elimination of the conditions and reasons for committing administrative offenses, as well as the restoration of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens of the state against which an illegal encroachment was committed.

One of the constitutional duties of both the citizen and the state is to compensate for the damage caused (Article 66 of the Constitution of Ukraine) [2] and bring the guilty person to a legal responsibility. At the same time, there are certain legal peculiarities that apply to certain categories of citizens who have committed administrative offenses and are held accountable. Thus, when a natural person who has committed an administrative offense is detained and in the further proceedings of the case, his/her citizenship and legal status are clarified. We mark that the administrative and legal status of a citizen of

Ukraine is a component of the general legal status, which certifies a persons belonging to the state, a person's permanent connection with the state, which is manifested in their mutual rights and obligations [6, p. 149].

The provisions regarding the citizenship of the Ukrainian People's Republic, which were proposed in the draft of the Administrative Code of the UPR (1932), are instructive from a historical perspective. We will list some of them. The following are recognized as citizens of Ukraine: all persons of Ukrainian nationality who have permanently lived and live on the territory of Ukraine, as they are not deprived of the right to this citizenship [7, p. 111]. In the following list of categories of citizens, we are talking about persons of other nationalities, persons born to citizens of the UPR, persons who acquired the citizenship of another state on the basis of treaties with other states, persons adopted according to the procedure for citizenship of the UPR established by the law, persons born to mixed marriages of citizens of the UPR with foreign citizens, when a father is a citizen of the UPR. This testifies to the efforts of the authors of the draft of the Code to regulate the legal status of the citizens of the UPR and persons of other nationalities in order to protect their rights, freedoms and legitimate interests.

The current Law of Ukraine "On Citizenship" allows for the following grounds for acquiring Ukrainian citizenship (Article 6): 1) by birth; 2) by territorial origin; 3) as a result of admission to citizenship; 4) as a result of a renewal of citizenship; 5) as a result of adoption; 6) as a result of establishing a guardianship or a custody over the child, placement of the child in a health care institution, an educational institution or in the other child institution, in a family-type orphanage or a foster family; 7) as a result of the establishment of guardianship over a person recognized by the court as disabled; 8) in connection with the stay in Ukrainian citizenship of one or both parents of the child; 9) as a result of recognition of paternity or maternity or establishment of the fact of paternity or maternity; 10) on the other grounds stipulated by the international treaties of Ukraine [8].

It is possible to establish the peculiarities of the life activity of a separate natural person and his/her social relations by considering individual elements of the administrative and legal status, which include: citizenship; administrative and legal personality (legal capacity, capacity, delictual capacity); basic rights, freedoms and obligations of citizens in the public sphere of activity; constitutional, administrative and legal guarantees of observance and implementation of the rights and freedoms of citizens on the part of the state. As we can see, the administrative and legal status of a natural person, human and citizen implies legal ties with a society and the state.

It is worth noting that this legal relationship is specific, which finds its normative consolidation in laws, separate administrative and legal norms that regulate the relations of all citizens, without exception, who live or are on the territory of Ukraine. Other elements of the administrative and legal status of a person apply only to citizens of Ukraine, that is, they affect the specification of the constitutional rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen (chapter 11 of the Constitution of Ukraine) [2], create conditions for their implementation, and are also the basis for the formation and functioning of the public administration bodies, which are obliged to provide services to citizens in the realization of their rights, freedoms and legitimate interests, and in case of their violation prosecute the guilty ones.

To a large extent, it depends on: the age, gender of a natural person, the functional duties that the person performs in the public and private spheres, the presence or absence of discrimination against the person, as well as the ability of the person, through his/her actions in accordance with the procedure established by the law, to acquire and perform special functional duties and exercise rights, the violation of which entails administrative liability.

We indicate that the object of our research is issues related to the differentiation of the liability of natural persons for committed administrative offenses. The term "differentiation" is commonly understood as division, dismemberment of the whole into parts [9, p. 606]. Therefore, the definition of the administrative differentiation hypothetically includes differences established by the state (legislator) in the possibility of applying responsibility to natural persons for committed administrative offenses. To a certain extent, the elements that characterize administrative differentiation arise by the definition of the

administrative liability, which includes features of applying to persons who have committed administrative offenses that entail for these persons heavy consequences of a property, moral, personal or other nature and are imposed by authorized bodies or officials on the grounds and in order established by the norms of the administrative law [5, p. 5]. This means that the subject of an administrative offense should be understood as a person who has committed an illegal act for which administrative liability is provided by law [5, p. 416].

The author of the textbook “Administrative Law of Ukraine” (2011) T. O. Kolomoets considers the classification of subjects of the administrative law, dividing them into:

1) subjects that do not have authority (natural persons, associations of citizens, enterprises, institutions);

2) subjects endowed with authority (executive authorities, central, regional, local, other public administration bodies, local self-government bodies) [10, p. 65–115].

According to a common rule, subjects of administrative liability are divided into *general* (these are natural persons who have reached the age established by law at which they can be brought to administrative responsibility; the presence of sanity at the time of committing an administrative offense and during the proceedings), *special* (when a natural person who has committed an administrative offense has age peculiarities, a special administrative and legal status). The special administrative and legal status of a person can be both long-term and short-term.

In the administrative law and legislation of Ukraine, there is the following division of subjects who are held accountable in case of an administrative offense. They are as follows:

1) minors (Article 13 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses);

2) officials (Article 14 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses);

3) owners of vehicles (Article 14-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses);

4) responsible persons – a natural person or the head of the legal entity in whose name the vehicle is registered, as well as the proper user of the vehicle and the person exercising the manager authority of the legal entity under which the vehicle is registered (Article 14-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses);

5) military personnel and other persons subject to disciplinary statutes for committing administrative offenses (Article 15 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses);

6) foreigners and persons without citizenship (Article 16 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses).

Taking into account the suggested division of subjects of administrative liability, we note that it (division) is a part of another classification of subjects of administrative liability, which is divided into the following groups:

1) *subjects of administrative jurisdiction* who have the authority granted to them by the state within the limits of their authority to consider cases of administrative offenses, take, if necessary, measures to provide proceedings in cases, make decisions on them and ensure their implementation;

2) *subjects submitted to the administrative liability* for committing administrative offenses, i.e. natural persons who, at the time of committing illegal actions or inactions, are capable of delict and reprehensible. The administrative delictual capacity of a natural person allows for the possibility, if available, of individual features characterizing the person (age, gender, mental state and other circumstances) at the time of committing an administrative offense. These features testify to the existence of *general* and *special* delictual capacity of a natural person. The features characterizing the *general* administrative delictual capacity of a natural person include:

1) the age of a natural person at the time of committing an administrative offense.

According to the Article 12 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses – persons who reached the age of sixteen at the time of committing an administrative offense are subject to the administrative liability. For this category of persons, the legislator provided a number of measures, which by their essence have a preventive, disciplinary and not a punitive nature (Article 24-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses);

2) the mental state of a natural person who, at the time of committing an illegal act or inaction, is in a state of sanity, or on the contrary, in a state of insanity, i.e. he/she could not be aware of his/her actions or control them due to a chronic mental illness, a temporary disorder of mental activity, mental retardation or another medical condition (Article 20 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses).

It is worth noting that the general administrative delictual capacity of a natural person is characterized by circumstances that mitigate or aggravate his/her responsibility for committing an administrative offense (Articles 34, 35 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) [4]. The above-mentioned features indicate that the legislator, by means of differentiation (division), designates the general administrative delictual capacity of a natural person.

The *special* administrative delictual capacity of a natural person provides for the availability of features that have legal significance during the consideration of a case on an administrative offense. The valid administrative legislation of Ukraine, consisting of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other laws of Ukraine, defines the following special features of the administrative delictual capacity of a natural person:

1. *Having the status of an official*, which means that a natural person holds a position determined by the structure and staff schedule of the public administration bodies, and performs the organizational and management, consultative and advisory duties assigned to him/her [5, p. 316]. T. O. Kolomoets suggests to recognize the administrative and legal status as a set of rights and obligations established by the norms of the administrative law for a certain subject. The mandatory feature of a person's acquisition of administrative and legal status is the existence of the specific subjective rights and obligations that are implemented by this person both within the confines of the administrative and legal relations and outside them [10, p. 64]. It is worth to emphasize that the responsibility of officials (Article 14 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) is determined for administrative offenses committed in the sphere of protection of administrative system, of state and public order, of nature and public health. A rather broad interpretation in terms of bringing an official to the administrative responsibility means "other rules, the enforcement of which is a part of their official duties", which creates wide opportunities in the application of administrative liability to officials.

2. *The administrative and legal status of the owner (co-owner) of vehicles* (Article 14-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) who owns and disposes of vehicles. *Ownership* of a vehicle by a natural person means its legal assignment. The *use* of a vehicle by a natural person testifies to the legally guaranteed possibility of its actual exploitation. The *disposal* of a vehicle by a natural person means the presence of a legally guaranteed possibility to determine its further usage by performing legal acts in relation to it (for example, concluding a lease agreement, etc.).

It should be stated that the recording of administrative offenses in the field of the road safety is automated by special technical means, with the help of which the owner (co-owner) of the vehicle, to whom the measures of the administrative influence are applied, is detected. At the same time, the legislator in the Article 14-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses established the provisions on responsibility for administrative offenses, in the field of ensuring road traffic safety, recorded in automatic mode, and for violations of the rules of stopping, stationing, parking of vehicles, recorded in photo (video) mode, for liable persons (natural persons, head of legal entity) in whose name the vehicle is registered and who are the proper users of this vehicle. As you can see, we are talking about expanding the list of natural persons (owners, co-owners, liable persons, proper users) who can be held administratively responsible for administrative offenses committed in the field of traffic safety.

3. *Liability of servicemen and other persons subject to disciplinary statutes for committing administrative offenses* are liable under disciplinary statutes (Article 15 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses). At the same time, for committing certain administrative offenses, servicemen and persons equated to them are brought to administrative responsibility on common grounds. Yes, the Article 15 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses was supplemented (in 2015) with the provision that for committing military administrative offenses, military personnel, as well as conscripts

Differentiation of liability for committing administrative offenses

and reservists during military service, bear the responsibility provided for in the Chapter 13-B (Articles 172-10–172-20 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses).

4. *The liability of foreigners and persons without citizenship* (Article 16 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) also has features of differentiation, which indicate their responsibility for committing administrative offenses on a common basis with citizens of Ukraine, as well as in accordance with the international treaties of Ukraine regarding persons who enjoy immunity from the administrative jurisdiction of Ukraine.

The laws of Ukraine may allow for the administrative expulsion from Ukraine of foreigners and stateless persons for committing administrative offenses that brutally violate law and order (Article 24 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), as well as for deportation. The application of deportation means the forced expulsion of a foreigner or a stateless person out of Ukraine on condition that they have not committed an administrative offense. Deportation of foreign citizens and stateless persons should be considered a measure of termination applied by the state, assuming that these persons violate the norms and rules of the stay in the country.

It is worth mentioning that in some cases, foreigners and stateless persons may be banned from leaving Ukraine. This concerns:

- when a person is notified of suspicion of committing an offense or the case is being considered by an authorized body (official);
- when a person is convicted of a criminal offense – until serving the sentence or being released from the sentence;
- when the departure of a person contradicts the interests of the national security of Ukraine - until the termination of the circumstances preventing the departure (for example, the fulfillment of property obligations) [11, p. 74].

The possibility of applying such measures of administrative influence can be explained by the absence of a specific legal connection with the country of residence for foreign citizens and stateless persons.

Differentiation of administrative responsibility occurs when an administrative offense is committed by persons who are participants in administrative proceedings in a case of an administrative offense. This category of natural persons includes: witnesses, eyewitnesses, experts, specialists, lawyers, legal representatives and representatives. Provisionally, the application of certain types of administrative fines and their amount can be attributed to the features that affect the differentiation of the administrative responsibility of a natural person for committing an administrative offense.

It should be marked that the legislator provided for the application to a minor, who committed an administrative offense between the ages of sixteen and eighteen, not of administrative penalties, but of measures of administrative impact (Article 24-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), which have disciplinary and preventive nature. The provisions regarding the application of administrative arrest (Article 32 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) and arrest with detention at the guardhouse to women who have committed administrative offenses (Article 32-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) remain quite controversial.

Yes, administrative arrest cannot be applied to pregnant women, women with children under the age of twelve (the question immediately arises, why could the child's age limit not be increased to sixteen? – the author's opinion), to persons who have not reached the age of eighteen, to disabled persons of the first and second health groups. Therefore, if the violator is a woman who does not “fall” under these requirements, then this person can be subject to administrative arrest for a period of up to fifteen days (for example, minor hooliganism – Article 173 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses). The legislator allows for the application of this administrative penalty to male and female individuals (with the

exception of military administrative offenses) in the Articles 44, 51, 122-4, 123, 173, 173-2, 178, 183-2, 185, 185-10, 187, 204-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Now let's return to the administrative penalty provided for in the Article 32-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses "Arrest with detention at the guardhouse", which cannot be applied to female military persons. We believe that this "differentiation" of administrative responsibility in relation to the first group of female offenders is to some extent discriminatory in nature, which negatively affects the jurisdictional activity of the judicial bodies of our country and stimulates the appeal of citizens to the European Court for the Protection of Human Rights.

Conclusions. Summarizing, we believe that the issue of differentiation of liability for the commission of an administrative offense is legally enshrined in the administrative legislation of Ukraine, which allows the authorized bodies (officials) to apply measures of administrative influence to natural persons – violators, taking into account the features provided by the legislation.

At the same time, the research on the impact of the differentiation of the administrative liability on the state of legitimacy and implementation of the tasks provided for in the Article 1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses remain relevant.

REFERENCES

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovnykh svobod. Praktyka Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny. [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Practice of the European Court of Human Rights]. Rishennya. Komentari. Kyiv. 1999. Vol. 2. P. 15–32.
2. Konstytutsiya Ukrainy: chynne zakonodavstvo stanom na 05 sichnya 2021r.: Ofits. Tekst. [The Constitution of Ukraine: current legislation as of January 5. 2021: Official text]. Kyiv : Pravova yednist, 2021. 64 p.
3. Mizhnarodna politseyska entsyklopediya : u 10 t. [International police encyclopedia: in 10 volumes] / red. Yu. I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondratyev, V. Ya. Tatsiy, Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Kontsern "Vydavnychyy Dim In Yure", 2005. vol. 11: Prava lyudyny u konteksti politseyskoyi diyalnosti. [Human rights in the context of police activity]. 1224 p.
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya : chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovn. stanom na 11 sich. 2019 roku (Ofits. tekst). [The Code of Ukraine on Administrative Offenses: current legislation with amendments and additions as of January 11. 2019 (Official text)]. Kyiv : Palyvoda A. V., 2019.
5. Administratyvne pravo Ukrainy : slovnyk terminiv. [Administrative law of Ukraine: a dictionary of terms] / zah. red. T. O. Kolomojets, V. K. Kolpakova / Derzh. vyshch. navch. zakl. "Zaporiz. Nats. un-t". Kyiv : In Yure, 2014. 520 p.
6. Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk. [A large encyclopedic legal dictionary] / red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. 2-e vyd. pererobl. i dopov. Kyiv : Yurydychna dumka, 2012. 1020 p.
7. Administratyvne pravo i protses UNR v ekzyni: nevidoma pravnycha spadshchyna Ukrainy. [Administrative law and the process of the Ukrainian Peoples Republic in exile: the unknown legal heritage of Ukraine] / Ukladachi : Hrytsenko I. S., Bevzenko V. M., Koval S. O., Beviz A. I., Palamarchuk I. V., Hula O. V., Kravchenko A. V., Smetanyuk R. S. ; za zah. red. doktora yuryd. nauk, profesora Hrytsenka I. S. Kyiv : Dakor, 2015. 500 p.
8. Pro hromadyanstvo : Zakon Ukrainy vid 18 sichnya 2001 r. No. 2235-III. [On citizenship: Law of Ukraine dated January 18, 2001 No. 2235-III]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2001. No. 13. Art. 65.
9. Ukrayinskyy entsyklopedychnyy slovnyk. [Ukrainian encyclopedic dictionary]. Vol. 1. (A-Kabarha). Kyiv : Holovna red. Ukrayinskoyi entsyklopediyi, AN URSS, 1966. 854 p.
10. Kolomojets' T. O. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook]. Kyiv : Yurinkom Inter, 2011. 576 p.
11. Zadykhalo O. A. Administratyvne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna) : navch. Posib. [Administrative law of Ukraine (General part) : study manual]. Vyd. 3-ye, dopov. Kharkiv : Pravo, 2019. 314 p.

Дата надходження: 03.02.2023 р.

Олексій Остапенко

Національний університет “Львівська політехніка”,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Отримання Україною статусу “держави – кандидата” країн-учасників Європейського Союзу, а також вплив і додержання міжнародного законодавства щодо прав і свобод людини значною мірою доповнює адміністративно-правовий статус громадян нашої країни. Ратифікація Українською державою Європейської конвенції з прав людини (1997 р.) та інших, пов’язаних із правами і свободами міжнародних нормативно-правових актів, відкрила новий етап у розвитку національної юридичної науки, особливо щодо захисту прав фізичних осіб [1, с. 15–32].

Існуючі в адміністративно-правовій науці підходи у питаннях захисту прав особи, а також про застосування до порушника заходів примусового впливу, тісно пов’язані з характеристикою фізичної особи як учасника існуючих в суспільстві адміністративно-правових відносин.

Зазначимо, що розділ 11 Конституції України містить у собі невичерпний перелік прав, свобод та обов’язків людини і громадянина [2]. Законодавець також використовує термін “особа” з метою конкретизації індивідуальності фізичної особи та її правового статусу з позначенням належних їй ознак. Водночас наявність термінів, що характеризують адміністративно-правовий статус фізичної особи, завжди потребує з’ясування співвідношення між такими термінами, як “фізична особа”, “громадянин”, а також їх правовий вплив на диференціацію відповідальності суб’єктів, що вчиняють адміністративні правопорушення.

Кожен із зазначених термінів має різні за об’єктом і предметом дослідження тлумачення, які у загальному вимірі свідчать про історичний, соціальний, культурний та інші надбання людини, що володіє соціально обумовленими, а також індивідуальними якостями, які проявляються в інтелекті, емоціях і волі особи. При характеристиці фізичної особи варто зазначити властиві їй суспільні зв’язки і відносини, риси та якості, що мають соціальне та індивідуальне значення. Це зокрема: здатність мислити і приймати усвідомлені а не інстинктивні рішення; індивідуальність (талант, освіта, професія, уподобання тощо); свобода, тобто право вибору з наданих суспільством варіантів поведінки, яка забезпечує реалізацію особистих інтересів і не порушує прав інших суб’єктів; відповідальність перед суспільством [3, с. 630].

Варто зауважити, що поняття “особа” і “особистість” не є рівнозначними між собою, особливо в частині визначення людини в якості особи. У нашому випадку може йтись про неосудність особи, яка під час вчинення протиправних дій чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [4].

Наявні у фізичної особи суспільні та індивідуальні ознаки свідчать про її адміністративно-правовий статус, сутність якого полягає у закріпленні нормами адміністративного права положення суб’єкта, яке характеризується суб’єктивними правами, юридичними обов’язками та відповідальністю суб’єкта у сфері публічного адміністрування [5, с. 405].

Отже, актуальною є характеристика диференціації відповідальності суб’єктів за вчинення адміністративних правопорушень, адміністративно-правовий статус яких переважно є асиметричним, оскільки індивідуальні особи діють у межах наданих їм прав і свобод.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, диференціація, громадянин, людина, фізична особа.

Olha Skochylias-Pavliv

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative and Informational Law
Educational and Research Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
olha.v.skochylias-pavliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

EUROPEAN EXPERIENCE IN HEARING AND RESOLVING ELECTORAL DISPUTES IN ADMINISTRATIVE JUSTICE

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.188>

© *Скочиляс-Павлів О.*, 2023

The research is devoted to the study of the European experience of hearing and resolving electoral disputes in the administrative justice system. The availability of a national system of effective consideration of disputes concerning legal relations related to the election or referendum process is one of the basic guarantees of free and fair elections. Ukraine is a state that is integrating into the European legal space, thus the European system of standards is of key importance. It is pointed out that the electoral law of most European countries provides for two ways of hearing electoral disputes: administrative and judicial. The administrative method of electoral dispute resolution provides for the possibility of its consideration by various bodies, depending on the elections concerning which dispute arises (parliamentary, provincial, municipal). The judicial procedure for consideration of electoral disputes in foreign countries also has a number of peculiarities. The author describes the experience of such countries as Sweden, Norway, Denmark, Finland, Germany, and France. The advantages and disadvantages of administrative and judicial methods of electoral dispute resolution in European countries are analyzed. It is pointed out that despite the positions according to which preference is given to election commissions consisting of highly qualified specialists, the current state of affairs in Ukraine does not allow to remove election disputes from the jurisdiction of administrative courts. This requires that election commissions be composed of independent, impartial, professional members, and the practice of conducting elections in Ukraine shows quite opposite situation. Nevertheless, in general, the procedural legislation of Ukraine regulating the procedure and terms for appealing electoral violations and consideration of cases of this category by administrative courts in most aspects complies with established European standards.

Key words: administrative justice, European experience, electoral disputes, electoral rights, electoral process, administrative procedure for a case hearing, judicial procedure for a case hearing.

Formulation of the problem. The availability of a national system of effective dispute resolution regarding legal relations concerning election or referendum process is one of the basic guarantees of free

and fair elections. The resolution of these disputes is a key element of effective and functional “electoral governance” to ensure confidence in electoral processes.

The problems of appealing against violations and resolving election-related disputes are relevant primarily due to the nature of the rights, freedoms and interests that are the direct object of protection. European Court of Human Rights in its judgment in the Case of *Namat Aliyev v. Azerbaijan* emphasizes the importance of these aspects. Thus, the European Court of Human Rights proclaimed that the existence of national mechanisms for the effective consideration of such cases is one of the most important guarantees of free and fair elections. This ensures “the effective realization of the right to vote and to be elected, maintains general confidence in the proper organization and conduct of the electoral process by the state, and forms an important mechanism by which the state achieves the fulfillment of its positive obligations under Article 3 of Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms with regard to the conduct of democratic elections” [1].

Analysis of the problem research. Such researchers as O. Hnativ, O. Husar, V. Vdovichen, O. Ilnytskyi, S. Kalchenko, O. Sovhyrya, O. Kotsiuruba, V. Nesterovych, M. Smokovych, K. Sioch, N. Khliborob, V. Yarmaki have addressed the issues of protection of citizens’ electoral rights in administrative proceedings.

The **purpose of the article** is to study the judicial mechanism for protection of citizens’ electoral rights in European countries and to analyze the ways of its improvement in Ukraine.

Presentation of the main material. Awareness of the need for effective resolving of disputes arising in the area related to the election or referendum process determines the solution of such a problem actually due to the activity of administrative courts under the conditions of an increasing workload on them. The constant updating of administrative procedural legislation, in particular, the adoption of the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” in a new version (2016), the Law of Ukraine “On Amendments to the Commercial Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts” (2017), etc., has determined the need and relevance of a comprehensive review of the institution of disputes in the field related to the election or referendum process, which is resolved in the administrative court. In this aspect, the experience of foreign countries in resolving electoral disputes is worth examining.

The electoral law of most European countries provides for two ways to resolve electoral disputes: administrative and judicial. The legislation of the countries of Northern Europe give preference mainly to the administrative method. The judicial procedure is not excluded, but it is used for hearing certain types of electoral disputes (for example, in Iceland – disputes related to complaints about violations of the legislation on parliamentary elections).

It should be noted that special courts for electoral disputes, which exist in some foreign countries (e.g., Brazil, Argentina), have not been established in the countries of Northern Europe. Just in one of the five Nordic countries – Finland – such disputes can be considered in administrative courts, which are an independent part of the judicial system of this country.

The administrative method of electoral dispute resolution provides for the possibility of their consideration by different bodies, depending on the elections concerning the dispute arisen (parliamentary, provincial, municipal). Thus, when it comes to elections to the supreme representative bodies of the mentioned countries or presidential elections (in the case of Finland and Iceland), the highest election dispute resolution bodies are represented in Finland by the Supreme Administrative Court, in Sweden, Norway, Denmark and Iceland – by the parliaments themselves or special committees (commissions) to review election results (in Sweden – the Riksdag Committee on Election Review, in Norway – the Committee on Credentials of Deputies, in Denmark – the Folketing Commission on Elections, in Iceland – Althing).

It is noteworthy that in Norway, Denmark and Iceland, the so-called “ministerial filter” is used in this regard, which means that the complaint is first sent to the relevant ministry (in Norway – to the

Ministry of Municipal and Regional Development, in Denmark – to the Ministry of Internal Affairs and Social Affairs, in Iceland – to the Ministry of Justice), and only then it is submitted to the parliament for final consideration and resolution.

In Norway, as a prerequisite for the transfer of a complaint to the Storting (parliament), the National Election Commission of the country must first express its opinion on the statements sent to the chamber [2, p. 63].

In countries such as Estonia and Poland, the Supreme Court makes a decision in an election case after another independent body has made a decision. In Hungary, there is a partially two-instance judicial review (the Supreme Court and, on some issues, the Constitutional Court). Many European constitutions assign this task to constitutional jurisdiction. Such countries include Austria, Germany, Portugal and Spain (for violations of fundamental rights if the available protective measures in administrative courts have been exhausted) [3, p. 150].

Let's take a closer look at the peculiarities of electoral dispute resolution in some European countries.

In Sweden, the highest body that considers election disputes is the Riksdag (Swedish Parliament) Election Results Committee. It is the last instance for reviewing election complaints. The right to file complaints belongs to:

- 1) voters included in the electoral list;
- 2) political parties participating in the elections;
- 3) candidates for deputies.

The Swedish Election Act of 24.11.2005 regulates the appeal procedure. The body whose actions are appealed must inform the Riksdag Election Review Committee of its opinion on the complaint as soon as possible. All members of the Riksdag Election Results Review Committee must be present at the meeting of the Riksdag Election Results Review Committee at which the complaint is considered. If the complaint concerns the decision on the election results, it is considered by the same composition of the Committee that existed during the election. The bodies and persons involved in organizing and conducting the elections, at the request of the Riksdag Election Results Review Committee, provide it with any data and information. If the complaint raises the issue of sworn testimony of witnesses, the witness's testimony shall be given in a court hearing of the district court upon the decision of the Election Results Review Committee. The Election Results Verification Committee may cancel the election results and decide to hold repeat elections in a separate constituency if: 1) it is proved that there were violations of the current legislation during the preparation and conduct of the election; 2) it is found that there were either obstruction of voting or distortion of election results, or other unacceptable actions were taken during the election. Re-elections are held only if there are grounds to believe that the identified violations affected the election results. The Election Results Review Committee may oblige the relevant electoral body to conduct a recount or take other actions to eliminate the identified violations. The committee also verifies that the procedure for notification confirming the election of members of the Riksdag and the European Parliament has been followed correctly. After the elections to the Riksdag, the inspection must be completed by the day of the first meeting of the newly elected chamber. A report on the verification is sent to the Speaker of the House. In the case of Swedish MPs to the European Parliament, the vetting report is also sent to this body [4, p. 78].

In Norway, according to Article 13-1 (1) of the Election Act dated 28.06.2002, any voter has the right to file a complaint on issues related to the preparation and conduct of the relevant election in the electoral district in which the voter is included in the voter lists, as well as on issues related to the exercise of the voter's voting rights. Norwegian law provides for three types of complaints: 1) complaints related to the preparation and conduct of elections; 2) complaints about the exclusion of a citizen from the voter list; 3) complaints related to the nomination of candidate lists.

In the case of complaints filed in connection with parliamentary elections, they must be filed within seven days of the election date. Complaints against the actions of the provincial election commission

affecting the results of the vote counting in the respective constituency must be filed within seven days from the date of setting of voting results. Election results may be appealed only through administrative proceedings, and Norwegian courts are not competent to consider such disputes. Complaints filed in connection with parliamentary elections must be in writing and addressed to one of the following bodies:

- local election commission;
- provincial election commission;
- the governor of the province (in the case of elections in Oslo);
- The Ministry of Municipal and Regional Development;
- The Storting, which also acts as an appellate body for complaints regarding the exercise of citizens' voting rights in parliamentary elections.

The National Election Commission of Norway must express its opinion on the applications sent to the Storting. In the case of provincial elections, complaints must be filed with the provincial election commission, and in the case of local elections – with the relevant local election commission.

The final authority for filing electoral complaints regarding provincial and local elections belongs to the Norwegian Ministry of Municipal and Regional Development.

When considering complaints, the relevant authorities apply general principles and norms of administrative law, the main source of which is the Law on Administrative Cases of 10.02.1967. First, the complaint is considered by the local or provincial election commission, respectively. If the complaint is not satisfied, then it is transferred to either the National Election Commission of Norway (in the case of parliamentary elections) or the Ministry of Municipal and Regional Development of Norway (in the case of provincial or local elections). The electoral authorities whose decisions or actions are appealed may review them in the usual manner within the time limits stipulated in the Public Administration Act.

The Storting is the body that decides whether to invalidate the results of parliamentary elections and whether to hold re-elections. In this regard, the Storting has the right to review the decisions of the National Election Commission in cases of complaints related to parliamentary elections. The Storting makes its decisions based on recommendations from the temporary Committee for the Verification of the Credentials of Deputies. According to the results of verification of parliamentary elections validity and in case errors are detected, the Storting has the right to demand their elimination as soon as possible. In this regard, it may demand a recounting of votes and a new distribution of seats in the parliament. If the detected errors affect the election results but cannot be corrected, the Storting may declare the elections illegal and demand a second vote, either in one constituency or in the country as a whole.

A special role in the Storting in connection with the consideration of electoral complaints is given to the aforementioned temporary Committee for the Verification of Deputies Credentials. This Committee is formed at the last meeting of the Storting and consists of 18 members. It verifies the mandates of the elected members of parliament and their deputies in the new Storting and checks the legality of the elections. By the time the new Storting convenes for its first session, the Committee prepares a preliminary report on the results of all complaints related to the election of deputies. The day before the opening of the first session of the new parliament, the temporary Credentials Committee shall cease to function. Its report is submitted to the new Credentials Committee of the new Storting, whose members are elected immediately after the start of the parliament's work on the basis of proportional representation of factions. The new Credentials Committee verifies the mandates of the elected deputies, reviews the report of the temporary committee, and if gross violations during the elections are found, may decide to hold re-elections. Only after hearing the report of the new Credentials Committee do the members of the newly elected Storting elect the chairman and secretary of the chamber [2, p. 63].

In Denmark, any voter has the right to appeal the results of parliamentary elections. The complaint is addressed to the Folketing (parliament) and sent to the Ministry of the Interior and Social Affairs. The deadline for filing a complaint should not exceed one week after the election day. The Folketing has a special 17-member Election Review Committee. This Committee verifies the election results, checks compliance with the rules on elections to the European Parliament, as well as the legality of the mandates of the Folketing and MEPs from Denmark [3, p. 151].

In Iceland according to the Act on Elections to Althing (Parliament) No. 24/2000 of 16.05.2000, a voter may file a complaint in the following cases: 1) if the voter believes that the elected candidate does not meet the requirements for holding a parliamentary mandate; 2) in case of violation of the procedure for nominating a list of candidates; 3) if the voter believes that the list of candidates nominated by a party receives votes in an illegal manner that leads to the annulment of the election results; 4) in case of violations of the provisions of the Althingi Election Act. The complaint must be submitted in writing in duplicate to the Ministry of Justice of Iceland no later than four weeks after the announcement of the election results, but before the newly elected Althing convenes for its first meeting. In this case, the Ministry of Justice must immediately send one copy of the complaint to the representatives of the party that submitted the list of candidates nominated by it, and the second copy to the Althing as soon as possible after its first meeting. Complaints about violations of the provisions of the Althing Election Law that do not involve decisions of local authorities, election commissions, or the Althing are filed with the relevant police department and are subject to criminal proceedings.

In case when the Althing receives a complaint that any member of the newly elected Althing does not meet the requirements for holding a deputy position or has obtained a mandate illegally, the Parliament conducts an independent investigation and makes a decision based on the results of the investigation. If the Althing finds that the elected deputy does not meet the requirements for holding a deputy position, it takes the decision that the election of the deputy is illegal. If, following the review of complaints, it becomes apparent that the violations committed affect the election results, the Althing may decide that the election of the deputy is illegal. If the Althing decides that the election of the entire party list in a particular constituency is illegal, re-elections must be held in that constituency. The date of the re-election is set by the Ministry of Justice. The re-election must be held as soon as possible, but in any case no later than one month after the Althing has decided to invalidate the election in that constituency and to hold a second vote in that constituency [7, p. 341].

In Finland, unlike in other countries, it is possible to appeal the results of voting in administrative courts. The system of administrative courts in Finland consists of the Supreme Administrative Court and nine provincial administrative courts. The procedure for challenging election results is regulated by the Election Act of 18.10.1998 and the Administrative Procedure Act of 1996. The results of parliamentary elections may be appealed to the respective provincial administrative court within 14 days of the official announcement of the election results. Complaints against violations of the rules on European Parliamentary elections are filed with the Helsinki Administrative Court. Election complaints are considered in court on a priority basis. A complaint may be filed: 1) on the issue of the contradiction of the election commissions decision to the law: by any person whose rights have been violated by the decision; by a nominated candidate for deputy; by a political party or electoral bloc that participated in the election; 2) on the issue of the election being held in violation of the law: by any voter. The complaint should be made in writing and should contain information about the decision being appealed, an indication of the part of the decision being appealed, and the grounds for the appeal. The complaint is considered on the basis of the principles of publicity and transparency. In accordance with § 103 of the Election Law 1998, if the provincial administrative court decides that the decision of the election commission is contrary to the law and this fact may affect the election results, such contested decision is either subject to change or new elections are held in the electoral district. If a district or municipal election commission has committed violations in the counting of votes and determination of voting results that affected the election result, such results are subject to correction.

The decision of the provincial administrative court can be appealed to the Supreme Administrative Court of Finland within 30 days [8, p. 25].

The protection of the right to vote is a fundamental principle of democracy in Germany. German system of voting rights protection is based on two main principles:

1. Constitutional courts, but not administrative courts, are primarily responsible for protecting the right to vote – the Federal Constitutional Court of Germany for elections to the German Bundestag (and the

European Parliament) and the respective constitutional courts of the Länder for elections to the Landtags (state parliaments). In general, administrative courts are only responsible for elections to municipal representative bodies, as municipal bodies do not act as parliaments.

2. The legal substantive defense is a deferred process, which means that a special appeal procedure (known as the “election validation process”) is applied to retrospectively check whether the elections were conducted properly. The rationale for this approach is that the electoral process should not be hampered by countless individual court proceedings, and that Parliament itself should be involved in the verification of elections from the very first stage. Before and during the elections, legal protection is provided only in exceptional cases (e.g., constitutional complaint or institutional complaint/litigation challenging the electoral law; complaint about non-recognition by a political party/entity authorized to nominate candidates) [5, p. 94, 95].

In France, there is a distribution of powers: administrative courts of first instance consider electoral disputes regarding local elections (elections at the level of communes and departments), and their decisions are appealed to the Council of State. The Council of State directly considers cases on regional and European elections, and the Constitutional Council considers cases on presidential elections, elections to the legislature and the Senate [2, p. 151].

Summarizing, it should be noted that the Code of Good Practice in Electoral Matters adopted by the Venice Commission at its 52nd Plenary Session on October 18–19, 2002, provides for two ways to protect electoral rights: by courts or election commissions. At the same time, preference is given to election commissions, which are formed from highly qualified specialists, while courts have less experience in election-related issues. This position is not without merit, as the electoral process is a temporary, fleeting phenomenon and, accordingly, electoral disputes do not arise often, so sometimes the court's experience in handling such cases may be insufficient. However, the current state of affairs in Ukraine, in our opinion, does not allow for the removal of election disputes from the jurisdiction of administrative courts. In order to do it, election commissions must be formed of independent, impartial, professional members, and the practice of holding elections shows rather opposite situation.

Conclusions. Ukraine is a state that is integrating into the European legal space, so the European system of standards is of key importance. In general, the procedural legislation of Ukraine, which regulates the procedure and terms for appealing electoral violations and hearing cases of this category by administrative courts, in most aspects complies with the established European standards.

REFERENCES

1. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Namat Aliiev proty Azerbaidzhanu”*. [Case of Namat Aliyev v. Azerbaijan]. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-98187> [in Ukrainian].
2. Luzhykova Ye. (2014). *Znachennia instytutu mizhnarodnykh vyborchykh standartiv u demokratychnykh derzhavakh*. [The importance of the institute of international election standards in democratic states]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia*. Vyp. 2, P. 61–64 [in Ukrainian].
3. Tseller. E. (2021). *Yevropeyskyi dosvid ta praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo vyryshennia vyborchykh sporiv*. [European experience and practice of the European Court of Human Rights regarding the resolution of election disputes]. *Zakhyst vyborchykh prav administratyvnymy sudamy v Ukraini: Zbirnyk tez dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Administratyvna yustytisia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky”* (m. Kyiv, 1–2 lypnia 2021 roku). Kyiv : Kompaniia “Vaite”, P. 150–152 [in Ukrainian].
4. Zaika M., Yarmaki V. (2017). *Osoblyvosti orhanizatsii systemy administratyvnoi yustytisii: zarubizhnyi dosvid*. [Peculiarities of the organization of the administrative justice system: foreign experience]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. No. 3. P. 77–80 [in Ukrainian].
5. Broker L. (2021). *Sudovy zakhyt prava holosu ta pasyvnoho vyborchoho prava v Nimechchyni*. [Judicial protection of the right to vote and the passive right to vote in Germany]. *Zakhyst vyborchykh prav administratyvnymy sudamy v Ukraini : Zbirnyk tez dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Administratyvna yustytisia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky”* (m. Kyiv, 1–2 lypnia 2021 roku). Kyiv : Kompaniia “Vaite”. P. 94–96 [in Ukrainian].

6. *Administratyvna yustytsiia: yevropeyskyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy*. [Administrative justice: European experience and proposals for Ukraine] / upor. : I. B. Koliushko, R. O. Kuibida. Kyiv : Fakt, 2003. 146 p. [in Ukrainian].

7. *Administratyvna yustytsiia Ukrainy: problemy teorii i praktyky*. [Administrative justice of Ukraine: problems of theory and practice]. Nastilna knyha suddi / zah. red. O. M. Paseniuka. Kyiv : Istyna, 2007. 608 p. [in Ukrainian].

8. Novak O. *Vyborchi systemy na mistsevykh vyborakh u Yevropi: dosvid rehionalnykh derzhav*. [Electoral systems in local elections in Europe: experience of regional states]. *Publichne pravo*. 2014. No. 3. P. 23–29 [in Ukrainian].

9. Mialovytska N. A. (2009). *Porivnialno-pravovyi analiz vyborchykh system krain Yevropy*. [Comparative legal analysis of electoral systems of European countries]. *Porivnialne pravoznavstvo. Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* : zb. materialiv mizhnar. nauk. sympoziumu “Dni porivnialnoho pravoznavstva” (m. Kyiv, 8–11 kvit. 2009 r.). Kyiv. P. 308–311 [in Ukrainian].

10. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy*. [Code of Administrative Justice of Ukraine] vid 06.07.2005 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10686> [in Ukrainian].

Дата надходження: 18.02.2023 р.

Ольга Скочиляс-Павлів

Національний університет “Львівська політехніка”,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ ВИБОРЧИХ СПОРІВ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ

Досліджено європейський досвід розгляду та вирішення виборчих спорів у порядку адміністративної юстиції. Наявність національної системи ефективного розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму, є однією з основних гарантій вільних і справедливих виборів. Україна – держава, яка інтегрується у європейський правовий простір, тому європейська система стандартів має ключове значення. Вказується на те, що виборче право більшості європейських країн передбачає два способи розгляду виборчих спорів: адміністративний та судовий. Адміністративний спосіб розгляду виборчих спорів передбачає можливість їх розгляду різними органами, залежно від виборів, через які спір виникає (парламентськими, провінційними, муніципальними). Судовий порядок розгляду виборчих спорів у зарубіжних країнах теж має ряд особливостей. Описується досвід таких країн, як Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Франція. Аналізуються переваги та недоліки адміністративного та судового способу розгляду виборчих спорів у європейських країнах. Вказується, що, незважаючи на позиції, відповідно до яких перевага щодо розгляду виборчих спорів віддається виборчим комісіям, які формуються з висококваліфікованих фахівців, сучасний стан справ в Україні не дозволяє вивести з під юрисдикції адміністративних судів виборчі спори. Для цього потрібно, щоб виборчі комісії формувалися із незалежних, безсторонніх, професійних членів, а практика проведення виборів в Україні свідчить про абсолютно протилежну ситуацію. Проте, загалом, процесуальне законодавство України, яке регламентує порядок і строки оскарження виборчих порушень, розгляду справ такої категорії адміністративними судами, у більшості аспектів відповідає усталеним європейським стандартам.

Ключові слова: адміністративна юстиція, європейський досвід, виборчі спори, виборчі права, виборчий процес, адміністративний порядок розгляду справи, судовий порядок розгляду справи.

УДК 342.951

Mariia Slyvka

Lviv Polytechnic National University,
PhD., Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative
and Information Law
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education
mariya.m.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2679-1632>

Vasyl Slyvka

Candidate of Law,
Advocate
Attorneys' Partnership “IM PARTNERS”,
slyvka.advocate@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6694-4413>

SUBJECT COMPOSITION OF THE PROCEDURE FOR CONCILIATION OF THE PARTIES IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE AND EU MEMBER STATES

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.195>

© *Сливка М., Сливка В., 2023*

The article discloses the subject composition of the procedure of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine and EU member states. It is noted that the main subjects of the procedure of conciliation of the parties in administrative proceedings are the parties to the dispute themselves, who wished to reconcile, and the legislation should influence these subjects only with the aim of facilitating their achievement of peace. It is indicated that today the judge appears in the conciliation procedure as: 1) “relatively active conciliator”; 2) the subject of judicial control over compliance with legality in the reconciliation procedure; 3) the legalizer of the terms of reconciliation. In practical reality, this role of the judge is manifested in the fact that the terms of reconciliation of the parties to a public-law dispute, which they set out in the application for reconciliation, acquire legal significance for them (create real legal obligations for the parties, which they must comply with) only after, as the judge approves them. It was established that in Ukraine there is a simple model of the subject composition of the parties' reconciliation in administrative proceedings, which is characterized by certain elements of a relatively complicated model of the corresponding subject composition (the judge encourages the parties to try to reconcile, however, does not provide them with certain options for reconciliation, which they should be considered). It is noted that, unlike in Ukraine, a judge in the French Republic can not only

suggest that the parties to the dispute resort to the conciliation procedure, but also oblige them to try to reconcile when he sees this as a real possibility. It was concluded that in some EU member states (for example, in the Kingdom of Spain), in which public-law disputes can be resolved through judicial conciliation (conciliation in administrative proceedings), a judge can act as a “relatively active conciliator”, who, having convinced himself of the possibility to reconcile the parties to the dispute, can form for them an option (options) of reconciliation that can be accepted (modified, rejected). In addition, in some EU member states (French Republic and Kingdom of Spain), the activity of conciliators, who are certified lawyers (as a rule, lawyers), is provided for.

Key words: court, judge, parties to the dispute, reconciliation of the parties, administrative proceedings, European Union.

Problem formulation. Taking into account the subject structure of the participants in the process (one of which is the subject of power), the reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine has its own peculiarities and difficulties in comparison with other types of proceedings. After all, in contrast to civil or economic processes, there are very few examples in judicial practice when the parties reconciled as a result of consideration of an administrative claim. Therefore, a clear understanding of the subject composition of the participants in the process, their rights and obligations, as well as the implementation of the practice of conciliation from European countries into our legislation will necessarily have a positive effect on the resolution of administrative disputes through conciliation.

Analysis of the problem study. The problems of the procedure of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine and the EU member states and the question of the subject composition of this procedure were given attention by many administrative lawyers: T. O. Antsupova, S. S. Biluha, I. L. Zheltobriyukh, M. M. Zaika, O. M. Zdrok, O. M. Mykhailov, O. D. Sydelnikov, M. I. Smokovych, O. V. Shemeneva and L. R. Yukhtenko.

The article is aimed at research of the subject composition of the procedure of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine and EU member states.

Presenting main materials. The main subjects of the procedure of conciliation of the parties in administrative proceedings are the parties to the dispute themselves who wished to reconcile, and the legislation should affect these subjects only with the aim of facilitating their achievement of peace. At the same time, this is not entirely fair, taking into account the fact that subjects who wish to reconcile should only act in such a way that (at least):

1) really reconcile (resolving a public-law dispute by conciliation cannot be used for the purpose of applying any dishonest actions, the result of which will be coercion by one party of another to a specific decision);

2) not to violate the current legislation;

3) not to harm the public interest, as well as the rights and legitimate interests of third parties.

Taking this into account, it is quite natural that in the framework of consideration of the procedure of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine and EU member states, attention should be paid to the judge exercising judicial control over conciliation, as well as to the “conciliator”, who is the subject, which is involved in the reconciliation procedure in individual EU member states (in particular, in the Kingdom of Spain and the French Republic).

It should be agreed that in Ukraine “the subject of the administrative process will always be the administrative court, while the parties, third parties, representatives, assistant judge, secretary of the court session, bailiff, witness, expert, legal expert, translator, specialists are only participants in the

administrative process, that is, persons who take part in the law enforcement activities of the administrative court” [1, p. 73]. Instead, critically analyzing the subject composition of the parties in the administrative proceedings of Ukraine and the EU member states, we can come to the conclusion that the following models of the subject composition of reconciliation are currently envisaged by the legislators:

1. A simple model of the subject composition of the reconciliation of the parties in administrative proceedings. Within the framework of this model, which is used in Ukraine, the subject composition of reconciliation is reduced to the parties to a public-law dispute who wish to reconcile (including their representatives), as well as to the judge who checks the legality of the terms of reconciliation formulated by them, approves these conditions. For example, domestic scientist and judge I. L. Zheltobriyukh, analyzing the content of Art. 190 of the Civil Procedure Code of Ukraine, came to the correct conclusion that it “fixes many powers of the administrative court regarding the implementation of the institution of reconciliation of the parties (for example, at the request of the parties, the court stops the proceedings in the CoAP of Ukraine for the time they need for reconciliation, the terms of the reconciliation of the parties are approved by a court decision, etc.), but the first part of this article clearly testifies to the possibility of the existence of procedural relations between the parties to the CoAP of Ukraine, in which the court does not take part” [2, p. 24]. In other words, “the parties independently, without the involvement of the court, can fully or partially settle the dispute on the basis of mutual concessions” [2, p. 24]. At the same time, the dispute will be considered fully settled only when the way to achieve peace between the parties to the dispute is verified by the court and approved by the relevant court decision.

2. A relatively complicated model of the subject composition of parties’ reconciliation in administrative proceedings. This “model”, in addition to covering the parties to a public legal dispute (their representatives), also provides for the extended participation of the judge in the conciliation procedure, in particular:

a) the judge can encourage (or even require) the parties to the dispute to try to reconcile, and also provides the parties with a preliminary option to achieve reconciliation;

b) a judge can participate in the conciliation procedure as an “active conciliator”, holding conciliation meetings (analogous to dispute resolution with the participation of a judge).

3. A complicated model of the subject composition of the reconciliation of the parties in administrative proceedings. In the framework of the studied model, in addition to the parties to a public-law dispute (their representatives) and the judge, a so-called “third party” participates, namely: an “active conciliator” is involved in the process of resolving the dispute through the reconciliation of the parties (or the judge considering the CoAP of Ukraine). In this regard, scientists note that “when the procedure is entrusted to a third party (tiers), its only mission is an attempt (tenter) to reconcile the respective points of view of the parties to the dispute, without the aim of imposing a certain decision on them, since it in fact, must emanate only from the parties themselves and, in any event, must be accepted only by them. Unlike a judge or arbitrator, a third party does not have the authority to settle a dispute or impose any decision on the parties. This person only plays the role of a catalyst (catalyseur) in finding a way to resolve the dispute between the parties” [3]. That is why the relevant involved person is often called “tiers aviseur” (tiers aviseur) by scientists and legal practitioners [3].

Although Ukraine has a legislatively established “simple model” of the subject composition of the parties’ reconciliation in administrative proceedings (although it has some features of a “relatively complicated model” given that the judge can encourage the parties to the dispute to try to reconcile in accordance with the requirements of paragraph 2 part 1 of article 180 and part 5 of article 194 of the Civil Code of Ukraine), it should be borne in mind that in EU member states the models outlined by us can coexist within the framework of the same legal regime of a certain state (their use depends on situations, in which they are found, and urgent needs that can be adequately satisfied using the corresponding

“models”). For example, in France, the parties to a public-law dispute can resolve the dispute through conciliation by contacting a conciliator (“complicated model”), as well as by reaching reconciliation without the involvement of such an entity (“simple model”) [4, p. 83].

The subject composition of the procedure of conciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine and EU member states, one way or another, involves the participation of the following subjects:

1. Parties to a public legal dispute. In general, “the parties to a public legal dispute can be public administration bodies, natural and legal entities” [5, p. 28]. Thus, “the mandatory subject of public legal disputes must be a body of public administration, or such disputes arise between two bodies of public administration” [5, p. 28]. In this context, it is necessary to talk about the administrative and legal status of the parties to the dispute – a public service body (subject of public administration) and a private person, the analysis of whose legal status, according to the purpose of the relevant legal construct [6, p. 31, 7, p. 157], allows you to understand: 1) who they are in relation to reconciliation; 2) the scope of their actions and inactions in this legal relationship; 3) conditions, grounds and order of their activity [8].

The domestic lawyer-administrative V. V. Tereshchuk notes that the subject of public administration has a special legal status, which is considered “institutional superstatus – a generalizing legal construct that characterizes the single legal position of various subjects of public administration in administrative-legal relations, due to the extent of legal personality, competence (subject of assignment, powers) and legal responsibility of these subjects” [9, p. 66]. At the same time, in the narrow sense, the indicated status, according to the scientist, “should be understood as a legal structure fixed at the legislative level, which is an institutional superstatus, the elements of the structure of which (legal personality, competence, legal responsibility) determine the peculiarities of the creation and activity of subjects of public administration, the limits of the tasks and functions assigned to them, the place of these subjects in the mechanism of public administration, in the mutual relations between themselves, legal entities of public and private law, citizens and their associations” [9, p. 66].

As for private subjects, the administrative-legal status of a person, according to V. O. Timashov, “is guided by the principles of the completeness of human rights and freedoms, their guarantee, the combination of individual interests with state and public interests, the rule of law, transparency, dynamism of rights and human freedoms” [10, p. 28], “reflected in her general, social and individual status” [10, p. 28]. At the same time, the system of elements of the administrative and legal status of citizens consists of: “administrative legal capacity; administrative capacity; rights and obligations; guarantees of rights and freedoms of citizens; legal responsibility” [11, p. 29]. Similarly, “the administrative-legal status of a legal entity depends on the extent of its legal capacity and legal capacity (determined by the number and content of types of activity)” [12, p. 359].

This allows to interpret the legal status of a party to a public-law dispute that is being reconciled as the status of a subject of administrative law, who has the right to resolve the dispute through reconciliation, exercises this right, acting in the manner prescribed by law, bearing legal responsibility for such actions. We note that the relevant legal status and its structure are not clearly defined in the legislation of the EU member states and in the legislation of Ukraine, however, its elements can be clarified by us in view of the essence of reconciliation, the status of the parties to reconciliation and certain provisions of the current national legislation (in particular, Part 6 of Article 47, Part 1 of Article 54, Articles 142, 180, 190, Clause 4 of Part 1 of Article 236 of the Civil Code of Ukraine) and the legislation of EU member states (for example, Part 2 of Article 77 of the Law Kingdom of Spain “On Judicial and Administrative Jurisdiction” of July 13, 1998 No. 29/1998 [13], Article L421-2 of the Code on Relations between Society and Administration [14], Decision of the State Council of December 6, 2002 No. 249153 [15] etc.). So, this status covers the following elements:

- 1) rights and obligations of a party to a public-law dispute that is being reconciled;
 - 2) legal responsibility of a party to a public-law dispute that is being reconciled.
2. Judge. To date, the judge in the conciliation procedure appears as:

Subject composition of the procedure for conciliation of the parties in the administrative judiciary...

1) “relatively active conciliator”. In Ukraine and in one way or another in the EU member states, in which public legal disputes can be resolved by conciliation, the judge:

a) is not an intermediary (mediator) between the parties to the dispute (therefore, conciliation is not equal to mediation in terms of its conceptual and formal expression);

b) is an entity interested in ensuring that not only law prevails in society, but also peace, especially when a dispute has arisen between the parties that can be resolved through reconciliation, and therefore is involved in the reconciliation of these parties, every time (when necessary) reminding them of the possibilities of an appropriate way to resolve the dispute. This follows, for example, from the content of Clause 2, Part 2, Art. 180 and Part 5 of Art. 194 of the CoAP of Ukraine [16]. A corresponding approach was also used by the German legislator;

2) the subject of judicial control over compliance with legality in the reconciliation procedure;

3) the legalizer of the terms of reconciliation. In practical reality, this role of the judge is manifested in the fact that the terms of reconciliation of the parties to a public-law dispute, which they set out in the application for reconciliation, acquire legal significance for them (create real legal obligations for the parties, which they must comply with) only after, as the judge approves them.

The attempt to outline the conciliatory nature of the judge in Spain seems quite positive, which does not harm the optimal use of time spent on the effective administration of justice and helps the parties to a public-law dispute to reach mutual understanding. For example, in paragraph 1 part 1 art. 77 of the Kingdom of Spain Law dated July 13, 1998 No. 29/1998 states that during the trial of the CoAP of Ukraine, the judge, at his discretion or at the request of the disputing party, after hearing the arguments of the disputing parties, may outline a preliminary agreement (acuerdo) capable of putting an end to the disagreements of the parties' dispute [13]. In our opinion, the specified model of the judge's participation in the reconciliation of the parties to the dispute (not related to the participation in the “advisory” procedure of agreeing on the terms of reconciliation) can also be reflected in the Ukrainian practice of the reconciliation of the parties in administrative proceedings.

A judge in France acts in a similar way today. Starting from 2019, a judge in this European country, in accordance with Art. 22-1 of the Law of the French Republic dated February 8, 1995 No. 95-125 may, at any stage of the proceedings, oblige the parties to a public legal dispute to try to reconcile (apply to the appropriate conciliator), if the judge comes to the opinion that a peaceful resolution of the dispute is entirely real [17]. That is, in contrast to Ukraine, a judge in the French Republic can not only suggest that the parties to the dispute resort to the conciliation procedure, but also oblige them to try to reconcile when he sees this as a real possibility.

Conclusions. In Ukraine, there is a simple model of the subject composition of parties for reconciliation in administrative proceedings, which is characterized by certain elements of a relatively complicated model of the corresponding subject composition (the judge encourages the parties to try to reconcile, however, does not provide them with certain options for reconciliation that they should consider). At the same time, in some EU member states (for example, in the Kingdom of Spain), in which public-law disputes can be resolved through judicial conciliation (conciliation in administrative proceedings), a judge can act as a “relatively active conciliator”, who, convinced of opportunities to reconcile the parties to the dispute, can form for them a reconciliation option (options), which can be accepted (modified, rejected) by them. In addition, in some EU member states (French Republic and Kingdom of Spain), the activity of conciliators, who are certified lawyers (as a rule, lawyers), is provided for.

REFERENCES

1. Zheltobryux I. L. (2020). **Superechnosti mizh naukovoyu terminologiyeyu ta terminologiyeyu zakonodavstva shhodo vy`znachennya sub'yektiv ta uchasny`kiv administratyvnogo procesu.** [Contradictions between scientific terminology and legislative terminology regarding the definition of subjects

and participants in the administrative process]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yury sprudenciyi*. No. 5. P. 70–73. doi:10.15421/391960 [in Ukrainian].

2. Zheltobryux I. L. (2019). **Struktura procesualnykh vzayemozv'yazkiv, yaki vynykayut mizh sub'yektamy j uchasnykamy administratyvnogo procesu**. [The structure of procedural relationships that arise between subjects and participants of the administrative process]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu. Seriya : Pravo*. Vyp. 58, T. 2. P. 23–26. doi:10.32782/2307-3322.58-2.4 [in Ukrainian].

3. Joly-Hurard J. (2003). **Conciliation et médiation judiciaires**. Aix-en-Provence : Presses universitaires d'Aix-Marseille. 476 p. URL : <https://books.openedition.org/puam/679> (Accessed: 23.01.2023) [in France].

4. **Développer la médiation dans le cadre de l'Union européenne: Étude du Conseil d'État remise au Premier ministre le 30.07.2010 à sa demande**. Paris : Conseil d'État, 2010. 90 p. [in France].

5. Karpa M. I. (2017). **Publichno-pravoviy spir yak sposib vstanovlennya ta rozmezhuvannya kompetencij organiv publichnoyi vlady (teoretychni aspekty)**. [Public legal dispute as a method of establishing and delimiting the competences of public authorities (theoretical aspects)]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya*. No. 3 (34). P. 26–34 [in Ukrainian].

6. Gladkyj V. V. (2019). **Znachennya ta znachy'mist' pravovogo statusu v yurydychnij nauci ta praktyci**. [Meaning and significance of legal status in legal science and practice]. *Teoriya ta praktyka suchasnoyi yurysprudenciyi : mater. XX Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Xarkiv, 30 trav. 2019 r.)*. Xarkiv : NYuU. T. 1. P. 30–33 [in Ukrainian].

7. Tymoshenko V. O. (2020). **Xarakterystyka pravovogo statusu sub'yekta kadrovogo zabezpechennya diyalnosti Derzhavnogo byuro rozsliduvan**. [Characteristics of the legal status of the subject of personnel support of the State Bureau of Investigation]. *Naukovyj visnyk publichnogo ta pry'vatnogo prava*. Vyp. 4. P. 156–160. doi:10.32844/2618-1258.2020.4.27 [in Ukrainian].

8. Slyvka V. V. (2020). **Pravoviy status storin publichno-pravovogo sporu, shho prymyryayutsya**. [The legal status of the parties to a public-law dispute who are conciliating]. *Pravova systema Ukrayiny: suchasni tendenciyi ta faktory rozvytku : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhya, 27–28 berezhnya 2020 r.)*. Zaporizhzhya : Zaporizka miska Gromadska organizaciya "Istyna". P. 87–90 [in Ukrainian].

9. Tereshhuk V. V. (2020). **Pravoviy status sub'yektiv publichnogo administruvannya**. [Legal status of subjects of public administration] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Ternopil. 270 p. [in Ukrainian].

10. Timashov V. O. (2018). **Administratyvno-pravove zabezpechennya prav gromadyan Ukrayiny v umovax yevrointegraciyi: doktrynalni polozhennya**. [Administrative and legal protection of the rights of citizens of Ukraine in the conditions of European integration: doctrinal provisions] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv. 45 p. [in Ukrainian].

11. Alforov S. M., Vashhenko S. V., Dolgopolova M. M., Kupin A. P. (2011). **Administratyvne pravo. Zagalna chastyna**. [Administrative Law. General part] : navchal. posib. Kyiv : Centr uchbovoyi literatury. 216 p. [in Ukrainian].

12. Malyarchuk I. A. (2012). **Platny`k podatkov yak sub'yekt podatkovogo prava**. [The taxpayer as a subject of tax law]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 56. P. 356–361 [in Ukrainian].

13. **Ley, reguladora de la Jurisdicción Contencioso-administrativa**. (1998). No. 29/1998. Julliet, 13 (última actualización publicada el 19.09.2020). *Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado*. URL : <https://www.boe.es/buscar/pdf/1998/BOE-A1998-16718-consolidado.pdf> (Accessed 23.01.2023) [in France].

14. **Code des relations entre le public et l'administration**. (2020). *Legifrance*. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000031366350/2020-04-24/ (Accessed: 23.01.2023) [in France].

15. **Conseil d'Etat statuant au contentieux**. (2002). No. 249153. *Legifrance*. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000008131774/> (accessed: 23.01.2023) [in France].

16. **Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny**. (2005). No. 2747-IV. [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed 23.01.2023) [in Ukrainian].

17. **Relative a l'organisation des juridictions et a la procedure civile, penale et administrative** : Loi No. 95-125 du 08.02.1995. (2020). *Legifrance*. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000024021430/> (Accessed: 23.01.2023) [in France].

Дата надходження: 27.01.2023 р.

Марія Сливка

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
mariya.m.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2679-1632>

Василь Сливка

кандидат юридичних наук,
адвокат
адвокатського об'єднання “АЙЕМ ПАРТНЕРС”
slyvka.advocate@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6694-4413>

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ПРОЦЕДУРИ ПРИМИРЕННЯ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС

Розкрито суб'єктний склад процедури примирення сторін в адміністративному судочинстві України та держав-членів ЄС. Зазначено, що основними суб'єктами процедури примирення сторін в адміністративному судочинстві є самі сторони спору, що забажали примиритись, а законодавство повинно впливати на цих суб'єктів лише з метою сприяння досягнення ними миру. Вказано, що на сьогодні суддя в процедурі примирення постає в якості: 1) “відносно активного примирителя”; 2) суб'єкта судового контролю за дотриманням законності в процедурі примирення; 3) легалізатора умов примирення. У практичній дійсності ця роль судді виявляється у тому, що умови примирення сторін публічно-правового спору, котрі вони виклали у заяві про примирення, набувають для них юридичного значення (створюють для сторін реальні юридичні обов'язки, яких вони повинні дотримуватись) лише після того, як суддя їх затвердить. Встановлено, що в Україні існує проста модель суб'єктного складу примирення сторін в адміністративному судочинстві, котра характеризується певними елементами відносно ускладненої моделі відповідного суб'єктного складу (суддя спонукає сторін спробувати примиритись, однак не надає їм певних варіантів примирення, які повинні ними бути розглянуті). Зазначено, що на відміну від України, суддя у Французькій Республіці може не лише пропонувати сторонам спору звернутись до процедури примирення, але й зобов'язати їх спробувати примиритись, коли він вбачатиме у цьому реальну можливість. Зроблено висновок, що в окремих державах-членах ЄС (наприклад, у Королівстві Іспанія), в яких публічно-правові спори можуть бути вирішені шляхом судового примирення (примирення в адміністративному судочинстві), суддя може поставати “відносно активного примирителя”, котрий, переконавшись у можливості примирити сторони спору, може сформувавши для них варіант (варіанти) примирення, які можуть бути ними прийняті (доопрацьовані, відхилені). Крім того, в окремих державах-членах ЄС (у Французькій Республіці та Королівстві Іспанія) передбачена діяльність примирителів, якими є сертифіковані юристи (як правило, адвокати).

Ключові слова: суд, суддя, сторони спору, примирення сторін, адміністративне судочинство, Європейський Союз.

УДК 343.140

Iryna Shulhan

Lviv Polytechnic National University,
PhD.,
Associate Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

ELECTRONIC EVIDENCE AS EFFECTIVE TOOLS OF PROVING IN CRIMINAL PROCEEDINGS

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.202>

© Шулъган І., 2023

The process of proving is carried out by competent participants of criminal trial in order to establish the truth in criminal proceedings and is an important component of the proceeding. Proving is carried out in compliance with the statutory procedure for criminal proceedings in general, the order of the execution of certain procedural actions and the adoption of procedural decisions, that is within the limits of the criminal procedural form. The modern concept of criminal proceedings is aimed at establishing additional guarantees of observance of the participants' rights at each stage. The process of proving should be clearly regulated by criminal procedure legislation to ensure the rights of a person in criminal proceedings.

The rapid development of the latest information technologies and a significant increase in the number of legal relations in the plane of the information space objectively affected the features of the criminal process. In particular, this applies to such an important category as sources of evidence. In modern conditions of widespread use of information technologies, electronic media are an important and informative source of evidence in criminal proceedings.

From theoretical and practical perspectives an important task for scholars is to regulate at the legislative level the methods and procedural proceedings for the legal collection of digital information relevant to criminal proceedings and its further use in compliance with the principles of relevance, admissibility, reliability and sufficiency.

The peculiarities of collecting, processing and recording digital evidence are analyzed in the article. It is emphasized that the collection of evidence contained on electronic media can be done by removing the media or information system and by copying the information stored on the corresponding electronic media. The advantages and disadvantages of using digital evidence collection methods are analyzed. Emphasis is placed on the importance of observing the procedural and technical aspects of obtaining information stored on electronic media in order to ensure the possibility of using such information as evidence during criminal proceedings.

Key words: evidence, proving, collection of evidence, electronic media, electronic evidence, digital evidence.

Formulation of the problem. Evidence and proving are the basis of any process. The effectiveness of criminal proceedings in court and the speed of achieving the goal of justice depend on the quality and completeness of the evidence base collected during the pre-trial investigation. The pre-trial investigation of criminal misdemeanors, which is carried out in the form of an inquiry, is also inextricably linked with proving, which in the specified procedure has its own peculiarities due to its specificity. The study of the institution of proving at the stage of inquiry is of great importance in view of the possibility of simplified proceedings regarding criminal misdemeanors established in the legislation, which provides for the possibility of a court passing a verdict without examining the evidence in a court session or on the basis of their partial examination.

Evidence in a criminal trial evolves with the person. The modern level of the technical process has affected the fact that every criminal proceeding contains evidence that is presented in electronic form.

Evidence in electronic form became especially relevant in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, because since 2014, investigations into proceedings committed in temporarily occupied territories can only be conducted remotely. Today, the use of electronic evidence is becoming even more relevant.

Analysis of the problem research. Such scientists as Hutsaliuk M., Havlovskiy V., Kalancha I., Orlov Yu., Pashyn S., Samoilov S., Sergeiev M., Khakhanovskiy V., Khyzhniak Ye., Cherniavskiy S., Sheifer S. devoted scientific works to the study of the problems of collecting and procedurally securing electronic (digital) evidence.

The purpose of the article is to analyze the features of collection, processing and recording of evidence contained on electronic media; to focus attention on compliance with the basic principles regarding propriety, admissibility, reliability and sufficiency of digital evidence.

Presentation of the main material. Proving in criminal proceedings as a type of cognitive process is considered as mental activity that proceeds in accordance with the laws of logic, in specific logical forms. It should be emphasized that the concepts of evidence and proving in criminal proceedings are normatively enshrined in Article 65 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter the Criminal Procedure Code of Ukraine), which states that evidence in criminal proceedings is factual data obtained in the manner prescribed by this Code, on the basis of which the investigator, prosecutor, investigating judge and court establish the presence or absence of facts and circumstances that are important for criminal proceedings and are subject to proving [1].

Today, in the course of proving in criminal proceedings the following evidence can be used: photos, audio-, video- records of electronic communication (telephone conversations), various computer data, electronic correspondence (sms-messages, e-mail, messengers), network traffic, data from streaming services, information about the location of objects, geolocation, social network data, IP address and network port data, electronic digital signatures, electronic time stamps and much more.

The rapid development of the latest information technologies led to the emergence of new types of offences and changes in the existing forms of crime. Crimes committed with the help of modern technologies are called cybercrimes [2, p. 10]. The growth rate of crime in the global computer network is the highest compared to other types of crime [3, p. 113].

Cybercrimes are committed from anywhere on the planet (provided there is access to the Internet) and, in fact, without leaving home. When investigating such crimes, conventionally "classic" evidence, such as witness statements, paper documents, and identification protocols, are actually absent.

As it is stated by scholar Pavlova Yu., electronic evidence are specific as it is information in its pure form. It does not have a material form of existence, is easily subjected to destruction and modification, has an inseparable connection with the technical medium of information and at the same time is easily moved in space with the help of telecommunication networks. Electronic evidence has a technical nature of its

origin, and therefore the interpretation of its content is carried out with the help of special software tools [4, p. 77].

Scientists actively discuss not only the essence of traces of crimes in the field of information technology use, but also their names. The following names of traces of this category are proposed: computer traces, virtual traces, electronic-digital, informational, computer-technical, etc. [5, p. 169]. The name “electronic evidence” seems to be the most successful and the one that adequately reflects the essence of traces of crimes of the specified category.

Electronic evidence is any evidence in criminal proceedings that can be obtained in electronic form. Electronic evidence is obtained with the help of electronic devices, computer media, as well as computer networks, including via the Internet. They become available for human perception after processing by means of computer technology [6, p. 6].

Along with the concept of “electronic evidence”, the concept of “digital evidence” is often used. Since these concepts have not yet been defined at the legislative level, they are used in parallel.

The initial procedure of processing electronic media (EM) involves the identification, collection, extraction and preserving of potential digital evidence. Digital evidence can be volatile in nature. They may change, deteriorate, or be destroyed during improper handling or inspection. Therefore, persons working with digital evidence must be competent and guided by clear requirements to avoid risks. Mishandling digital devices can render potential digital evidence contained on them unusable.

The fundamental principle for processing sources of potential digital evidence should be to minimize the processing of the original digital devices and potential digital evidence, and to document and explain any changes to digital information. With regard to evidence, experts should not act outside their competence. All actions and processes must be documented in accordance with legal requirements, especially if this may lead to the inevitability of changes.

In order to acquire the status of evidence, information must meet four characteristics (principles): appropriateness, admissibility, reliability, sufficiency. Digital evidence is appropriate if it provides an opportunity to prove or disprove the circumstances to be proven. The main task of the admissibility requirement is to guarantee that the digital evidence is obtained in the manner and from the sources directly provided for by the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The reliability of evidentiary information means that it correctly and adequately reflects the material and immaterial traces of the committed illegal act. The concept of sufficiency assumes that a sufficient amount of potential digital evidence should be collected to ensure the possibility of reaching a conclusion about the presence or absence of the circumstances of the case that are included in the subject of proving [7, p. 4, 5].

If electronic storage devices are discovered in the course of investigative (detective) actions, the collection of evidence - the information contained on the storage device – can be carried out in two ways:

- 1) by removing the device or information system;
- 2) by copying information stored on the appropriate electronic medium (in this case, the issue of data fixation from cyberspace is not considered) [8, p. 336].

The above methods of gathering evidence have both advantages and disadvantages and certain application limitations.

The traditional method of collecting evidence in criminal proceedings is the seizure of material objects, in particular, electronic media and information systems. However, physical extraction is not always technically possible. For example, the difficulty of extracting information systems can be caused by their bulkiness, the threat of suspending production processes or the danger of losing access to information (in particular, if it is impossible to successfully start decryption later in the event that the system with active encryption is turned off).

Therefore, an alternative to the removal of the digital information carrier as a method of gathering evidence can be the production of a copy of the digital information. The relevant procedural possibility has been recorded in the Criminal Procedure Code of Ukraine since 2017. According to Part 4 of Article 99 of the Criminal Code of Ukraine copies of information, including computer data, contained in information

(automated) systems, electronic communication systems, information and communication systems, computer systems, their integral parts, made by an investigator, a prosecutor with the involvement of a specialist, are recognized by the court as the original of the document. Backup copies of such data are allowed to be stored separately from the materials of criminal proceedings (Part 3 of Article 107 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) [1].

In addition, in accordance with Part 1 of Article 159 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, temporary access to material objects and documents is carried out exclusively by removing a copy of information, if access was granted by the court to electronic information systems or their parts (computers) or mobile terminals of communication systems (telephones).

The described situations form a system of procedural scenarios that require the production of a copy of electronic information or electronic information carrier during criminal proceedings.

In order to identify and record information regarding the circumstances of the commitment of a criminal offense, the investigator and prosecutor conduct an inspection of the area, premises, things, documents and computer data. The review of computer data is carried out by the investigator, the prosecutor by displaying in the review protocol the information they contain in a form suitable for perceiving their content (using electronic means, photography, video recording, shooting and/or video recording of the screen, etc. or in paper form) (Article 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

If the investigator, the prosecutor, based on the results of the analysis of the operational situation during investigative (search) actions or due to the procedural necessity, made a decision to copy the information stored in the electronic information carrier, to ensure the possibility of using such information as evidence during criminal proceedings, it is necessary to observe two aspects: procedural and technical.

The procedural aspect consists in the investigator's or prosecutor's compliance with the requirements of Part 4 of Article 99 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the need to involve a specialist. At the same time, it is worth noting that the formal fulfillment of the requirement of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the involvement of a specialist does not guarantee the identity of the copy of the original information. The specialist engaged by the prosecution must have the necessary knowledge and skills in the field of information technology and be able to correctly implement the copying process, which must include verification (checking) of the integrity and authenticity of information with the provision of appropriate guarantees. Attention should be paid to the fact that non-compliance with the technical aspects of guaranteeing the integrity and authenticity of information can discredit the produced copy.

Thus, it becomes obvious that there is necessity to observe the technical aspect of the information copying process, the importance of which is difficult to overestimate. The admissibility of the backup copies created in this way without the participation of a specialist is recognized by the court, taking into account the exceptional grounds provided for in Clause 1, Part 5 of Article 99 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, when the original document is lost or destroyed through no fault of the party providing it [1].

At the same time, given the shortcomings of the criminal procedural law, the heterogeneous practice of law enforcement and the lack of special knowledge in the field of information technology, a significant number of investigators and prosecutors cannot always organize the correct production of a copy of electronic information, which leads to the loss of evidence (flaws in collection and storage) or recognition of collected evidence as inadmissible (violation of procedural or technical norms by participants in investigative (search) actions) [7, p. 4].

Part 2 of Article 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine contains an indication of another method of collecting electronic evidence – it can be demanded from state authorities, local self-government bodies, officials and individuals, enterprises, institutions and organizations. Internet service providers (ISPs) and mobile operators are the enterprises that play a key role in ensuring the circulation of electronic images and have the technical capabilities to preserve them. At the same time, their relations with investigative bodies are not procedurally regulated today, which leads to numerous misunderstandings,

unjustified seizure by investigators of network computer equipment from providers, which leads to violations of the rights of Internet users and to the recognition by the court of the obtained evidence as inadmissible, and also creates providers' reluctance to provide information to law enforcement agencies [3, p. 119].

In the context of the analyzed issues, it is worth emphasizing the importance of making changes to the current criminal procedural legislation in connection with the need to clarify the terminology and improve the provisions on temporary access and seizure of information and telecommunication systems. The changes should be aimed at preventing arbitrary interpretation of the norms regarding the concept of electronic evidence and abuses in the specified area.

Conclusions. In the modern conditions of the development of innovative technologies, evidence contained on electronic media is an important source of evidence in criminal proceedings. The Criminal Procedural Code of Ukraine provides for two main methods of collecting information contained on electronic media – by removing the media or information system and by copying information. Provided that the procedural and technical aspects of collecting electronic evidence are observed, they acquire the value of effective tools of proving.

Compliance with the procedural form of electronic information retrieval is ensured by the investigator or prosecutor with the involvement of a specialist. Copying is an effective way of obtaining evidence from a suitable electronic medium. In order to ensure the recording of information and the use of a copy of the information during the trial, it is necessary to ensure compliance with the requirements of Part 4 of Article 99 of the CCP of Ukraine. The need to comply with the technical aspect of the information copying process becomes obvious.

Digital evidence is based on the basic principles inherent in all evidence – propriety, admissibility, reliability and sufficiency. These principles are important because they make it possible to establish circumstances that are subject to proving in criminal proceedings.

REFERENCES

1. **Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy.** [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy No. 4651-VI vid 13.04.2012 r. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 07.02.2023).
2. Shylo O. (2016). **Problemni pytannia dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv, uchynenykh iz zastosuvanniam kompiuternykh tekhnolohii ta/abo vykorystanniam merezhi internet.** [Problematic issues of pre-trial investigation of crimes committed with the use of computer technologies and/or the use of the Internet]. Mizhnarodni standarty z kiberbezpeky ta yikh zastosuvannia v Ukraini (materialy “kruhloho stolu” m. Kharkiv, 19 kvit. 2016 roku). Kharkiv : Pravo, P. 10–13.
3. Cherniavskiy S., Orlov Yu. (2017). **Elektronne vidobrazhennia yak dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni.** [Electronic display as a source of evidence in criminal proceedings]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. No. 2. P. 112–124.
4. Pavlova Yu. (2017). **Osoblyvosti zbyrannia ta protsesualnoho zakriplennia elektronnykh dokaziv u tsyvilnomu sudochynstvi.** [Peculiarities of collecting and procedurally securing of electronic evidence in civil proceedings]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Vyp. 4. T. 1. P. 76–80.
5. Avdieieva H., Storozhenko S. (2017). **Elektronni slidy: poniattia ta vydy.** [Electronic traces: concepts and types]. Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka. No. 1 (77). P. 168–175.
6. Hutsaliuk M., Havlovskiy V., Khakhanovskiy V. (2020). **Vykorystannia elektronnykh (tsyfrovyykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh.** [The use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings] : metod. Rekom / za zah. red. Korneika V. Vyd. 2-he, dop. Kyiv : Vyd-vo Nats. akad. vnutr. Sprav. 104 p.
7. **Metody zakhystu. Nastanovy dlia identyfikatsii, zbyrannia, zdobuttia ta zberezhennia tsyfrovyykh dokaziv.** [Methods of protection. Guidelines for the identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence]. Kyiv : DP “UkrNDNTs”. 37 p.

8. Harkusha A. (2021). **Kopiiia elektronnoi informatsii yak dokaz u kryminalnomu provadzhenni: protsesualnyi ta tekhnichniy aspekt.** [Copy of electronic information as evidence in criminal proceedings: procedural and technical aspects]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. No. 1 8. P. 336–339.

Дата надходження: 01.12.2022 р.

Ірина Шульган

Національний університет “Львівська політехніка”,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

iryna.i.shulhan@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9623-3495>

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ – ДІСВІ ІНСТРУМЕНТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Процес доказування здійснюється компетентними учасниками кримінального процесу з метою встановлення істини у кримінальному провадженні і є його вагомим складовим елементом. Доказування відбувається з дотриманням визначених законом порядку кримінального провадження загалом, виконання окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, тобто у межах кримінальної процесуальної форми. Сучасна концепція кримінального процесу спрямована на встановлення додаткових гарантій дотримання прав його учасників на кожному етапі. Процес доказування повинен бути чітко регламентований кримінальним процесуальним законодавством задля забезпечення прав особи у кримінальному провадженні.

Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій та збільшення кількості правовідносин у площині інформаційного простору об'єктивно позначилися на особливостях кримінального процесу. Зокрема, це стосується такої важливої категорії, як джерела доказів. У сучасних умовах широкого застосування інформаційних технологій електронні носії інформації є важливим та інформативним джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Важливим завданням науковців, із теоретичного та практичного боку є врегулювання на законодавчому рівні способів та процесуальних процедур законного збирання цифрової інформації, що має значення для кримінального провадження, та подальшого її використання, з дотриманням принципів належності, допустимості, достовірності та достатності.

Проаналізовано особливості збирання, опрацювання та фіксації цифрових доказів. Наголошено, що збирання доказів, які містяться на електронних носіях, може відбуватися шляхом вилучення носія або інформаційної системи та шляхом копіювання інформації, що зберігається на відповідному електронному носії. Проаналізовано переваги та недоліки застосування способів збирання цифрових доказів. Акцентовано на важливості дотримання процесуального та технічного аспектів отримання інформації, що зберігається на електронних носіях, для забезпечення можливості використання такої інформації, як доказу під час кримінального провадження.

Ключові слова: докази, доказування, збирання доказів, електронні носії інформації, електронні докази, цифрові докази.

УДК 351.741 (477)

Leontii Chystokletov

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Professor,

Department of Administrative and Informational Law

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education

leontii.h.chystokletov@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-1593>

NATIONAL POLICE AS A COMPONENT OF THE SECURITY AND DEFENCE SECTOR IN COUNTERING RUSSIAN AGGRESSION IN UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.208>

© Чистоклетов Л., 2023

Based on theoretical and legal analysis, the article summarizes the peculiarities of police activity as a component of the security and defence sector during the period of russian aggression.

It has been proved that despite the full-scale undeclared criminal invasion, the Armed Forces of Ukraine, with the strong financial and military support of Western partners, are victoriously overcoming the resistance of the russian occupiers and are carrying out a systematic counter-offensive against the “world’s second victorious russian army”, and at the same time, heroically destroying the enemy’s military equipment and manpower on a daily basis, far-sightedly take strategic decisions on reforming the activities of public authorities, and especially of the security and defence sector.

It has been determined that the formation and improvement of the security and defence sector of Ukraine has always been relevant, both in peacetime and in the current period of the russian invasion. At the same time, the doctrinal provisions on their legal status and its improvement in wartime remain insufficiently developed and require theoretical and practical in-depth research.

The miscalculations, made in the organization of defence industry procurement, headed by the Ukroboronprom Defence Industrial Concern, have been outlined. However, since the beginning of February 2022, the state has adopted a number of legislative changes aimed at improving the Armed Forces of Ukraine current model, law enforcement agencies and the military-industrial complex, and bringing them in line with NATO and European Union standards.

The state of the police as a security and defence sector entity during martial law proves that Ukrainian law enforcement officers, together with the Armed Forces of Ukraine, are boldly repelling the criminal russian attack, protecting the lives and health of the Ukrainian population, defending the territorial integrity and independence of Ukraine. It has been stated that one of the important factors in optimizing the activities of the police during the war is the concern of the state authorities for improving their social protection.

It has been noted that the police, in addition to performing own duties during martial law aimed at identifying and prosecuting criminals, searching for missing persons, and taking preventive measures to protect public order and security, carry out activities, related to the clearance of enemy mines by the National Police sappers, and the destruction of unexploded ordnance at the risk of life and health. According to statistics, about 50 specialists in pyrotechnics were killed, and more than 100 were injured during humanitarian demining.

It has been stated that at the initiative of the Ministry of Internal Affairs, 8 assault brigades are currently being formed on the basis of the National Police, the State Border Guard Service and the National Guard: “Stalevy Kordon”, “Chervona Kalyna”, “Lyut”, “Rubizh”, “Spartan”, “Kara-Dag”, “Bureviy” and “AZOV”. The basis of the assault brigades will be really motivated and patriotic military personnel and former law enforcement officers. In addition, the main priority in ensuring the safe life of the population under martial law is to strengthen police cooperation with local governments and public organizations and to develop joint measures to protect public order and security.

It has been noted that despite a number of regulations adopted during martial law aimed at improving the conditions of police service, there are still problems with the failure to resolve issues related to strengthening administrative and criminal liability for administrative offences and war crimes; abolition of the average salary at the place of work; unregulated procedure for serving a summons to territorial recruitment centres, etc.

It has been proved that in the course of ensuring public order and security during the russian-Ukrainian war, the police in its professional activity uses not only organizational and legal forms and methods with wide participation of the security and defence forces, territorial defence and public formations, but also hone the skills in conducting operational and search activities aimed at combating crime and eliminating enemy sabotage groups, which enables solving the tasks set in countering russian aggression under martial law.

Key words: National Police, security and defence sector, Armed Forces of Ukraine, russian-Ukrainian war, protection of public order and security, public formations, martial law.

Formulation of the problem. In the context of russian aggression against Ukraine, the primary task and duty of public authorities is to provide administrative and legal support for security and defence needs. Today, the Armed Forces of Ukraine, together with other law enforcement agencies, are conducting successful combat operations, defending the territorial integrity, independence and state sovereignty of Ukraine.

Side by side with the servicemen protecting public order and security under martial law, countering organized crime, identifying individuals, involved in collaboration activities, documenting war crimes of the russian occupiers on a daily basis and performing other procedural actions in accordance with the Constitution and the Law of Ukraine “On the National Police”, the National Police has to carry out life-threatening activities in this difficult time for the country, protecting the rights and freedoms of citizens, society and the state.

The police also has to carry out the difficult work of identifying the dead people who died because of torture caused by the russian aggressor. As a result of Russia’s invasion of Ukraine, 16.502 people died from the actions of russian war criminals in 2022. During this period, the National Police discovered 21 mass graves in the de-occupied territories, from which 1,033 bodies of civilians and soldiers were exhumed [1].¹

¹ According to the National Police, the largest number of dead was found in Donetsk region – 4,746 people, Kharkiv – 3,784, Mykolaiv – 2,207, Kyiv – 2,072, Chernihiv – 899, Luhansk – 815, Kherson – 686, Sumy – 341, Zhytomyr – 283, and Zaporizhzhia – 66 [1].

Analysis of research and publications. The question of the place of the national police as a component of the security and defence sector has been the subject of research by domestic scholars and practitioners in this area. The most active researchers in this area were: H. Atamanov, V. Borshchevskiy, N. Hetmantseva, S. Dombrovska, V. Donenko, S. Yesimov, M. Kovaliv, O. Komisarov, V. Kolpakov, O. Kuzmenko, A. Kryshchenko, O. Kohut, Y. Nazar, V. Ortynskiy, O. Ostapenko, V. Petkov, V. Sokurenko, L. Sopilnyk, V. Fathutdinov, O. Khytra, H. Yarmaki and others. However, the problems of police activity as a component of the security and defence sector in countering Russian aggression in Ukraine during wartime remain insufficiently developed and require theoretical and practical in-depth research

Thus, when defining multifunctional police activities in wartime, it should be noted that they require high professional training, psychological endurance and adherence to the rule of law and discipline.

The purpose of the article. To achieve this goal, the following *tasks* are to be solved:

- to analyse the legal framework for ensuring the activities of the security and defence sector;
- to study the problematic issues of the security and defence sector entities' activities under martial law;
- to determine the administrative and legal support of the police in the state of the russian-Ukrainian war;
- to outline the peculiarities of police activity under martial law;
- to formulate problematic issues of administrative and legal support of the police in the context of russian aggression;
- to propose possible solutions to problematic issues.

Main material presentation. Despite the full-scale horrific invasion of the russian aggressor, Ukraine, with the strong support of its Western partners, is doing everything necessary to resist and carry out a systematic offensive of the Armed Forces of Ukraine (AFU) against the russian military terrorists, while heroically grinding down the enemy's military equipment and manpower on a daily basis, and making far-sighted strategic decisions on reforming the activities of public authorities, and especially the security and defence sector.

On March 2, 2022, a UN meeting was convened to address the criminal invasion of Ukraine by the russian occupiers, which adopted the UN General Assembly Resolution "Aggression against Ukraine" (hereinafter – the Resolution). The members of the UN General Assembly, in accordance with PP6 PP12, expressing grave concern at reports of attacks on civilian objects such as residential buildings, schools and hospitals, as well as civilian casualties, including women, the elderly, persons with disabilities and children, and in accordance with PP13 PP13, recognizing that the military actions of the russian federation on the sovereign territory of Ukraine are on a scale that the international community has not seen in Europe for decades and that urgent action is needed to save this generation from the scourge of war, the Resolution demanded that the russian federation immediately, fully and unconditionally withdraw all its armed forces from the territory of Ukraine within its internationally recognized borders [2].

The resolution, except for russia itself, Syria, North Korea, Belarus and Eritrea, was supported by 141 UN states, which is a record number of votes since 2014.

"This resolution is not only an important political signal of isolation of Russia and a record of its crimes, including aggression. It will also be used in international courts"– D. Kuleba emphasized [3].

In addition, the Secretary-General's speech at a meeting with journalists after the UN General Assembly vote on Ukraine expressed a unified assessment of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine, which were violated by Russia as a result of its aggression against Ukraine.

The formation and improvement of the security and defence sector of Ukraine has always been relevant, both in peacetime and in the current period of the Russian invasion. Based on the provisions of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" of June 21, 2018, No. 2469-VIII [4], the security and defence sector consists of four interrelated blocks: 1) security forces, which unite law enforcement,

intelligence agencies, state special purpose agencies with law enforcement functions, civil defence forces; 2) defence forces, which include the Armed Forces of Ukraine, as well as other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, law enforcement and intelligence agencies, special purpose agencies with law enforcement functions; 3) the military-industrial complex, which united more than 100 military legal entities before the war; 4) a wide front of public formations, volunteer movement, which, in the pre At the same time, the doctrinal provisions on their legal status and its improvement in wartime remain insufficiently developed and require theoretical and practical in-depth research.

Given the mistakes made as a result of ineffective military policies before and after 2014, which led to the deterioration of the security and defence sector, Ukraine's aspirations to join the Euro-Atlantic community have determined the general course of security and defence reforms. However, the situation in the defence industry, headed by the giant state-owned defence industry concern Ukroboronprom (UOP), which unites more than 100 uncompetitive and unprofitable industrial entities, is particularly worrying "...for many years...characterized by outdated legal forms of state-owned enterprises and inefficient management practices, which limited opportunities for investment and international cooperation" [5]. On May 27, 2015, under No. 662-p, based on the implementation of the Sustainable Development Strategy "Ukraine-2020", approved by the Decree of the President of Ukraine of January 12, 2015, No. 5 [6], the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the "Strategy for Improving the Efficiency of Business Entities of the Public Sector of the Economy" [7], which stipulates that state unitary enterprises performing mainly commercial functions should be transformed into state joint stock companies and this, foremost, also concerned the transformation of state-owned enterprises in the defence industry. Only later, the process of transformation of Ukroboronprom began in December 2021, which was interrupted by the russian-Ukrainian war. And further hopes for improvement in the organizational and legal field of the UOP with the adoption of the Law of Ukraine "On Peculiarities of Reforming State-Owned Defence Enterprises" of July 13, 2021, No. 1630-IX [8] do not bode well, because as today's realities show "...the gap between the centre that generates the model of state policy in the defence industry (Ministry of Strategic Industry) and the centre that actually manages the enterprises (UOP) is deepening..." [9].

However, already in the first days of the war after February 24, 2022, a number of legislative changes were adopted to improve the current model of the Armed Forces, law enforcement agencies, and the military-industrial complex and bring them in line with NATO and European Union (EU) standards. Thus, pursuant to the Decrees of the President of Ukraine dated February 24, 2022, No. 64 "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" and No. 69 "On General Mobilization", the provisions of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022, No. 168 "On Certain Payments to Servicemen, Ranks and Commanders, Police Officers and Their Families During Martial Law" (as amended) (hereinafter – the Resolution) significantly increased the amount of financial support for the security and defence sector entities.

In addition, pursuant to Resolution No. 168 [10], the families of those who died or died within a year as a result of an injury (contusion, trauma, mutilation) sustained while defending the homeland during martial law from among the above-mentioned persons are paid a one-time financial assistance of UAH 15 million, which is distributed equally among all recipients provided for in Article 16-1 of the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families".

Noteworthy is the Law of Ukraine of 15.03.2022, No. 2135-IX "On Amendments to the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2022"", which increased the expenditures of the special fund of the state budget for the development, purchase, modernization and repair of weapons, military equipment, facilities and equipment for the Ministry of Defence by UAH 67.6 billion by attracting a loan from the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland for the implementation of the investment project "Official Credit Support for the Defence Capability of the Armed Forces of Ukraine".

In addition, to ensure the necessary expenditures on national security and defence since the beginning of Russia's military attack, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a number of decisions

and allocated funds from the state budget reserve fund (the amount of which was further increased, in particular, by reducing state budget expenditures in accordance with paragraph 22 of Section VI of the Budget Code of Ukraine) for the needs of the Armed Forces of Ukraine, other military formations, law enforcement and other state bodies involved in the implementation of relevant tasks to repel armed aggression.

In particular:

– the Ministry of Defence: for the development, purchase, modernization and repair of weapons, military equipment, facilities and equipment – UAH 36.4 billion, for the support of the Armed Forces of Ukraine – UAH 10.4 billion (Government Decisions No. 231 of 08.03.2022, No. 211-p of 11.03.2022, No. 234-p of 21.03.2022, No. 270-p of 05.04.2022);

– the Ministry of Internal Affairs to ensure the payment of additional remuneration and provision of food – UAH 26.8 billion (Government Decision No. 238-r of 03.22.2022, No. 252-r of 03.29.2022);

– the Security Service of Ukraine to ensure proper payment of salaries to military personnel (Government Decision No. 267-r of April 5, 2022) – UAH 1.45 billion.

In other words, since the beginning of full-scale hostilities, the Government's decisions have allocated UAH 75.05 billion from the state budget reserve fund to meet the key needs of our army [11].

The volunteer movement, which has been joined by numerous Ukrainian citizens and foreign citizens from all over the world who are not indifferent to the enemy aggression, is providing invaluable assistance to the security forces in countering the russian invasion. For example, "...according to the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, posted on the official Telegram channel, more than UAH 260 million has been raised for the army through the Diya app, and more than 250,000 people have joined the fundraising. Thanks to these donations, the Ukrainian servicemen have already received: 12,206 bulletproof vests; 5,660 helmets; 12,666 communications equipment; 3,782 thermal imaging and daylight optics; 2,793 quadcopters; 11 pcs. military unmanned aerial systems; 1703 generators and other power sources; 72 cars; 2197 pieces of equipment for command posts (monitors, computers, printers and other office equipment); 1391 laptops; 2783 smartphones and tablets for artillery and aerial reconnaissance; 309 pieces of demining equipment" [11].

As for the international partners' resistance to russian aggression, their contribution amounted to 60 % of all additional funding received by the Ukrainian budget. As a result, from February 24 to December 14, Ukraine's budget received \$ 28.1 billion in international support from foreign partners, according to a report by the Center for Economic Strategies (CES). Among these funds, approximately UAH 12 billion are grants. The biggest contributors to the Ukrainian state budget were the United States, the EU, Germany, Canada, and the United Kingdom. Aid from these countries accounts for a third of the expenditures of the Ukrainian consolidated budget for 2022 as of early November, according to the CES [12].

After 2014, the world once again saw in the face of russia a real voracious predator disguised as an innocent lamb, which demonstrates all the cynical lies of the russian propaganda information product. In the russian-Ukrainian war, the russian information machine has set out not only to destroy the Ukrainian nation, but also to weaken the unity of the countries of the civilized world in supporting the Ukrainian people, who, firstly, are fighting for freedom at the cost of the lives of the state's defenders and defending European values from further revengeful destruction.

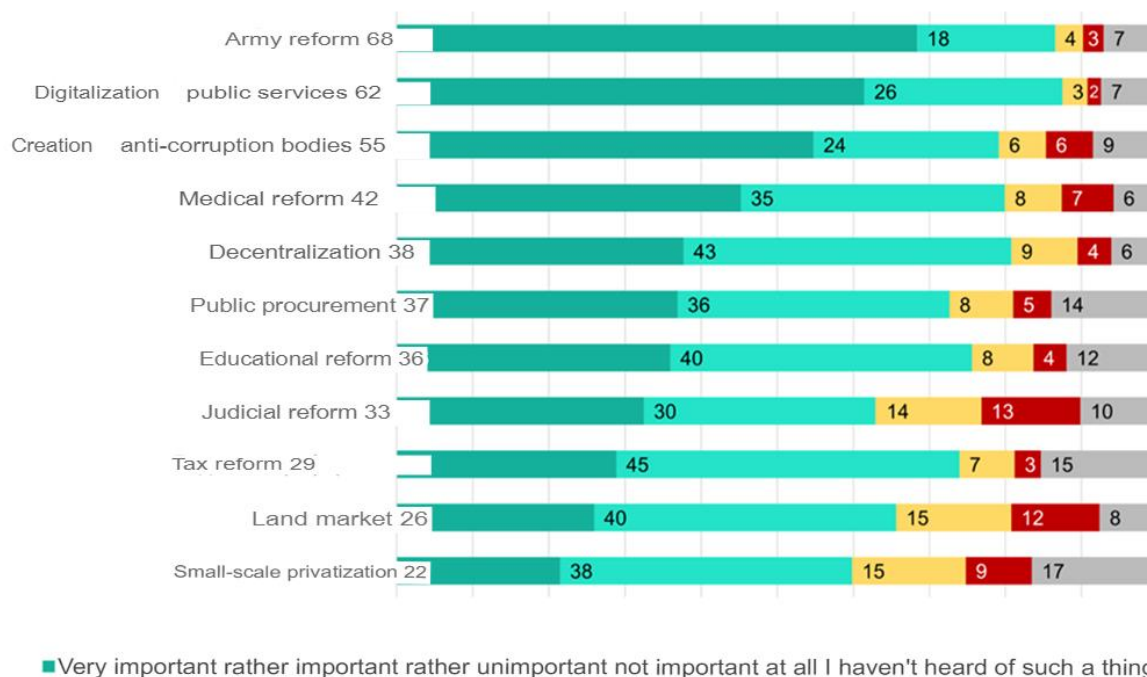
According to the head of British intelligence Jeremy Flemming, "The cyber-attacking tools used by the russian military were irresponsible and indiscriminate. The information operations were clumsy and interrupted by the publication of intelligence information. And the russian military's attempts to disrupt Ukraine's digital infrastructure and sow discord through digital means were met with a steady, professional and effective defence by Ukrainian cyber specialists" [13].

Thus, Ukraine is now the subject of a global struggle not only on the political, economic and social fronts, but also in the information field. Undoubtedly, the above-mentioned organizational and legal reform measures are primarily aimed at strengthening the defence potential and safety of the security and defence sector. It is difficult to agree with the opinion of some political scientists and sociologists that the pace of

National police as a component of the security and defence sector in countering russian...

reforms in 2022 has slowed down somewhat compared to last year. The most important thing in achieving the goal of today's security and defence sector reform is to protect the country's defence and security forces and resources from a russian military invasion. The introduction of new defence and security legislation during the period of martial law was a kind of incentive that opened a window for new opportunities for its implementation, becoming a kind of catalyst for its improvement.

On October 12–30, 2022, the InfoSapiens sociological agency commissioned by Vox Ukraine with the support of the International Renaissance Foundation and the Embassy of Sweden in Ukraine conducted an all-Ukrainian online public opinion poll on the perception of reforms by Ukrainians.

Scheme 1. [14]

For example, more than two-thirds of respondents (68.4 %) consider army reform to be very important, 18.1 % consider it rather important, while only 2.7 % of respondents consider this reform to be not important at all.

Digitization of public services is very important for 61.5 % of respondents, rather important for a quarter of respondents (26 %), and completely unimportant for only 1.8 %. Decentralization is very important or rather important for 81 % of Ukrainians, and medical reform for 80 %. The creation of anti-corruption bodies was called very important by more than half (54.8 %) of respondents, rather important by about a quarter (24.3 %), and completely unimportant by 3.8 %.

Ukrainians named judicial reform, the implementation of the land market, and small privatization among the least important and those they had not heard of. In particular, judicial reform is very important or rather important for every third respondent (30.4 % and 32.5 %, respectively), while 13 % of respondents consider it not important at all, and rather unimportant – 13.9%. Land reform is considered very important and rather important by 26 % and 39.7 % of respondents, respectively, and by 11.6 % and 15.1 % as completely unimportant and rather unimportant. Small privatization is very important for 21 % of Ukrainians, rather important for 38 % of Ukrainians, rather or not at all important for 24 % of Ukrainians [14].

Also interesting is the sociological research conducted from August 5 to 12, 2022 by the Democratic Initiatives Foundation named after Ilka Kucheriva together with the sociological service of the Razumkov

Center – citizens of Ukraine believe in victory in this war. It is 72.5 % of respondents who believe that this faith unites Ukrainian society the most [15].

Turning to the analysis of the activities of the National Police in the Russian-Ukrainian war, starting from February 24, 2022, a significant number of amendments and additions were made to its legal status as a full-fledged subject of the security and defence sector, which regulate legal relations in this area. Thus, Article 8 of the Law of Ukraine “On the National Police” [16] was supplemented by part four, which states that “...during martial law, the police shall act in accordance with the purpose and specifics of its activities, taking into account those restrictions on the rights and freedoms of citizens, as well as the rights and legitimate interests of legal entities, which are determined in accordance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”.

In 2022, significantly expanded powers of the police were enshrined in Article 23 of the Law of Ukraine “On the National Police”, where, in addition to receiving free of charge from state bodies and territorial communities, legal entities of the state form of ownership, information necessary for the performance of the powers and tasks of the police, with the provision of an answer to the request of police officers within 10 days, they are also granted the right to detain, in cases provided for by law, persons detained for committing criminal or administrative offences in temporary detention centres; Competencies for demining operations of an operational nature; implementation of technical and forensic support for inspection of the scene of the event, including those related to fires and special explosive engineering works based on the facts of the explosions; receipt of reports about the discovery of explosive objects, the threat of an explosion; cooperation with Europol and act as the National Contact Point between the competent authorities of Ukraine and Europol; organization of interaction of law enforcement agencies and other state bodies of Ukraine with Interpol and Europol, as well as competent bodies of other states on issues related to the sphere of activity of Interpol and Europol, etc.

Section 5 of the Law of Ukraine “On the National Police” has undergone significant changes, similar to martial law, which expanded the list of police measures. This applies, respectively, to Article 32(1) part 1 of the Law, which grants the police the right to check documents and record the data contained in the documents, if a person has external features similar to those of a person who has left a place of detention of prisoners of war without a permission; the right to stop vehicles if there is information indicating that the driver or passenger of the vehicle is a person who has left a place of detention of prisoners of war without a special permission; Article 42(5) part 5 of Article 42 gives the police the right to use any means at hand, not only those special means provided for in Article 45 of the Law, and if necessary, to repel an attack that threatens the life or health of a police officer or other person, and to eliminate the danger in a state of emergency or when detaining a person who has committed an offence and/or is resisting [16].

Positive in ensuring social protection of the police is the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 06, 2023, No. 15 “On Amendments to the Procedures Approved by the Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 3, 2006, No. 1081 and September 2, 2015, No. 728”, which defines the Procedure for providing military personnel and their family members with the housing unit [17].

For the duration of martial law, in accordance with the Law of Ukraine of March 15, 2022, No. 2123-IX “On Amendments to the Laws of Ukraine “On the National Police” and “On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine” [18], in order to optimize the activities of the police, the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine (hereinafter – DS NPU) was supplemented with Section 5, which reveals the content of the peculiarities of conducting an internal investigation during this period. Thus, in accordance with the terms of the internal investigation, it must be completed within 15 calendar days from the date of its appointment by the authorized head instead of the previously established 30 days during the non-wartime period (Article 26(3) of the NPU DS). In accordance with Article 26(6) of the Statute of the SB NPU, the day of completion of the internal investigation is the day of signing an order to bring a police officer to disciplinary responsibility or a certificate of absence of a disciplinary offense in the actions of a police officer, which is subject to registration with the police body. With regard to the

suspension of a police officer from performing official duties (position) for the duration of an internal investigation during martial law, under Article 28(1) of the MAPU, he or she may be temporarily assigned to another position. Another novelty of the MAPCU is that, according to Article 28(2) of the MAPCU, if a decision is made to entrust a suspended police officer with temporary performance of duties in another position, his/her service ID, special badge, service firearms and special equipment shall not be withdrawn. Another argument for increased responsibility for police officers in wartime is that a police officer may be brought to disciplinary responsibility for being on duty in a state of alcohol, drug and/or other intoxication, as well as for leaving the place of service without valid reasons that cannot be attributed to minor disciplinary offences (Article 29(4)(2) of the DS NPU).

With regard to appealing against a disciplinary sanction imposed during martial law, Article 31 of the MAPCU provides that a police officer has the right to file a report with his/her direct supervisor within 3 days to review or cancel the disciplinary sanction (if it concerns dismissal from office or service, within 5 days, but not later than the issuance of an order on the personnel to implement such a sanction); the report is reviewed within 7 days by checking the arguments of the police officer (the response is sent according to the same rules as the order for disciplinary action); within 15 days from the date of familiarization with the order, the police officer may appeal it to the administrative court [18].

It should also be noted that the police, like other law enforcement agencies, exercising their powers during martial law, in accordance with Article 901 of the Law of Ukraine “On the National Police”, given the performance of tasks with a risk to their lives, health and citizens, protection of public order and security, repulsion of russian aggression, are deprived of the right of the public to exercise public control during martial law. Namely, during martial law, there can be no annual report on the activities of the police; no-confidence resolution against police chiefs; meetings with local governments and the public; involvement of the public in the consideration of complaints about the actions or inaction of police officers [16].

In this regard, it should be noted that while the security and defence sector entities are successfully destroying the Russian predator, killing it on our land, searching for and bringing collaborators to justice, and investigating crimes committed by the Russian occupiers against the civilian population, during the period of martial law, some civil servants do not stop their corrupt activities, successfully warming their hands on criminal schemes in the “criminal distribution” of the state budget, The most dangerous today is the corruption that has penetrated the upper echelons, which has caused some of our partners to be concerned about the accounting and logistics program for financial and military aid, as well as the resonant dismissals of officials from the Ministry of Defence and the Ministry of Community Development of Territories and Infrastructure in early February, with searches of their premises and suspicions. And these criminal schemes continue after such sad statistics, which show that only “...last year, after internal audits, 621 officials from the Armed Forces of Ukraine and the Ministry of Defence were brought to justice...” [19]. Undoubtedly, martial law requires certain restrictions on the rights and freedoms of citizens, and as mentioned above, there is no public control over the activities of the security and defence sector. However, we are convinced that the russian aggressor can be defeated only with clean hands, with further counteraction to corruption and withdrawal from the war without its existence.

Today, in wartime, there is no territory that is safe for the police and citizens, especially when it comes to the clearance of enemy mines and the destruction of unexploded ordnance by the National Police sappers.

According to statistics, about 50 deminers were killed and more than 100 injured during humanitarian demining. Ukraine needs tens of billions of dollars to detect and neutralize explosive devices in a large-scale war. The United States of America intends to allocate \$ 89 million to Ukraine for demining [20].

In its activities, the police on demining and destruction of explosive devices are guided by the interagency order of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Defence No. 833/443 of December 21, 2021 “On Approval of the Procedure for Implementing Priority Measures for the Disposal

(Destruction) of Explosive Devices on the Territory of Ukraine and Organization of Cooperation during their Implementation” [21].

The dangerous work of defusing (destroying) explosive ordnance, which requires maximum steel endurance, requires the police to follow consistent professional actions, starting with searching, demining and selecting unexploded ordnance for controlled detonations in places remote from populated areas to minimize risks to the public. “So far, the police have provided stabilization measures in 568 liberated settlements. In total, the SES units have inspected and cleared 76 hectares of territory and seized more than 300.000 explosive devices. About 30 % of the country’s territory still needs demining. Police and the State Emergency Service are the first to enter the de-occupied territories after the military. In extremely difficult conditions, they carry out stabilization measures – demining the territories, conducting “cleansing”, recording war crimes and working with the local population” [22]. In order to coordinate actions between the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Defence and the Ministry of Economy during martial law, on February 11, 2023, under the chairmanship of Prime Minister Denys Shmyhal, a decision was made at a coordination meeting to “...establish a state institution, the Ukrainian Centre for Humanitarian Demining, which will serve as a secretariat and think tank and which will collect and summarize information on demining needs from the Ministry of Defence, the Ministry of Internal Affairs, the State Emergency Service, regional military administrations, partner countries and international organizations” [23].

Developing the topic of the national police as a component of the security and defence sector in countering russian aggression in Ukraine, we cannot ignore the urgent issue of the formation of 8 assault brigades on the basis of the National Police, the State Border Guard Service and the National Guard at the initiative of the Ministry of Internal Affairs: “Stalevy kordon”, “Chervona Kalyna”, “Lyut”, “Rubizh”, “Spartan”, “Kara-Dag”, “Bureviy” and “AZOV”. The assault brigades will be composed of highly motivated and patriotic military personnel and former law enforcement officers who have raised to defend Ukraine since 2014, defending Donetsk and Luhansk regions, as well as soldiers with combat experience in the full-scale war to liberate the capital, Sumy, Kharkiv, Zaporizhzhia, Kherson and other regions of Ukraine. After passing a five-level medical and psychological test, a positive result in physical training, and several months of training and combat coordination, candidates for assault brigades will perform tasks in cooperation with the Armed Forces of Ukraine to liberate the temporarily occupied territories from the russian aggressor.

Police activities during the war became part of a powerful legal front to bring to justice russian war criminals and collaborators who have violated the basic human rights declared by the civilized international community. Ukrainian legislation does not contain the concept of “collaborator”, but by its very nature this term falls under the newly introduced Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine “Collaboration Activities” and in order to establish the circumstances of a criminal offence, it is necessary to conduct certain investigative (search) actions and operational measures related to the establishment and interrogation of witnesses...; review of information contained in the open Internet...; other covert investigative (search) actions, etc. By the way, to ensure the availability of information in open sources, the Office of the Prosecutor General, referring to the decision of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 24.11.2020 in case No. 481/227/18, indicates that it should be digitally stored by archiving, which allows protecting and preserving information over time, including its authenticity, accessibility, identity, permanence, rendering (visualization) and comprehensibility [24]. Since the beginning of russia’s full-scale invasion of Ukraine, investigators of the National Police of Ukraine have opened 59.992 criminal proceedings on the facts of crimes committed on the territory of Ukraine by members of the armed forces of the russian federation and their accomplices.

Of these:

– 48.221 – according to the Article 438 of the Criminal Code of Ukraine (Violation of the laws and customs of war);

– 9.225 – according to the Article 110 of the Criminal Code of Ukraine (Trespass against the territorial integrity and inviolability of Ukraine);

- 2.348 – according to the Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (Collaboration activities);
- 113 – according to the Article 111 of the Criminal Code of Ukraine (High treason);
- 37 – according to the Article 113 of the Criminal Code of Ukraine (Sabotage), etc. [25].

In addition, in the context of war, the functional responsibilities of the police have been expanded, and now include humanitarian missions related to the delivery of food and essential items to the population in the liberated territories, as well as to those on the front line. As the head of the National Police notes, “...despite the problems of wartime, the National Police continues to develop the Custody Records system, which has become mandatory for implementation in all temporary detention centres and police stations. This project has shown its effectiveness in ensuring human rights” [26].

The main priority in ensuring the safe life of the population under martial law remains the strengthening of police cooperation with local governments and civil society organizations and the development of joint measures to protect public order and security. The only special legal act that regulates relations in the field of public order and security is the Law of Ukraine of June 22, 2000, No. 1835-III “On the Participation of Citizens in the Protection of Public Order and the State Border” (hereinafter – the Law) [27]. According to part 2 of Article 6 of the Law, the mandatory basis for the creation of public formations is the decision on its creation, supported by the relevant body of the National Police (on the initiative of a community police officer)...”.

Public associations that declare their intention to protect public order and security, but have not been registered as public order protection groups, are considered as illegal.

Under martial law, the police, in cooperation with NGOs, not only ensure the protection of public order and security, but also take preventive measures to identify enemy agents, terrorist and intelligence groups and the danger in the territories of communities where hostilities are or have been conducted.

Conclusions. Despite a number of legal acts adopted under martial law aimed at improving the conditions of police service, namely: expanding powers to protect public order and security; increasing bonuses; medical treatment abroad; providing psychological rehabilitation services; receiving timely vacations, etc., the legal support for police activities could be improved. For example, there are still problems with unresolved issues of strengthening administrative and criminal liability for administrative offences and war crimes; abolition of the average salary at the place of work; unregulated procedure for serving a summons to territorial recruitment centres (the legislation does not currently define the procedure for where summon can be given, or cannot be given). This once again confirms the urgent need to use the research potential in this area to develop a new mechanism for administrative and legal support of public security in Ukraine. Even earlier, in 2014, at the beginning of the russian aggression that began in the East of Ukraine, there was an attempt to develop the main provisions of the Doctrine of Public Security of Ukraine, but for some unknown reason the problem of implementing this legal act was not resolved.

Thus, it should be noted that in ensuring public order and security during the russian-Ukrainian war, the police use not only organizational and legal forms and methods with wide participation of the security and defence forces, territorial defence and public formations, but also hone their skills in conducting operational and search activities aimed at combating crime and eliminating enemy sabotage groups, which makes it possible to solve the tasks of countering russian aggression under the martial law conditions.

REFERENCES

1. *Viyna Rosiyi proty Ukrayiny: politsiya vyyavyla ponad 16,5 tisyachi zahyblykh u desyaty oblastiakh.* (2023). [Russia’s war against Ukraine: police find more than 16.5 thousand dead in ten regions]. URL : <https://tsn.ua/ato/viyna-rosiyi-proti-ukrayini-policija-viyavila-ponad-16-5-tisyachi-zagiblih-u-desyati-oblastyah-2241226.html> [in Ukrainian].
2. *Ahresiya proty Ukrayiny : rezolyutsia Heneralnoyi Asambleyi OON vid 2 bereznya 2022 roku.* (2022). [Aggression against Ukraine: UN General Assembly resolution of March 2, 2022]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3418304-agresia-proti-ukraini-rezolucia-genasa-mblei-oon.html> [in Ukrainian].

3. **Kuleba D.** (2022). *Rezolyutsiya “Ahresiya proty Ukrainy” bude vykorystana u mizhnarodnykh.* [D. Kuleba. Resolution “Aggression against Ukraine” will be used in international courts]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3418288-kuleba-pro-rezoluciu-genasamblei-oon-tak-vigladae-antivoenna-koalicia-za-ukrainu.html> [in Ukrainian].
4. **Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnya 2018 roku** No. 2469-VIII. (2018). [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018, No. 2469-VIII]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print> [in Ukrainian]
5. **Naperekir usomu: protses oboronnoyi reformy v Ukraini.** (2022). [Against all odds: the process of defense reform in Ukraine]. URL : <https://nako.org.ua/media/naperekir-usyomu-proces-oboronnoyi-reformi-v-ukrayini> [in Ukrainian].
6. **Stratehiya staloho rozvytku “Ukrayina-2020” : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 12 sichnya 2015 r. No. 5.** (2015). [Sustainable Development Strategy “Ukraine-2020”: Decree of the President of Ukraine of January 12, (2015), No. 5]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> [in Ukrainian].
7. **Stratehiya pidvyshchennya efektyvnosti diyalnosti subyektiv hospodaryuvannya derzhavnoho sektoru ekonomiky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 travnya 2015 r. No. 662-r.** (2015). [Strategy for Improving the Efficiency of Business Entities in the Public Sector of the Economy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 27.05.2015. No. 662-r.]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662-2015-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. **Pro osoblyvosti reformuvannya pidpriemstv oboronno-promyslovoho kompleksu derzhavnoyi formy vlasnosti : Zakon Ukrainy vid 13 lypnya 2021.** No. 1630-IX. (2021). [On Peculiarities of Reforming the State-Owned Defense Industry Enterprises: Law of Ukraine of July 13, 2021, No. 1630-IX]. URL : https://urstm.com.ua/download_act/pro_osoblyvosti_reformuvannia_pidpriemstv_oboronno_promyslovoho [in Ukrainian].
9. **Bukryeyeva L. Shlyakh v nikudy, abo pro reformu “oboronky”, aviatsiynu haluz ta sytnyy Ukroboronprom.** (2022). [Bukreeva L. The road to nowhere, or about the defense reform, the aviation industry and the hearty Ukroboronprom]. URL : https://defence-ua.com/minds_and_ideas/shljah_v_nikudi_abo_pro_reformu_oboronki_aviatsijnu_galuz_ta_sitnij_ukroboronprom-6051.html [in Ukrainian].
10. **Pytannya deyakykh vyplat viyskovosluzhbovtsyam, osobam ryadovoho i nachalnytskoho skladu, politseyskym ta yikh simyam pid chas diyi voyennoho stanu : postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 lyutoho 2022 r.** No. 168. (2022). [Issues of certain payments to servicemen, rank-and-file and senior officers, police officers and their families during martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 28, 2022, No. 168]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. **Zabezpechennya Zbroynykh Syl Ukrainy – klyuchovyy priorytet derzhavy zadlya dosyahnennya myru ta zberezhennya derzhavy.** (2022). [Providing for the Armed Forces of Ukraine is a key priority of the state to achieve peace and preserve the state]. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221895.html> [in Ukrainian].
12. **Skilky hroshey Ukrainy otrymala v 2022 rotsi vid SSHA ta mizhnarodnykh soyuznykiv.** (2022). [How much money Ukraine received in 2022 from the United States and international allies]. URL : <https://suspilne.media/280175-skilki-grosej-ukraina-otrimala-vid-ssa-ta-mizhnarodnih-souznikiv/> [in Ukrainian].
13. **Putin prohraye informatsiynu viynu proty Ukrainy – ochilnyk rozvidky Brytaniyi.** (2022). [Putin is losing the information war against Ukraine – British intelligence chief]. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/08/19/7145213/> [in Ukrainian].
14. **Komanda “Voks Ukrainy”.** (2022). [Vox Ukraine team]. URL : <https://voxukraine.org/opytuvannya-spryjniatya-reform-ukrayintsyamy-u-period-povnomashtab-noyi-vijny/> [in Ukrainian].
15. **Podiyi, yaki sformuvaly i zmitsnyuyut Nezalezhnist Ukrainy.** (2022). [Events that shaped and strengthened the Independence of Ukraine]. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/podii-shcho-formuyut-nezalezhnist/31405953.html> [in Ukrainian].
16. **Pro Natsionalnu politysyu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnya 2015 r. No. 580-VII.** (2015). [On the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015, No. 580-VII]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print> [in Ukrainian].
17. **Pro vnesennya zmin do poryadkiv, zatverdzhenykh postanovamy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 serpnia 2006 r. No. 1081 i vid 2 veresnya 2015 roku № 728 : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06**

sichnya 2023 r. № 15. (2023). [On Amendments to the Procedures Approved by the Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 3, 2006, No. 1081 and September 2, 2015 .No. 728 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 06, 2023, No. 15]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-dopriadkiv-zatverdzhene-nykh-p-a15/> [in Ukrainian].

18. *Pro vnesennya zmin do zakoniv Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiyu" ta "Pro Dystyplinarnyy statut Natsionalnoi politsiyi Ukrainy" : Zakon Ukrainy vid 15 bereznya 2022 roku No. 2123-IX.* (2022). [On Amendments to the Laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" : Law of Ukraine of March 15, 2022, No. 2123-IX]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text/> [in Ukrainian].

19. *Za rik do vidpovidalnosti prytyahnyli ponad 600 posadovtsiv ZSU ta Minoborony.* (2022). [More than 600 officials of the Armed Forces and the Ministry of Defense were brought to justice over the year]. URL : <https://suspilne.media/380675-za-rik-do-vidpovidalnosti-pritagnuli-ponad-600-posadovciv-zsu-ta-minoboroni-reznikov> [in Ukrainian].

20. *U MVS vidpovily, skilky potribno vytratyty na rozminuvannya terytoriyi Ukrainy.* (2023). [The Ministry of Internal Affairs answered how much should be spent on demining the territory of Ukraine]. URL : <https://dengi.ua/ua/finance/7135107-v-mvd-otvetili-skolko-nuzhno-potratit-na-razminirovanie-teritorii-ukrainy/> [in Ukrainian].

21. *Pro zatverdzhennya Poryadku zdiysnennya pershocherhovykh zakhodiv shchodo zneshkodzhennya (znychchennya) vybukhonebezpechnykh predmetiv na terytoriyi Ukrainy ta orhanizatsiyi vzayemodiyi pid chas yikh vykonannya: nakaz MVS ta MO No. 833/443 vid 21 hrudnya 2021 roku.* (2021). [On Approval of the Procedure for Implementation of Priority Measures for the Disposal (Destruction) of Explosive Ordnance on the Territory of Ukraine and Organization of Cooperation during their Implementation: Order of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Defense No. 833/443 of December 21, 2021]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/RE39070?an=1> [in Ukrainian].

22. *Blyzko 30 % terytoriyi Ukrainy potrebuyut rozminuvannya – MVS. URL : pid holovuvannyam Premyer-ministra.* (2022). [About 30 % of the territory of Ukraine needs demining – MIA. under the chairmanship of the Prime Minister]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3631742-blizko-30-teritorii-ukraini-potrebuyut-rozminuvanna-mvs.html> [in Ukrainian].

23. *V Ukraini bude stvoreno tsentr humanitarnoho rozminuvannya, – Premyer-ministr.* (2023). [Humanitarian demining center to be established in Ukraine, – Prime Minister]. URL : <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/v-ukraini-bude-stvoreno-centr-gumanitarno-go-rozminuvannia-premjer-ministr> [in Ukrainian].

24. *Postanova kolehiyi suddiv Druhoyi sudovoyi palaty Kasatsynoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 24.11.2020 u spravi No. 481/227/18 (provadzhennya No. 51 – 2539 km 20).* (2020). [Decision of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 24.11.2020 in case No. 481/227/18 (proceedings No. 51 – 2539 km 20)]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93119786> [in Ukrainian].

25. *Zlochyny, vchyneni viyskovymy rf pid chas povnomasshtabnoho vtorhnennya v Ukrainu (stanom na 27 sichnya).* (2023). [Crimes committed by the Russian military during the full-scale invasion of Ukraine (as of January 27)]. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-27-sichnia> [in Ukrainian].

26. *Ihor Klymenko. Pid chas viyny politseyski zadokumentuvaly desyatky tysyach porushen prav lyudyny, za yaki okupanty mayut vidpovisty.* (2022). [Ihor Klymenko. During the war, police officers documented tens of thousands of human rights violations for which the occupiers must be held accountable]. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/pid-chas-viyny-politseyski-zadokumentuvaly-desiatky-tysyach-porushen-prav-liudyny-za-iaki-okupanty-maiut-vidpovisty-ihor-klymenko> [in Ukrainian].

27. *Pro uchast hromadyan v okhoroni hromadskoho poryadku i derzhavnoho kordonu : Zakon Ukrainy vid 22 chervnya 2000 roku No. 1835-III.* (2022). [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border : Law of Ukraine of June 22, 2000, No. 1835-II]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14/print> [in Ukrainian].

Дата надходження: 01.02.2023 р.

Леонтій Чистоклетов
Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
leontii.h.chystokletov@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-1593>

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СКЛADOVA СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ У ПРОТИДІІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

Узагальнено, на підставі теоретико-правового аналізу, особливості діяльності поліції як складової сектору безпеки та оборони в період російської агресії.

Доведено, що, незважаючи на повномасштабну неоголошену злочинну навалу, Збройні сили України за потужною фінансовою та воєнною підтримкою західних партнерів переможно долають спротив російських окупантів та здійснюють планомірний контрнаступ на “другу в світі переможну російську армію” й при цьому щоденно, героїчно перемелюючи військову техніку та живу силу ворога, далекоглядно приймають стратегічні рішення щодо реформування діяльності органів публічної влади, і насамперед суб’єктів сектору безпеки та оборони.

Вказано на прорахунки, які були допущені в організації забезпечення оборонної промисловості, очолюваної оборонно-промисловим концерном “Укроборонпром”. Проте, вже з початку лютого 2022 року державою був прийнятий ряд законодавчих змін, спрямованих на удосконалення сучасної моделі ЗСУ, правоохоронних органів й оборонно-промислового комплексу та приведення їх до стандартів НАТО та Європейського Союзу.

Стан діяльності поліції як суб’єкта сектору безпеки та оборони у період воєнного стану доводить, що українські правоохоронці разом із Збройними силами України зухвало дають відсіч злочинному російському нападу, боронячи життя та здоров’я українського населення, відстоюючи територіальну цілісність та незалежність України. Констатовано, що одним із важливих факторів щодо оптимізації діяльності поліції в період війни є прояви турботи державних органів щодо поліпшення їх соціального захисту.

Зазначено, що поліція, окрім виконання своїх обов’язків у період воєнного стану, спрямованих на виявлення та притягнення до відповідальності злочинців, розшук зниклих безвісті осіб, превентивних заходів щодо охорони публічного порядку та безпеки, здійснює з ризиком для життя та здоров’я заходи, пов’язані із розмінуванням саперами Національної поліції ворожих мін та знищення нерозірваних снарядів.

У роботі зазначено, що, незважаючи на ряд прийнятих в період воєнного стану нормативно-правових актів, спрямованих на покращення умов проходження служби поліцією, залишаються невирішені проблеми щодо: посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень та воєнних злочинів; скасування середньої заробітної плати за місцем роботи; неурегульованості порядку вручення повістки до територіальних центрів комплектування тощо.

Доведено, що під час виконання своїх обов’язків у період російсько-української війни поліцією використовуються не лише організаційно-правові форми та методи з широкою участю сил безпеки та оборони, територіальної оборони та громадських формувань, але відточуються майстерність щодо проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на протидію злочинності та ліквідації ворожих диверсійних груп, що дає змогу поліції вирішувати визначені завдання у протидії російській агресії в умовах воєнного стану.

Ключові слова: Національна поліція, сектор безпеки та оборони, Збройні сили України, російсько-українська війна, охорона публічного порядку та безпеки, громадські формування, воєнний стан.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.773.3

Iryna Batko

Lviv Polytechnic National University,
assistant of the Department of Administrative and Information Law
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
iryna.i.batko@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5561-2747>

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF LEGISLATIVE REGULATION OF INDUSTRIAL DESIGNS AS OBJECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW IN UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.221>

© Батько І., 2023

Analyses the coverage of topical issues of formation and development of legal protection of industrial designs. The author analysed the legal regulation of the studied relations and identified the main stages of its development. The purpose of this article is a legal analysis of the provisions of the legislation of Ukraine regarding the formation and development of the legal regulation of industrial designs, the definition of debatable legislative provisions and the expression of proposals for the improvement of the relevant legal regulation. Research methods. There were used a systematic method (when clarifying the place of an industrial design in the system of objects of industrial property rights), a comparative method (when comparing the stages of development of national legislation). The historical method was used to study the formation and development of legislation in the field of industrial property in a chronological sequence, starting from 1991 and ending with the present; formal-legal method - for a comprehensive characterization of the legislation of Ukraine regarding industrial designs. The method of scientific interpretation of law was used to clarify the content of relevant legal norms. Conclusions. It has been proven that the formation of the legislation of Ukraine, which regulates relations regarding the emergence of rights to industrial designs, their implementation and protection, took place in several stages. It was established that the first stage lasted during 1991–2003 (the initiation of domestic legislation on industrial property took place), the second stage lasted during 2003–2014, during which the development of national legislation in this area took place, the third stage began in 2014. and continues until now (harmonization of national legislation in the field of industrial property with EU law is taking place). It has been proven that after Ukraine gained independence, there was practically no legal regulation of industrial designs in Ukraine. It was established that the only normative act that contained at least a few norms regarding industrial designs was the Civil Code of Ukraine of the Ukrainian SSR. It has been proven that the first regulatory act that regulated relations regarding industrial designs was the Temporary Provision on Legal Protection of Industrial

Property Objects and Innovative Proposals in Ukraine, which played an important role in the subsequent development of legislation on industrial designs. It is substantiated that the adoption of the Law of Ukraine “On the Protection of Rights to Industrial Designs” dated 12.15.1993 was the next important step in the establishment of legal regulation of the studied relations, since this law very thoroughly normalized the relations arising in connection with the acquisition and exercise of rights on industrial samples. It is substantiated that the second stage in the formation and development of the legislation on industrial designs was determined by the adoption of the Civil Code of Ukraine in 2003, in connection with this, many legislative provisions were significantly improved, which subsequently operated for about 20 years. It was established that the main legislative innovations (2003) were as follows: the conditions of patentability were changed, the novelty content of an industrial design was improved, the procedure for conducting an examination of an application was changed, the procedure for the publication of the grant of a patent and patent registration was improved, the procedure for appealing the decision of the patent office on an application for an industrial design was changed, the legal norms regarding the use of an industrial design, the termination of patent validity, and the protection of rights to industrial designs have been improved. It was established that the third stage regarding the development of legislation on industrial designs began in 2014 (signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU) and continues to this day. It has been established that the Association Agreement between Ukraine and the EU contains a large Section on intellectual property, several articles are devoted to industrial designs (Articles 212–218). It is substantiated that these articles laid the foundation for the future reform of the legislation of Ukraine on industrial designs, which took place only in 2020. It has been proven that, as of today, the legislation of Ukraine regarding industrial property in general, and regarding industrial designs in particular, is as close as possible to EU standards in this area, and is able to properly regulate relations.

Key words: industrial design, intellectual property, patent, certificate, patentability conditions, protectionability criteria, EU standards.

Formulation of the problem. Industrial designs are common objects of industrial property law. In 2020, a comprehensive reform of the legislation on intellectual property took place, and the legislation on industrial designs was significantly reformed. The law on industrial designs really needed to change, as it had been practically unchanged for 20 years. During the independence of Ukraine, the legal provisions regulating relations regarding the acquisition of rights to industrial designs, their exercise, termination and protection were significantly changed several times. The last such change took place in 2020, which indicates the relevance of this scientific study. In general, legislation in the field of industrial property has gone through a significant path of reform. As of today, industrial designs as an object of intellectual property law have changed their legal regime taking into account the European experience of legal regulation. At the same time, for about 30 years (1991–2022), the legislative regulation of industrial designs did not always meet European standards and in some places was frankly outdated. Therefore, this article will discuss how the formation and development of legal regulation of industrial property relations (in particular, regarding industrial designs) took place, starting from Ukraines independence in 1991 and up to now.

Analysis of research and publications. Industrial designs as objects of industrial property law have been the subject of numerous scientific studies. At the same time, after the reform of the legislation on industrial property, which took place in 2020, only isolated scientific studies touch on the issue of the conditions for granting legal protection to an industrial design. Among scientific works, attention should be paid to the research of such scientists as O. Doroshenko, L. Rabotyagova [1, 2], Yu. Kapitsa [3], A. Kirylenko [4], N. Samolovova [5], O. Zhikharev [6], L. Tarasenko [7, 8], Yu. Gladyo [9] and others. At

the same time, these works only to a small extent pay attention to certain aspects of the formation and development of legislation on industrial designs, focusing their attention on the characteristics of the industrial design itself as an object of industrial property law. Also, the updated legislation on industrial designs gives rise to many debatable issues regarding the enforcement of the relevant norms, which determines the relevance of this scientific study.

The purpose of this article is a legal analysis of the provisions of the legislation of Ukraine regarding the formation and development of the legal regulation of industrial designs, the definition of debatable legislative provisions and the expression of proposals for the improvement of the relevant legal regulation.

Main material presentation. The formation of the legislation of Ukraine, which regulates relations regarding the emergence of rights to industrial designs, their implementation and protection, took place in several stages.

In the scientific literature, it is noted that the formation and development of the national legislation of Ukraine in the field of industrial property can be divided into the following stages:

I. 1991–2004 – initiation (establishment) of domestic legislation on industrial property.

II. 2004–2014 – development of national legislation in this area.

III. 2014 and until now – harmonization of national legislation in the field of industrial property with EU law and improvement of legislation taking into account the development of the digital environment [9, p. 8].

We agree with this approach and note that the really key years in which the beginning of a certain new stage took place were 1991 – the year Ukraine gained independence and the beginning of the formation of domestic legislation in all areas; 2004 – is the year of entry into force of the Civil Code of Ukraine, which is the main act of civil legislation and which contained basic legislative provisions on intellectual property rights (book four), including on industrial designs; 2014 – Is the year Ukraine signed the Association Agreement with the European Union, in which numerous provisions related to the adaptation of domestic legislation on intellectual property (including industrial designs) to EU standards.

After Ukraine gained independence, there was practically no legal regulation of industrial designs in Ukraine. The only normative act that contained at least a few norms regarding industrial designs was the Civil Code of Ukraine of the Ukrainian SSR, which continued to operate in the future. In particular, Art. 520-1 of the Civil Code of the Ukrainian SSR contained the provision that:

– the author of the industrial design has the right to authorship of the industrial design and has exclusive rights to the industrial design. At the same time, the author could be issued either a certificate of authorship or a patent (certificate of property rights). The author received a certificate of authorship in the event that he transferred exclusive rights to the industrial design to the state;

– the states exclusive right to an industrial design (in case of transfer of this right by the author) was valid for 10 years, on the other hand, the exclusive right to an industrial design, which was based on a patent, was valid for five years with the possibility of extending the term of legal protection for another five years.

These were actually the only legal provisions in this area. There was a real lack of legal regulation in relation to other objects of industrial property law (inventions, utility models, trademarks). Therefore, in September 1992, in order to ensure the legal protection of industrial property objects and for the effective functioning of the unified patent system, the President of Ukraine approved the Provisional Regulation on the legal protection of industrial property objects and innovative proposals in Ukraine [10]. This provision applied to industrial designs until the adoption of the Law of Ukraine “On Protection of Rights to Industrial Designs” in December 1993.

At the same time, the Temporary Regulation on the legal protection of industrial property objects and innovative proposals in Ukraine (hereinafter referred to as the Temporary Regulation) played an

important role in the establishment of legislation on industrial designs, since as of 1992 it provided provisions that qualitatively regulated these relations. In particular, the characteristics of the industrial sample were given. Thus, in accordance with Clause 7 of the Provisional Regulation, an industrial design includes a shape, drawing, colouring or a combination thereof, which determines the appearance of an industrial product, and which is reflected through the essential features of the industrial design, which determined its aesthetic and ergonomic features.

Separate attention should be paid to the conditions of patentability of an industrial design, namely, the Provisional Regulation provided that a patent is issued for an industrial design that is new, original and industrially suitable. This was a rather progressive norm, which for unknown reasons did not make it into the Law on Industrial Designs (1993), since patentability under the new law was limited to novelty only. Instead, adopting the positive European experience, only in 2020, as part of the reform of industrial property legislation, such a condition of patentability (criterion of protectionability) as originality (individual character) was returned. It should be noted that in the EU countries, this criterion of patentability of an industrial design was almost always present. Therefore, the Provisional Provision quite progressively normalized the patentability of an industrial design. It was also established that the right to an industrial design is confirmed by a patent, which certifies both the authorship of the industrial design and the exclusive right to use it. The term of legal protection was also increased, which was established for 10 years with the possibility of extension for another 5 years.

The Law of Ukraine “On the Protection of Rights to Industrial Designs” dated 12/15/1993 (hereinafter the Law on Industrial Designs) was the next important step in establishing the legal regulation of the studied relations. This law was adopted together with other legislative acts that regulated relations in the field of industrial property (regarding inventions, utility models, signs for goods and services).

This law very thoroughly normalized the relations arising in connection with the acquisition and exercise of rights to industrial designs.

In particular, the conceptual apparatus was defined (department, industrial design, author, patent, application, priority of the application, etc.), not only the conditions of patentability, but in general the conditions of granting legal protection – non-contradiction to public interests, moral norms and compliance with the conditions of patentability (compared to Provisional the provision left only novelty and industrial suitability). The subjects of the right to apply for an industrial design were also characterized, which could be not only the author, but also the employer or legal successor. The procedure for drawing up an application for registration of an industrial design, the procedure for its submission and consideration by the patent office was provided in detail.

The law provided intellectual property rights to the industrial design, enshrining the traditional triad of property rights – the right to use the industrial design, the right to allow its use by third parties, and the right to prohibit such use by third parties. In addition, the duties of the patent owner were stipulated, which consisted in the obligation to issue compulsory licenses in cases provided for by law (non-use, insufficient use of the industrial design within 3 years, dependent license), and a list of actions that were not recognized as a violation of patent rights. Separately, the law regulated the procedure for the termination of the patent and the procedure for declaring it invalid.

In general, the adoption of the Law on Industrial Designs in 1993 should be positively evaluated, as it became the first legislative act that regulated the relations regarding industrial designs at the level of law. By the way, this law is formally in force as of today. But it is worth noting that the law of December 15, 1993 is only formally effective, since there is not a single norm in the 1993 edition – all norms, articles, sections of the law are set out in the editions of various laws that were adopted over the next 30 years. Although this only shows that the legislator sought to improve the regulation of relations, which over time required new changes to the law.

The second stage in the formation and development of legislation on industrial designs was determined by the adoption of the Civil Code of Ukraine in 2003 (entered into force in 2004). In order to harmonize the legislative provisions of the law on industrial designs with the new (at that time) Civil Code

of Ukraine, in 2003, numerous provisions of the law were significantly changed, which were brought into line with the Civil Code of Ukraine. Therefore, the second stage began precisely in 2003 by adopting amendments to the special law, which are consistent with the provisions of the Civil Code of Ukraine, which entered into force in 2004. In particular, the conditions of patentability were changed by removing industrial suitability. The novelty content of the industrial design was also improved. The law changed the procedure for examination of the application, the procedure for publication of the issuance of a patent and registration of a patent. The mechanism for appealing the patent office's decision on an industrial design application was also changed. Other articles of the Law on Industrial Designs (regarding the use of an industrial design, termination of patent validity, protection of rights to industrial designs) have also undergone changes. In general, the legislative changes of 2003 were quite radical in nature. The law in this version (with minor changes and additions introduced in 2012 regarding the procedure for the examination of the application) was valid until 2020.

The third stage regarding the development of legislation on industrial designs began in 2014 and continues to this day. In particular, in 2014, the Association Agreement between Ukraine and the EU was signed. The agreement contained a rather large section on intellectual property. Several articles were devoted specifically to industrial designs (Articles 212–218). These articles laid the foundation for the future reform of the legislation of Ukraine on industrial designs, which took place only in 2020. In particular, the Association Agreement provided for the following innovations in the legal regulation of industrial designs:

- the conditions of patentability (protectability) have been expanded: the industrial design must be new and must have an individual character;
- the novelty of the industrial model is characterized in a new way;
- the essence of individual character is defined;
- the division of industrial samples into registered and unregistered ones was introduced;
- the maximum term of granting legal protection to an industrial design has been increased to 25 years;
- cases that are not considered to be violations of the rights to an industrial design are defined.

The specified provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU were implemented into national legislation in 2020 during the reform of industrial property legislation. In particular, in July 2020, Law No. 815-IX “On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Abuse” was adopted, which detailed the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU, and made significant changes to the Law on Industrial Designs. In the scientific literature, it is rightly noted that the reform of any area of Ukrainian legislation is impossible without a creative understanding of the experience of foreign countries, including in the field of patent law [11, p. 33].

Characterizing these changes, one should emphasize the most fundamental of them. In accordance with Part 2 of Art. 5 of the Law on Industrial Designs, an industrial design can be only the appearance of a product or its part, which is determined, in particular, by lines, contours, colour, shape, texture and/or material of the product, and/or its decoration. The binding of the industrial design to aesthetic and ergonomic needs has disappeared from the law. In the scientific literature, this approach was justified as quite appropriate, since the law primarily aims to protect the product manufacturer from copying the form, regardless of whether it has an aesthetic effect on the end consumer [12, p. 75]. At the same time, other authors point out that industrial designs are at the crossroads of art and technology, as their developers try to create products whose shape and appearance meet both the aesthetic preferences of consumers and their expectations regarding functional characteristics [13, p. 8].

A list of objects that cannot be registered as industrial designs is defined: objects of unstable form made of liquid, gaseous, loose or similar substances, etc.; the result of intellectual, creative activity in the field of artistic design, embodied or applied in a product, which is part of a composite product and is invisible during normal use of the product; features of the appearance of the product, determined exclusively by its technical functions, etc.

The law clearly distinguished between registered and unregistered industrial designs. Certainly, the correct approach is to give legal protection to unregistered industrial designs, the design of which can usually only be relevant for a short period of time. Scientific literature draws attention to the fact that, for example, in the field of fashion, numerous collections are updated every two weeks, which makes it impossible to protect each individual item as a registered industrial design [6, p. 15], and that is why unregistered industrial designs should be given special legal protection without any formalities (such designs should be protected without registration) [7, p. 198].

The security document certifying the rights to an industrial design has been changed (a certificate instead of a patent). The term of validity of property rights to a registered industrial design is five years, with the possibility of extending the term of legal protection one or more times for another 5 years, but the total term of validity cannot exceed 25 years. The term of legal protection of an unregistered industrial design is three years from the date of its publication.

Attention should be paid to the characteristic of individual character as a criterion of guarding ability. In particular, an industrial design is recognized as having an individual character if the general impression it makes on an informed user differs from the general impression made on such a user by any other industrial design brought to public knowledge. The scope of legal protection granted to a registered industrial design is determined by the representation of the industrial design (rather than the set of essential features, as previously provided), and includes any other industrial design that does not give an informed user a distinctive overall impression. The law does not provide a definition of an informed user, while this concept is evaluative and may be applied differently for different types of goods.

The law improved the procedure for submitting and considering an application for registration of an industrial design, allowing submission of an application in electronic form with further electronic filing of the application.

The rights of the holder of the industrial design certificate have also undergone changes, and the rights of the owner of the registered and unregistered industrial design have been demarcated.

Undoubtedly, the introduction of an extrajudicial procedure for invalidating industrial design rights was a significant achievement. Such a decision can be taken by the Appeals Chamber of the national intellectual property body. This mechanism is important to combat the so-called “patent trolling” (registration of well-known products as industrial designs). The out-of-court procedure is characterized by the fact that the consideration of the case is carried out quickly, without necessarily involving the conclusion of a forensic examination.

Conclusions. National legislation on industrial designs has undergone a complex and long process of formation and development. At the first stage (1991–2003), the basic foundations of the corresponding legislative regulation were laid. The first Law on Industrial Designs (1993) was an extremely relevant and necessary regulator that was in effect for about 10 years. The adoption of the Civil Code of Ukraine initiated the second stage of formation and development of domestic legislation regarding industrial designs. Many legislative provisions were significantly improved, which continued to be in effect for about 20 years. The need to adapt the legislation of Ukraine on industrial property to EU standards led to the beginning of the third stage of the development of the relevant legal regulation, which took place in 2020 through the adoption of the relevant law, which, again, significantly and qualitatively changed the state of legal regulation of relations regarding industrial designs. As of today, the legislation on industrial property in general, and on industrial designs in particular, is as close as possible to EU standards in this area, and is able to properly regulate relations in this area.

REFERENCES

1. Doroshenko, O., Rabotyagova, L. (2020). New institute of intellectual property law in Ukraine – an unregistered industrial model. Theory and practice of intellectual property. No. 4. P. 42–51 [in Ukrainian].

2. Doroshenko, O., Rabotyagova, L. (2021). Some aspects of establishing compliance of an industrial design with the criteria of security. Theory and practice of intellectual property. No. 1. P. 27–38 [in Ukrainian].
3. Zhikharev, O. (2020). Peculiarities of expert research of industrial samples taking into account changes to the legislation. Theory and practice of intellectual property. No. 4. P. 32–41 [in Ukrainian].
4. Kapitsa, Yu. (2020). Unregistered industrial design: features of rights protection in the European Union and problems of trolling in Ukraine. Theory and practice of intellectual property. No. 5. P. 60–71 [in Ukrainian].
5. Kyrylenko, A. (2021). EU legislation in the sphere of industrial designs: theoretical and practical commentary. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3800948 [in Ukrainian].
6. Samolovova, N. (2021). Unregistered industrial design in the fashion industry. Theory and practice of intellectual property. No. 3. P. 11–18 [in Ukrainian].
7. Tarasenko, L. (2022). Innovations regarding the legal protection of industrial designs. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law. No. 70. P. 196–202 [in Ukrainian].
8. Tarasenko, L. (2021). Patent law reform (2020): main innovations regarding inventions (utility models). Bulletin of Lviv University. Legal series. No. 73. P. 67–76 [in Ukrainian].
9. Gladys, Y., Tarasenko, L. (2020). Formation and development of legislation on industrial property in Ukraine. Law Forum. No. 62 (3). P. 6–17 [in Ukrainian].
10. Provisional provision on legal protection of industrial property objects and innovative proposals in Ukraine/ (1992). No. 479/92 [in Ukrainian].
11. David, L. (2014). Civil law protection and protection of intellectual property rights to an industrial design in the Central European countries. Legal scientific electronic journal - electronic scientific publication. No. 3. P. 33–36 [in Ukrainian].
12. Kapitsa, Yu, Vorobyov, V. (2005). Protection of rights to industrial designs in the European Union. University Scientific Notes. No 4. P. 73–77 [in Ukrainian].
13. Bondarenko, O. (2013). Regarding the problems of legal protection of industrial designs in Ukraine. Journal of the Kyiv University of Law. No. 2. P. 241–244 [in Ukrainian].

Дата надходження: 29.12.2022 р.

Ірина Батько

Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
iryna.i.batko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5561-2747>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ЗРАЗКІВ ЯК ОБ’ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Висвітлено низку актуальних питань становлення та розвитку правової охорони промислових зразків. Проаналізовано правове регулювання досліджуваних відносин та визначено основні етапи його розвитку. Метою статті є правовий аналіз положень законодавства України щодо становлення та розвитку правового регулювання промислових зразків, визначення дискусійних законодавчих положень та висловлення пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання. Використано системний метод (при з’ясуванні місця промислового зразка в системі об’єктів права промислової власності), порівняльний метод (при порівнянні етапів розвитку національного законодавства). Історичний метод застосовано для дослідження становлення та розвитку законодавства у сфері промислової власності у хронологічній послідовності, починаючи від 1991 р. і закінчуючи сьогоднішнім; формально-юридичний метод – для комплексної характеристики законодавства України щодо промислових зразків. Метод наукового тлумачення права – використано для з’ясування змісту відповідних правових норм. Доведено, що становлення законодавства України, яке регулює відносини щодо виникнення прав на промислові зразки, їх здійснення та захист, відбувалося у кілька етапів. Встановлено, що перший етап тривав протягом

1991–2003 рр. (відбулося започаткування вітчизняного законодавства щодо промислової власності), другий етап тривав протягом 2003–2014 рр., під час якого відбувся розвиток національного законодавства у цій сфері, третій етап розпочався у 2014 р. і триває дотепер (має місце гармонізація національного законодавства у сфері промислової власності з правом ЄС). Доведено, що після здобуття незалежності в Україні було практично відсутнє правове регулювання промислових зразків. Встановлено, що єдиним нормативним актом, який містив хоча б кілька норм щодо промислових зразків, був Цивільний кодекс України УРСР. Зазначено, що першим нормативним актом, який врегульовував відносини щодо промислових зразків, було Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні, яке відіграло важливу роль у наступному становленні законодавства про промислові зразки. Зазначено, що прийняття Закону України “Про охорону прав на промислові зразки” від 15.12.1993 р. було наступним важливим кроком у становленні правового регулювання досліджуваних відносин, оскільки цей закон дуже ґрунтовно унормував відносини, що виникають у зв'язку з набуттям і здійсненням прав на промислові зразки. Обґрунтовано, що другий етап у становленні і розвитку законодавства про промислові зразки був зумовлений прийняттям Цивільного кодексу України у 2003 р., у зв'язку з цим було суттєво вдосконалено багато законодавчих положень, які загалом діяли майже 20 років. Встановлено, що основні законодавчі новації (2003) були такими: змінено умови патентоспроможності, удосконалено зміст новизни промислового зразка, змінено порядок проведення експертизи заявки, вдосконалено порядок публікації про видачу патенту та реєстрацію патенту, змінено порядок оскарження рішення патентного відомства за заявкою на промисловий зразок, удосконалено правові норми щодо використання промислового зразка щодо припинення дії патенту щодо захисту прав на промислові зразки. Визначено, що третій етап щодо розвитку законодавства про промислові зразки розпочався у 2014 р. (підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) і триває на сьогодні. Встановлено, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС містить великий за обсягом розділ про інтелектуальну власність; кілька статей присвячені саме промисловим зразкам (ст. 212–218). Обґрунтовано, що ці статті заклали основу майбутнього реформування законодавства України про промислові зразки, яке відбулося лише у 2020 р. Доведено, що станом на сьогодні законодавство України щодо промислової власності загалом, і щодо промислових зразків зокрема, є максимально наближеним до стандартів ЄС у цій сфері і здатне належно врегулювати відносини.

Ключові слова: промисловий зразок, інтелектуальна власність, патент, свідоцтво, умови патентоздатності, критерії охороноздатності, стандарти ЄС.

УДК 349.6

Уляна Бек

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ulyana.p.bek@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1770-4237>

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ КОДИФІКАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ВІДПОВІДНОЇ НОРМАТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.229>

© Бек У., 2023

Здійснено аналіз оптимізації законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства України щодо удосконалення відповідної нормативної термінології. Відзначено, що використання нових методів і засобів при створенні правових норм у межах трудового права спрямоване на встановлення балансу між єдністю та диференціацією трудового права, гармонії між застосуванням централізованого та локального методів правового регулювання праці.

З'ясовано, що оптимізація законодавчої термінології в межах кодифікації трудового законодавства повинна передбачати: 1) чітке і небагатозначне використання юридичних понять і дефініцій; 2) здійснення визначення основоположних термінів на рівні Трудового кодексу України; 3) перевагу простим і зрозумілим термінам (принципово неприпустимо використання надмірно складних і незрозумілих правових понять, дефініцій тощо); 4) необхідне поступове і повне усунення застарілої законодавчої термінології.

Висновується, що оптимізація законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства в частині удосконалення відповідної нормативної термінології є початковим етапом становлення соціально орієнтованого трудового законодавства, яке забезпечує працівників гарантіями від незаконного звільнення, примусової праці і необов'язковості укладення трудового договору на підприємстві, в установі, організації. На підставі вищевикладеного варто, зокрема, оптимізувати поняття “роботодавець”, “працівник”, “одинок матір” та визначити їх в межах єдиного трудо-правового розуміння у Трудовому кодексі України.

Ключові слова: трудове право, Кодекс законів про працю України, кодифікація трудового законодавства, законодавча техніка, нормативна термінологія, законотворець, роботодавець, працівник, трудові правовідносини, проект Трудового кодексу України.

Постановка проблеми. Побудова правової держави залежить від комплексу факторів, які, взаємодіючи між собою, створюють парадигму суспільних відносин. Процеси реформування зако-

нодавства є дуже складними і важливими, адже охоплюють внутрішні та зовнішні структурні перетворення, що створюють міцне підґрунтя для взаємовпливу суспільства і держави. Глобальні перетворення в українському трудовому законодавстві є одним із кроків євроінтеграції, що передбачає утвердження основоположних трудових прав і обов'язків працівників, роботодавців та їх об'єднань. Більше того, конструювання належних і необхідних правових механізмів у сфері праці є пріоритетним завданням законодавства у сфері гармонізації національного законодавства.

Законодавча техніка як особливий інструмент формування правових норм у межах галузі трудового права відображає особливості сучасних підходів законотворців до втілення у цих положеннях законодавства сучасних тенденцій взаємовідносин між різними соціальними верствами – працівниками, роботодавцями, їх об'єднаннями. Те, у який спосіб та за допомогою чого формується положення нових законодавчих актів, а зокрема нового Трудового кодексу України, неодмінно впливає на стан дотримання законності та правопорядку у трудових та пов'язаних з ними відносинах, а отже, формує і рівень авторитету національного законодавства для дотримання сторонами трудового договору.

Аналіз дослідження проблеми. Питання оптимізації законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства України досліджували вчені-правники: В. Андрійв, М. Александров, Ю. Баранюк, В. Венедіктов, С. Вишневецька, Л. Гаращенко, В. Голобородько, О. Дарморіс, С. Дріжчана, М. Жильцов, Д. Журавльов, Т. Занфірова, С. Іванов, М. Іншин, М. Карданова, Є. Краснов, І. Лаврінчук, С. Лукаш, П. Пилипенко, С. Прилипко, О. Пятаков, М. Стадник, Н. Хуторян, Ф. Цесарський, Н. Чубоха, І. Шамшина, О. Ярошенко та інші. Однак питання законодавчої техніки при систематизації трудово-правових норм у формі кодифікації порушувались у наукових працях цих вчених побічно, а тому центральною проблемою нашого дослідження має стати заповнення прогалин відсутності комплексних досліджень із визначеного питання. Також слід зауважити, що оптимізація законодавчої техніки при встановленні належного рівня правового регулювання у сфері праці прямо не визначалася вченими-правниками, а тому потребує огляду в контексті застосування європейських стандартів, із врахуванням національних особливостей.

Мета статті – здійснити аналіз оптимізації законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства України щодо удосконалення відповідної нормативної термінології.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства вимагає нового підходу до розуміння давно існуючих проблем: неврегульованість правового статусу працівника та роботодавця; гарантії недискримінація на роботі та примусова праця; дотримання і нагляду за виконанням міжнародних стандартів у сфері трудових правовідносин. Більше того, використання нових методів і засобів при створенні правових норм у межах трудового права спрямоване на встановлення балансу між єдністю та диференціацією трудового права, гармонії між застосуванням централізованого та локального методів правового регулювання праці.

Будь-яке дослідження може досягнути своєї мети лише за умови правильно сформованого понятійно-категоріального апарату. Погоджуємося із більшістю вчених, що законодавча техніка – це правила про тип, структуру та мову нормативних актів. Законодавча техніка може охоплювати як динамічні і статичні аспекти, так і стилістичні, процедурні і лінгвістичні елементи. Враховуючи те, що оптимізація (від лат. – найкращий) означає процес надання будь-якому явищу найвигідніших характеристик, співвідношень (приміром, оптимізація виробничих процесів), а також охоплює значення найбільш вигідного режиму керованого процесу, це поняття передбачає процес вдосконалення, покращання. Юридичною наукою вироблено багато прийомів і критеріїв законодавчої техніки. Основна їх частина стосується власне розробки проєкту нормативного акта: прийоми та способи

розподілу тексту нормативного акта на структурні одиниці – розділи, глави, статті, частини, пункти та абзаци; прийоми виділення зв'язків між нормативними приписами закону (відсилки (бланкетні норми), примітки, додатки); точність і визначеність формулювань; ясність, доступність і лаконічність мови нормативних актів; логічна послідовність викладу, що дозволяє уникнути протиріччя всередині нормативного акта тощо [1, с. 322].

У контексті оптимізації законодавчої техніки кодифікації законодавства О. Абрамова вказує, що оптимізація законодавчої техніки кодифікації передбачає знаходження найкращого (із множини можливих) варіанта формулювання правових норм при наявних вимогах і обмеженнях [2]. З цього видно, що оптимізація законодавчої техніки здійснюється в межах кодифікації трудового законодавства, з врахуванням цілей і завдань, що ставляться перед такою кодифікацією.

Інші вчені зауважують, що оптимізація законодавства загалом потребує знаходження раціональних правових рішень на основі конституціоналізму і демократії [3, с. 45]. З наведеного видно, що оптимізація законодавчої техніки поряд із зміною формулювань правових норм у певних межах передбачає здійснення такого процесу, з врахуванням певних принципів правового регулювання. Відповідно, оптимізація законодавчої техніки у сфері кодифікації законодавства – це покращення, встановлення найбільш прийнятних засобів, правил, методів, принципів і характеристик у сфері кодифікації як систематизації правового матеріалу із зміною форми та змісту нормативного матеріалу із метою досягнення мети правового регулювання, що будується на принципах такого регулювання в певних межах, із урахуванням комплексного пошуку реальних та ефективних правових рішень.

Характеризуючи оптимізацію законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства в Україні, вважаємо за необхідне визначити її напрями. Першим із таких напрямів є удосконалення законодавчої термінології шляхом стислого і логічного конструювання визначень основоположних понять трудового права у єдиному законодавчому акті – Трудовому кодексі України. К. Мельник у цьому контексті вказує, що такий напрям оптимізації необхідний задля встановлення місця трудового права з-поміж інших галузей права, його подальшої “експансії” [4, с. 365]. При цьому І. Шамшина зазначає, що у трудовому законодавстві існує ряд понять, що потребують законодавчого уточнення, а саме основоположні поняття “працівник”, “роботодавець”, “профспілка”, “дискримінація у сфері праці”, “трудова правосуб’єктність” тощо [5, с. 348]. Аналізуючи вищезазначене, зауважимо, що наведені поняття співвідносяться як невід’ємні компоненти цілісного трудового процесу, а тому тип їх зв’язку повинен прямо пропорційно відобразитися у правових нормах.

На нагальну необхідність більш конкретизованого законодавчого визначення роботодавця як учасника охоронних трудових правовідносин вже звертали увагу науковці у своїх дослідженнях. Однак погоджуємося з недоцільністю формулювань чинного кодифікованого акта про працю в частині не визначення поняття “роботодавець”. Таку прогалину фактично має бути усунуто прийняттям нового Трудового кодексу, адже практично в усіх попередніх проектах акцентується увага на необхідності вдосконалення ключових понять трудового законодавства.

Погоджуючись із позицією І. Шамшиної, С. Вишневецька вказує, що серед основних положень особливу увагу слід приділяти понятійному апарату нового Трудового кодексу України, при цьому просто необхідне закріплення основних понять із метою уникнення їх різноманітного тлумачення на практиці. Легальні визначення, тобто зафіксовані в нормативних правових актах, необхідні тоді, коли загальноприйнятому поняттю надається особливий, спеціальний зміст. Щодо Кодексу законів про працю України, то в ньому просто необхідне закріплення основних понять із метою уникнення їх різноманітного тлумачення на практиці. У главі 1 “Основні положення” доцільно було б окрему статтю назвати “Основні терміни”, яка б розкривала основні поняття. При цьому поняття мають бути зрозумілими. Розкриття понять здійснюється шляхом їх визначення. Тому у визначенні мають використовуватися лише ті ознаки, які самі не потребують ні визначення, ні пояснення. Всі

визначення, які містяться в Кодексі, мають бути узгоджені між собою і лаконічні. Особливо важливим є узгодженість визначень між собою, а також ієрархічність у їх існуванні [6, с. 42].

Зауважимо, що зазвичай законодавча термінологія в межах трудового законодавства у зв'язку з процесами кодифікації передбачала упродовж тривалого часу вживання певних понять лише для цілей конкретного законодавчого акта. Однак замість того, щоб застосовувати відповідне тлумачення, інтерпретаційні органи державної влади використовували буквально значення конкретного поняття, без застосування окремих положень мети прийняття конкретного законодавчого акта. У сфері трудового права це знайшло своєрідний вияв у сфері тлумачення, зокрема щодо поняття “одинокі матері”.

Так, у Постанові Пленуму ВСУ “Про практику розгляду судами трудових спорів” [7] під дане поняття потрапляє жінка, яка не перебуває у шлюбі та у свідомстві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено у встановленому порядку за вказівкою матері; вдови; іншої жінки, яка виховує й утримує дитину сама. Натомість, п. 5 ч. 12 ст. 10 Закону України “Про відпустки” визначає одиноку матір як таку, яка виховує дитину без батька. Тобто, для останнього невизначальним є фактор перебування такої жінки у шлюбі. Зауважимо, що даний факт є важливим саме в контексті оптимізації законодавчої термінології у межах кодифікації трудового законодавства, адже якщо, наприклад, жінка перебуває у шлюбі, а її попередній чоловік – батько її дитини – був позбавлений батьківських прав, то Постанова Пленуму Верховного Суду не поширює на таку особу статус одинокої матері, що одночасно позбавляє такого працівника отримання гарантій, встановлених ст. 73 (надання щорічної додаткової відпустки до 7 днів) та ст. 184 (заборона відмови у прийнятті на роботу та зниженні заробітної плати, а також заборона звільнення одиноких матерів) Кодексу законів про працю України [8]. На наведеному прикладі можливо помітити неоднозначність тлумачення.

У межах структури трудового законодавства і практики його застосування юридичних термінів, що може призвести до наслідків у вигляді порушення трудових прав працівників. Так, наприклад, колишня працівниця банку звернулася до суду з позовом про визнання незаконним та скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі, виплату заробітної плати за час вимушеного прогулу на підставі того, що вона одинока матір і її не мали права звільняти. Однак, якщо жінка формально є одинокою матір'ю, однак її не направляли у додаткову відпустку за її проханням на підставі заяви, вона не отримує соціальної допомоги як одинока матір – суд не задовольнить позов на цій підставі, адже особа не підтверджує формально існування статусу одинокої матері.

До того ж, варто визначити і позитивні зрушення в частині кодифікації трудового законодавства. Зокрема, вперше у проекті Трудового кодексу України [9] визначено поняття “робоче місце”, “роботодавець” і “працівник”, а також розглянуто і врегульовано питання правонаступництва в трудовому законодавстві у разі злиття чи поділу юридичної особи, окремі аспекти присвячено питанням заборони дискримінації у сфері праці.

Вчений О. Білоус вказує, що чинний Кодекс законів про працю України [10, с.169] був розроблений понад чверть століття тому, з того часу неодноразово доповнювався і змінювався, що порушило логічний зв'язок між його правовими категоріями, а, окрім того, що вже відбулися зміни в інших галузях законодавства, які однозначно призвели до порушення міжгалузевої єдності термінології. Тому нерідкі випадки, коли для позначення одного і того ж предмета, явища чи суб'єкта використовуються різні слова і словосполучення. Пояснюється ця термінологічна плутанина частково тим, що останнім часом зміни і доповнення вносяться до КЗпП, з урахуванням оновленої лексики трудового права та інших галузей, проте ті статті, редакція яких не змінюється, зберігають стару термінологію [11].

Також зауважимо, що у чинному трудовому законодавстві така ситуація зумовлює необхідність кодифікації трудового законодавства на рівні нового Трудового кодексу, зокрема і для узгоджен-

ня понятійно-категоріального апарату трудо-правового регулювання. Погоджуємося в цьому контексті з думкою В. Божка, який вказує, що сучасне трудове законодавство потребує ретельної ревізії свого лексикону з метою видалення застарілих понять, які вичерпали свій інформаційний потенціал, а також зайвих слів та словосполучень, які не несуть смислового навантаження [12, с. 17]. Зазначимо, що в межах трудового законодавства, зокрема, вживається така застаріла термінологія, як “робітники і службовці”.

Висновки. Оптимізація законодавчої термінології в межах кодифікації трудового законодавства повинна передбачати такі аспекти: 1) потрібне чітке і небагатозначне використання юридичних понять і дефініцій; 2) визначення основоположних термінів повинно здійснюватися на рівні Трудового кодексу України; 3) необхідно віддавати перевагу простим і зрозумілим термінам, і принципово неприпустиме використання надмірно складних і незрозумілих правових понять, дефініцій тощо; 4) необхідне поступове і повне усунення застарілої законодавчої термінології.

Отже, оптимізація законодавчої техніки кодифікації трудового законодавства в частині удосконалення відповідної нормативної термінології є початковим етапом становлення соціально орієнтованого трудового законодавства, яке забезпечує працівників гарантіями від незаконного звільнення, примусової праці і необов’язковості укладення трудового договору на підприємстві, в установі, організації. На підставі вищевикладеного варто, зокрема, оптимізувати поняття “роботодавець”, “працівник”, “одинок матір” та визначити їх в межах єдиного трудо-правового розуміння у Трудовому кодексі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новосельська І., Руше М. (2017). Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення // Підприємництво, господарство і право. № 7. С. 43–45.
2. Котик Г. В. Поняття та види систематизації законодавства. URL : <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/6.pdf> (дата звернення: 17.02.2023).
3. Безуса Ю. О. (2018). Розвиток наукових уявлень щодо особливостей систематизації позитивного права у вітчизняній юриспруденції (XIX–XX ст.) // Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 4. С. 41–48.
4. Мельник К. Ю. (2014). Трудове право України : підручник / М-во внутр. справ України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Золота миля, 2014. 479 с.
5. Шамшина І. І. (2010). Місце суб’єкта в структурі правовідносин у трудовому праві // Держава і право: збірник наукових праць. Серія: Юридичні і політичні науки. Вип. 47. С. 347–354.
6. Вишневецька С. В. (2009). Загальні положення проекту Трудового кодексу України в контексті сучасних тенденцій розвитку трудового права // Право України. № 3. С. 41–45.
7. Про практику розгляду судами трудових спорів (2008): Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992 р. // Дебет-Кредит (Галицькі контракти). № 29. С. 279.
8. Закон України “Про відпустки”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 17.02.2023).
9. Законопроект Трудового кодексу № 1658 від 27.12.2014 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 17.02.2023).
10. Білоус О. О. (2011). Кодифікація трудового законодавства України: стан та перспективи розвитку // Право і Безпека. 2011. № 5. С. 168–172.
11. Кодекс законів про працю України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 17.02.2023).
12. Божко В. М. (2015). Проблеми реалізації принципів правового регулювання трудових відносин, відображених у проекті трудового кодексу України // Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. С. 17–20.

REFERENCES

1. Novoselska I., Rushe M. (2017). *Kodyfikatsiia zakonodavstva Ukrainy iz sotsialnoho zabezpechennia. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No 7. P. 43–45 [in Ukrainian].
2. Kotyk H. V. *Poniattia ta vydy systematyzatsii zakonodavstva*. [Concepts and types of systematization of legislation]. URL : <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/6.pdf> (Accessed:: 17.02.2023) [in Ukrainian].
3. Bezusa Yu. O. (2018). *Rozvytok naukovykh uiaвлен shchodo osoblyvostei systematyzatsii pozytyvnoho prava u vitchyznianii yurysprudentsii (XIX–XX st.)*. [The development of scientific ideas regarding the peculiarities of the systematization of positive law in domestic jurisprudence (XIX-XX centuries)]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vol. 4. P. 41–48 [in Ukrainian].
4. Melnyk K. Yu. (2014). *Trudove pravo Ukrainy : pidruchnyk / M-vo vnutr. sprav Ukrainy*, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : Zolota mylia Publ. 479 p. [in Ukrainian].
5. Shamshyna I. I. (2010). *Mistse subiekta v strukturi pravovidnosyn u trudovomu pravi*. [The subject's place in the structure of legal relations in labor law.]. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Seria: Yurydychni i politychni nauky*. Vol. 47. P. 347–354 [in Ukrainian].
6. Vyshnovetska S. V. (2009). *Zahalni polozhennia proektu Trudovoho kodeksu Ukrainy v konteksti suchasnykh tendentsii rozvytku trudovoho prava*. [General provisions of the draft Labor Code of Ukraine in the context of modern trends in the development of labor law]. *Pravo Ukrainy*. No 3. P. 41–45 [in Ukrainian].
7. *Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 9 vid 06.11.1992*. (2008). [On the practice of consideration of labor disputes by courts: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 6, 1992 No. 9.]. *Debet-Kredyt (Halytski kontrakty)*. Vol 29. P. 279 [in Ukrainian].
8. *Zakon Ukrainy “Pro vidpustky”*. [Law of Ukraine “On Vacations”]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed: 17.02.2023) [in Ukrainian].
9. *Zakonoproekt Trudovoho kodeksu № 1658 vid 27.12.2014*. [Draft Law of the Labor Code of 12/27/2014 No. 1658]. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (Accessed:17.02.2023) [in Ukrainian].
10. Bilous O. O. (2011). *Kodyfikatsiia trudovoho zakonodavstva Ukrainy: stan ta perspektyvy rozvytku*. [Codification of labor legislation of Ukraine: state and prospects for development]. *Pravo i Bezpeka*. No 5. P. 168–172 [in Ukrainian].
11. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy*. [Labor Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (Accessed: 17.02.2023) [in Ukrainian].
12. Bozhko V. M. (2015). *Problemy realizatsii pryntsyviv pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn, vidobrazhenykh u proekti trudovoho kodeksu Ukrainy*. [Problems of implementing the principles of legal regulation of labor relations reflected in the draft Labor Code of Ukraine]. *Suchasni problemy trudovoho ta pensiinoho zakonodavstva : materialy IV Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 lystopada 2015 r.) / za zah. red. K. Yu. Melnyka*. Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnurishnikh sprav. P. 17–20 [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.04.2023 р.

Ulyana Beck

Lviv Polytechnic National University,

Ph.D

Institute law, psychology and innovative education

Department of Civil Law and Procedure

ulyana.p.bek@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1770-4237>

LEGISLATION ON THE IMPROVEMENT
OF RELEVANT REGULATORY TERMINOLOGY

Analyzes the optimization of the legislative technique of the codification of the labor legislation of Ukraine with regard to the improvement of the relevant regulatory terminology. It was noted that the use of new methods and tools in the creation of legal norms within labor law is aimed at establishing a

balance between the unity and differentiation of labor law, harmony between the use of centralized and local methods of legal regulation of labor.

It has been clarified that the optimization of legislative terminology within the framework of the codification of labor legislation should provide for: 1) clear and unambiguous use of legal concepts and definitions; 2) definition of fundamental terms should be carried out at the level of the Labor Code of Ukraine; 3) it is necessary to give preference to simple and understandable terms, the use of excessively complex and unclear legal concepts, definitions, etc. is fundamentally unacceptable; 4) gradual and complete elimination of outdated legislative terminology is necessary.

It is concluded that the optimization of the legislative technique of the codification of labor legislation in terms of improving the relevant regulatory terminology is the initial stage of the formation of socially oriented labor legislation, which provides workers with guarantees against illegal dismissal, forced labor and the optional conclusion of an employment contract at the enterprise, institution, organization. On the basis of the above, it is worth, in particular, to optimize the concepts of “employer”, “employee”, “single mother” and define them within the framework of a unified labor law understanding in the Labor Code of Ukraine.

Key words: labor law, Labor Code of Ukraine, codification of labor legislation, legislative technique, regulatory terminology, legislator, employer, employee, labor relations, draft of the Labor Code of Ukraine.

Емілія Дмитренко

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та
міжнародного права
emiliadmitrenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1469-052X>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.236>

© Дмитренко Е., 2023

З’ясовано питання правового регулювання фінансових відносин під час дії воєнного стану в Україні. Розглянуто зміни у повноваженнях Кабінету Міністрів України, Міністра фінансів України, Державної казначейської служби України, Національного банку України, Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, військових адміністрацій, місцевих органів у цей період. Обґрунтовано, що метою внесення змін до бюджетного законодавства є, насамперед забезпечення: пріоритетного фінансування видатків на безпеку й оборону, їх збільшення та перерозподілу між бюджетами; формування резервного фонду Державного бюджету України; казначейського обслуговування коштів місцевих бюджетів населених пунктів, що перебувають на територіях, на яких введено воєнний стан, та розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів, які можуть перебувати у населених пунктах на тимчасово неконтрольованій території.

Підсумовано, що зміни у правовому регулюванні банківських та валютних відносин сприяли: забезпеченню зручності, швидкості та доступності надання фінансових послуг; створенню мережі Power Banking та запровадження банкоматного національного роумінгу для безперервної роботи банківської системи, зокрема в умовах блекауту; послабленню негативного впливу неконтрольованої девальвації, дефіциту валютних надходжень на валютний ринок; забезпеченню курсової стабільності гривні; підтриманню стабільності банківської системи України у цей період.

Ключові слова: правове регулювання фінансових відносин, фінансова система України, фінансове законодавство, фінансові послуги, воєнний стан, банківська система, банківські відносини, валютні відносини, безпека.

Постановка проблеми. В умовах дії воєнного стану в Україні найважливішими завданнями держави та органів місцевого самоврядування є фінансове забезпечення усіх сфер суспільного життя, зокрема й фінансування видатків на систему безпеки й оборони у цей період. Безумовно, актуальними питаннями є, за які кошти держава буде здійснювати ці видатки, фінансово підтримувати військовослужбовців та осіб, які постраждали внаслідок війни. Вирішення цих та інших завдань потребує змін у правовому механізмі здійснення публічної фінансової діяльності, а, отже, й у регу-

люванні фінансових правовідносин. І тому фінансове законодавство у період дії воєнного стану є надзвичайно динамічним. Це пов'язано насамперед із потребою встановлення у сфері публічної фінансової діяльності певних обмежень під час дії воєнного стану, їх посилення чи послаблення. Окрім того, у зв'язку із веденням воєнних дій та прийняттям нових нормативно-правових актів виникають нові фінансово-правові норми, а деякі припиняють свою дію.

Із урахуванням зазначеного, дослідження питань правового регулювання фінансових відносин в умовах воєнного стану є актуальним.

Аналіз дослідження проблеми. Більшість науковців досліджувала загальні питання фінансових правовідносин, їх складу, змісту. Натомість небагатьма дослідниками вивчалися саме особливості цих відносин в умовах дії воєнного стану. Зокрема, правові проблеми функціонування фінансової системи України в період дії воєнного стану досліджували Гарбінська-Руденко А. В., Дудник В. М., Яценко Ю. Г. Автори резюмують, що найбільших змін зазнали Державний бюджет України та місцеві бюджети, основна частина фінансових ресурсів яких спрямована на забезпечення оборонних та соціальних потреб держави. Науковці вказали на проблеми незбалансованості видатків та доходів бюджету, значну державну заборгованість та нераціональний розподіл витрат [1, с. 132]. Окремі проблеми фінансової системи України у період дії воєнного стану з'ясувала Д. В. Коробцова. На її думку, пошук джерел фінансування та визначення напрямів використання фінансових ресурсів є основою забезпечення захисту і розвитку виробництва в країні у мирні часи і вкрай важливо, у воєнні. Учена, аналізуючи зміни у бюджетному, податковому та банківському законодавстві в Україні за часів війни, вказала і на окремі проблеми. Зокрема, зазначено, що правове регулювання оподаткування підприємництва у цей період повинно не тільки спрощувати умови його ведення, а й забезпечувати наповнення бюджетів [2, с. 142–144]. Однак багато питань правового регулювання фінансових відносин в умовах воєнного стану поки не стали предметом досліджень представників науки фінансового права.

Метою статті є розгляд актуальних питань правового регулювання фінансових відносин та особливостей їх реалізації в умовах дії воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах дії воєнного стану зазнало суттєвих змін правове регулювання фінансових відносин. Це обумовлено необхідністю забезпечити належне функціонування фінансової системи України у цей період. Її основним завданням стає забезпечення фінансування видатків на безпеку й оборону за рахунок бюджетних коштів та інших внутрішніх і зовнішніх джерел. У зв'язку з цим виникла потреба розширити на період дії воєнного стану в Україні повноваження деяких суб'єктів фінансових правовідносин: Кабінету Міністрів України, Міністра фінансів України, Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, місцевих рад, місцевих державних адміністрацій, військових адміністрацій, Державної казначейської служби України, Національного банку України тощо.

Змістом діяльності цих та інших суб'єктів фінансових правовідносин в умовах воєнного стану стає як забезпечення фінансування видатків на безпеку й оборону, так і забезпечення національної та фінансової безпеки, усунення загрози втрати державної та фінансової незалежності України. Саме тому законодавцем на початку дії воєнного стану було прийнято Закони України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану” № 2118-IX від 03.03.2022 р. [3], “Про внесення змін до розділу VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України” № 2134-IX від 15.03.2022 р. [4].

Насамперед зазнав суттєвих змін розділ VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України – його було доповнено окремим пунктом 3⁸, яким розширено повноваження у сфері бюджетного процесу Кабінету Міністрів України, Міністра фінансів України, Президента України

як Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, місцевих рад, місцевих державних адміністрацій, військових адміністрацій на період дії воєнного стану в Україні.

Щодо повноважень Кабінету Міністрів України, то зміни стосуються залучення позик від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій на підставі міжнародних договорів України, а також внесення змін до відповідних укладених міжнародних договорів України. Умовою реалізації зазначених повноважень Міністром фінансів України є обов'язкове рішення з цих питань Кабінету Міністрів України [3].

Також законодавець наділив Кабінет Міністрів України на період дії воєнного стану новими повноваженнями щодо формування резервного фонду державного бюджету України. Для його формування Кабінет Міністрів України у цей період має право приймати рішення щодо скорочення видатків і кредитування державного бюджету України та їх спрямування до резервного фонду державного бюджету України. Важливо, що прийняття таких рішень має обов'язково погоджуватися з Верховним Головнокомандувачем ЗСУ, а кошти мають використовуватися виключно на потреби ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до виконання завдань щодо відсічі збройної агресії, для забезпечення недоторканності державного кордону та захисту держави або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації [3].

Актуальною законодавчою новелою на період дії воєнного стану є норми про повноваження Кабінету Міністрів України приймати рішення із урахуванням наявних фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів та Пенсійного фонду України. Такі рішення Кабінету Міністрів України можуть стосуватися, зокрема, особливостей формування та виконання місцевих бюджетів, діяльності учасників бюджетного процесу на відповідних територіях.

Іншою особливістю правового регулювання фінансових відносин в умовах воєнного стану в Україні є призупинення застосування окремих норм бюджетного законодавства, зокрема статті 23 Бюджетного кодексу України. Цими змінами було призупинено норму щодо обов'язково погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради) окремих рішень Кабінету Міністрів України (Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету відповідної місцевої ради). Варто зазначити, що йдеться про рішення щодо перерозподілу видатків бюджету і надання кредитів із бюджету, передачі бюджетних призначень. Це також стосується і норми закону про державний бюджет України в частині обов'язковості погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету рішень Кабінету Міністрів України. Окрім того, призупинено частину 6 статті 108 Бюджетного кодексу України щодо обов'язковості погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету рішень Кабінету Міністрів України про розподіл та перерозподіл обсягів субвенцій та додаткових дотацій з державного бюджету місцевим бюджетам, між місцевими бюджетами [4].

Характеризуючи особливості правового регулювання фінансових відносин в умовах воєнного стану в Україні, також доцільно звернути увагу на повноваження нових учасників бюджетного процесу – військово-цивільних адміністрацій або військових адміністрацій (у разі їх утворення) (далі – військових адміністрацій). Бюджетні повноваження військових адміністрацій визначені насамперед у статті 15 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”. Вони полягають, зокрема, у складанні та затвердженні місцевого бюджету, внесенні змін до нього, у забезпеченні виконання відповідного бюджету [5, ст. 15].

У зв'язку із запровадженням воєнного стану у законодавстві обсяг повноважень військових адміністрацій у бюджетному процесі було уточнено та розширено. Так, пункт 22¹ розділу VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України було доповнено підпунктом 5, яким передбачено, що військові адміністрації здійснюють функції органів місцевого самоврядування, їх виконавчих органів, місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій у частині бюджетних повноважень [3]. Окрім того, розділ VI було доповнено пунктом 22². Відповідно до внесених змін, військові адміністрації в умовах воєнного стану для забезпечення національної без-

пеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності можуть приймати рішення про перерахування коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету [3, 4]. Пізніше розділ VI було доповнено пунктом 22⁵ щодо окремих повноважень місцевих державних адміністрацій, військових адміністрацій. Вони, зокрема, стосуються їх права приймати рішення: про здійснення окремих видатків, здійснення видатків, не віднесених до відповідних місцевих бюджетів Бюджетним кодексом України, і видатків на утримання бюджетних установ одночасно з різних бюджетів шляхом надання міжбюджетного трансферту з відповідного місцевого бюджету; передачу коштів із спеціального фонду місцевого бюджету (окрім власних надходжень бюджетних установ та міжбюджетних трансфертів) до загального фонду місцевого бюджету [6].

Інші особливості реалізації військовими адміністраціями повноважень як учасників бюджетного процесу в умовах воєнного стану визначено у постанові Кабінету Міністрів України “Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану” № 252 від 11.03.2022 р. Відповідно до цієї постанови, військові адміністрації здійснюють передачу бюджетних призначень від одного головного розпорядника бюджетних коштів до іншого, перерозподіл видатків бюджету і надання кредитів із бюджету за бюджетними програмами. Важливо, що реалізація зазначених повноважень не вимагає погодження відповідною комісією місцевої ради. Також військові адміністрації в умовах воєнного стану мають право: затверджувати місцеві (цільові) програми, вносити до них зміни; здійснювати розподіл та перерозподіл обсягів трансфертів із державного та місцевих бюджетів місцевим бюджетам. З огляду на воєнний стан, відповідно до зазначеної постанови Кабінету Міністрів України, військові адміністрації приймають рішення (кожна із сторін) про передачу коштів між місцевими бюджетами без укладення договорів [7].

Зазнали суттєвих змін і повноваження Державної казначейської служби України. Це пов'язано зі змінами казначейського обслуговування розпорядників бюджетних коштів та коштів інших клієнтів в умовах воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Зміни насамперед стосуються повноважень щодо казначейського обслуговування коштів місцевих бюджетів населених пунктів, що перебувають на територіях, на яких введено воєнний стан. У Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану” № 590 від 09.06.2021 р. визначено, що доходи загального фонду місцевих бюджетів населених пунктів, що перебувають на територіях, на яких введено воєнний стан, у розмірі 80 відсотків спрямовуються на погашення позик, наданих на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів (за наявності заборгованості за такими позиками) та обслуговування місцевого боргу. Кошти загального та спеціального фонду місцевих бюджетів акумулюються та обліковуються на відповідних аналітичних рахунках у Державній казначейській службі України. Важливо, що у разі припинення діяльності органів місцевого самоврядування залишки коштів місцевих бюджетів тимчасово, до скасування воєнного стану, зберігаються на рахунках таких місцевих бюджетів, відкритих у Державній казначейській службі України, до прийняття рішення щодо їх спрямування та використання. Оскільки в умовах війни окремі розпорядники (одержувачі) бюджетних коштів можуть перебувати у населених пунктах на тимчасово неконтрольованій території, то головні розпорядники бюджетних коштів можуть звертатися до Державної казначейської служби України щодо припинення здійснення видатків з їх рахунків.

Іншою суттєвою ознакою виконання повноважень Державною казначейською службою України на період дії воєнного стану є певна черговість відкриття асигнувань із державного бюджету України за видатками його загального фонду та здійснення платежів за дорученнями клієнтів із урахуванням ресурсної забезпеченості єдиного казначейського рахунка. Насамперед здійснюються видатки на національну безпеку і оборону, на оплату праці працівників бюджетних установ, на обслуговування державного та гарантованого державою боргу. У разі введення воєнного стану перерахування міжбюджетних трансфертів із державного бюджету місцевим бюджетам населених пунктів на тимчасово неконтрольованій території Державною казначейською службою України не здійснюється. Щодо неперерахованих обсягів міжбюджетних трансфертів із державного

бюджету місцевим бюджетам населених пунктів на тимчасово неконтрольованій території, то вони можуть перерозподілятися шляхом збільшення обсягу міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам населених пунктів, на територію яких переміщуються особи (споживачі гарантованих послуг) із населених пунктів на тимчасово неконтрольованій території [8].

Неможливо оминати увагою й зміни у правовому регулюванні банківських відносин у період, що аналізується. Насамперед Радою НБУ було ухвалено “Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану” (далі – Основні засади), які діятимуть під час правового режиму воєнного стану, а за потреби також деякий час після його завершення до нормалізації функціонування економіки та фінансової системи. У документі визначено основні завдання банківської системи та НБУ в умовах війни, а саме: забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської системи; максимальне забезпечення потреб оборони України, безперебійного функціонування фінансової системи та об’єктів критичної інфраструктури. За таких умов НБУ, відповідно до законодавства про воєнний стан та Основних засад, може фінансувати дефіцит державного бюджету. Однак Радою НБУ акцентовано увагу, що із урахуванням потенційних ризиків, пов’язаних із монетизацією дефіциту державного бюджету, НБУ фінансуватиме лише критичні видатки Уряду в обмежених обсягах та лише шляхом купівлі цінних паперів Уряду на первинному ринку. Водночас зусилля НБУ будуть спрямовані до якнайшвидшої повної відмови від фінансування дефіциту державного бюджету, що збереже довіру до його монетарної політики та не ускладнить співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями [9].

Зміст діяльності НБУ під час воєнного періоду визначено й у Законі України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв’язку із введенням воєнного стану в Україні”. Відповідно до внесених змін НБУ протягом цього періоду має вести спеціальні рахунки. Кошти, які будуть зараховуватися на ці рахунки, мають використовуватися для забезпечення потреб держави у відсічі збройної агресії проти України та ліквідації її наслідків, а також для благодійних пожертв та гуманітарної допомоги [10]. Наприклад, у НБУ відкритий спеціальний рахунок для підтримки ЗСУ (станом на 01.09.2022 р. ЗСУ було перераховано майже 19,6 млрд гривень [11].

Особливістю аналізованого закону є та, що прийнятими змінами буде вирішено окремі проблеми, що існують на ринку фінансових послуг. Йдеться насамперед про продовження терміну дії Закону України “Про фінансову реструктуризацію” до 01.01.2028 р. Це, безумовно, сприятиме вирішенню проблем із погашенням кредитів як для банків, так і для їхніх клієнтів. Також окремими нормами цього закону, які стосуються кредитних спілок, передбачено можливість тимчасового зупинення їх діяльності у зв’язку з воєнним станом. Прийняття цієї норми дозволить попередити неплатоспроможність кредитних спілок, а їх вкладникам – зберегти заощадження [10].

Важливо, що в умовах ведення військових дій рішеннями Правління НБУ дещо змінено формат надання фінансових послуг та вжито відповідних заходів у зв’язку із цим. Так, постановою Правління НБУ “Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп” № 23 від 25 лютого 2022 року було затверджено Правила роботи банків у зв’язку з введенням в Україні воєнного стану. Відповідно до цих правил, банки України протягом періоду дії воєнного стану та 30 календарних днів після його припинення чи скасування: під час визначення класу боржників (контрагентів) зупиняють відлік часу для визначення періодичності для здійснення банком переоцінки та перевірки наявності та стану майна, отриманого в заставу; мають право застосовувати до боржників (контрагентів) інструменти довгострокової реструктуризації без передавання заборгованості таких боржників (контрагентів) до підрозділу роботи з непрацюючими активами. Окрім того, фінансові установи мають право приймати рішення про зміну місцезнаходження відокремлених підрозділів [12].

Серед інших своєчасних рішень НБУ у цей період варто назвати перегляд фінансовими установами розміру комісії на здійснення різних фінансових операцій для фізичних та юридичних осіб (за переказування коштів, за користування картками, за обслуговування карток та рахунків, за зняття готівки в Україні та за кордоном тощо). До того ж, було прийнято рішення про розширення можли-

вості зняття готівки під час розрахунків також і у інших надавачів фінансових послуг (підприємств торгівлі, аптек, АЗС тощо). Ще однією актуальною новелою банківського законодавства під час воєнного стану є прийняття норм про дозвіл користуватися коштами на рахунках, на які був накладений арешт органами державної виконавчої служби чи приватними виконавцями [11].

У період дії воєнного стану НБУ не залишив поза увагою таке важливе питання, як гарантування вкладів фізичних осіб. Так, НБУ прийняв рішення, що у цей період, а також упродовж трьох місяців після його завершення буде гарантуватися повна сума вкладів фізичних осіб, зокрема і вклади в Ощадбанку як учасника Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Позитивною стороною останнього рішення є його відповідність світовій практиці і забезпечення реалізації принципу рівності усіх банків у цій сфері.

Варто вказати і на окремі зміни у правовому регулюванні валютних відносин. Серед важливих рішень НБУ можна виокремити такі: зафіксовано офіційний курс гривні до долара США на рівні 36,57 грн за долар США; підвищено облікову ставку до 25 % річних; спрощено валютні обмеження, зокрема для волонтерів, благодійних фондів та експортерів; продаж без обмежень іноземної валюти у банках, операторів поштового зв'язку, у обмінних пунктах та через онлайн-банкінг; заборона купівлі іноземної валюти у відділеннях банків, окрім відділень, розташованих на територіях, що перебувають під загрозою окупації державою-агресором (у разі наявності валюти); введено обмеження з 01.03.2022 р. на зняття на день коштів; купівля за вигідним курсом валюти за безготівковим розрахунком та відкриття безготівкового валютного депозиту [11]. Однак доцільно зважати на те, що перелік валютних обмежень та особливостей їх застосування зазнали та ще будуть зазнавати змін в умовах воєнного стану, залежно від викликів, які виникають перед банківською системою у цей період.

Не можна оминати увагою впровадження НБУ плану заходів для забезпечення безперервної роботи банківської системи у разі тривалої відсутності електроенергії (блекауту) [13]. Йдеться про ініціативу НБУ щодо створення в Україні спільної банківської мережі – Power Banking. Її метою стало забезпечення безперервності надання банківських послуг, навіть в умовах блекауту. До мережі долучилися усі 14 системно важливі банки та понад 1 000 відділень в усіх регіонах держави [11]. У відділеннях мережі Power Banking в умовах блекауту для всіх клієнтів були доступними такі банківські послуги: отримання готівки у банкоматах чи в касі; платежі та переказ коштів через касу чи термінали самообслуговування; обмін валют (у разі її наявності в касі); консультації менеджерів із фінансових питань. Окрім того, у відділеннях мережі Power Banking за ініціативи НБУ було запроваджено банкоматний національний роумінг, до якого долучилися найбільші банки. У результаті – власники карток отримали зручний доступ до своїх коштів через встановлення єдиних лімітів на їх зняття в банкоматах, скасування додаткових комісій для власників карток інших банків [13]. Як бачимо, НБУ було прийнято чимало змін до банківського та валютного законодавства з метою забезпечення стабільності фінансової системи України у цей період.

Висновки. Отже, здійснений аналіз дає підстави до таких висновків:

- зміни у правовому регулюванні фінансових відносин в умовах воєнного стану обумовлені необхідністю забезпечити належне фінансування видатків на безпеку й оборону та потребою розширити у зв'язку із цим повноваження Кабінету Міністрів України, Міністра фінансів України, Державної казначейської служби України, НБУ, Верховного Головнокомандувача ЗСУ, місцевих рад, місцевих державних адміністрацій, військових адміністрацій;
- метою внесення змін до бюджетного законодавства є насамперед забезпечення: пріоритетного фінансування видатків на безпеку й оборону, їх збільшення та перерозподілу між бюджетами; формування резервного фонду Державного бюджету України; казначейського обслуговування коштів місцевих бюджетів населених пунктів, що перебувають на територіях, на яких введено воєнний стан, та розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів, які можуть перебувати у населених пунктах на тимчасово неконтрольованій території;

- зміни у правовому регулюванні банківських та валютних відносин сприяли: забезпеченню зручності, швидкості та доступності надання фінансових послуг; створенню мережі Power Banking та запровадження банкоматного національного роумінгу для безперервної роботи банківської системи, зокрема в умовах блекауту; послабленню негативного впливу неконтрольованої девальвації, дефіциту валютних надходжень на валютний ринок; забезпеченню курсової стабільності гривні; підтриманню стабільності банківської системи України у цей період.

Усе зазначене, безумовно, забезпечило належне фінансування видатків на оборону й безпеку, надання фінансових послуг, а отже, сприяло стабільності фінансової системи в умовах дії воєнного стану. Перспективними напрямками подальших розвідок можуть стати питання регулювання бюджетних, податкових, банківських та валютних правовідносин в умовах дії воєнного стану та у повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарбінська-Руденко А. В., Дудник В. М., Яценко Ю. Г. (2022). Правові проблеми функціонування фінансової системи України в період дії воєнного стану // Аналітично-порівняльне правознавство. № 2. С. 132–136.

2. Коробцова Д. В. (2022). Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 141–146.

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України № 2118-IX від 03.03.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#n26> (дата звернення 23.01.2023).

4. Про внесення змін до розділу VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України : Закон України № 2134-IX від 15.03.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-20#n27> (дата звернення 23.01.2023).

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 23.01.2023).

6. Про внесення змін до розділу VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень : Закон України № 2390-IX від 09.07.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2390-20#Text> (дата звернення 23.01.2023).

7. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України № 252 від 11.03.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 23.01.2023).

8. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України № 590 від 09.06.2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n9> (дата звернення 23.01.2023).

9. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану: Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15.04.2022 р. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=4 (дата звернення 24.01.2023).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні : Закон України № 2463-IX від 27.07.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2463-20#Text> (дата звернення 24.01.2023).

11. Офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/> (дата звернення 24.01.2023).

12. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп: Постанова Правління Національного банку України № 23 від 25.02.2022 р.. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text> (дата звернення 25.01.2023).

13. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України № 23 від 25.02.2022 р. : Постанова Правління Національного банку України № 239 від 05.12.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0239500-22#Text> (дата звернення 25.01.2023).

REFERENCES

1. Harbinska-Rudenko, A. V., Dudnyk, V. M., Yatsenko, Yu. H. (2022). *Pravovi problemy funkcionuvannia finansovoi systemy Ukrainy v period dii voiennoho stanu*. [Legal problems of the functioning of the financial system of Ukraine during the period of martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. [Analytical and comparative jurisprudence]*. Noю 2. P. 132–136 [in Ukrainian].
2. Korobtsova, D. V. (2022). *Pravove zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy v umovakh voiennoho stanu*. [Legal provision of the financial security of the state in conditions of martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. [Analytical and comparative jurisprudence]*. Noю 2. P. 141–146 [in Ukrainian].
3. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu*. [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of taxation and reporting during the period of martial law] : Zakon Ukrainy No. 2118-IX vid 03.03.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#n26> (Accessed: 23.01.2023) [in Ukrainian].
4. *Pro vnesennia zmin do rozdlu VI “Prykintsevi ta perekhidni polozhennia” Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy*. [On amendments to Chapter VI “Final and Transitional Provisions” of the Budget Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine] : Zakon Ukrainy No. 2134-IX vid 15.03.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-20#n27> (Accessed: 23.01.2023) [in Ukrainian].
5. *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu*. [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy No. 389-VIII vid 12.05.2015 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Accessed: 23.01.2023) [in Ukrainian].
6. *Pro vnesennia zmin do rozdlu VI “Prykintsevi ta perekhidni polozhennia” Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia hnuchkosti mistsevykh biudzhetiv ta pidvyshchennia operatyvnosti pryiniattia rishen*. [On making changes to Chapter VI “Final and Transitional Provisions” of the Budget Code of Ukraine regarding strengthening the flexibility of local budgets and increasing the efficiency of decision-making] : Zakon Ukrainy No. 2390-IX vid 09.07.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2390-20#Text> (Accessed: 23.01.2023) [in Ukrainian].
7. *Deiaki pytannia formuvannia ta vykonannia mistsevykh biudzhetiv u period voiennoho stanu*. [Some issues of formation and monitoring of local budgets during the period of martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 252 vid 11.03.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (Accessed: 03.01.2023) [in Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvom rezhymi v umovakh voiennoho stanu*. [On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 590 vid 09.06.2021 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n9> (Accessed: 23.01.2023) [in Ukrainian].
9. *Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na period voiennoho stanu*. [Basic principles of monetary policy during martial law] : Skhvaleno rishenniam Rady Natsionalnoho banku Ukrainy vid 15.04.2022 r. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=4 (Accessed: 24.01.2023) [in Ukrainian].
10. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti diialnosti finansovoho sektoru u zviazku iz vvedenniam voiennoho stanu v Ukraini*. [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the specifics of the financial sector in connection with the introduction of martial law in Ukraine] : Zakon Ukrainy No. 2463-IX vid 27.07.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2463-20#Text> (Accessed: 24.01.2023) [in Ukrainian].
11. *Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy*. [The official website of the National Bank of Ukraine]. URL : <https://bank.gov.ua/> (Accessed: 24.01.2023) [in Ukrainian].
12. *Pro deiaki pytannia diialnosti bankiv Ukrainy ta bankivskykh hrup*. [About some issues of the activity of Ukrainian banks and banking groups] : postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy No. 23 vid 25.02.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text> (Accessed: 25.01.2023) [in Ukrainian].
13. *Pro vnesennia zmin do postanovy Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 25 liutoho 2022 roku No. 23*. [On making changes to the resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated February 25, 2022 No. 23]: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy No. 239 vid 05.12.2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0239500-22#Text> (Accessed: 25.01.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження: 20.01.2023 р.

**CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF FINANCIAL RELATIONS UNDER
THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE IN UKRAINE**

Clarifies the issue of legal regulation of financial relations during martial law in Ukraine. Changes in the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Minister of Finance of Ukraine, the State Treasury Service of Ukraine, the National Bank of Ukraine, the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, military administrations, and local bodies during this period were considered. It is justified that the purpose of making changes to the budget legislation is primarily to ensure: priority financing of security and defense expenditures, their increase and redistribution between budgets; formation of the reserve fund of the State Budget of Ukraine; treasury service of funds of local budgets of settlements located in territories where martial law has been imposed, and managers (recipients) of budget funds who may be in settlements in temporarily uncontrolled territory.

It is concluded that changes in the legal regulation of banking and currency relations contributed to: ensuring the convenience, speed and availability of financial services; the creation of the Power Banking network and the introduction of ATM national roaming for uninterrupted operation of the banking system, including in blackout conditions; weakening of the negative impact of uncontrolled devaluation, deficit of foreign exchange receipts on the foreign exchange market; ensuring exchange rate stability of the hryvnia; maintaining the stability of the banking system of Ukraine during this period.

Key words: legal regulation of financial relations, financial system of Ukraine, financial legislation, financial services, martial law, banking system, banking relations, currency relations, security.

УДК 347.135:004.77

Михайло Парасюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
mykhailo.v.parasiuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8600-5264>

Василь Парасюк

Львівський державний університет внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Parasyk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ БАНКІВСЬКИХ ДОГОВОРІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.245>

© Парасюк М., Парасюк В., 2023

У контексті чинного національного законодавства та нормативних актів Європейського Союзу розглянуто теоретичні та практичні засади, які визначають особливості укладання банківських договорів у мережі Інтернет за допомогою сучасних веб-інтерфейсів і подібних механізмів (насамперед, click-wrap та browse-wrap контрактів) у світлі визнання дійсності. За методологічну основу взято загальні та приватні методи наукового пізнання. У процесі дослідження застосовувано загальнонауковий метод діалектичного пізнання, формально-догматичний, порівняльно-правовий метод, лінгвістичний методи, методи дедукції, індукції, аналізу та синтезу. Предметом дослідження є норми цивільного права про договір, норми банківського права про умови певних видів банківських договорів, порядок їх укладання та виконання.

Зазначено, що дії правовласника програми, зокрема банку, з метою подальшого укладання електронного договору на певних умовах із невизначеними контрагентами, доцільно кваліфікувати як публічну оферту. Акцент цієї оферти повинен породжувати права та обов'язки в особи, яка є правовласником цієї програми, незалежно від її поінформованості про факт укладання такого договору. Обґрунтовано необхідність спеціального правового регулювання процедури укладання банківських договорів у мережі Інтернет. Порядок укладання зазначених договорів може бути в інструкції Національного банку України, що визначає вимоги до банківської установи щодо додаткової ідентифікації клієнтів у процедурі укладання банківських договорів у вигляді Інтернет-банку. Використання смарт-контракту вимагає законодавчої бази, яка визначала б правову сутність, поняття та правовий механізм смарт-контракту. В особистий кабінет надхо-

дить оферта на укладення договору, клієнт приймає її за допомогою дій, передбачених у програмному забезпеченні, що можна прирівняти до кваліфікованого електронного підпису.

Ключові слова: правочин, *click-wrap* угода, *browse-wrap* угода, правове регулювання, спосіб укладання договору.

Постановка проблеми. Цифрові мобільні пристрої та програмне забезпечення призвели до фундаментальної зміни економіки. Звичними стали оплата товарів, робіт та послуг через мобільні додатки, отримання чеків на електронну пошту, укладання договорів страхування через сайт страховика, а також здійснення низки інших фінансових операцій в електронній формі, зокрема укладання угод у банківській сфері. Банківська діяльність є одним із найбільш динамічних сегментів економіки, яка розвивається. Своєю чергою, одним із способів розвитку банківського ринку є широке впровадження в діяльність нових банківських технологій. В умовах цифровізації виникають нові нерегульовані правовідносини, пов'язані з укладанням та виконанням банківського договору. Нині правове регулювання укладання угод в мережі Інтернет є однією з обговорюваних у науковій спільноті тем.

Аналіз дослідження проблеми. Питання особливостей укладання договорів у мережі Інтернет досліджували вчені: Т. В. Боднар, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, О. В. Дзера, А. О. Дутко, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, М. В. Логвінова, Р. А. Майданик, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, О. І. Сафончик, О. А. Явор та інші. Розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює необхідність дослідження правового регулювання укладання договорів у банківській сфері.

Мета статті – дослідження особливостей укладання банківських договорів у мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Банківський договір – це цивільно-правовий договір, який укладається у банківській діяльності та оформляє юридично ті банківські операції та угоди, які становлять предмет діяльності банку. Незважаючи на належність до цивільно-правових угод, завдяки видовим особливостям можна виділити банківські договори як особливу групу цивільно-правових угод, що потребує спеціального нормативного регулювання, яке поєднує у собі норми як публічного, так і приватного права.

Механізм укладання договорів у мережі Інтернет підпорядковується загальним положенням порядку укладання договорів, закріплених у Цивільному кодексі України. Процес укладання договору між відсутніми особами повинен пройти ті самі стадії, як за традиційним договором. Договір вважатиметься укладеним, коли ухвалення пропозиції стане відомо особі, якій пропонують.

Особливість класичних конструкцій (оферта, акцепт) стосовно договорів, що укладаються в мережі Інтернет, у тому, що оферта частіше набуває форми публічної оферти, тобто оферти, зверненої до невизначеного кола осіб. Наприклад, банк на сайті або через мобільний додаток розміщує пропозицію відкрити вклад фізичним особам на певних умовах.

При оферті між відсутніми фізичними і юридичними особами покладається обов'язок на того, хто запропонував залишатися при наявній пропозиції, доки не закінчиться час очікування. Ухвалення публічної оферти (її акцепт) створює договір та породжує обов'язок виконання, при порушенні якого настає відповідальність за загальними правилами Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1].

У разі розміщення банком публічної оферти, на ньому є обов'язок укласти договір із кожним, хто відгукнувся за дотримання умов, передбачених законодавством. Той, хто запропонує, несе відповідальність за збитки, заподіяні несвоєчасним повідомленням контрагента про відміну пропозиції (оферти), зокрема, якщо вона вже була акцептована.

Мережа Інтернет дозволяє знизити процес повідомлення до кількох хвилин, внаслідок чого правові ризики, пов'язані з несвоєчасним повідомленням контрагента, мінімізовані. Як порівняно самостійний напрям юридичної науки, Інтернет-право узагальнює нові різноманітні підходи до проблем, що дає змогу виділити доволі широке коло завдань цього напрямку: дослідження правових аспектів регулювання інтернету; вивчення актуальних проблем законодавчого масиву в сфері використання цифрових технологій; встановлення специфіки відносин, що виникають під час використання цифрових технологій; аналіз злочинів та інших негативних явищ, пов'язаних із використанням Інтернету, виявлення способів боротьби з ними; вирішення проблеми міжнародно-правової співпраці у цій сфері [2, с. 150]. Зазначене має безпосереднє відношення до укладання банківських договорів в інтернеті.

Акцепт публічної оферти буде мати місце в тому випадку, якщо сторона, яка приймає, прямо заявить про прийняття оферти або здійснить дії з виконання договору або приступить до використання об'єкта оферти, тобто акцептує оферту конклюдентними діями. У такому разі договір укладається у письмовій формі, відповідно до чинного законодавства.

Проект Закону “Про цифровий контент та цифрові послуги” передбачає можливість, відповідно до якої письмова форма правочину вважається дотриманою у разі вчинення особою правочину за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів [3]. Законопроект передбачає внесення змін до ст. 177 “Види об'єктів цивільних прав” ЦК України, доповнивши терміном “цифровий контент”.

У контексті розуміння електронного документа технічні заходи дозволяють відтворити на матеріальному носії у постійному вигляді зміст угоди. Наявність підпису вважається, якщо використаний будь-який спосіб, що дозволяє достовірно визначити особу [4, с. 119].

Закон України “Про електронну комерцію”, кваліфікуючи електронну форму договору як письмову, в сукупності з іншими статтями проекту Закону “Про цифровий контент та цифрові послуги”, офіційно надає юридичну силу новим способам укладання договору в Інтернеті, дозволяючи говорити про наступні способи укладання договорів у віртуальному середовищі [5]. Це – укладання договору шляхом: складання одного електронного документа; обміну електронними документами; приєднання до стандартних умов.

З погляду на чинне законодавство України, допускається укладання договору шляхом складання одного документа, зокрема електронного, підписаного сторонами, або обміну листами, телеграмами, електронними документами чи іншими даними.

Для визначення особи, яка підписала документ, може використовуватися стандартний механізм електронного підпису трьох видів: електронний підпис; кваліфікований електронний підпис; удосконалений електронний підпис. Електронний підпис має юридичну силу у випадку, якщо сторони заздалегідь узгодили, та у випадках, передбачених законом.

Проект Закону “Про цифровий контент та цифрові послуги” передбачає можливість під час укладання договору використовувати спосіб, за допомогою якого можна буде достовірно визначити особу, яка висловила свою волю, зокрема на веб-сайті.

Click-wrap, browse-wrap угоди – угоди, які укладаються з використанням електронних пристроїв різного типу: комп'ютерів, мобільних пристроїв за допомогою здійснення конклюдентних дій, передбачених програмним забезпеченням, у click-wrap угодах, або browse-wrap перегляд веб-сайту після прочитання сповіщення про існування правил користування сайтом.

Дані договори є договорами приєднання, до акцепту яких практично прирівнюється дії на веб-сайті чи фактичне використання цифрового сервісу чи програми для електронно-обчислювальної машини. Для того, щоб ці види угод були дійсними, в частині дотримання вимог щодо пропозиції однієї сторони укласти договір, вони повинні задовольняти вимоги до оферти, відповідно до ЦК України.

Browse-wrap-угода означає пасивну згоду з умовами онлайн-контракту. На browse-wrap сайтах споживач може здійснити угоду без необхідності активними діями висловити згоду з умовами договору. На browse-wrap-сайтах дається посилання, де можна побачити умови договору. Перебуваю-

чи на такому сайті або користуючись послугами, користувач автоматично погоджується з умовами browse-wrap угоди і від нього не вимагається додаткової згоди, щодо певних дій на веб-сайті, як це передбачено у click-wrap угодах.

Переважно розв'язання спорів не застосовується, коли умови про це були зазначені в документах, розміщених на browse-wrap-сайті, за винятком випадків, коли буде встановлено, що споживач знав про застереження або має знання у цій галузі. Click-wrap означає активне прийняття споживачем умов онлайн-контракту.

Click-wrap-тип сайтів вимагає від споживача певних дій на веб-сайтах, де вказані умови угоди до того, як вона буде здійснена. При розміщенні застереження про онлайн розв'язання спорів на сайтах click-wrap, які відображають умови контракту на дисплеї, де знаходиться зображення "прийняти умови", відповідні угоди щодо розв'язання спорів зазвичай виконуються примусово, навіть у тих випадках, коли споживач фактично не читав умови контракту.

Щоб дії користувача були розцінені як акцепт, вираз користувачем згоди має бути явним. При конструюванні відповідних угод власник веб-сайту може використовувати методики, що дозволяють розкрити відповідну інформацію для користувача: забезпечення неможливості продовжити роботу без переходу на веб-сторінку, на якій потрібно висловити згоду; встановлення обов'язку користувача підтвердити згоду з договором, здійснюючи дії, визначені на дисплеї; встановлення як обов'язкову вимогу відзначити порожнє поле, поруч із написом "я згоден з умовами угоди"; встановлення як обов'язкової умови для користувача вимоги прокручування [6].

Зазначені юридичні конструкції необхідно брати до уваги та використовувати, оскільки суд при вирішенні питання про наявність дійсної угоди враховуватиме модель вираження акцепту, обраною власником веб-сайту в сукупності з іншими фактичними обставинами справи. Зокрема, за кордоном склалася практика визнання укладеними та дійсними угод click-wrap, за якими споживачі на сайті виконують вимоги програмного забезпечення щодо прийняття угоди. У деяких ситуаціях при визначенні того, чи була угода, суди уважно вивчали питання, чи отримав споживач повідомлення про умови договору, перш, ніж погодитися з ним [7, с. 89].

Використання веб-сайту для укладання договору без повідомлення про умови використання, які були розміщені на домашній сторінці, вважається недостатнім для прийняття умов, якщо стороною договору є споживач.

При укладанні click-wrap угод суб'єкт договору повинен бути повідомлений про договір, що укладається, як приватний прояв відносин сторін. Суб'єкт повинен бути повідомлений про ширше коло питань, зокрема, як відбувається процес укладання угод із використанням даного сайту чи іншого програмного забезпечення.

Н. С. Мелешук зазначає, такий спосіб характерний для Інтернет-магазинів і користується неабиякою популярністю. Інформація, яка розміщується на сайті Інтернет-магазину, є публічною офертою. Договір вважається укладеним із моменту натискання на кнопку, що підтверджує згоду на укладення договору. Конструкція browse-wrap (або web-wrap) застосовується у випадках, коли умови договору доступні для ознайомлення за посиланням на сайті, але користувач не висловлює згоди з його умовами в явній формі [8, с. 25].

В Україні суди під час аналізу укладання click-wrap угод враховують наявність чи відсутність конклюдентних дій сторін договору.

В. І. Нагнибіда, розглядаючи судову практику, зазначає, що нездійснення особою конклюдентних дій та відсутність акту приймання наданих послуг не підтверджує укладення договору за допомогою публічної оферти в Інтернеті за моделлю click-wrap угоди [9, с. 77].

При укладанні цієї групи договорів існують деякі ризики та проблеми, наприклад ймовірність неправильної автентифікації та верифікації особи, яка акцептувала умови click-wrap договору. Імовірна ситуація, коли неповнолітня дитина встановить платний контент на електронний пристрій без відома батьків, які матимуть нагоду оскаржити таку угоду. Неповнолітня дитина може укласти click-wrap угоду та придбати продукт, продаж якого дозволений лише повнолітнім, у зв'язку з чим

виникає правовий ризик правомірності укладання угод. Питання правомірності як якості угоди у цивілістиці є дискусійним.

На думку авторів підручників із цивільного права, законні правочини можна назвати угодами. Підходи до кваліфікації недійсних правочинів як протиправні дії у даний час залишаються неоднозначними. На думку одних авторів, недійсні правочини внаслідок суперечності закону або іншим нормативно-правовим актам, є не правочинами, а правопорушеннями. Інші цивілісти вважають, що невідповідність правочину правовим нормам не є причиною протиправності.

Зокрема, І. В. Давидова зазначає, що, попри особливості, які виникають при вчиненні правочинів в інформаційному суспільстві, визнання правочинів недійсними (зокрема ІТ-правочинів) може відбуватися на загальних засадах цивільного права, властивих цій галузі. Враховуючи методологічно важливе положення про “подвійне” розуміння правочину в цивілістиці, говорячи про визнання правочинів недійсними, необхідно враховувати, що у ЦК України йдеться про недійсність правочину як підстави виникнення цивільних прав та обов’язків [10, с. 28].

На думку І. В. Дзери, недійсний правочин як дії однієї або кількох осіб – суб’єктів цивільного права, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав, вчинені з таким порушенням вимог законодавства, які унеможливають настання правових наслідків, притаманних правомірним юридичним фактам, за винятками, прямо передбаченими законом, наприклад за наявності підстав для незастосування недійсності вчинених із вадами дій або для застосування механізму санації (оздоровлення) вчинених із вадами дій правочинів шляхом визнання їх дійсними в судовому порядку [11, с. 25].

Якщо угода у формі click-wrap вчинена зі стороною, яка не має права на укладення такої угоди, то вона має юридичну силу доти, доки не буде визнана недійсною. Сайт-продавець переконується у повнолітті продавця лише шляхом запиту, у якому покупцю треба підтвердити, що досяг повноліття.

Продавець вживає заходів щодо визначення віку покупця перед продажем товару. Однак для неповнолітнього покупця немає перешкод, щоб здійснити покупку. З огляду на це, виникає питання про достатність тих заходів, які вживає продавець для укладання угоди з повнолітнім покупцем.

Необхідне запровадження додаткових вимог для онлайн-продавців товарів, купівля яких дозволена законодавством повнолітнім. Такою вимогою може стати обов’язкова верифікація особистості покупця за допомогою цифрового профілю, наприклад порталу Дія, що містить верифіковані відомості про особу покупця, зокрема його вік [12]. У такому разі можна говорити, що продавець переконався у повнолітті покупця і угода не суперечить законодавству.

Банківські договори все частіше укладаються через мережу Інтернет, зокрема через Інтернет-банк, який пропонує клієнтам (робить оферту) укласти банківський договір, зокрема кредитний договір або договір банківського вкладу, а клієнт приймає оферту (акцепт) за допомогою натискання необхідних клавіш, проставлення відповідних позначок і підписання електронних документів за допомогою коду з SMS або пароля від Інтернет-банку, що представляє кваліфікований електронний підпис.

Ключовою проблемою такого порядку укладання договорів є проблема ідентифікації клієнта та його дійсної волі щодо укладення того чи іншого договору у тих випадках, коли телефон із мобільним банком або доступ до Інтернет-банку отримали зловмисники із метою розкрадання коштів. Якщо вхід до мобільного банку та подальші операції здійснюються виключно за допомогою SMS-повідомлень, то зловмисникам не важко перевести кошти, що знаходилися на рахунку, на свій рахунок і навіть оформити кредитний договір, якщо в додатку була відповідна оферта, та викрасти кредитні грошові кошти.

Таким чином, є доцільним запровадження спеціального правового регулювання порядку укладання банківських договорів у мережі Інтернет. Таке регулювання може бути виражене у формі

Інструкції Національного банку України, яка містить вимоги до банківських установ щодо укладання договорів у мережі Інтернет після прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань ідентифікації та верифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства” (проект Закону № 8151 від 24.10.2022 р., включено до порядку денного 07.02.2023 р.) [13].

Однією з таких вимог є обґрунтоване застосування механізму паролів під час укладання банківських договорів в електронній формі. У процесі застосування цього механізму на стадії укладання договору в мережі Інтернет банку необхідно використовувати багатофакторну ідентифікацію клієнта, виражену: у використанні клієнтом пароля для входу в інтернет-банк; у застосуванні банком коду із SMS-повідомлення, спрямованого на номер телефону, що прив’язаний до особистого кабінету клієнта; у використанні клієнтом кодового слова при відкритті, наприклад поточного рахунку. Для більш точної ідентифікації клієнта до кодового слова повинні пред’являтися універсальні вимоги: довжина пароля, правила поєднання букв, цифр та інших символів, і навіть поєднання малих і великих букв.

Висновки. Пропонований механізм укладання банківських договорів у мережі Інтернет може бути встановлений у нормативному акті Національного банку України, наприклад у формі інструкції. Така інструкція повинна висувати вимоги до банківських установ щодо забезпечення клієнту електронного доступу до тексту договору, його додатків, зокрема до графіка платежів, та можливості безперешкодно виконувати в електронному форматі зобов’язання за банківським договором. Потрібне додаткове регулювання укладання банківських договорів у мережі Інтернет, основним завданням якого став захист інтересів споживача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 26.01.2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15/conv>.
2. Бортник Н., Єсімов С. Відносини в мережі Інтернет як об’єкт правового регулювання // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. Вип. 22. С. 147–153.
3. Проект Закону “Про цифровий контент та цифрові послуги” № 6576 від 31.01.2022 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38875>.
4. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
5. Про електронну комерцію : Закон України № 675-VIII від 03.09.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/675-19>.
6. Прокрутка. Сучасний підручник з JavaScript. 23.03.2023 р. URL. :<https://uk.javascript.info/onscroll>.
7. Філатова Н. Ю., Бережняк О. С. Договори типу click-wrap і browse-wrap: особливості і призначення // *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2018. № 1 (23). Т. 23. С. 87–97.
8. Мілішук Н. С. Правове значення форми договору купівлі-продажу у процедурі його укладення // *Держава та регіони. Серія право*. 2021. № 2 (72). С. 22–27.
9. Нагнибіда В. І. Арбітражне застереження у договорах електронної комерції: питання відповідності вимогам Нью-йоркської конвенції 1958 року // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022 № 57. С. 75–79.
10. Давидова І. В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: спец.:12.00.03. Одеса, 2018. 40 с.
11. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів // *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 21–25.
12. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України № 1137 від 04.12.2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text>.

13. Проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань ідентифікації та верифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства”. № 8151 від 24.10.2022 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40709>.

REFERENCES

1. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrayiny No. 435-IV vid 26.01.2003 r. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 26, 2003. No. 435-IV]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15/conv> [in Ukrainian].

2. Bortnyk N., Yesimov S. (2019). Vidnosyny v merezhi Internet yak obyekt pravovoho rehulyuvannya. [Relations in the Internet as an object of legal regulation]. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”. Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences. No. 22. P. 147–153 [in Ukrainian].

3. Proekt Zakonu “Pro tsyfrovyy kontent ta tsyfrovi posluhy” No. 6576 vid 31.01.2022 r. [Draft Law “On Digital Content and Digital Services” dated January 31, 2022 No. 6576]. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38875> [in Ukrainian].

4. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Yarema O. H. (2022). Informatsiyne pravo Ukrayiny: navchalnyy posibnyk. [Information law of Ukraine: study guide]. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

5. Pro elektronnu komertsiyu : Zakon Ukrayiny vid 03.09.2015 r. No. 675-VIII. [On electronic commerce: Law of Ukraine dated September 3, 2015. No. 675-VIII]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/675-19> [in Ukrainian].

6. Prokrutka. Suchasnyy pidruchnyk z JavaScript. 23.03.2023 r. [Scrolling. Modern JavaScript tutorial]. URL : <https://uk.javascript.info/onscroll> [in Ukrainian].

7. Filatova N. YU., Berezhnyak O. S. (2018). Dohovory typu click-wrap i browse-wrap: osoblyvosti i pryznachennya. [Click-wrap and browse-wrap contracts: features and purpose]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo – Bulletin of Odessa National University. Science of law. No. 1 (23). T. 23. P. 87–97 [in Ukrainian].

8. Milishchuk N. S. (2021). Pravove znachennya formy dohovoru kupivli-prodazhu u protseduri yoho ukladennya. [Legal significance of the form of the sales contract in the procedure of its conclusion]. Derzhava ta rehiony. Seriya pravo – State and regions. Series right. No. 2 (72). P. 22–27 [in Ukrainian].

9. Nahnybida V. I. (2022). Arbitrazhne zasterezhennya u dohovorakh elektronnoyi komertsiyi: pytannya vidpovidnosti vymoham Nyu-yorkskoyi konventsiyi 1958 roku. Arbitration clause in electronic commerce contracts: the question of compliance with the requirements of the New York Convention of 1958. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence. No. 57. P. 75–79 [in Ukrainian].

10. Davydova I. V. (2018). Pravochny ta yikh nediyisnist v informatsynomu suspilstvi : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk.: spets.:12.00.03. [Legal acts and their invalidity in the information society: author's review. thesis ... Doctor of Law. Sci.: sp.: 12.00.03]. Odesa. 40 p. [in Ukrainian].

11. Dzera I. (2018). Ponyattya ta pravova pryroda nediyisnykh pravochyniv. [Concept and legal nature of invalid transactions]. Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law. No. 11. P. 21–25 [in Ukrainian].

12. Pytannya Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh ta Reyestru administratyvnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 04.12.2019 r. No. 1137. [The issue of the Unified state web portal of electronic services and the Register of administrative services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04.12.2019 No. 1137]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Proyeckt Zakonu Ukrayiny No. 8151 vid 24.10.2022 r. “Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vrehulyuvannya pytan identyfikatsiyi ta veryfikatsiyi hromadyan Ukrayiny, inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva”. [Draft Law of Ukraine dated 10.24.2022. No. 8151 “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Regulation of Identification and Verification of Citizens of Ukraine, Foreigners and Stateless Persons”]. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40709> [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.02.2023 р.

Mykhailo Parasiuk

Lviv Polytechnic National University,
Candidate of legal sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Parasyk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>

Vasyl Parasiuk

Lviv State University of Internal Affairs,
Candidate of legal sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Theory of Law, Constitutional and Private Law
Institute for training specialists for units of the National Police
mykhailo.v.parasiuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8600-5264>

**FEATURES OF CONCLUSION OF BANKING AGREEMENTS
IN THE INTERNET NETWORK**

In the context of current national legislation and regulations of the European Union, the article examines the theoretical and practical principles that determine the peculiarities of concluding banking contracts on the Internet using modern web interfaces and similar mechanisms (primarily, click-wrap and browse-wrap contracts) in the light recognition of reality. The methodological basis made up of general and private methods of scientific knowledge. The general scientific method of dialectical cognition, formal-dogmatic, comparative-legal method, linguistic methods, methods of deduction, induction, analysis and synthesis were used in the research process. The subject of the study is the norms of civil law on the contract, the norms of banking law on the conditions of certain types of banking contracts, the procedure for their conclusion and execution. It noted that the actions of the right holder of the program, including the bank, with the aim of further concluding an electronic contract on certain terms with unspecified counterparties, should be qualified as a public offer. Acceptance of this offer must create rights and obligations for the person who is the right holder of this program, regardless of his awareness of the fact of concluding such an agreement. The need for special legal regulation of the procedure for concluding banking contracts on the Internet substantiated. The procedure for concluding these contracts can found in the instructions of the National Bank of Ukraine, which defines the requirements for the banking institution regarding the additional identification of clients in the procedure for concluding banking contracts in the form of an Internet bank. The use of a smart contract requires a legal framework that would define the legal nature, concept and legal mechanism of a smart contract. An offer for the conclusion of a contract received in the personal account; the client accepts it using the actions provided in the software, which can be equated to a qualified electronic signature.

Key words: deed, click-wrap agreement, browse-wrap agreement, legal regulation, method of concluding an agreement.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.148

Володимир Бараняк

Національний університет “Львівська політехніка”,

кандидат хімічних наук, доцент,

доцент кафедри

кримінального права і процесу

Навчально-наукового інституту

права, психології та інноваційної освіти

volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТИЗ У СПРАВАХ ПРО ДТП ДО ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.253>

© Бараняк В., 2023

Досліджено можливість проведення деяких видів експертиз у справах про ДТП до відкриття кримінального провадження. Розглянуто дискусійні питання з цього приводу, що стосуються порушення особистих інтересів учасників на стадії відкриття кримінального провадження та невиправданого затягування прийняття рішення про відкриття кримінального провадження або про відмову в ньому. Розглянуто пропозицію дозволити провадження деяких видів судових експертиз у стадії відкриття кримінального провадження з метою перевірки заяв та повідомлень про вчинення кримінального правопорушення на основі діючої практики призначення судово-медичних експертиз у деяких категоріях справ та проведення огляду місця події. Висловлено думку щодо відсутності підстав для ненадання дозволу на проведення експертизи до відкриття кримінального провадження, з огляду створення небезпечного прецеденту порушення закону в частині обов'язкової умови проведення слідчих дій тільки у відкритому кримінальному провадженні.

Призначення та проведення експертизи до відкриття кримінального провадження насамперед стосується експертиз за фактами ДТП, коли без використання спеціальних знань практично неможливо встановити ознаки складу злочину та вирішити питання щодо відкриття кримінального провадження.

Зроблено висновок про те, що проведення експертизи до відкриття кримінального провадження не порушує особисті інтереси учасників, які на цій стадії ще не отримали свого процесуального статусу. На відміну від попереднього дослідження, лише виконання експертизи в повному обсязі забезпечує законодавчі вимоги щодо доказового вирішення спеціальних питань. Запропоновано з метою отримання доказової інформації під час ви-

рішення питання про обґрунтованість відкриття кримінального провадження на законодавчому рівні передбачити можливість проведення деяких видів експертиз, зокрема під час подій, пов'язаних із пожежами, вибухами, транспортними та технологічними аваріями тощо.

Ключові слова: *судова експертиза, кримінальне провадження, попереднє дослідження, спеціальні знання, учасники кримінального процесу.*

Постановка проблеми. У криміналістичній літературі давно дискутується питання щодо можливості провадження експертизи до відкриття кримінального провадження. Щодо цієї проблеми існують різні думки.

У ч. 3 ст. 214 КПК України у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду). Для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Аналіз дослідження проблеми. Питання проведення експертиз до відкриття кримінального провадження досліджували такі вчені, як: Р. С. Белкін, Ю. К. Орлов, В. І. Шиканов, Ю. Д. Лівшиць та А. В. Кудрявцева, І. М. Сорокотягін, С. І. Зернов, Т. В. Авер'янова та інші.

Метою статті є дослідження можливості проведення деяких видів експертиз у справах про ДТП до відкриття кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на діючій практиці призначення судово-медичних експертиз у деяких категоріях справ, Я. П. Нагнойний вніс пропозицію дозволити провадження судових експертиз у стадії відкриття кримінального провадження з метою перевірки заяв та повідомлень про вчинення кримінального правопорушення [1]. Аналогічні пропозиції висловлювалися М. В. Белкіним [2] та деякими іншими вченими-криміналістами. При цьому вони проводили паралель із такою слідчою дією, як огляд місця події, коли об'єктом експертного дослідження є обставини цього місця, що підлягають вивченню у своєму початковому стані, не порушеному діями осіб, що проводять огляд місця події.

Пропозиції зазначених авторів зустріли різкі заперечення з боку Ю. К. Орлова [3], В. І. Шиканова [4] та інших вчених.

Як один з основних аргументів висловлювалася думка, що провадження експертизи до відкриття кримінального провадження створює небезпечний прецедент і породжує атмосферу безконтрольності в застосуванні заходів, що обмежують права та інтереси особи. Вказувалося також, що провадження експертизи до відкриття кримінального провадження може призвести до невиправданого затягування прийняття рішення про відкриття кримінального провадження або про відмову в ньому, що вигідно правоохоронним органам для покращення статистичних показників та створення видимості більш благополучної ситуації в боротьбі зі злочинністю. Ю. Д. Лівшиць та А. В. Кудрявцева, будучи противниками провадження експертизи до відкриття кримінального провадження, пропонують запровадити як перевірочну дію на стадії досудового розслідування проведення попередніх досліджень на основі спеціальних знань із метою перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення [5].

Потрібно мати на увазі, що під час перевірки повідомлення про кримінальне правопорушення не завжди в поле зору правоохоронних органів потрапляє конкретна особа, яку можна запідозрити у вчиненні кримінального правопорушення та чий права можуть бути обмежені у зв'язку з проведен-

ням експертизи. Що ж до осіб, які постраждали від злочину, то вони, зазвичай, зацікавлені у встановленні ознак кримінального правопорушення і охоче погоджуються на експертне дослідження.

Крім того, стверджується, що провадження експертизи до відкриття кримінального провадження спричинить порушення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. Так, І. М. Сорокотягин вважав, що провадження судової експертизи до відкриття кримінального провадження обмежує права експерта, наприклад на отримання винагороди, права учасників кримінального процесу у зв'язку з призначенням і провадженням судової експертизи, наприклад право обвинуваченого ознайомитися з постановою про призначення експертизи [5].

Незважаючи на те, що ця дискусія була розпочата тридцять років тому, вона актуальна і досі. Аргументи прихильників і противників провадження експертиз до відкриття кримінального провадження залишилися практично незмінними. Проаналізувавши ґрунтовність заперечень опонентів ми повністю підтримуємо думку Р. С. Белкіна і вважаємо, що не мають під собою ґрунту посилення на те, що дозвіл проводити експертизу до відкриття кримінального провадження може створити небезпечний прецедент і спричинить порушення закону в частині обов'язкової умови проведення слідчих дій тільки у відкритому кримінальному провадженні. Як справедливо зауважує Р. С. Белкін, “таким прецедентом цілком міг би вже стати огляд місця події, проте цього не сталося в силу імперативної вказівки закону. Чому тоді така ж категорична вказівка закону про можливість у виняткових випадках призначати експертизу до відкриття кримінального провадження матиме протилежну дію на практику?” [6].

Противники провадження експертизи до відкриття кримінального провадження пропонують у сумнівних випадках краще відкрити кримінальне провадження, а потім проводити експертизу, і, якщо ознак складу злочину не виявлено, провадження можна припинити. Однак вважаємо висловлену пропозицію неправильною. Очевидно, що після відкриття кримінального провадження слідчий може здійснювати будь-які процесуальні дії, зокрема й такі, що суттєво торкаються прав та інтересів громадян.

Таким чином, нагальною є проблема забезпечення прав особи під час проведення експертизи до відкриття кримінального провадження. Відсутність на даному етапі таких учасників процесу, як обвинувачуваний, підозрюваний, потерпілий, свідок, які наділені ст. 42 КПК України комплексом прав під час проведення експертизи, створює складнощі у реалізації цих прав особами, що піддаються експертному дослідженню. Саме це було основним аргументом противників проведення експертизи до відкриття кримінального провадження.

Призначення та проведення експертизи до відкриття кримінального провадження насамперед стосується експертиз за фактами ДТП, коли без використання спеціальних знань практично неможливо встановити ознаки складу злочину та вирішити питання щодо відкриття кримінального провадження. Тоді не було б необхідності проводити попередні дослідження, коли упускається необхідна для слідства версія, дублюються трудомісткі дослідження, нераціонально використовується дорога апаратура.

С. І. Зернов, підтримуючи тезу про правомірність провадження деяких судових експертиз до відкриття кримінального провадження, пропонує передбачити можливість проведення деяких видів експертиз для того, щоб мати можливість отримання доказової інформації під час вирішення питання про обґрунтованість його відкриття, для чого слід включити до КПК додаткову статтю в такій редакції: “Під час подій, пов'язаних з пожежами, вибухами, транспортними та технологічними аваріями, коли аналіз обставин події для вирішення питання про відкриття кримінального провадження вимагає застосування спеціальних знань, допускається проведення інженерно-технічних експертиз до відкриття кримінального провадження” [7]. Т. В. Авер'янова пропонує “допустити проведення автотехнічної та пожежно-технічної експертизи до відкриття кримінального провадження з метою підвищення оперативності розкриття злочинів, а також обґрунтованості вирішення питання про відкриття кримінального провадження” [7].

Висновки. Аналізуючи погляди вищевказаних авторів, необхідно зробити висновок, що проведення експертизи до відкриття кримінального провадження не зачіпає нічий особисті інтереси: на цій стадії ще немає підозрюваного, а потерпілий (який також ще не отримав свого процесуального статусу), зазвичай, навіть зацікавлений у проведенні експертизи. Основний аргумент на користь цієї пропозиції полягає у тому, що закон вимагає саме доказового вирішення спеціальних питань, що в повному обсязі можливе лише шляхом виконання експертизи. Підміна експертизи “попередніми дослідженнями” не лише не вирішує проблеми, а й може суттєво ускладнити її вирішення. Можливості таких досліджень більш обмежені, ніж можливості судової експертизи, а досліджувані об’єкти часто змінюють свій початковий стан, частково чи повністю втрачаються. З огляду на це, практика йде шляхом доручення виконання експертизи тому ж фахівцю, який проводив дослідження, бо в іншому випадку (якщо експертиза буде доручена іншому фахівцю) він отримає вже змінені в якісному та кількісному вигляді об’єкти. Крім цього, саме “повторне експертне дослідження” призводить до не виправданих витрат робочого часу, сил і матеріальних засобів.

Тому нині припущення щодо провадження однією особою попередніх досліджень та судових експертиз дозволяє вирішити питання як про дублювання таких досліджень, так і про забезпечення прав учасників процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нагноиний, Я. П. (1967). Про можливість призначення судової експертизи до порушення кримінальної справи // Криміналістика і судова експертиза. № 4. С. 174–178.
2. Кочура, О. О. (2022). Використання спеціальних знань у кримінальному процесі : матеріали круглого столу (17 червня 2022 р.). Харків. С. 174–177.
3. Степанюк, Р. Л. (2014). Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. (Спецвип.). С. 38–42.
4. Шепітько, В. Ю. (2014). Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні // Судова експертиза. № 1. С. 11–18.
5. Гончаренко, В. Г. (2007). Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні // Вісник Академії адвокатури України. № 2 (9). С. 22–34.
6. Салтевський, М. В. (2005). Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор.
7. Дячук, В. І., Климчук, М. П., Губська, О. А. (2012). Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. Київ.

REFERENCES

1. Nagnoinii, Ya. P. (1967). *Pro mozhyvist pryznachennia sudovoi ekspertyzy do porushennia kryminalnoi spravy*. [On the possibility of appointing a forensic examination before initiating a criminal case]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. No. 4. P. 176 [in Ukrainian].
2. Kochura, O. O. *Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu protsesi* [Use of special knowledge in the criminal process]. *Materialy kruhl. stolu*. (17 chervnia. 2021). Kharkiv. P. 174–177 [in Ukrainian].
3. Stepaniuk, R. L. (2014). *Poniattia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni*. [The concept of special knowledge in criminal proceedings]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. (spetsvyp.). P. 38–42 [in Ukrainian].
4. Shepitko, V. Yu. (2014). *Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini*. [Problems of using special knowledge through the prism of modern criminal justice in Ukraine]. *Sudova ekspertyza*. No. 1. P. 11–18 [in Ukrainian].
5. Honcharenko, V. H. (2007). *Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni*. [Special knowledge: genesis, subject, levels, forms of use in proof]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. No. 2 (9). P. 22–34 [in Ukrainian].
6. Saltevskiy, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vygliadi)*. [Forensics (in its modern form)] : pidruchnyk. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
7. Diachuk, V. I., Klymchuk, M. P., Hubska, O. A. (2012). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni dorozhnotransportnykh pryhod*. [The use of special knowledge in the investigation of traffic accidents]. Kyiv [in Ukrainian].

Дата надходження: 20.01.2023 р.

Volodymyr Baranyak

Lviv Polytechnic National University,
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Criminal Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

**ON THE POSSIBILITY OF CONDUCTING CERTAIN TYPES OF EXAMINATIONS
IN CASES ABOUT ROAD ACCIDENTS BEFORE THE OPENING OF CRIMINAL PROCEEDINGS**

The article examines the possibility of conducting some types of expert examinations in cases of road accidents before the opening of criminal proceedings, discusses the debatable issues related to the violation of the personal interests of the participants at the stage of opening criminal proceedings and the unjustified delay in making a decision to open criminal proceedings or to refuse them. The considered proposal to allow the conduct of certain types of forensic examinations at the stage of the opening of criminal proceedings for the purpose of verifying statements and reports about the commission of a criminal offense based on the current practice of appointing forensic medical examinations in certain categories of cases and conducting an inspection of the scene of the incident. The opinion was expressed regarding the lack of grounds for not granting permission to carry out an examination before the opening of criminal proceedings in view of the creation of a dangerous precedent of violation of the law in terms of the mandatory condition for conducting investigative actions only in open criminal proceedings.

The appointment and conducting of an examination prior to the opening of criminal proceedings primarily refers to examinations on the facts of road accidents, when without the use of special knowledge it is practically impossible to establish the signs of the nature of the crime and to resolve the issue of opening criminal proceedings.

The article concludes that conducting an examination before the opening of criminal proceedings does not violate the personal interests of the participants who have not yet received their procedural status at this stage. In contrast to the previous study, only the completion of the examination in full meets the legal requirements for the evidentiary resolution of special issues. In order to obtain evidentiary information when solving the question of the validity of opening criminal proceedings at the legislative level, it is proposed to provide for the possibility of conducting some types of examinations, in particular, during events related to fires, explosions, transport and technological accidents, etc.

Key words: forensic examination, criminal proceedings, preliminary research, special knowledge, participants in the criminal process.

УДК 343.9

Михайло Гузела

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології

Mykhailo.V.Huzela@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ НЕКЛАСИЧНОЇ ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ (ПРОТИДІЇ) КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЩОДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.258>

© Гузела М., 2023

Описано проблему дослідження сутності методології як науки загалом, так і окремих проблем сучасної методології досліджень, в галузі кримінально-правової та кримінологічної науки, зокрема на основі неklasичних та постнеklasичних підходів у методології в контексті дослідження окремих кримінологічних проблем запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження. Звернено увагу, що виявлення низки методологічних проблем (зокрема й у сфері кримінологічної науки) стало каталізатором появи великої кількості теоретичних досліджень, зокрема пов'язаних із новими, часом – революційними, концептуальними підходами як до методології наукового пізнання загалом, так і до окремих доктрин, насамперед у галузях кримінального права та кримінального процесу, а також і в прикладних галузях, зокрема соціології, статистики, психології. Саме методологічне підґрунтя зазначених галузей і використовує кримінологічна наука для дослідження проблем злочинності, зокрема в сфері суспільно-небезпечних посягань на права, свободи та законні інтереси учасників кримінальних проваджень.

Констатовано, що сучасна методологія досліджень у правовій науці, зокрема і в кримінологічній – в сфері запобігання та протидії злочинності щодо учасників кримінального провадження, реалізується у площині дискурсивного напрямку загальної теорії систем (системного підходу) на основі загальнонаукових принципів, а також засад загальнофілософської класичної методології. Однак у процесі проведення досліджень у правовій науці, зокрема в кримінологічній, все більше уваги на сьогодні приділяється використанню доктрин неklasичної та постнеklasичної методології.

Ключові слова: методологія, методологія дослідження проблем кримінології, учасники кримінального провадження, методологія дослідження протидії кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. Раніше вже неодноразово було зазначено, що визначення методології дослідження є визначальним для будь-якої як основної, так і прикладної науки. Не є винятком із

цього правила і кримінологічна наука, особливо на сучасному етапі розвитку держави, коли мають місце повсякчасні зміни рівня, структури та динаміки злочинності, а в період оголошеного в нашій державі воєнного стану істотно ускладнились соціальні суспільні процеси, які зумовлюють такі зміни, відтак надзвичайно ускладнились завдання, що на сьогодні постають перед кримінологічною наукою. З огляду на це, підвищилась актуальність використання в наукових дослідженнях як класичних, так і нових (неklasичних, постнеklasичних) методів пізнання, а також системи засобів пізнання, котрі використовуються в кримінології [1, с. 112–119]. З огляду на це, постає нагальна необхідність вдосконалення методологічних підходів для пізнання злочинності в сфері правосуддя і, зокрема, злочинності в сфері саме кримінального провадження щодо учасників кримінального процесу. Більше того, тенденції до збільшення кількості кримінальних правопорушень щодо учасників кримінальних проваджень та істотні виклики сьогодення, значно ускладнюють можливості і способи (форми) їх виявлення. Тому розуміння сучасної методології дослідження суспільно-небезпечних посягань на права, свободи та законні інтереси учасників кримінальних проваджень, зокрема нових її доктрин (т. зв. неklasичних та постнеklasичних), дає можливість правильно зрозуміти сутність та особливості злочинності у зазначеній сфері.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблем попередження і протидії суспільно-небезпечним посяганням щодо особи і, зокрема, щодо суб'єктів кримінального провадження, а також й методології дослідження зазначених проблем, внесли низка науковців, зокрема Бандурка О. М., Голіна В. В., Даньшин І. М., Джужа О. М., Зелінський А. Ф., Закалюк А. П., Костенко О. М., Литвинов О. М., Медицький І. Б., Юхно О. О. та багато ін.

Мета статті полягає у визначенні шляхів вирішення проблеми методології дослідження проблем запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням проти учасників кримінального провадження, зокрема на основі дослідження нових доктрин неklasичної та постнеklasичної методології.

Виклад основного матеріалу. Виявлення низки методологічних проблем (зокрема й у сфері кримінологічної науки) стало певним каталізатором для появи великої кількості теоретичних досліджень. Зокрема, у зв'язку з появою нових, часом – революційних, концептуальних підходів як до методології наукового пізнання загалом, так і до окремих його доктрин, робляться спроби наукових досліджень, насамперед у галузях кримінального права та кримінального процесу, а також і в прикладних галузях, зокрема соціології, статистики, психології. Однак, методологічне підґрунтя вищезазначених галузей використовує і кримінологічна наука для дослідження проблем злочинності в сфері суспільно-небезпечних посягань на права, свободи та законні інтереси особи і, зокрема, учасників кримінальних проваджень [1, с. 113].

В процесі дослідження проблем запобігання кримінальним правопорушенням стосовно учасників кримінального провадження важливим є забезпечення всебічності пізнання зазначеного явища. Адже пізнання будь-якого явища, зокрема й зазначеного, як стверджує П. М. Рабінович, передбачає максимально широке врахування позитивних і негативних фактів та комплексність, виваженість їхньої оцінки [2, с. 22, 23]. З цією метою використовуються загальні компоненти методології наукового пізнання: світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони і категорії, закони і правила логіки, загальнонаукові та конкретно-наукові методи дослідження тощо [3, с. 291]. Зазначені компоненти, хоч і конкретизують методи наукового пізнання, проте залишають поза увагою низку інших категорій методології. Тому в проведенні правових досліджень більш затребуваними є методологічні підходи, аніж власне методи. Більше того, західна і європейська правова доктрина наукової методології правових досліджень ґрунтується саме на підходах методології наукового пізнання, зокрема: причиновому; функціональному; структурному; герменевтичному; аксіологічному, діалектичному тощо [1, с. 116]. В цьому випадку наукові методи

є так би мовити “цеглинками”, “інструментами” методологічних підходів, а, своєю чергою, в когнітивному аспекті основними елементами методу є знання, принципи, правила, прийоми, способи та засоби [4, с. 68]. Саме такі інструменти методологічних підходів застосовуються в процесі наукових досліджень проблем кримінології, зокрема щодо запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень.

Однак зазначені вище категорії методології пізнання, які застосовуються в процесі здійснення наукових пошуків у сфері юридичної науки і, зокрема у царині кримінології в дослідженнях кримінологічних проблем протидії злочинності щодо учасників кримінальних проваджень, стосуються так званої класичної методології пізнання, яка проявляє певною мірою жорстку консервативність щодо всіх інших так званих неklasичних методів пізнання. Тому вважаємо обгрунтованою позицію П. М. Рабіновича про те, що нарівні з класичною методологією пізнання сучасні методологічні концепції дослідження проблем правової науки, котрі визначаються деякими вченими як: неklasичні, постklasичні чи постнеklasичні [5, с. 61, 6, с. 69], визначає їх як “неокласичні” [7, с. 37, 38], таким чином окреслюючи шляхи вирішення кризи методології пізнання, яка існує на сьогодні [1, с. 116, 117].

Зупинимось на основних із позиції проф. Рабіновича П. М. неокласичних підходах дослідження проблем правових та прикладних наук. Слід зазначити, що, окрім класичної методології пізнання в наукових дослідженнях, на сьогодні найбільш відомими є доктрини неklasичної методології пізнання та постнеklasичної методології пізнання.

До неklasичної методології наукового пізнання в науці філософії зараховують, насамперед, неопозитивістську методологію, методологію герменевтики та феноменологію. Вважаємо за необхідне, зокрема, зазначити що позитивізм та неопозитивізм вважається так званою методологією “західних” дослідників. При цьому, сутність неопозитивістської методології проявляється через реалізацію принципу верифікації, тобто вимоги щодо зведення теоретичних суджень до сукупності протокольних пропозицій, які фіксують емпіричні дані [8, с. 41]. Представники неопозитивістської методології за основу наукового дослідження беруть проблему об’єктивності цього дослідження, а також проблему доведеності наукових суджень, зокрема проблему доведеності цих суджень у царині прямої залежності результатів наукового дослідження від обраних дослідником методів дослідження.

Дещо специфічним різновидом неklasичної методології пізнання є герменевтика (гр. “hermeneutikos” – тлумачити). Даний різновид наукової методології пізнання стосується такого універсального носія інформації, як текст. Звідси й поняття герменевтики як науки про інтерпретацію і тлумачення текстів через письмові знаки як складові компоненти пізнання. Герменевтика як напрям наукової діяльності, пов’язаний із дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, юридичних, історичних та релігійних текстів. З огляду на це, герменевтика як різновид наукового пізнання набуває надзвичайно великого значення для наукових досліджень в сфері кримінального права та прикладних наук, зокрема й кримінології. Варто зазначити, що методи герменевтики застосовуються в низці кримінологічних досліджень, які пов’язані з необхідністю інтерпретувати чи тлумачити текст через викладені в ньому письмові знаки з метою встановлення кримінологічної сутності конкретного суб’єкта кримінального правопорушення. Герменевтичний підхід, зокрема може бути використаним у процесі кримінологічного дослідження проблем запобігання і протидії злочинності, зокрема й щодо суб’єктів кримінальних проваджень.

Ще одним із видів т. зв. неklasичної методології західних дослідників є феноменологія. Феноменологія як форма неklasичної методології наукового дослідження особливої уваги в процесу пізнання приділяє саме суб’єктивному аспекту. Зокрема, феноменологія закріплює об’єктивне значення таких особливостей сприйняття, як емоції та свідомість суб’єкта в процесі пізнання, а також висуває проблему зв’язку пізнавальних процедур із життєвою практикою науковця-дослідника, який реалізує пізнання об’єкта дослідження чи явища [8, с. 117, 118]. Зазначений вид методології наукового пізнання майже не стосується наукових досліджень у сфері юридичних наук, проте він

входить в сферу ментального методологічного використання в таких науках, як психологія, соціологія тощо. Слід зазначити, що феноменологія як різновид неklasичної методології застосовується у окремих кримінологічних наукових дослідженнях, зокрема у дослідженнях механізму індивідуальної злочинної поведінки, коли без урахування емоцій, відчуттів неможливо зрозуміти природу протиправної поведінки [8, с. 117, 118]. Вважаємо, що феноменологічний підхід у методології пізнання також може бути використаний в процесі кримінологічного дослідження проблем запобігання і протидії злочинності, зокрема й щодо суб'єктів кримінальних проваджень.

На відміну від неklasичної методології пізнання, постнеklasична методологія охоплює сучасні системи виключно критичних уявлень про наявні в класичній і неklasичній філософії поняття істини, сутності, об'єктивної реальності тощо. Таким чином, постнеklasична методологія включає постмодернізм (деконструктивізм, філософію дискурсивних практик), а також синергетичну методологію.

Слід наголосити, що деякі положення методології постмодернізму та синергетичної методології можуть мати значення для проведення кримінологічних досліджень у контексті визнання чи, навпаки, – заперечення певних діянь (посягань), зокрема щодо учасників кримінального провадження як виду злочинної поведінки. Так, концептуальний підхід постмодернізму полягає у цілком іншому пізнанні істини. Зокрема, істину перестають розуміти у зв'язку з певною метафізичною реальністю, оскільки вона перетворюється на предмет суспільної згоди (прагматизм). Розуміння постмодернізму виходить не з явища, що вважається істинним, а з явища, яке вважають прагматично прийнятним. Тобто, явище досліджується не з боку семантики, а з боку прагматики. Проблема об'єктивності знання також набуває відносного спрямування (відповідність знання об'єктивній дійсності). Результати наукового пізнання співвідносяться з прийнятою у науковому співтоваристві філософією, етикою тощо. Реальність у розумінні постмодернізму перестає бути об'єктивною, а співвідноситься з нашими почуттями, стосунками, традиціями і досвідом. Реальність не може бути сприйнята поза контекстом панівної у відповідну епоху системи цінностей. Для методології постмодернізму також особливо актуальною є критичність знання. Критичному переосмисленню підлягають як підходи концептуального характеру, так і фундаментальні ідеологічні постулати попередніх епох [8, с. 117, 118]. Зокрема, певне діяння, яке колись вважалось суспільно-небезпечним, на сьогодні – цілком допустиме в суспільстві (тому потребує декриміналізації), і навпаки – колишня цілком допустима поведінка на сьогодні вважається суспільно-небезпечною (тому криміналізується законодавцем).

Важливо також зазначити, що, починаючи з початку 70-х років XX ст. з'явився і активно розвивається синергетичний підхід як у науці філософії загалом, так і в методології зокрема. Синергетика – це наука про взаємодію певних явищ, яка вивчає основні закони та методи самоорганізації складних систем будь-якої сутності, а також яка є певним засобом міждисциплінарної комунікації. Ще у 1969 році термін “синергетика” ввів у філософський “обіг” німецький фізик-теоретик професор Г. Хакен. Зважаючи на позицію Г. Хакена, синергетика (гр. *Sinergos*, “ζῆ” – “спільно” і “ergos” – “дія”) як новий напрям міждисциплінарних досліджень досліджує системи, котрі складаються з сукупності підсистем або компонентів, котрі тими чи іншими способами, взаємодіючи між собою, породжують процеси самоорганізації всієї системи загалом [9–15].

Синергетика як наука за приблизно невеликий час свого існування в філософії встигла пройти три основні етапи свого становлення та розвитку: 1-й етап – дослідження фізичних систем і явищ (70-ті роки XX ст.); 2-й етап – дослідження біологічних систем і явищ (кінець 70-х–80-ті роки XX ст.); 3-й етап – дослідження інтелектуально-соціальних систем і явищ (90-ті роки XX ст. – дотепер) [16, с. 79–84]. Саме сучасна можливість дослідження інтелектуально-соціальних систем і явищ певною мірою зумовлює використання в осяжному майбутньому синергетичного підходу в методології проведення соціальних, зокрема й правових наукових досліджень.

У філософській літературі загальне пояснення процесів самоорганізації зводиться до того, що певний час система може еволюціонувати в якомусь руслі, але такий процес невідворотно супроводжується досягненням критичних станів, за яких система переходить у нестійкий стан.

Найменші збудження виводять систему з цього стану і призводять до біфуркації (лат. *bifurcus* – роздвоєний). Невдовзі відбуваються перехідні процеси, що можуть спричинити виникнення порівняно стійких структур – атракторів (лат. *attrahere* – притягувати), для яких характерні певні параметри впорядкованості, що домінують над всіма іншими ступенями свободи систем. Чим менше у системи параметрів впорядкованості, тим легше нею управляти. Атрактором може бути і хаос. Хаос інтерпретують не як абсолютно деструктивне начало, а як невпорядковану складність, здатну до впорядкованості [8, с. 42].

З метою вивчення міждисциплінарних методологічних підходів до процесів самоорганізації складних систем різноманітної природи та сутності на сьогодні до синергетики проявляється неабиякий інтерес як серед низки науковців, так і серед практиків. Низка дослідників навіть вважають, що синергетика є єдиною теорією еволюції [8]. Тому системи як складові галузі синергетики вивчаються різними галузями науки, кожна з яких досліджує дотичні до власної проблематики т. зв. “свої” системи, при цьому притаманними конкретній науці методами. Винятком не є і кримінологічна наука. Особливість синергетичного підходу при вивченні системи кримінологічних проблем злочинності, зокрема проблем запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень полягає в тому, що, по-перше, аналізується поведінка складної системи кримінологічних проблем злочинності в умовах невизначеності, що дозволяє виявляти різну поведінку чи реакцію системи запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень, залежно від впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів (взаємодія елементів системи); по-друге, досліджується вплив людського фактора на саморозвиток системи запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень.

Слід зазначити, що на сьогодні низка вчених висловлюють певний скептицизм з приводу синергетичного дослідження інтелектуально-соціальних систем і явищ, зокрема пізнання соціальних процесів. Зокрема, вченими висловлюються критичні зауваження щодо можливості використовувати за аналогією однакові підходи для пізнання глибинних процесів живого і неживого, а тим більше процесів, які відбуваються у соціумі: це не лише непродуктивно, а й певною мірою небезпечно [8, с. 43]. Вітчизняний кримінолог А. М. Бойко є більш поміркованим у своїй науковій позиції. Він стверджує, що, незважаючи на те, що відповідно до синергетичних уявлень на сучасному етапі еволюціонують практично всі системи – фізичні, хімічні, біологічні, соціальні, зокрема й правові, все ж стверджувати про беззаперечний методологічний потенціал синергетики для пізнання соціальних процесів (і в сфері кримінологічної науки також) є дещо передчасним [8, с. 43, 44]. Як бачимо, вчений все ж не є повністю категоричним у запереченні синергетичного пізнання соціальних процесів, зокрема правових. Дійсно, методи дослідження, які пропонує синергетика як більш глобальний метод пізнання, який враховує у себе в якості окремої його складової й діалектичне пізнання, видається більш прогресивним засобом пізнання, що своєю чергою збагачує теорію пізнання. Тому в осяжному майбутньому не можна виключати можливостей широкого використання таких методів пізнання в інноваційно-креативній науковій діяльності в процесі проведення наукових досліджень окремих проблем правових та прикладних наук, зокрема й кримінологічних проблем протидії злочинності, і також щодо учасників кримінальних проваджень.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що спроба дослідження найбільш відомих на сьогодні світоглядних підходів до методології пізнання дає змогу стверджувати, що сучасна методологія досліджень у правовій науці, зокрема і в кримінологічній – в сфері запобігання та протидії злочинності щодо учасників кримінального провадження, все ж здебільшого реалізується у площині дискурсивного напрямку загальної теорії систем (системного підходу) на основі загальнонаукових принципів, а також засад загальнофілософської класичної методології. Водночас, в процесі проведення наукових досліджень у сфері правових та прикладних наук, до того ж в сфері кримінології, що стосується запобігання злочинності, зокрема в сфері проблематики кримінологічної охорони

прав учасників кримінального провадження, все ж не можна виключати в осяжному майбутньому більш широкого використання, з погляду на сьогоднішній день, дещо революційних доктринальних підходів неklasичної та постнеklasичної методології, які П. М. Рабінович, вважаємо, небезпідставно визначив як неокласичні методологічні підходи наукових досліджень окремих проблем правових та відповідних прикладних наук, зокрема й кримінологічних проблем протидії злочинності, і також щодо учасників кримінальних проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гузела М. В. (2023). Проблеми сучасної методології в контексті дослідження запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження // Право. UA. Науково-практичний журнал. № 1. С. 112–119.
2. Рабінович П. М. (2009). Практика Страсбурзького суду: філософсько-правові та гносеологічні виміри. Практика Європейського суду з прав людини: загальнотеоретичні дослідження // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія I. Дослідження та реферати. Вип. 21 / редкол. : П. М. Рабінович (голов, ред.) та ін. Львів : Край. С. 22, 23.
3. Гуророва Н. О., Панов М. І. (2009). Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права // Проблеми законності. Вип. 100. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. С. 291.
4. Кельман М. С. (2011). Юридична наука : проблеми методології. Тернопіль : Терно-граф, С. 61, 62.
5. Максимов С. (2014). Класична і неklasична моделі осмислення правової реальності // Право України. № 1. С. 61.
6. Варламова Н. (2014). Методологія юридичної науки: спокуса постмдерном // Право України. № 1. С. 69.
7. Рабінович П. М. (2014). Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції // Право України. № 1. С. 37, 38.
8. Бойко А. М. (2009). Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : дис....д-р. юр. наук. Львів. 420 с.
9. Haken G. (1970). *Laser Theorie*.
10. Haken G. (1977). *Synergetics*.
11. Haken G. (1987). *Erfolgsgeheimnisse der Natur*, 4. Aufl.
12. Haken G. (1983). *Advanced Synergetics*
13. Haken G. (1988). *Information and Selforganization*.
14. Haken G. (1991). *Synergetic Computers and Cognition*.
15. Haken G. (1996). *Principles of Brain Functioning*.
16. Смирнов М. (2005). Синергетика // ПИСК. № 11. С. 79–84.

REFERENCES

1. Huzela M. V. (2023). *Problemy suchasnoi metodolohii v konteksti doslidzhennia zapobihannia (protydii) kryminalnym pravoporushenniam shchodo uchasnykiv kryminalnoho provadzhennia*. [Problems of modern methodology in the context of research on the prevention (counteraction) of criminal offenses against participants in criminal proceedings.]. Pravo.UA. Naukovo-praktychnyi zhurnal. No. 1. P. 112–119.
2. Rabinovych P. M. (2009). *Praktyka Strasburzskoho sudu: filosofovsko-pravovi ta hnoseolohichni vymiry* [Practice of the Strasbourg Court: philosophical, legal and epistemological dimensions.]. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: zahalnoteoretychni doslidzhennia. Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Serii I. Doslidzhennia ta referaty. Vyp. 21 / redkol. : P. M. Rabinovych (holov, red.) ta in. Lviv : Krai. P. 22, 23.
3. Hutorova N. O., Panov M. I. (2009). *Metodolohichni zasady doslidzhennia problem Osoblyvoi chastyny kryminalnoho prava*. [Methodological principles of the study of the problems of the special part of criminal law.]. Problemy zakonnosti. Vyp. 100. Kharkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. P. 291.
4. Kelman M. S. (2011). *Yurydychna nauka : problemy metodolohii*. [Legal science: problems of methodology]. Ternopil : Terno-hraf. P. 61, 62.
5. Maksymov S. (2014). *Klasychna i neklasychna modeli osmyslennia pravovoi realnosti*. [Classical and non-classical models of understanding legal reality.]. Pravo Ukrainy. No. 1. P. 61.
6. Varlamova N. (2014). *Metodolohiia yurydychnoi nauky: spokusa postmdernom* [Methodology of legal science: the temptation of postmodernism]. Pravo Ukrainy. No. 1. P. 69.

7. Rabinovych P. M. (2014). *Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteorntychnoho pravoderzhavoznavstva: deiaki suchasni tendentsii*. [Methodology of domestic general theory of the rule of law: some modern trends]. Pravo Ukrainy. No. 1. P. 37. 38.
8. Boiko A. M. (2009). *Teoriia determinatsii ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoï ekonomiky*. [The theory of determination of economic crime in Ukraine in the conditions of the transition to a market economy.] : Dys....dokt.iur.nauk. Lviv. 420 p.
9. Haken G. (1970). Laser Theorie.
10. Haken G. (1977). Synergetics.
11. Haken G. (1987). Erfolgsgeheimnisse der Natur, 4. Aufl.
12. Haken G.(1983). Advanced Synergetics
13. Haken G. (1988). Information and Selforganization.
14. Haken G. (1991). Synergetic Computers and Cognition.
15. Haken G. (1996). Principles of Brain Functioning.
16. Smyrnov M. (2005). *Synerhetyka* [Synergetics]. RISK. No. 11. P. 79–84.

Дата надходження: 12.01.2023 р.

Mykhailo Huzela

Lviv Polytechnic National University,

Ph.D., Assoc. Prof.

Institute of Jurisprudence and Psychology

Department of Criminal Law and Procedure

Mykhailo.V.Huzela@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

MODERN CONCEPTS OF NON-CLASSICAL AND POST- NON-CLASSICAL METHODOLOGY OF COGNITION IN THE CONTEXT OF RESEARCH ON PREVENTION (COUNTERACTION) OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the problem of researching the essence of methodology as a science as a whole, as well as specific problems of modern research methodology, in particular, in the field of criminal law and criminological science, in particular, on the basis of non-classical and post-classical approaches in methodology in the context of researching specific criminological problems of preventing the commission of criminal offenses regarding participants in criminal proceedings. Attention was drawn to the fact that the discovery of a number of methodological problems (including in the field of criminological science) became a catalyst for the emergence of a large number of theoretical studies, in particular, related to new, sometimes revolutionary, conceptual approaches to the methodology of scientific knowledge in general, as well as to individual doctrines, first of all, in the fields of criminal law and criminal procedure, as well as in applied fields, in particular, sociology, statistics, psychology. Criminological science uses the methodological basis of these fields to study crime problems, in particular, in the field of socially dangerous encroachments on the rights, freedoms, and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

It was established that the modern research methodology in legal science, including and in the criminological field – in the field of crime prevention and countermeasures against participants in criminal proceedings, is implemented in the plane of the discursive direction of the general theory of systems (system approach) based on general scientific principles, as well as the principles of general philosophical classical methodology. However, in the process of conducting research in legal science, in particular, in criminology, more and more attention is paid to the doctrines of non-classical and post-non-classical methodology.

Key words: methodology, methodology for researching problems of criminology, participants in criminal proceedings, methodology for researching countermeasures against criminal offenses in relation to participants in criminal proceedings.

УДК 343.9

Олексій Гумін

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

ВИХІДНІ ПОНЯТТЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.265>

© Гумін О., 2023

Зазначено, що злочинність як прояв протиправних посягань є однією з актуальних проблем нашої держави, а протидія їй – важливим напрямом діяльності держави загалом, і правоохоронних органів зокрема. У всі часи корислива злочинність сприймалася як серйозна загроза найвищим суспільним цінностям, що зумовлювало суспільний попит на ефективні форми протидії та захисту інтересів людини, суспільства і держави від корисливих насильницьких посягань, зниження ризику стати жертвою цих кримінальних правопорушень.

Поняття “насильство” в даний час широко використовується не тільки в повсякденному житті, а й входить у термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія, кримінальне право, криминологія, криміналістика та інші науки підходять до вирішення проблеми визначення поняття “насильство” самостійно, не використовуючи вже існуючі визначення в суміжних галузях.

Визначення насильства може відрізнитися, залежно від цілей його застосування. Це пов’язано з тим, що саме насильство має досить “широкий формат”. Це соціально-правове явище, не обмежене рамками кримінального права. Іншими словами, до насильства можна зарахувати як кримінальні правопорушення, так і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є правопорушеннями, але суперечать загальноприйнятим і затвердженим нормам поведінки, створюючи передумови насильницького правопорушення як такого.

З огляду на це, необхідно зазначити, що в контексті реального дослідження використовуватиметься лише кримінально-правове поняття насильства, в контексті дослідження основних напрямів віктимологічного апарату внутрішньосімейного насильства, що оцінюється з позиції кримінального права як правопорушення і, відповідно, має всі його ознаки.

Ключові слова: профілактика, злочинність, напрямки, віктимологія.

Постановка проблеми. Поняття “насильство” нині широко використовується не тільки у повсякденному побуті, але і входить у термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія,

кримінальне право, криминологія, криміналістика та інші науки підходять до вирішення проблеми визначення поняття “наси́льство” самостійно, не використовуючи вже наявні визначення у суміжних галузях.

Визначення насильства може змінюватись, залежно від цілей його використання. Це пов'язано з тим, що саме насильство має досить “широкий формат”. Воно є соціально-правовим явищем, не обмеженим рамками кримінального закону. Іншими словами, насильство може включати і кримінальні правопорушення, і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є деліктами, але вступають у протиріччя з загальноприйнятими і схвалюваними нормами поведінки, утворюючи передумови насильницької злочинності як такої.

Аналіз дослідження проблеми. Віктимологічній проблематиці присвячено праці В. І. Борисова, В. В. Василевича, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. В. Коваленка, С. С. Косенка, О. Ю. Юрченка та інших.

Мета статті. Дослідження основних напрямів віктимологічного апарату внутрішньосімейного насильства.

Виклад основного матеріалу. Віктимологія вказує на те, що поведінка людини може бути не тільки злочинною, а й необачною, ризикованою, легковажною, іноді провокативною, а отже, небезпечною для неї самої, що збільшує ймовірність злочинного посягання на неї. У цьому сенсі набувають додаткового значення й інші характеристики жертви: вік, стать, соціальний статус, соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, навколишнє середовище, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб. Поєднання цих суб'єктивних й об'єктивних факторів (не обов'язково всіх) та їх взаємодія визначають можливість і “здатність” тієї чи іншої особи стати жертвою кримінального правопорушення [1].

У процесі розвитку, віктимологія створила поняття, раніше невідомі в криминології, і основним поняттям є “жертва”. Як синоніми до нього іноді використовують слова “потерпілий”, “особистість” тощо. Так, людина є соціальним суб'єктом, а особистість – її соціогенною складовою [2, с. 74].

Останнім часом у юридичній літературі спостерігається тенденція до надмірного розширення кола жертв. Як жертви розглядають навіть неформальні і особливо формальні соціальні групи: сім'я та трудовий колектив як спільнота, колективні інтереси яких безпосередньо порушені злочином (крадіжкою, розбоям, привласненням, пошкодженням чи знищенням майна тощо). Внаслідок кримінального правопорушення кожен член соціальної групи відчуває певною мірою його наслідки [3].

Необхідно зауважити, що зв'язок між формуванням жертви (негативним або позитивним), її поведінкою (належною або неналежною) та вчиненням проти неї правопорушення з необережності і пояснює відсутність фатальної схильності у людини (навіть із підвищеною віктимністю) ставати жертвою злочинного посягання.

Жертва кримінального правопорушення, з погляду на віктимологію, – це постраждала фізична особа, незалежно від того, чи визнана вона потерпілою в установленому порядку і чи вважає себе такою (віктимологія знає і “добровільних” жертв) [4].

Віктимологічний підхід дуже ефективний під час аналізу кримінальних правопорушень, вчинених у сфері сімейного оточення злочинця.

Саме у внутрішньосімейних кримінальних правопорушеннях роль потерпілих по їх криминологічній оцінці більш істотна, ніж роль у загальнокримінальних правопорушеннях. У аналізованій категорії кримінальних правопорушень злочинець і потерпілий міцно пов'язані колом повсякденного соціального спілкування (сімейними, спорідненими відносинами, систематичним побутовим контактом).

У дослідженні віктимологічних аспектів насильства в сім'ї щодо неповнолітніх недоцільно конструювання власного віктимологічного апарату, більше виправданим є звернення вже до виробленого.

Концептуальну основу віктимологічного апарату складають такі поняття, як “потерпілий” або “жертва”, “віктимогенні фактори”, “віктимність”, “віктимна поведінка”, “віктимізація”, “віктимологічна ситуація”, “віктимологічна профілактика”.

У цьому дослідженні вищеперелічені поняття використані з трактуванням, яке розглянемо нижче.

Ключовим поняттям віктимології є “жертва кримінальних правопорушень”.

Аналізуючи законодавство, підсумовуємо, що в ньому відсутнє поняття “жертва”, замість нього вживається поняття “потерпілий”.

Використання поняття “потерпілий” цілком допустимо і в віктимологічних дослідженнях, але воно не повинно бути пов’язано з фактом процесуального визнання громадянина таким. У даному дослідженні терміни “потерпілий від кримінального правопорушення” та “жертва” при описі результатів дослідження використовуються саме як тотожні з обліком вказаного.

Основою емпіричного дослідження є операційне поняття потерпілого від кримінального правопорушення. Відповідно до цього поняття жертвою є фізична особа, якій правопорушенням безпосередньо завдано моральна, фізична або майнова шкода або створено реальну загрозу його заподіяння.

Щодо предмета справжнього дослідження під жертвою насильства в сім’ї слід розуміти фізичне обличчя, яке не досягло вісімнадцяти років, якому в результаті внутрішньосімейного насильства завдано фізичну або моральну шкоду чи створено реальну загрозу її заподіяння. В даному випадку з поняття жертви насильства в сім’ї виключено вказівку заподіяння або реальна загроза заподіяння майнової шкоди, що обумовлено предметом дослідження (безпосередньо аналізованої сукупністю кримінальних правопорушень).

Одним з основних у віктимології є поняття віктимізації, під яким розуміється процес та соціально-значущі наслідки перетворення суб’єкта охоронюваних законом суспільних відносин (окремої особи або певної людської спільності) в жертву кримінального правопорушення в результаті злочинного діяння.

Із поняттям “віктимізація” тісно пов’язано інше поняття – “віктимність”. Віктимність особи можна визначити як соціально набуту сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які під час взаємодії зі зовнішніми чинниками підвищують ймовірність стати жертвою кримінального правопорушення.

Віктимність – найбільш специфічне і найскладніше для віктимології поняття, і ємність його змісту зумовлює певну дифузність цієї категорії. Це поняття ще недостатньо розроблено і на теоретичному, і на емпіричному рівні.

Віктимність – це певний комплекс стабільних типових соціальних і психологічних (іноді фізіологічних) властивостей особистості, які у взаємодії із зовнішніми чинниками зумовлюють її підвищену здатність стати жертвою кримінального правопорушення. Іншими словами, це особлива властивість особистості, у підсумку зухвала її “підвищена вразливість” у кримінальному плані. Виділяють два основні види віктимності – особистісну та рольову. Своєю чергою особистісна віктимність поділяється на два типи: обумовлену об’єктивними властивостями особистості (вікова (статева) віктимність, віктимність – патологія, стресова віктимність) і віктимогенну деформацію особистості.

Віктимізація, загалом, складається з усіх жертв, зареєстрованих та латентних кримінальних правопорушень, незалежно від ступеня віктимності. Вона характеризується структурою, що має відносно самостійне значення для пізнання соціальної реальності, але віктимізація – це і підструктура злочинності, без якої показник цього соціального явища є неповним.

Неповнолітнім жертвам внутрішньосімейного насильства більшою мірою властива саме особистісна віктимність, обумовлена об’єктивними властивостями особистості, зокрема ставево-вікова віктимність (йдеться про підвищений ризик віктимізації, залежно від статі і віку в силу особистісних психічних особливостей), рідше віктимність – патологія (віктимність як

наслідок патологічного стану особистості: психічна хвороба, незрячість, глухота, інвалідність й інші тяжкі розлади здоров'я).

Психофізичні особливості дитячого і підліткового віку – цікавість, спрага пригод, довірливість, навіюваність, невміння пристосовуватися до умов, в яких виникає необхідність перебувати, беспорядність у конфліктних життєвих ситуаціях, нарешті, в ряді випадків, фізична слабкість – зумовлюють підвищену віктимність цієї вікової групи.

Важливу роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення відіграє і стать жертви, особливо залежно від різновиду вчиненого у відносинах її кримінального правопорушення. Наприклад, "... підвищена віктимність осіб жіночої статі від деяких кримінальних правопорушень очевидна (наприклад, звалтування, насильницькі дії сексуального характеру та ін.)".

Тим часом слід пам'ятати, що віктимність – не фатальна здатність особи стати жертвою, і залежить не тільки від суб'єктивних і об'єктивних схильностей особи.

Однак підвищувати ймовірність перетворення особи на жертву кримінального правопорушення може не тільки властива йому віктимність, але і віктимна поведінка.

Ці два поняття, віктимність і віктимна поведінка, не збігаються: віктимність не обов'язково проявляється у віктимній поведінці, а віктимна поведінка, своєю чергою, не завжди є наслідком віктимності.

Віктимна поведінка – така поведінка потерпілого, яка прямо або побічно сприяє заподіянню йому тієї чи іншої шкоди. Це поняття об'єднує усі види поведінки потерпілого, які можуть бути у нього в передкримінальній і кримінальній ситуації, сприяючи його віктимізації.

Так, поведінка особи в конкретній передкримінальній і кримінальній ситуаціях може бути і нейтральною, що аж ніяк не сприяє її віктимізації, але це обличчя "обрано" злочинцем саме в силу властивої йому віктимності, відомої останньому. Така поведінка характерна, коли злочинець в якості жертви обирає малолітню дитину або фізично хвору людину, розраховуючи на те, що останні не зможуть надати опору, повідомити про те, що трапилося в правоохоронні органи.

До того ж, віктимність, властива особі, може об'єктивізуватися зовні у віктимній поведінці. Можливі випадки разової віктимної поведінки, які не є наслідком наявності у особи віктимності і обумовлені конкретними особливостями ситуації, але, тим не менше, сприяють вчиненню кримінального правопорушення.

Віктимна поведінка неоднорідна за своєю сутністю і може бути як соціально схвалюваною, коли дії потерпілого пов'язані з реалізацією захисту охоронюваних законом інтересів, так і соціально несхваленою. Соціально несхвалена поведінка жертви і її роль у механізмі віктимізації, так само, як проблема провини потерпілого, – одна з основних та дискусійних проблем віктимології.

Соціально несхвалена поведінка диференціюється на винне (свідоме негативне ставлення жертви до загальноприйнятих соціальних цінностей, реалізоване в її поведінці і сприяє її віктимізації) та негативно невинне (відсутність у жертви як усвідомлення негативного типу власної поведінки, і усвідомлення того, що вона може сприяти вчиненню зазіхання в сфері її інтересів).

Здебільшого ж для неповнолітніх жертв насильства характерна нейтральна поведінка, оскільки жертва "обрана" злочинцем саме через властиву їй віктимність.

Віктимологічна ситуація – сукупність об'єктивних та суб'єктивних обставин, що враховують формування особистості з підвищеними віктимними потенціалами (особистісно-формуєчу віктимну ситуацію), конкретну передкримінальну віктимну життєву ситуацію, ситуацію безпосередньо вчиненого кримінального правопорушення (кримінально-віктимну ситуацію), а також стан і поведінку жертви після вчинення кримінального правопорушення, аналізованих як єдиний взаємопов'язаний процес.

Існує і ще одне поняття – "віктимогенна ситуація", яка є однією з складових поняття віктимологічної ситуації і включає сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, що породжують сприятливу можливість реалізації індивідуальної віктимності потерпілого. Іншими словами – це передкримінальна віктимна ситуація.

Водночас безглуздо вивчати процеси віктимізації без факторів, які її детермінують. До таких факторів зараховують – внутрішні (особистісні і поведінкові особливості особистості потерпілого) і зовнішні (характеристики зовнішнього середовища, зокрема передкримінальних ситуацій – об’єктивні обставини, які складаються безпосередньо перед або в момент вчинення кримінального правопорушення, не пов’язані ні з віктимністю жертви, ні з її віктимною поведінкою) віктимогенні фактори.

Існує також ще одне поняття, що стосується віктимологічного апарату цього дослідження – віктимологічна профілактика. Це одне з найбільш важливих напрямів боротьби зі злочинністю, при якому попереджувальні зусилля спрямовані не так на поведінку злочинця, як на жертву. Під віктимологічною профілактикою розуміється діяльність, спрямована на виявлення та усунення обставин, що формують “винну” поведінку жертви, застосування до них профілактичних заходів, девіктимізація, попередження рецидиву віктимізації.

Віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, який ще не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень, виявлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них задля поновлення й активізації їхніх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від правопорушень і подальшої віктимізації [5, с. 44].

Остаточне прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення значною мірою ставить у залежність від віктимної поведінки жертв в умовах конфліктної взаємодії з винним.

Віктимологічна профілактика вміщує заходи, спрямовані на:

- 1) усунення, зменшення та нейтралізацію обставин, що сприяють віктимізації;
- 2) зниження особистісної та рольової віктимності;
- 3) підвищення опорності та протидії злочинним посяганням;
- 4) девіктимізацію осіб, які постраждали від кримінального правопорушення.

Предметом віктимологічної профілактики є конкретні віктимогенні процеси і фактори, в якості яких можуть бути віктимізація і віктимність. Об’єктом такої профілактики є як реальні, так і потенційні жертви.

Слід підкреслити, що віктимологічна профілактика, поряд із традиційною, підвищує рівень попередження кримінальних правопорушень, робить попереджувальну діяльність логічно завершеною.

Саме для ухвалення обдуманих рішень у галузі віктимологічної профілактики і потрібні відомості про жертву кримінального правопорушення, соціальні наслідки, ступінь віктимності, віктимну поведінку потерпілих. Узагальнення і висновки дозволяють найбільш ефективно протидіяти внутрішньосімейному насильству над неповнолітніми.

Висновки. Розглянуті поняття є вихідними для дослідження віктимологічного аспекту внутрішньосімейного насильства над неповнолітніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голіни В. В., Головкіна Б. М. (2017). Віктимологія : навч. посіб. Харків : Право. 308 с.
2. Циба В. Т. (2011). Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід : монографія. Київ : Університет “Україна”. 359 с.
3. Блага А. Б. (2014). Насильство в сім’ї (кримінологічний аналіз та запобігання) : монографія. Харків. 360 с.
4. Лащик К. М. (2015). Поняття, ознаки жертви злочину, підходи до визначення жертви злочину // Закарпатські правові читання : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”. Т. 2. С. 156–158.
5. Чебан О. М. (2014). Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент

REFERENCES

1. Holiny V. V., Holovkina B. M. (2017). *Viktymolohiia*. [Victimology] : navch. posib. / za red. Kharkiv: Pravo. 308 p. [in Ukrainian].
2. Tsyba V. T. (2011). *Teoretychni zasady sotsialnoi psykholohii: systemnyi pidkhid*. [Theoretical foundations of social psychology: a systematic approach] : monohrafiia. Kyiv : Universytet "Ukraina". 359.p. [in Ukrainian].
3. Blaha A. B. (2014). *Nasylstvo v simi (kryminolohichniy analiz ta zapobihannia)*. [Domestic violence (criminological analysis and prevention)] : monohrafiia. Kharkiv. 360 p. [in Ukrainian].
4. Lashchuk K. M. (2015). *Poniattia, oznaky zhertyv zlochynu, pidkhody do vyznachennia zhertyv zlochynu*. [Concepts, signs of a crime victim, approaches to defining a crime victim]. *Zakarpatski pravovi chytannia: materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Uzhhorod : Vyd-vo UzhNU "Hoverla". Т. 2. P. 156–158 [in Ukrainian].
5. Cheban O. M. (2014). *Viktymolohichna profilaktyka zlochynnosti bezprytulnykh osib yak element indyvidualnoi profilaktyky*. [Victimological crime prevention of homeless persons as an element of individual prevention]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. Т. 3. P. 43–47 [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.01.2023 р.

Oleksii Humin

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Criminal Law and Procedure,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
oleksii.m.humin@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

VICTIMOLOGY APPARATUS FOR DOMESTIC VIOLENCE RESEARCH

Crime, as a manifestation of illegal encroachments, is one of the urgent problems of our state, and counteracting it is an important area of activity of the state in general, and law enforcement agencies in particular. At all times, mercenary-violent crime was perceived as a serious threat to the highest social values, which led to public demand for effective forms of counteraction and protection of the interests of people, society and the state from mercenary violent encroachments, reducing the risk of falling victim to these crimes.

The concept of "violence" is currently widely used not only in everyday life, but is also included in the terminological apparatus of various sciences. Philosophy, psychology, criminal law, criminology, forensics and other sciences approach the solution of the problem of defining the concept of "violence" independently, without using already existing definitions in related fields.

The definition of violence may vary depending on the purposes of its use. This is due to the fact that the violence itself has a rather "wide format". It is a social and legal phenomenon, not limited by the framework of criminal law. In other words, violence can include both criminal offenses and administrative offenses, as well as other forms of behavior that are not formally delicts, but contradict the generally accepted and approved norms of behavior, forming prerequisites for violent crime as such.

In this regard, it is necessary to specify that in the context of the real study, only the criminal law concept of violence will be used, evaluated from the standpoint of the criminal law as an offense and, accordingly, possessing all its features. Such a concept is necessary for clearly defining the subject of research, operating on it to distinguish related problems in the process of studying empirical material.

Key words: prevention, crime, directions, victimology.

УДК [351.75:324:342.9](477)

Анатолій Крижановський
Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
anatolii.s.kryzhanivskyi@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2432-5285>

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЯК ОБ’ЄКТ ФІНАНСОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.271>

© Крижановський А., 2023

Розглянено, на підставі комплексного системного аналізу в умовах реформування економіки, фінансову безпеку як об’єкт фінансових кримінальних правопорушень. Використано еволюційний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи дослідження кримінально-правових явищ. Заходи кримінально-правового захисту фінансової системи країни нині не ефективні, не враховують зміни, які відбуваються у сфері фінансової діяльності держави, що призводить до зміни об’єкта фінансових кримінальних правопорушень. Це зумовлює актуальність дослідження. Об’єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у зв’язку зі скоєнням кримінальних правопорушень у сфері фінансової діяльності держави.

Предметом дослідження є норми кримінального законодавства. Виявлено особливості криміногенно-утворювальних ознак, що обумовлюють специфіку складу кримінального правопорушення та інших категорій вчення про кримінальні правопорушення у контексті фінансового правопорушення. Охарактеризовано підстави визначення об’єктом фінансових кримінальних правопорушень фінансову безпеку, з погляду на інтереси фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави, суспільні відносини у сфері фінансової діяльності, суспільну небезпеку у контексті порушень фінансового законодавства.

Відзначено, що адекватна відповідь на загрозу фінансової злочинності з позиції кримінального закону можлива за умови подальшого комплексного дослідження питань кримінальної відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення, своєчасного уточнення кримінального закону у відповідь на реформування фінансових відносин та виникнення нових форм фінансової злочинності, якісного методологічного забезпечення правозастосовної практики, що сприяє виробленню єдиних підходів щодо забезпечення фінансової безпеки особи, суспільства та держави.

Ключові слова: безпека, фінанси, фінансова безпека, фінансова діяльність, фінансове законодавство, кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. Сучасні фінансові відносини як сфера скоєння фінансових кримінальних правопорушень кримінальних правопорушень характеризуються внутрішньою архітекту-

рою, що постійно ускладнюється, розширенням складу учасників, поглибленням спеціалізації, використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, виникненням і швидким поширенням принципово нових видів фінансових активів (цифрових фінансових активів, цифрових валют). Це неминуче відбивається у фінансових кримінальних правопорушеннях, виводячи їх у новий рівень. Можна сказати, що настав вік злочинності, у структурі якої фінансові кримінальні правопорушення, хоча не переважають, але є головною руйнівною силою, завдаючи найбільшої шкоди учасникам економічних відносин.

У країнах Європейського Союзу приймаються спеціальні закони протидії фінансовій злочинності, формуються спеціалізовані органи для розслідування фінансових кримінальних правопорушень, створено спеціальні суди, призначені до розгляду відповідної категорії справ.

Аналіз дослідження проблеми. Кримінально-правовій охороні правосуддя присвячена значна кількість наукових робіт серед яких праці: П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, А. В. Воронцов, В. К. Гришук, С. Є. Дідик, Є. М. Єднак, Ю. В. Калініченко, О. М. Литвинов, Р. І. Мельник, В. В. Налуцишин, В. Л. Ортинський, О. Б. Харченко, Л. В. Чернозуб, В. В. Шаблистий, І. С. Яковець та інших вчених. Наукове пізнання об'єкта фінансових кримінальних правопорушень у всіх його аспектах і нерозривного зв'язку з архітектурою фінансових відносин, яка стрімко ускладнюється, визначення об'єкту фінансового кримінального правопорушення побудова є актуальним і науковим завданням.

Мета статті – дослідження фінансової безпеки як об'єкт фінансових кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Економічна сфера кримінального права України є наймолодшою підгалуззю кримінального права, що активно розвивається. На відміну від країн Європейського Союзу з більш розвинутою економікою та кримінально-правовими засобами її захисту, в Україні економічне кримінальне право почало формуватися значно пізніше у міру появи та поступового розвитку ринкової економіки.

У науковій літературі пропонується чимало критеріїв формування підгалузі кримінального права, серед яких найменш спірними видаються: особлива сфера праввідносин, що охороняються, зокрема регульованих масивом законодавства; наявність спеціальних норм Особливої частини, які відбивають специфіку підгалузі норм Загальної частини кримінального права; наукове визнання, підтверджене існуванням помітної кількості вузькоспеціалізованих дослідників і наукових праць, присвячених теоретичному розвитку підгалузі права.

Суттєвий імпульс до розвитку економічна сфера кримінального права отримала із прийняттям Кримінального кодексу України (далі – КК України) у 2001 році, який безперервно збагачується “економічними” кримінально-правовими нормами [1].

На сьогодні до системи кримінального права у сфері економіки належать переважно норми розділу VII “Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності” КК України, а також наділені “економічною” специфікою норми Загальної частини КК України. Велика кількість праць присвячена розробці кримінальних правопорушень проти власності та кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що належать до економічного напрямку кримінального права.

Розмаїття економічних відносин неминуче призводить до спроб виділення серед кримінальних правопорушень, що входять до сфери економіки у кримінальному праві, самостійних груп кримінальних правопорушень, які посягають на певні економічні відносини. Такому поділу схильні наукові погляди вчених щодо кримінальних правопорушень у сфері економічної діяльності, передбачених нормами розділу VII УК України. Зроблено ряд спроб наукової класифікації. Однією з популярних є класифікація кримінальних правопорушень розділу VII КК України, кримінальні правопорушення: що порушують основи (загальні засади встановленого порядку здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності); проти інтересів кредиторів; що порушують відносини

сумлінної конкуренції; що порушують встановлений порядок обігу грошей та цінних паперів; проти встановленого порядку зовнішньоекономічної діяльності; що порушують порядок обігу дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та іноземної валюти; проти встановленого порядку сплати податків і зборів [2, с. 185, 186].

Ця класифікація базується на принципах здійснення економічної діяльності, розроблених економічною наукою.

При різноманітті теоретичних підходів виявити визначення об'єкта фінансових кримінальних правопорушень досить важко. Навіть об'єкти досліджень, що збігаються у трактуваннях, різняться в класифікації фінансових кримінальних правопорушень. Це пояснюється складністю та багатогранністю фінансових відносин, що є основою об'єкта фінансових кримінальних правопорушень.

При розкритті змісту об'єкта дослідники зважають на понятійний апарат фінансового права. Фінанси розглядаються як сукупність економічних відносин щодо створення, розподілу та використання фондів коштів, або як сукупність фондів коштів.

Фінанси як економічні відносини розглядаються у “широкому” та у “вузькому” змісті. У “широкому” значенні їх метою є формування та використання державних і приватних фондів коштів. У “вузькому” значенні під фінансами розуміються економічні грошові відносини з акумулювання, розподілу та використання фінансових коштів держави та місцевих утворень із метою фінансового забезпечення управлінських функцій.

У деяких джерелах заперечується рівність фінансів та фінансових відносин. Останні визнаються ширшими за змістом, а фінанси (грошові фонди) визнаються їх об'єктом. Фінансові відносини розглядаються як фінансові відносини, у процесі яких за допомогою формування та використання фінансових фондів розподіляються грошові доходи, накопичені в результаті виробничої діяльності. Економічні відносини трансформуються у фінансові тоді, коли виникає публічний інтерес, що проводиться у життя владним суб'єктом, який реалізує фінансову політику.

Як наслідок, обов'язковим учасником фінансових відносин визнається держава, яка імперативно господарює, мобілізує, розподіляє та використовує фінансові ресурси. Тобто у класичному розумінні фінансові відносини потрібні для реалізації фінансових інтересів держави. Фінансові відносини ототожнюються із правовідносинами, маючи на увазі докладне регулювання нормами фінансового права.

Під фінансовою діяльністю розуміється діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з утворення, розподілу, використання грошових фондів. У межах здійснення фінансової (управлінської діяльності) держава входить у фінансові відносини з іншими суб'єктами фінансової систем. Виразенням фінансової діяльності держави є правове регулювання фінансових відносин і реалізація органами державної влади та місцевого самоврядування наданих повноважень із накопичення, розподілу, використання грошових фондів країни та контролю у цій сфері [3, с. 11, 12].

У деяких джерелах зустрічається ширше розуміння фінансової діяльності як діяльності держави, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та окремих громадян, обумовлена наявністю в суспільстві товарно-грошових відносин, спрямована на створення, розподіл (перерозподіл) та використання фондів грошових коштів.

Фінансова система в інституційному аспекті – це сукупність фінансово-правових інститутів держави, що виконують функції фінансових фондів, сприяють мобілізації коштів у фінансові фонди, законному та раціональному витрачання на користь суспільства та держави. Фінансова система включає системи: грошову; бюджетну; податкову; банківську; систему державного та місцевого кредиту; майнового та особистого страхування; фінанси суб'єктів господарювання; фінанси населення.

У функціональному аспекті фінансова система отримала “широке” та “вузьке” тлумачення. Фінансова система у “широкому” сенсі сприймається як сукупність фінансових відносин щодо формування та використання грошових доходів (первинних, похідних, кінцевих).

У “вужькому” значенні фінансова система розглядається як сукупність суспільних відносин щодо утворення, розподілу та використання централізованих фондів (бюджетів бюджетної системи, державного та місцевого кредиту) та щодо створення умов для утворення та розподілу децентралізованих фондів (фінанси суб’єктів господарювання, населення, страхові фонди, банківський кредит) у необхідному публічному суб’єкту напрямі. У науковій літературі підкреслюється домінування публічного інтересу та публічно-владного суб’єкта [4, с. 54].

У більшості кримінально-правових досліджень “фінанси”, “фінансові відносини” та “фінансова діяльність” як об’єкти фінансових кримінальних правопорушень розуміються, відповідно, як публічні фінанси, фінансові відносини за участю держави та фінансова діяльність публічно-правових інститутів [5, с. 132].

Однак сучасне фінансове законодавство виходить за межі традиційних публічно-правових напрямів, наприклад бюджетного та податкового спрямування, представляючи найбільш складну комплексну галузь законодавства, що складається з сукупності кодифікованих нормативних актів, які поєднують регулювання публічно-правових і приватноправових фінансових відносин.

У деяких дослідженнях у країнах Європейського Союзу пропонується розширення предмета фінансового права за рахунок включення фінансових відносин на фінансовому ринку, які переважно регулюються нормами приватного права [6]. Робляться висновки про те, що предмет і метод фінансового права “розмиваються”. Фінансове право втрачає статус галузі права, утворюючи комплексну галузь фінансового законодавства, виділяючи публічне та приватне фінансове право.

В інших дослідженнях відстоюється статус фінансового права як галузі публічного права, але не заперечується можливість появи приватноправових конструкцій, несуттєва питома вага яких не ставить зазначений статус під сумнів [7]. Це відображає загальну тенденцію проникнення приватного інтересу та диспозитивних засад правового регулювання у традиційні публічні галузі права з утворенням комплексних інтегрованих систем.

Не зазіхаючи на статус фінансового права як галузі публічного права, не можна заперечувати сформовані публічні та приватні фінансові відносини, регульовані фінансовим законодавством, змішаний тип якого відзначається у фінансових дослідженнях.

Фінансово-правові норми включаються до нормативно-правових актів приватного права, які не спеціалізовані для регулювання сфери фінансових відносин. Критерієм виділення фінансово-правових норм є предмет фінансових відносин, під яким розуміються гроші й інші фінансові активи (фінансові інструменти та валютні цінності). Фінансове законодавство регулює звернення фінансових активів у формі придбання та відчуження, за винятком товарів, робіт і послуг, характерного для товарно-грошових відносин.

Фінансове законодавство представляє комплексну галузь законодавства, що складається з сукупності нормативно-правових актів, що поєднують регулювання публічно-правових і приватно-правових фінансових відносин. Особливої актуальності це питання набуває з урахуванням стрімкого розвитку інститутів особливої частини фінансового права, євроінтеграційних і глобалізаційних процесів, появи таких реалій, як диджиталізація, упровадження ІТ-технологій, електронних грошей тощо [8, с. 71].

Новий погляд на систему фінансового законодавства розширює зміст понять “фінанси”, “фінансові відносини” та “фінансова діяльність”, які використовуються для характеристики об’єкта фінансових кримінальних правопорушень, не обмежуючи їх сферою публічних фінансів.

Для визначення об’єкта фінансових кримінальних правопорушень слід зупинитися на основних, розроблених доктриною, концепціях об’єкта кримінальних правопорушень у сфері економічної діяльності.

Як об’єкт розділу VII “Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності” КК України розглядаються “суспільні відносини”, після чого уточнюється призначення або сфера здійснення. Об’єктом кримінальних правопорушень у сфері економічної діяльності визнається встанов-

лений порядок провадження підприємницької діяльності. Варіантом інтерпретації об'єкта розділу VII КК України є інтереси фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави.

Зазначені підходи щодо визначення об'єкта кримінальних правопорушень у сфері економічної діяльності відображають розроблені теорією кримінального права основні концепції об'єкта кримінального правопорушення.

Концепція суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення, що склалася в період до 1917 року і утвердилася в доктрині кримінального права до набуття Незалежності, перестала бути загально визнаною [9]. В альтернативних концепціях об'єктом кримінального правопорушення визнаються людина, суб'єктивні права та інтереси, які охороняються правом.

Суспільні відносини порушуються під час скоєння кримінальних правопорушень, але самостійними об'єктами не є. Кримінальний закон охороняє не суспільні відносини та правопорядок, а ті цінності (особу, суспільство, державу), заради яких відносини та правопорядок встановлюються.

У правовій аксіології виділяють цінності-цілі та цінності-кошти. Правовідносини (правопорядок) розглядаються як цінності-засоби, що забезпечують реалізацію цінностей-цілей вищого порядку (соціальних благ особи, суспільства та держави) [10].

Об'єкт кримінального правопорушення повинен мати властивості цінності-мети, зв'язок із сутнісним (матеріальною ознакою кримінального правопорушення – суспільною небезпекою).

Суспільна небезпека як деструктивний, дестабілізуючий вплив протиставляється безпеці соціальної цінності, під якою розуміється стан її захищеності [11, с. 487]. Безпека визнається однією з основних правових цінностей-цілей (як справедливість, свобода, рівність, демократія). На цих міркуваннях будується концепція об'єкта кримінального правопорушення, під яким розуміється соціальна безпека. У розвиток цієї концепції теорії кримінального права об'єктами кримінального правопорушення визнаються окремі види соціальної безпеки.

Правовідносини пропонується не виключати повністю з об'єкта кримінального правопорушення, якщо шкода такому об'єкту завдається у вигляді порушення пов'язаних із ним правовідносин. Фінансові відносини, всупереч поширеній в юридичній літературі думці, не можуть бути визнані самостійним об'єктом фінансових кримінальних правопорушень, тому що не мають статусу цінності-мети. Фінансові відносини існують для фінансового забезпечення потреб їх суб'єктів та вирішення завдань, що стоять перед ними. Фінансове забезпечення є умовою фінансової стійкості та стабільного розвитку суб'єктів фінансових відносин. Фінансова стабільність характеризує стан фінансової безпеки.

Серед загроз фінансовій безпеці виділяють фінансові правопорушення, які через дестабілізацію фінансових відносин призводять до припинення фінансової безпеки. Фінансова безпека є тією цінністю-метою, на яку посягають фінансові правопорушення, а фінансові відносини – цінністю-засобом, через порушення якої завдається шкоди цінності-цілі.

Фінансова безпека – це узгодженість та збалансованість фінансової системи, здатність її протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам і забезпечувати в процесі функціонування захист національних фінансових інтересів на всіх рівнях господарювання [11, с. 222].

Об'єктом фінансових кримінальних правопорушень слід визнати фінансову безпеку, під якою розуміється фінансова стійкість суб'єктів фінансових відносин, шкода якій завдається через порушення встановленого порядку обігу фінансових активів (грошових коштів, фінансових інструментів).

У юридичних дослідженнях під фінансовою безпекою розуміється стан захищеності фінансових інтересів держави (макрорівень) та суб'єктів господарювання (мікрорівень). Такий підхід дозволяє включати до складу об'єкта фінансових кримінальних правопорушень фінансову безпеку у сфері публічних фінансів і у сфері приватних фінансів.

Фінансові кримінальні правопорушення є децентралізованою групою кримінальних правопорушень, передбачених нормами розділу VII КК України. З огляду на це, без зміни чинної структури Особливої частини КК України не може бути виділений єдиний видовий об'єкт. Маючи певну спільність, склади кримінальних правопорушень можуть бути згруповані за критерієм загального

об'єкта злочинного посягання (групового об'єкта). Таким об'єктом є фінансова безпека фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави, що забезпечується дотриманням встановленого порядку обігу фінансових активів, регламентованого фінансовим законодавством.

Оскільки фінансова безпека може бути розглянута в загальному та в конкретних напрямках, можуть бути виділені групові об'єкти, що відповідають конкретним напрямкам фінансової безпеки.

До об'єктів фінансових кримінальних правопорушень доцільно зарахувати фінансову безпеку у сфері: публічних фінансів – щодо доходів бюджету, видатків бюджету, державного кредиту; фінансового ринку – кредитного, валютного, цінних паперів; ринку дорогоцінних металів та каміння; ринку інвестицій; фінансової інфраструктури – щодо грошей і фінансових інструментів, функціонування фінансових інституцій.

Зазначена система об'єктів фінансових кримінальних правопорушень відображає європейський стан кримінально-правової охорони фінансової безпеки фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави.

Європейська концепція фінансового кримінального правопорушення вимагає врахування актуальної архітектури фінансових відносин, що суттєво розширилися та ускладнилися за рахунок появи нових учасників, поглиблення їхньої спеціалізації, виникнення нових видів фінансових активів, наприклад цифрових фінансових активів та цифрових валют.

Реформування фінансових відносин супроводжується появою нових актів фінансового законодавства, що поєднують імперативні публічно-правові та диспозитивні приватноправові норми. Розширення сфери застосування фінансового законодавства з відмовою від публічно-правової парадигми неминує призводити до перегляду концепції фінансових кримінальних правопорушень, яка не може сприйматися як зазіхання виключно на сферу публічних фінансів.

Сфера фінансових кримінальних правопорушень розширюється з розвитком фінансового ринку та фінансової інфраструктури. Об'єктом фінансових кримінальних правопорушень визнається фінансова безпека фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави, яка має властивості цінності-мети. Фінансові відносини включаються до об'єкта фінансових кримінальних правопорушень як цінності-засоби, що забезпечують захист фінансової безпеки як цінності-мети.

Висновки. Під фінансовою безпекою розуміється забезпечення фінансової стійкості та стану захищеності фінансових інтересів держави (макрорівень) та інших учасників фінансових відносин (мікрорівень).

Теоретична конструкція системи фінансових кримінальних правопорушень включає три групи кримінальних правопорушень, що посягають на фінансову безпеку: кримінальні правопорушення проти публічних фінансів, кримінальні правопорушення проти фінансового ринку та кримінальні правопорушення проти фінансової інфраструктури, що повною мірою відповідає організації фінансових відносин у Європейському Союзі.

Під фінансовим кримінальним правопорушенням розуміється заборонене нормами Кримінального кодексу України під загрозою покарання навмисне суспільно небезпечне діяння, що посягає на фінансову безпеку фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави, яка забезпечується дотриманням встановленого порядку обігу фінансових активів (грошових коштів, фінансових інструментів), регламентованого фінансовим законодавством України.

Склад та інші категорії вчення кримінальних правопорушень мають специфічні особливості щодо фінансового кримінального правопорушення. Від розуміння та обліку специфічних особливостей залежить ефективність нормотворчої та правозастосовної діяльності у боротьбі з фінансовими кримінальними правопорушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Волинець Р. (2017). Система злочинів у сфері господарської діяльності з урахуванням останніх змін кримінального законодавства // Підприємництво, господарство і право. № 11. С. 184–189.
3. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М., Лозинський Ю. Р. (2018). Правове регулювання фінансового контролю в Україні : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 267 с.
4. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М., Лозинський Ю. Р. (2022). Фінансове право України : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2022. 394 с.
5. Вітко О. Ю. (2021). Родовий об'єкт кримінальних правопорушень в сфері фінансової системи // *Dictum factum*. 2021. № 2 (10). С. 127–136. DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-2-10-128-138>.
6. Bruce G. Carruthers. (2020). Law, governance, and finance: introduction to the Theory and Society special issue. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s11186-020-09390-5>. DOI <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09390-5>.
7. Danny Busch. (2022). The future of EU financial law // *Capital Markets Law Journal*. 2022. Vol. 17. Issue 1. P. 52–94. DOI <https://doi.org/10.1093/cmlj/kmab038>.
8. Ковалко Н. М. (2021). Соціально-економічні трансформації суспільства та їх вплив на побудову системи фінансового права. URL : https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_05.10.21/Conf_05.10.21_11.pdf.
9. Таций В. Я. (1988). Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища школа, 1988. 198 с.
10. Серебро В. М. (2015). Цінності в юридичній аксіології // Актуальні проблеми держави і права. № 75. С. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v.0i75.190>.
11. Остапенко О. І., Ковалів М. В., Гулак Л. С., Єсімов С. С. (2021). Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
12. Гетманець О. (2020). Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 218–223. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.37>.

REFERENCES

1. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny. [Criminal Code of Ukraine]. (2001). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Volynets R. (2017). Systema zlochyniv u sferi hospodarskoyi diyalnosti z urakhuvannyam ostannikh zmin kryminalnoho zakonodavstva. [The system of crimes in the sphere of economic activity taking into account the latest changes in criminal legislation]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 11. P. 184–189 [in Ukrainian].
3. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Prots I. M., Lozynskyy Y. R. (2018). Pravove rehulyuvannya finansovoho kontrolyu v Ukrayini: navchalnyy posibnyk. [Financial law of Ukraine: a study guide]. Lviv : Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. 267 p. [in Ukrainian].
4. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Prots I. M., Lozynskyy Y. R. (2022). Finansove pravo Ukrayiny: navchalnyy posibnyk. [Financial law of Ukraine: a study guide]. Lviv : SPOLOM. 394 p. [in Ukrainian].
5. Vitko O. Y. (2021). Rodovyy obyekty kryminalnykh pravoporushen v sferi finansovoyi systemy. [The generic object of criminal offenses in the field of the financial system]. *Dictum factum*. No. 2 (10). P. 127–136. DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-2-10-128-138> [in Ukrainian].
6. Bruce G. Carruthers. (2020). Law, governance, and finance: introduction to the Theory and Society. special issue. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s11186-020-09390-5> DOI <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09390-5>.
7. Danny Busch. (2022). The future of EU financial law. *Capital Markets Law Journal*. Vol. 17. Issue 1. P. 52–94. DOI <https://doi.org/10.1093/cmlj/kmab038>.
8. Kovalko N. M. (2021). Sotsialno-ekonomichni transformatsiyi suspilstva ta yikh vplyv na pobudovu systemy finansovoho prava. [Socio-economic transformations of society and their impact on the construction of the financial law system]. URL : https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_05.10.21/Conf_05.10.21_11.pdf [in Ukrainian].
9. Tatsyy V. Ya. (1988). Obekt y predmet prestuplenyya v sovet-skom uholovnom prave. [The object and subject of a crime in Soviet criminal law]. Kharkov : Vyshcha shkola. 198 p. [in Russian].
10. Serebro V. M. (2015). Tsinnosti v yurydychniy aksiolohiyi. [Values in legal axiology] *Aktualni problemy derzhavy i prava*. No. 75. P. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v.0i75.190> [in Ukrainian].
11. Ostapenko O. I., Kovaliv M. V., Hulak L. S., Yesimov S. S. (2021). Administratyvne pravo Ukrayiny (zahalna chastyna) : navchaln. posib. [Administrative law of Ukraine (general part): study guide]. Lviv : SPOLOM. [in Ukrainian].

12. Hetmanets O. (2020). Finansova bezpeka yak obyekt pravovoho rehulyuvannya. [Financial security as an object of legal regulation]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 3. P. 218–223. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.37> [in Ukrainian].

Дата надходження: 17.02.2023 р.

Anatolii Kryzhanovskyi

Lviv Polytechnic National University,
PhD, Senior Lecturer of the Department
of Criminal law and Procedure
at Educational and Scientific

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
anatolii.s.kryzhanivskyi@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2432-5285>

FINANCIAL SECURITY AS AN OBJECT OF FINANCIAL CRIMINAL OFFENSES

The article considers financial security as an object of financial criminal offenses based on a comprehensive systemic analysis in the context of economic reform. Evolutionary, formal-legal and comparative-legal methods of research of criminal-legal phenomena are used in the research. Measures of criminal legal protection of the countrys financial system are currently not effective, they do not take into account the changes that are taking place in the field of financial activity of the state, which leads to a change in the object of financial criminal offenses. This determines the relevance of the research. The object of the study is a set of social relations arising in connection with the commission of criminal offenses in the sphere of state financial activity. The subject of the research is the norms of criminal legislation. The peculiarities of criminogenic-formative features, which determine the specificity of the composition of a criminal offense and other categories of the doctrine of criminal offenses in the context of a financial offense, have been revealed.

The grounds for determining the object of financial criminal offenses are financial security from the point of view of the interests of individuals and legal entities, society and the state, public relations in the field of financial activity, public danger in the context of violations of financial legislation. It was noted that an adequate response to the threat of financial crime from the point of view of the criminal law is possible under the condition of further comprehensive research on issues of criminal liability for financial criminal offenses, timely clarification of the criminal law in response to the reform of financial relations and the emergence of new forms of financial crime, qualitative methodological support of law enforcement practice, which contributes to the development of unified approaches to ensuring the financial security of the individual, society and the state.

Key words: security, finance, financial security, financial activity, financial legislation, criminal offenses.

УДК 346.2

Христіна Марич

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0088-980X>

Мар’яна Погорілець

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
mariana.pohorilets.pv.2020@lpnu.ua

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.279>

© *Марич Х., Погорілець М., 2023*

Визначено основні складові елементів дієвого правового механізму реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля в контексті повномасштабної воєнної агресії Російської Федерації проти України.

Для вирішення визначеної мети використано, зокрема, такі методи дослідження, як: метод наукового спостереження – для формування теми та мети дослідження; метод аналізу – при визначенні специфіки реалізації юридичної відповідальності в умовах триваючої повномасштабної війни Російської Федерації проти України; логічний метод – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків дослідження.

Російська воєнна агресія на території України несе смерть, каліцтво, руйнування. При цьому авіаційні удари та артилерійські обстріли нищать не лише інфраструктуру, але й екосистему, що веде до екологічної катастрофи. Шкода, яка заподіяна навколишньому природному середовищу, впродовж років, негативно відобразиться на житті і здоров’ї людей, як в Україні, так і за її межами. Тому актуальним завданням міжнародних інституцій, державних органів та громадськості є розробка правового механізму реалізації юридичної відповідальності, покликаною покарати винних. Однак справедливе покарання за збройну агресію та її наслідки неможливе без повного відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу. Відповідно, механізм реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля має включати компенсаційний механізм, реальність якого забезпечить система правових гарантій на міжнародному і національному рівнях окремих держав.

Зазначено, що основою дієвого правового механізму реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля є: виявлення і фіксація фактів правопорушень проти довкілля, зокрема фактів заподіяння шкоди та збитків; залучення фахівців, які мають досвід у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, проведення відповідних експертиз тощо; подання позовів до національних і міжнародних судових інстанцій, які компетентні їх розглядати; компенсаційний механізм.

Ключові слова: довкілля, злочини, юридична відповідальність, відшкодування шкоди, війна.

Постановка проблеми. Війна Російської Федерації проти України принесла нам непоправні втрати – численні людські жертви серед військових та цивільних. Безпрецедентною є шкода, що заподіяна російською агресією нашій державі, юридичним особам та мирним жителям. При цьому, довготривалою, що буде відчутною як в Україні, так і за її кордонами, і після завершення війни, є шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу. Катастрофічними для природних екосистем наслідками війни в Україні є знищення унікальних природних територій та об'єктів, лісів, забруднення вод, ґрунтів, атмосферного повітря, втрати рослинного і тваринного світу, зокрема і рідкісних, та тих, що перебувають під загрозою зникнення тощо. Тому актуальною є розробка дієвого механізму реалізації юридичної відповідальності, покликаною покарати винних і забезпечити відшкодування завданої шкоди.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження питання про юридичну відповідальність у сфері екології, в контексті російської воєнної агресії в Україні, зробили, зокрема, І. О. Костицька, В. В. Костицький, М. А. Микитюк, В. В. Стрельник, А. А. Суходольська, Т. М. Чурилова та інші.

Метою статті є визначення основних складових елементів дієвого правового механізму реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля в контексті воєнної агресії Російської Федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Притягнення воєнних злочинців до юридичної відповідальності, зокрема за злочини проти довкілля – це складний і тривалий процес, що вимагає спільної роботи міжнародних інституцій, державних органів та громадськості. Зокрема, важливими завданнями є встановлення суб'єктів відповідальності, кваліфікація правопорушень, обчислення збитків, подання позовів до національних і міжнародних судових інстанцій, які компетентні їх розглядати, стягнень репарацій.

Важливим практичним аспектом такої роботи є фіксація екологічних злочинів. Нині є низка онлайн-ресурсів, що фіксують злочини проти довкілля. Так, українці активно долучаються до фіксації екологічних злочинів за допомогою вебресурсу та додатку ЕкоЗагроза, де отримано понад 2100 повідомлень про завдану рашистами шкоду довкіллю. Російська агресія вже завдала збитків довкіллю України на понад 1,28 трлн гривень [15].

За даними системи SaveEcoBot (станом на 20 березня 2023 р.), повідомлено про 320 екозлочинів, з них, зокрема: 42 – щодо водних ресурсів; 21 – щодо ґрунтів; 52 – щодо зелених насаджень; 9 – про засмічення територій військовими відходами; 59 – щодо пошкодження або знищення об'єктів промисловості, що призвело до промислових аварій; 16 – про пошкодження або знищення радіаційно небезпечних об'єктів; 121 – інші екозлочини. Таким чином, у системі SaveEcoBot функціонує повідомлення Оперативного штабу Міндовкілля для формування позовів до Міжнародного суду ООН для відшкодування збитків країною-агресором. При цьому, екозлочини про, які можна повідомити, розділено на категорії, а саме щодо:

1. Забруднення водних ресурсів сторонніми предметами та речовинами (зокрема: при навмисному чи в результаті воєнних дій скидання, виливання забруднюючих речовин у будь-який водний об'єкт, або при потраплянні до нього військової техніки або біологічних об'єктів).

2. Засмічення територій предметами військового устаткування, озброєння, біологічними залишками (зокрема: розміщення військового обладнання, уламків ракет, снарядів або біологічних залишків).

3. Пошкодження чи знищення об'єктів промисловості (зокрема: влучання снарядами у нафтобази; руйнування і пожежі на промислових підприємствах; при викидах у повітря або скиданні рідких забруднювальних речовин у довкілля через воєнні дії).

4. Пошкодження чи знищення радіаційно небезпечних об'єктів (зокрема: влучання снарядами або при іншому впливі на ядерні установки і джерела іонізуючого випромінювання; при пожежах на об'єктах атомної інфраструктури).

5. Пошкодження ґрунту і рослинності на природних ділянках та сільськогосподарських землях (зокрема: при пошкодженні чи видаленні верхнього шару ґрунтів через розрив снарядів, проїзду важкої техніки і будівництва укріплень й фортифікацій; якщо наявний розлив у ґрунт паливно-мастильних матеріалів військової техніки).

6. Пошкодження чи знищення зелених насаджень (зокрема: при пожежах, що спричинені безпосередньо діями військових чи як наслідок боїв; при завданні шкоди лісам, паркам, скверам або окремим деревам через бомбардування).

Для екозлочинів, які не підпадають під жодну із зазначених категорій, виділено категорію “Інше” [2].

Належно зібрані і зафіксовані дані, в майбутньому стануть доказами вчинення в Україні воєнних кримінальних правопорушень проти довкілля та фактичною підставою для притягнення злочинців до відповідальності.

Одним із основних обов'язкових елементів правового механізму забезпечення юридичної відповідальності за воєнні правопорушення проти довкілля є правові норми. Правові норми є одним із базових структурних елементів правового механізму забезпечення юридичної відповідальності за воєнні правопорушення проти довкілля. При цьому, притягнення до юридичної відповідальності за воєнні правопорушення проти довкілля регламентується нормативно-правовими актами, як на законодавчому рівні, так і на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Так, кримінальна відповідальність настає за діяння (дія, бездіяльність), передбачені розділом VIII “Кримінальні правопорушення проти довкілля” Кримінального кодексу України [3]. Крім того, в Кримінальному кодексі України [3] в розділі XX “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” міститься стаття 441 “Екоцид”, відповідно до якої кримінальна відповідальність настає за масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

На сьогодні багато науковців та практиків пропонують визначити екоцид як злочин на рівні Римського статуту Міжнародного кримінального суду [14]. Адже, відповідно до Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію лише щодо таких злочинів, як: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії.

Так, відповідальність за злочини проти довкілля, вчиненні в ході російської воєнної агресії в Україні, згідно із Римським статутом, можлива за умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною, в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою (стаття 8, частина 2, пункт b, підпункт iv).

Крім цього, активно обговорюється можливість розгляду злочинів вчинених у ході війни Російської Федерації проти України іншими міжнародними трибуналами або органами, компетентними розглядати різні аспекти агресії, зокрема Міжнародним судом ООН, Європейським судом з прав людини, спеціальним трибуналом.

При цьому, можливим є створення спеціального трибуналу на основі угоди між Україною та ООН з ухваленням відповідної резолюції Генасамблеї та формування трибуналу на основі багатосторонньої відкритої міжнародної угоди між державами цивілізованого світу [1].

Створення спеціального міжнародного трибуналу розцінювалось як найшвидший шлях для притягнення до відповідальності вищого керівництва Російської Федерації за злочини, вчинені в Україні в контексті триваючої агресії.

Проте справедливе покарання за збройну агресію та її наслідки неможливе без повного відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу. Тому, держава, що в ході збройного вторгнення на територію іншої держави завдає шкоди навколишньому середовищу, зобов'язана здійснити повне відшкодування такої шкоди. Відповідно, механізм реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля має включати механізм відшкодування завданої шкоди та збитків.

Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України № 951 від 22 липня 2022 р.) [13], встановлює загальну процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року, при цьому виділяє такі напрями визначення шкоди та збитків, як шкода, завдана земельним ресурсам, втрати надр, збитки, завдані водним ресурсам, шкода, завдана атмосферному повітрю, втрати лісового фонду, збитки, завдані природно-заповідному фонду. Крім Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [13], затверджено і ряд методик, зокрема:

1. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 167 від 04.04.2022 року) [7].

2. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди (затверджено Наказом Міністерства довкілля та природних ресурсів України № 175 від 13.04.2022 року) [11].

3. Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 295 від 18.05.2022 року) [8].

4. Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами (затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 295 від 21.07.2022 року) [4].

5. Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях (затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 309 від 19.08.2022 року) [5].

6. Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами (затверджено Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 366 від 15.09.2022 року) [6].

7. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 414 від 05.10.2022 року) [10].

8. Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 424 від 13.10.2022 року) [9].

Впроваджуючи механізм відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, важливо врахувати існуючий міжнародний досвід. Тому слушною є пропозиція щодо механізму компенсації збитків, завданих внаслідок російської агресії, за прикладом прецеденту Компенсаційної комісії ООН з компенсацій у справі “Ірак – Кувейт”.

Так, після поразки Іраку, Кувейт подав 168 екологічних позовів на загальну суму в розмірі 85 млрд доларів [16]. Позови стосувались різноманітних злочинів, зокрема транспортування та

розсіювання забруднення, впливу на підземні та поверхневі води, на морське та прибережне середовище, нафтових пожеж, щодо відновлення рослинного покриву територій, пошкоджених нафтовими озерами, забрудненими розливами нафти.

У 2022 році Керуючою радою Компенсаційної комісії було визнано, що уряд Іраку виконав свої міжнародні зобов'язання з компенсації всім заявникам внаслідок прямої шкоди та збитків, завданих вторгненням Іраку в Кувейт. І Рада безпеки ООН Резолюцією 2621 (2022) визнала, що Компенсаційна комісія ООН виконала свій мандат. Ірак заплатив близько 52,4 млрд доларів збитків станом на 2022 рік за всіма заявами всіх категорій. З них 5,26 млрд виплачено для проведення оцінки, відновлення, та дій у відповідь на збитки довкіллю [17].

Однак, створення компенсаційної комісії, що компетентна розглядати справи, пов'язані зі шкодою навколишньому природному середовищу, недостатньо для дієвості компенсаційного механізму. Тому наступним питанням, яке потребує вирішення, є формування спеціального фонду, з якого відбудуватиметься компенсація збитків. Джерелами наповнення компенсаційного фонду можуть бути, зокрема, як доходи від експортних нафтогазових угод Російської Федерації (за прикладом справи "Ірак–Кувейт"), так і заморожені суверенні активи Росії чи заморожені приватні активи осіб, на які накладені санкції з боку Європейського Союзу, США та інших іноземних держав, однак потрібно подбати про правові способи використання таких коштів.

Специфіка виконання рішень, прийнятих міжнародними та національними судовими інституціями та компенсаційною комісією через міжнародний компенсаційний механізм стане предметом подальших наукових досліджень.

Висновки. Таким чином, притягнення до юридичної відповідальності за воєнні злочини проти довкілля в ході війни Російської Федерації проти України передбачає застосування встановлених національним законодавством та міжнародними нормами засобів впливу на агресора. І хоча нищення навколишнього природного середовища під час збройної агресії є воєнним злочином, на практиці доведення такого воєнного злочину проти довкілля та отримання відшкодування репарацій від держави агресорки є складним і тривалим процесом, що вимагає зокрема визначення належних суб'єктів відповідальності, ідентифікації злочинів, збору великої кількості доказів.

А для того, щоб покарання для агресорів було реальним і невідворотним, необмеженим у часі, важливим завданням міжнародної спільноти, державних інституцій, громадського суспільства є використання всіх важелів національного та міжнародно-правового впливу на агресора.

Основою дієвого правового механізму реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля є:

- виявлення і фіксація фактів правопорушень проти довкілля, в тому числі фактів заподіяння шкоди та збитків;
- залучення фахівців, які мають досвід у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, проведення відповідних експертиз тощо;
- подання позовів до національних і міжнародних судових інстанцій, які компетентні їх розглядати;
- реальне впровадження компенсаційного механізму на міжнародному і національному рівнях окремих держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вберегти світ від нової глобальної бійні може ефективна система міжнародного правосуддя, а саме – міжнародний трибунал для агресора – Андрій Єрмак на конференції United for Justice. URL : <https://www.president.gov.ua/news/vberegti-svit-vid-novoyi-globalnoyi-bijni-mozhe-efektivna-si-81425>.
2. Воєнні злочини проти довкілля : статистика. SaveEcoBot. URL : <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes>.

3. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
4. Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 252 від 21 липня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text>.
5. Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 309 від 19 серпня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text>.
6. Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 366 від 15 вересня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#n2>.
7. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 167 від 04 квітня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>.
8. Методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 295 від 18 травня 2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text>.
9. Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 424 від 13 жовтня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>.
10. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 414 від 05 жовтня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>.
11. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : Наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України № 175 від 13 квітня 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text>.
12. Подорож. Юлія Овчинникова та Дмитро Аверін про екологічні збитки від війни від 9 лютого 2023 р. YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=w9Mh-YXkxKg>.
13. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України № 951 від 22 липня 2022 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text>.
14. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
15. Українці активно долучаються до фіксації воєнних злочинів. URL : <https://eco.gov.ua/news/ukrayinci-aktivno-doluchayutsya-do-fiksaciyi-voeynih-zlochyniv-i-vzhe-nadislali-ponad-2100-povidomlen-pro-shkodu-dovkillyu-cherez-dodatok-ekozagroza>.
16. Як Кувейт примусив Ірак відшкодувати збитки від окупації. 5 уроків для України : стаття від 5 червня 2020 р. ZN,UA. URL : https://zn.ua/ukr/international/rahunok-agresoru-350084_.html.
17. Resolution 2621. The situation between Iraq and Kuwait (UN Compensation Commission). UNSCR. URL : <http://unscr.com/en/resolutions/2621>.

REFERENCES

1. *Vberehty svit vid novoi hlobalnoi biini mozhe efektyvna systema mizhnarodnoho pravosuddia, a same – mizhnarodnyi trybunal dlia ahresora – Andrii Yermak na konferentsii United for Justice*. [An effective system of international justice can save the world from a new global massacre, namely an international tribunal for the aggressor – Andriy Yermak at the conference United for Justice]. URL : <https://www.president.gov.ua/news/vberehti-svit-vid-novoyi-globalnoyi-bijni-mozhe-efektivna-si-81425>.
2. *Voyenni zlochyny proty dovkillya*. [War crimes against the environment]. statystyka. *SaveEcoBot*. URL : <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes>.

3. *Kryminalnyj kodeks Ukrainy*. [Criminal codex of Ukraine]. (2001, 5 April). No. 2341-III. *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy*. 2001. No. 25–26.

4. *Metodyka vyznachennia zbytkiv, zapodiianykh vnaslidok zabrudnennia ta/abo zasmichennia vod, samovilnoho korystuvannia vodnymy resursamy*. [Methodology for determining damages caused as a result of water pollution and/or clogging, arbitrary use of water resources] : Nakaz Ministerstva zakhystu dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2022, 21 July). No. 252. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text>.

5. *Metodyka vyznachennia zbytkiv, zapodiianykh navkolysnomu pryrodnomu seredovyschchu v mezhakh terytorialnoho moria, vykliuchnoi morskoi (ekonomichnoi) zony ta vnutrishnikh morskyykh vod Ukrainy v Azovskomu ta Chornomu moriakh*. [Methodology for determining damage caused to the surrounding natural environment within the territorial sea, exclusive maritime (economic) zone and internal sea waters of Ukraine in the Azov and Black Seas] : Nakaz Ministerstva zakhystu dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2022, 19 August). No. 309. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text>.

6. *Metodyka vyznachennia rozmiriv vidshkoduvannia zbytkiv, zapodiianykh derzhavi vnaslidok samovilnoho korystuvannia nadramy*. [Methodology for determining the amount of compensation for damages caused to the state as a result of arbitrary use of subsoil] : Nakaz Ministerstva zakhystu dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2022, 15 September). No. 366. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#n2>.

7. *Metodyka vyznachennia rozmiru shkody, zavdanoi zemli, gruntam vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii ta/abo zbroinoi ahresii ta boiovykh dii pid chas dii voiennoho stanu*. [Methodology for determining the amount of damage caused to land and soil as a result of emergencies and/or armed aggression and hostilities during martial law] : Nakaz Ministerstva zakhystu dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2022, 4 April). No. 167. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>.

8. *Metodyka vyznachennia shkody ta zbytkiv zavdanykh zemelnomu fondu Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii*. [The method of determining damage and losses caused to the land fund of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation] : Nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. (2022, 18 May). No. 295. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text>.

9. *Metodyka vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh terytoriiam ta obiekтам pryrodno-zapovidnoho fondu vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii, zatverdzheno Nakazom Ministerstva zakhystu dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy*. [The methodology for determining damage and losses caused to the territories and objects of the nature reserve fund as a result of the armed aggression of the Russian Federation was approved by the Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine]. (2020, 13 October). No. 424. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>.

10. *Metodyka vyznachennia shkody ta zbytkiv, zapodiianykh lisovomu fondu vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii*. [The method of determining damage and losses caused to the forest fund as a result of the armed aggression of the Russian Federation] : Nakaz Ministerstva zakhystu dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2022, 5 October). No. 414. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>.

11. *Metodyka rozrakhunku neorhanizovanykh vykydiv zabrudniuiuchykh rehovyn abo sumishi takykh rehovyn v atmosferne povitria vnaslidok vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii ta/abo pid chas dii voiennoho stanu ta vyznachennia rozmiriv zavdanoi shkody*. [Methodology for calculating unorganized emissions of polluting substances or a mixture of such substances into atmospheric air as a result of emergencies and/or during martial law and determining the amount of damage caused] : Nakaz Ministerstva dokillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2022, 1 April). No. 175. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text>.

12. Podrobyci. *Yuliya Ovchynnykova ta Dmytro Averin pro ekologichny zbytky vid vijny*. [Yuliya Ovchinnikova and Dmytro Averin about environmental damage from the war]. (2023, 9 February). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=w9Mh-YXkxKg>.

13. Poriadok vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii. [The procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2022, 20 March). No. 326 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 lypnia 2022 r. No. 951). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-n#Text>.

14. *Rymskyj Statut Mizhnarodnogo Kryminalnogo Sudu*. [Rome Statute of the International Criminal Court] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

15. *Ukrainci aktyvno doluchaiutsia do fiksatsii voiennykh zlochyniv*. [Ukrainians actively participate in recording war crimes]. URL: <https://eco.gov.ua/news/ukrayinci-aktivno-doluchayutsya-do-fiksatsiyi-voyennih-zlochyniv-i-vzhe-nadislali-ponad-2100-povidomlen-pro-shkodu-dovkilliyu-cherez-dodatok-ekoagroza>.

16. *Yak Kuvejt prymusyv Irak vidshkoduvaty zbytku vid okupaciyi. 5 uroktiv dlya Ukrainy.* [How Kuwait forced Iraq to compensate for the damage caused by the occupation. Five lessons for Ukraine]. *stattya* (2020, 5 June). *ZN, UA*. URL : https://zn.ua/ukr/international/rahnok-agresoru-350084_.html.

17. *Resolution 2621. The situation between Iraq and Kuwait (UN Compesation Commission).* *UNSCR*. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/2621>.

Дата надходження: 26.01.2023 р.

Khrystyna Marych

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Philosophy, Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of Department
of Civil Law and Process
of the Educational-Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0088-980X>

Mariana Pohorilets

Lviv Polytechnic National University,
student
Educational-Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
mariana.pohorilets.pv.2020@lpnu.ua

LEGAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT

The article is devoted to defining the main constituent elements of an effective legal mechanism for the implementation of legal responsibility for crimes against the environment in the context of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine.

To solve the set goal, such research methods as the method of scientific observation were used, in particular, to form the topic and purpose of the research; the method of analysis – when determining the specifics of the implementation of legal responsibility in the conditions of the ongoing full-scale war of the Russian Federation against Ukraine; logical method - for theoretical generalization and formulation of research conclusions.

Russian military aggression on the territory of Ukraine brings death, maiming, and destruction. At the same time, airstrikes and artillery shelling destroy not only the infrastructure but also the ecosystem, leading to an ecological disaster. The damage caused to the surrounding natural environment will hurt the lives and health of people, both in Ukraine and abroad, over the years.

Therefore, the urgent task of international institutions, state bodies, and the public is the development of a legal mechanism for the implementation of legal responsibility, designed to punish the guilty. However, fair punishment for armed aggression and its consequences is impossible without full compensation for the damage caused to the natural environment. Accordingly, the mechanism for realizing legal responsibility for crimes against the environment should include a compensation mechanism, the reality of which will be ensured by a system of legal guarantees at the international and national levels of individual states.

The basis of an effective legal mechanism for the realization of legal responsibility for crimes against the environment is the detection and recording of facts of offenses against the environment, including facts of causing damage and losses; involvement of specialists who have experience in the field of environmental protection, use of natural resources, ensuring environmental safety, conducting relevant examinations, etc.; submission of lawsuits to national and international courts that are competent to consider them; compensation mechanism.

Key words: environment, crimes, legal responsibility, compensation, war.

Марія Маськовіта

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти
Mariia.maskovita@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0703-556X>

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.287>

© Маськовіта М., 2023

З метою вдосконалення розкриття та розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях України, вирішення проблемних питань, які виникають під час розслідування таких злочинів, виникла необхідність розроблення нових науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, зокрема й рецидивною, а також удосконалення організаційно-правових засад діяльності органу досудового розслідування під час розслідування таких злочинів.

Висвітлено стан дослідження проблем розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях і визначено основні закономірності та результати розробок у цьому напрямі. Здійснено порівняльно-правовий аналіз норм кримінального процесуального законодавства України і зарубіжних країн та обґрунтовано необхідність впровадження позитивного досвіду з цих питань в Україні. Сформульовано загальні засади досудового розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях, з урахуванням особливостей виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Виокремлено особливості проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій у виправних колоніях та розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо їх удосконалення. Розкрито зміст протидії розслідуванню злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях, визначено її форми, способи і суб'єкти. Визначено зміст сучасної кримінальної процесуальної політики України та особливості її реалізації у виправних колоніях.

Ключові слова: слідчий, прокурор, орган досудового розслідування, оперативні підрозділи, правоохоронні органи, виправна колонія, засуджений, позбавлення волі, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, координація, взаємодія.

Постановка проблеми. Прийняття 2012 року Кримінального процесуального кодексу України та скасування у зв'язку з цим інституту дізнання у виправних колоніях обумовлює, з одного боку, необхідність розроблення нових науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності протидії злочинності, зокрема й рецидивної, а з іншого – удосконалення організаційно-правових засад діяльності слідчих під час досудового розслідування

злочинів, учинених засудженими до позбавлення волі, запорукою успішної діяльності яких є належно унормовані права та обов'язки.

Чинний КПК України визначив лише окремі норми щодо повноважень слідчого, однак кардинально позитивних змін не вніс.

Аналіз дослідження проблеми. Вивченню аспектів важливості визначеної проблеми присвячені праці таких вчених, як: І. Г. Богатирьов, М. В. Джига, В. І. Борисова, Л. М. Давиденко та інші.

Мета статті: аналіз наукових джерел та стану формування науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення правового механізму розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях, і розроблення на їхній основі рекомендацій щодо вдосконалення практики їхнього використання під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Проблеми розслідування злочинів, учинених у виправних колоніях України, мають не тільки суто теоретичне, але й практичне спрямування та потребують подальшого наукового пізнання і розроблення. Так, після повідомлення про вчинення злочину, слідчий не завжди може оперативно реагувати на це повідомлення (закритий режим територій та приміщень колоній, тривале отримання дозволів на проведення процесуальних дій), що унеможливує іноді встановлення обставини вчинення злочину; оперативність у зборі доказів, особливо, зважаючи на психологію поведінки ув'язнених. З урахуванням усіх формальностей, слідчі органів Національної поліції іноді можуть потрапити на місце вчинення злочину та розпочати процесуальні дії в кращому випадку через добу після отримання інформації про вчинення злочину, а за цей час усі можливі докази можуть знищитися або приховатися [1].

На сьогоднішній стан, рівень, структура та інші показники злочинності серед засуджених в Україні та особливості кримінально-виконавчих відносин, що складаються в ході виконання та відбування відповідного кримінального покарання між персоналом виправних колоній та засудженими, обумовлюють необхідність активного розроблення зазначеної проблематики, з урахуванням особливостей досудового розслідування в місцях позбавлення волі [2].

Концентрація в місцях позбавлення волі суспільно небезпечних засуджених, щодо яких суди не застосовували інших покарань, що не пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, їх консолідація за принципами і правилами злочинного співтовариства (однойменної субкультури), а також сучасні процеси реформування чинного законодавства України та його гуманізація, що спрямовані на послаблення режимних вимог до засуджених, і зниження соціального захисту персоналу ДКВС України, привели до посилення саме протидії цих двох суб'єктів кримінально-виконавчих і кримінальних процесуальних відносин, її загострення та конфліктності інтересів.

Порядок досудового розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях, визначено в розділі III КПК України та включає, зокрема: а) загальні положення досудового розслідування (глава 19); б) слідчі (розшукові) дії (глава 20); в) негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21); г) повідомлення про підозру (глава 22); ґ) зупинення досудового розслідування та продовження строку даного розслідування (глава 23); д) закінчення досудового розслідування та продовження його строку (глава 24); е) особливості досудового розслідування кримінальних проступків (глава 25); є) оскарження діянь, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування (глава 26).

Водночас в КПК України не визначено особливостей досудового розслідування злочинів, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, що негативно впливає на ефективність процесуальної діяльності слідчих у виправних колоніях [3].

Розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях, – це такий процес, який, з одного боку, ґрунтується на загальних теоретико-методологічних і нормативно-правових положеннях досудового розслідування, визначених КПК України, а з іншого – здійснюється з урахуванням змісту кримінально-виконавчої діяльності та ОРД оперативних підрозділів виправних

колоній, основи якої визначені ст. 104 КВК України, що важливо врахувати при вирішенні інших завдань, про які ідеться у відповідних підрозділах цієї наукової розробки.

Досудове розслідування злочинів, учинених засудженими у виправних колоніях України, здійснюється відповідно до вимог глави 19 КПК України “Загальні положення досудового розслідування”, з урахуванням особливостей виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі, визначених у КВК України. Зокрема, зміст загальних положень розслідування злочинів у виправних колоінях враховує та реалізується в кримінальній процесуальній діяльності за відповідною категорією злочинів [4].

Суттєвий вплив на ефективність кримінальної процесуальної діяльності слідчого мають такі особливості: пропуску сторонніх осіб та територію виправної колонії, обладнання та внутрішньої структури виправних колоній різних рівнів безпеки, виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі у виправних колоніях різних рівнів безпеки, організаційно-штатної структури служб і підрозділів виправної колонії та їх горизонтальної і вертикальної підпорядкованості, реалізації в умовах виправної колонії заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та протидії розслідування злочинів у виправних колоніях [5].

Висновки. Проблеми, що безпосередньо впливають на ефективність досудового розслідування та загалом кримінальної процесуальної політики у виправних колоніях:

1) наявність у КПК України низки прогалин та протиріч, що регулюють питання здійснення кримінального провадження;

2) відсутність у Кодексі спеціальної глави, що стосується особливостей досудового розслідування кримінальних проваджень у місцях позбавлення волі;

3) колізії, неузгодженість і конкуренція норм КПК України, що регулюють порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій (статті 246–275) та норм оперативно-розшукового законодавства, зокрема з питань запобігання злочинам та проведення цих дій тільки щодо тяжких і особливо тяжких злочинів (ст. 12 КК України);

4) неповне та неточне відображення в міжвідомчій Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їх результатів у кримінальному провадженні всіх існуючих на практиці та встановлених у науці особливостей досудового розслідування в місцях позбавлення волі;

5) неналежне використання слідчими та стороною обвинувачення загалом розроблених у науці методик розслідування даної категорії кримінальних проваджень, а також відсутність єдиної, затвердженої на міжвідомчому рівні (МВС України та Міністерства юстиції України), методики з цих питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Львів : Льв ДУВС, 2013. 600 с.

2. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І., Пузирьов М. С. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні : посібник / за заг. ред. О. М. Джузі. Київ : Дакор, 2014. 96 с.

3. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України станом на 25 грудня 2014 року. URL : <http://www.kvs.gov.ua>.

4. Захаров В. П., Колб О. Г., Мирончук С. М., Мілішук Л. І. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі : монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Луцьк : Вид-во В. П. Іванюка, 2007. 442 с.

5. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : навч. посіб. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 494 с.

REFERENCES

1. Bassist I. V. (2013). Adoption and implementation of procedural decisions of the investigator at the stage of pre-trial investigation: theoretical and practical problems : monograph. Lviv : Lviv State University. 600 p.
2. Bogatyrev I. G., Bogatyreva O. I., Puzyryov M. S. (2014). Prevention of penitentiary crime in Ukraine : a guide / in general ed. O. M. Juzhi. Kyiv : Dakor. 96 p.
3. General characteristics of the State Penitentiary Service of Ukraine as of December 25. (2014). URL : <http://www.kvs.gov.ua>.
4. Zakharov V. P., Kolb O. G., Myronchuk S. M., Milischuk L. I. (2007). Organization of individual crime prevention in a penal institution : monograph. 2nd ed., revision. and added. Lutsk : V. P. Ivanyuka. 442 p.
5. Kolb O. H. (2005). Prevention of crime in places of deprivation of liberty : education. manual. Lutsk : RVV "Tower" Volyn. state University named after Lesi Ukrainka. 494 p.

Дата надходження: 13.02.2023 р.

Maria Maskovita

Lviv Polytechnic National University,
candidate of science,

assistant of the department of criminal law and procedure
Educational and Scientific Institute of Law and Psychology
and innovative education

Mariia.maskovita@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0703-556X>

INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY CONVICTS IN PENAL COLONIES OF UKRAINE

In order to improve the disclosure and investigation of crimes committed by convicts in the correctional colonies of Ukraine, to solve problematic issues that arise during the investigation of such crimes, there was a need to develop new scientifically based recommendations aimed at increasing the effectiveness of combating crime, in particular recidivism, as well as improvement of the organizational and legal foundations of the activity of the pretrial investigation body during the investigation of such crimes.

The state of research of the problems of investigation of crimes committed by convicts in correctional colonies is highlighted and the main patterns and results of developments in this direction are determined; a comparative legal analysis of the norms of the criminal procedural legislation of Ukraine and foreign countries was carried out and the need for the introduction of positive experience on these issues in Ukraine was substantiated; the general principles of pre-trial investigation of crimes committed by convicts in correctional colonies were formulated, taking into account the peculiarities of execution and serving of punishment in the form of deprivation of liberty; the specifics of conducting investigative (search) and covert investigative (search) activities in correctional colonies are highlighted and scientifically based proposals for their improvement are developed; the content of opposition to the investigation of crimes committed by convicts in correctional colonies is revealed, its forms, methods and subjects are defined; the content of the modern criminal procedural policy of Ukraine and the peculiarities of its implementation in correctional colonies are determined.

Key words: investigator, prosecutor, body of pre-trial investigation, operational units, police, penal colony, condemned, imprisonment, investigative (search) actions, covert investigative (research) actions, coordination, interaction.

УДК 343.3/7

Світлана Сорока

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

**НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО
НАПРАВЛЕННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗБРОЇ, ОЗБРОЄННЯ ТА БОЙОВИХ
ПРИПАСІВ В УКРАЇНУ, РУХ, ПЕРЕМІЩЕННЯ АБО РОЗМІЩЕННЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЧИ ІНШИХ УТВОРЕНИХ ВІДПОВІДНО
ДО ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ, ВЧИНЕНЕ
В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.291>

© Сорока С., 2023

Розглянуто кримінально-правовий аспект несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Акцентовано, що з давніх часів людство потребує захисту від небезпечних посягань. Передусім ідеться про так звані абсолютні кримінальні правопорушення, серед яких головними виділялись вбивства, крадіжки, різного роду обмани тощо і які супроводжують людство протягом усієї історії його існування. З метою захисту себе від кримінальних правопорушень, людство в особі уповноваженого органу – держави – встановлює, які діяння є кримінальними правопорушеннями. З’ясовано, що криміналізація – це законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності, яка є вагомим елементом правової політики, оскільки встановлює, які з діянь є кримінальними правопорушеннями. Визначено певні критерії криміналізації. Проаналізовано, що в умовах військового вторгнення в Україну країни-агресора вкрай гостро постала проблема щодо недостатності кримінально-правових норм, які підлягають застосуванню в умовах війни. Тому Законом України № 2160-IX від 24 березня 2022 р. “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації та направлення переміщеної зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану” внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального ко-

дексів України, який набрав чинності 27 березня 2022 р. Так, розділ I Особливої частини “Злочини проти основ національної безпеки України” Кримінального кодексу України доповнено ст. 114-2. Розкрито об’єктивні і суб’єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 114-2 КК України. Зроблено висновок, що криміналізація розглянутого злочину відповідає повноваженням держави визнавати суспільно-небезпечним та кримінально-караним діяння, вчинене в умовах воєнного стану, і передбачати за нього кримінальну відповідальність.

Ключові слова: криміналізація, воєнний стан, надзвичайний стан, зброя, озброєння, бойові припаси, Збройні сили України, військові формування.

Постановка проблеми. З давніх часів людство потребує захисту від небезпечних посягань. Передусім зазначається про так звані абсолютні кримінальні правопорушення, серед яких головними виділялись вбивства, крадіжки, різного роду обману тощо і які супроводжують людство протягом усієї історії його існування. З метою захисту себе від кримінальних правопорушень, людство в особі уповноваженого органу (держави) встановлює, які діяння є кримінальними правопорушеннями.

Герберт Паркер вважав, що “визначення злочину є невідворотно тавтологічним. Злочином є все, що формально і авторитетно визначене як кримінальне, злочин є діянням, за яке можуть настати наслідки, формально визначені як кримінально карані” [1, с. 18, 19]. Проте, на нашу думку, повністю з думкою науковця погодитись неможливо, оскільки мають існувати певні критерії, якими повинен керуватися законодавець, визнаючи те чи інше діяння кримінальним правопорушенням.

Отже, законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності називається криміналізацією. Таким чином, криміналізація – це вагомий елемент правової політики, що встановлює, які з діянь є кримінальними правопорушеннями. Конкретними критеріями криміналізації є:

- виконання Українською державою вимог загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;
- забезпечення державою захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина;
- посилення охорони певних правових ролей, визначених конституційними та органічними законодавчими положеннями;
- об’єктивно встановлена та науково підтверджена інтенсивність протиправної поведінки, що визначає поширеність, повторюваність, суспільну небезпечність протиправних діянь [2]. Проте перелік цих критеріїв не є вичерпним. Також, на нашу думку, доцільно погодитись із позицією О. Мурашина, який справедливо підкреслює, що основними імпульсами законотворчості є суспільно значуща проблема, гостра соціальна ситуація, невирішені питання – те, що має велике значення для більшості людей, для держави загалом. Мистецтво законотворчості в тому і полягає, зазначає автор, щоб, по-перше, вчасно, а по-друге, точно, адекватними правовими засобами відреагувати на суспільний “виклик”, “зняти” гостроту ситуації [3, с. 179].

Отже, криміналізація окремих діянь і розміщення їх в Розділі “Злочини проти основ національної безпеки України” під час повномасштабного вторгнення російської федерації є актуальним і своєчасним.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням даної проблеми займалися В. Грищук, О. Дудоров, О. Мурашин, М. Панов, М. Хавронюк та ін.

Мета статті. Розкрити кримінально-правові аспекти несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року початий відкритий воєнний напад російської федерації на територію України і був введений воєнний стан. Із першого дня війни завдяки соціальним мережам та месенджером ми отримували з неофіційних джерел дуже багато інформації про переміщення військ противника, а також про переміщення захисників України. На неодноразові попередження військових про небезпеку поширення такої інформації деякі громадяни не реагували, що призвело до тяжких наслідків, а саме загинули люди, пошкоджені інфраструктури. Так, в умовах військового вторгнення в Україну країни-агресора вкрай гостро постала проблема щодо недостатності кримінально-правових норм, які підлягають застосуванню в умовах війни. Тому Законом України від № 2160-IX 24 березня 2022 р. “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації та направлення переміщеної зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану” внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, який набрав чинності 27 березня 2022 року. Так, розділ I Особливої частини “Злочини проти основ національної безпеки України” Кримінального кодексу України доповнено статтею 114-2. Проте в квітні 2022 року був прийнятий Закон № 2178-IX, яким було внесено зміни до ст. 114-2 КК України. Таким чином, з 27 березня до 12 квітня 2022 р. і потім, починаючи з 13 квітня 2022 р., діяли дві дещо різні редакції ст. 114-2 КК. При цьому перша редакція передбачала більш широке коло протиправних діянь. Тому, з огляду на положення ч. 1 ст. 5 КК щодо зворотної дії закону в часі, якщо особа в період з 27 березня по 12 квітня 2022 р. поширила інформацію про переміщення територією України зброї, взявши її з відкритого доступу, де вона була розміщена, наприклад Службою безпеки України, відповідальність особи виключається, бо після 12 квітня 2022 р. таке діяння перестало бути кримінально караним [4]. Отже, розглянемо об’єктивні і суб’єктивні ознаки даного складу злочину.

Родовий об’єкт – суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України.

Безпосередній об’єкт – зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

Формами прояву об’єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 114-2 КК України, є:

1. Поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, зокрема про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 1).

2. Поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2) [5].

Несанкціонованим поширення інформації є тоді, коли відповідна інформація попередньо не була розміщена (поширена) у відкритому доступі визначеними суб’єктами. Поширення інформації може відбуватись будь-яким способом: передача інформації стороннім особам, публікації у пресі, розповсюдження шляхом повідомлення по телебаченню чи радіо, розміщення фото і відео в мережі Інтернет, недотримання правил збереження інформації, що дало змогу стороннім особам отримати доступ до цієї інформації тощо.

Законодавець не дає роз’яснення, якими слід вважати інші уповноважені державні органи, тому доцільно погодитись із М. Хавронюком, що державні органи (органи державної влади), уповноважені відповідно до законодавства України поширювати у відкритому доступі інформацію про переміщення, рух або розташування військових формувань України. Такими державними органами

є самі ці військові формування (їх адміністрація), кожне в межах своєї компетенції, – Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Національна гвардія України, Управління державної охорони, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [4].

Діяння, передбачені ч. 1 і ч. 2 є протиправними тільки у разі їх вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного типу не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7].

Кваліфікуючими ознаками є дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів, або з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за відсутності ознак державної зради або шпигунства [5].

Стаття не містить примітки і роз'яснення поняття тяжкі наслідки не дає. Тому це поняття є оціночним у кожному конкретному випадку.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, корисливим мотивом або спеціальною метою, які є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони для форм прояву, передбачених частиною 3 розглядуваної статті.

Уявляється, що криміналізація несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, відповідає повноваженням держави визнавати суспільно-небезпечним та кримінально-караним діянням, вчинене в умовах воєнного стану, і передбачати за нього кримінальну відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Packer H. (1968). *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford : Stanford University Press, 1968. 388 p.
2. Українське кримінальне право. URL : https://pidru4niki.com/1001010156184/pravo/vidi_zlochynu_obsyag_ponyattya_zlochynu.
3. Мурашин О. (2013). Стан та перспективи розвитку законодавчої діяльності в Україні. Слово Національної школи суддів України. № 1. С. 174–180.

Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння...

4. Хвронюк М. (2022) Аналіз статті 114-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хвронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/poшыrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovyh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>.

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T150389?an=243>.

7. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.16.2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

REFERENCES

1. Packer H. (1968). The Limits of the Criminal Sanction. Stanford : Stanford University Press, 1968. 388 p.

2. Ukrayinske kryminalne pravo. URL : https://pidru4niki.com/1001010156184/pravo/vidi_zlochynu_obsyag_ponyattya_zlochynu.

3. Murashyn O. (2013). Stan ta perspektyvy rozvytku zakonodavchoyi diyalnosti v Ukraini. Slovo Natsionalnoyi shkoly suddiv Ukrainy. No. 1. S. 174–180.

4. Khvronyuk M. (2022). Analiz statti 114-2 KKU iz seriyi naukovo-praktychnykh komentariv Mykoly Khavronyuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryynyati pid chas voyennoho stanu. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/poшыrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovyh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>.

5. Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennya protydyi nesanktsionovanomu poшыrennyu informatsiyi pro napravlennya, peremishchennya zbroyi, ozbroynennya ta boyovykh pry pasiv v Ukrainu, rukh, peremishchennya abo rozmishchennya Zbroynykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viyskovykh formuvan, vchynenomu v umovakh voyennoho abo nadzvychnoho stanu : Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>.

6. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 travnya 2015 roku. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T150389?an=243>.

7. Pro pravovyy rezhym nadzvychnoho stanu : Zakon Ukrainy vid 16 bereznya 2000 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

Дата надходження: 17.02.2023 р.

Svitlana Soroka

Lviv Polytechnic National University,

Cand. of Law

Department of Criminal Law and Process

Institute of Jurisprudence and Psychology

Svitlana.o.soroka@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

UNAUTHORIZED DISSEMINATION OF INFORMATION ON THE DESTINATION, MOVEMENT OF WEAPONS, WEAPONS AND MILITARY SUPPLIES TO UKRAINE, MOVEMENT OR PLACEMENT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE OR OTHER MILITARY FORMATIONS ESTABLISHED IN ACCORDANCE WITH THE LAWS OF UKRAINE, MADE UNDER THE CONDITIONS OF WAR OR A STATE OF EMERGENCY: CRIMINAL-LEGAL ASPECT

The criminal-law aspect of the unauthorized dissemination of information about the sending, movement of weapons, armaments and war supplies to Ukraine, the movement, movement or placement of the armed forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of

Ukraine, committed in conditions of war or a state of emergency, was considered. It is emphasized that since ancient times, humanity needs protection from dangerous encroachments. First of all, we are talking about the so-called absolute criminal offenses, among which the main ones were murder, theft, various kinds of deception, etc. and which accompany humanity throughout the entire history of its existence. In order to protect itself from criminal offenses, humanity in the person of an authorized body – the state – determines which actions are criminal offenses. It was found that criminalization is the legal recognition of certain acts as criminal, the establishment of criminal liability for them, which is an important element of legal policy, as it establishes which of the acts are criminal offenses. Certain criteria of criminalization are defined. It has been analyzed that in the conditions of the military invasion of Ukraine by the aggressor country, the problem of the inadequacy of the criminal-legal norms applicable in the conditions of war has become extremely acute. Therefore, the Law of Ukraine of March 24, 2022 No. 2160-IX “On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on Ensuring Counteraction to Unauthorized Dissemination of Information and Sending Transferred Weapons, Weapons, and War Supplies to Ukraine, Movement, Transfer, or Placement of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of war or a state of emergency” amendments were made to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine, which entered into force on March 27, 2022.

Thus, Chapter I of the Special Part “Crimes against the Basics of National Security of Ukraine” of the Criminal Code of Ukraine was supplemented by Article 114-2. The objective and subjective signs of the crime provided for in Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine. It was concluded that the criminalization of the considered crime corresponds to the authority of the state to recognize as socially dangerous and criminally punishable an act committed under martial law, and to provide for criminal liability for it.

Key words: criminalization, military, state, state of emergency, weapons, armaments, war supplies, armed forces of Ukraine, military formations.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.5

Богдана Мельниченко

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1514-8131>

Юлія Рудницька

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 “Право”
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
yuliia.rudnytska.mpvpr.2022@lpnu.ua

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.297>

© Мельниченко Б., Рудницька Ю., 2023

Проаналізовано правові засади організації та здійснення публічної влади в Україні в умовах воєнного стану. З'ясовано, що публічна влада здійснюється у різноманітних формах, широким колом уповноважених на те суб'єктів. Серед характерних ознак публічної влади виокремлено таке: спрямована на виконання суспільних завдань і функцій; функціонує через відповідні публічні інститути; легітимна; має апарат, що покликаний здійснювати цю владу, відособлений від населення; об'єднує підвладних за територіальною ознакою; охоплює владою всіх осіб на відповідній території; безперервна у функціонуванні; спрямована на вирішення усіх справ суспільного значення; функціонує у правових формах. Виявлено, що під правовою основою організації й діяльності органів публічної влади варто розуміти систему нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми і методи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також їх структурних підрозділів. Вказано, що квінтесенцією правового унормування засад організації та здійснення публічної влади в Україні є її підпорядкованість найвищій меті держави – утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини. Встановлено, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним

органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Констатовано, що введення воєнного стану в Україні призвело до внесення багатьох змін, включаючи ті, що стосуються організації та здійснення публічної влади. У сфері реалізації публічно-владних управлінських функцій органами публічної влади це означає запровадження певних особливостей. Зазначено, що одним із основних варіантів ефективності організації та здійснення публічної влади в умовах воєнного стану є повна консолідація зусиль і взаєморозуміння на усіх її рівнях, що вкрай важливо у воєнний час.

Ключові слова: влада, публічна влада, воєнний стан, правові засади організації та здійснення публічної влади.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна переживає один із найскладніших періодів в історії держави. В умовах військової агресії РФ проти України постало завдання перебудови системи органів публічної влади на військові рейки, забезпечення їх належного функціонування [1]. У тих умовах важливим є те, що органи публічної влади повинні забезпечити збалансований підхід, який би, з одного боку, дозволяв зберігати та захищати права та свободи громадян, а з іншого боку – забезпечував би ефективний захист державних інтересів та безпеку країни. Окрім цього, органи публічної влади повинні забезпечити ефективну комунікацію з громадськістю та забезпечити доступ до інформації про стан безпеки та заходів, що вживаються для забезпечення безпеки. Також важливо враховувати інтереси та потреби населення, яке може бути позбавлене деяких прав та свобод у зв'язку з воєнним станом. Відтак виникає потреба більш ґрунтовного дослідження правових засад організації та здійснення публічної влади в умовах воєнного стану.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти організації та здійснення публічної влади розглядали у своїх працях такі українські вчені, як: Л. М. Корнута, В. О. Серьогін, М. І. Смокович, Т. М. Тарасенко, Є. Г. Цокур, О. Н. Ярмиш та інші.

Мета статті – проаналізувати правові засади організації та здійснення публічної влади в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до “Етимологічного словника української мови”, слово “влада” та похідні від нього “володар”, “владний” тощо, є запозиченим із польської мови – “władza” або чеської “vlada” – влада, керівництво, уряд [2, с. 409].

У науковій літературі існують різноманітні визначення влади, що відображає складність, багатоаспектність цього явища. В кожному з визначень акцентовано увагу на тій або іншій стороні або вияві влади. Водночас більшість дослідників пов'язують владу з підкоренням, наказом, залежністю. Тому цілком очевидним є те, що влада припускає верховенство, монопольне право суб'єкта приймати рішення (“авторитетні рішення”), обов'язкові та значущі для об'єкта, і спроможність забезпечувати виконання прийнятих зобов'язань, тобто контролювати об'єкт [3, с. 139, 140].

Загалом, осмислюючи феномен влади, маємо визнати, що влада виявляється невикремленою від таких понять, як вплив, примус, управління, детермінація, сила, причина, соціальний контроль, панування, політична система тощо [4, с. 133].

Юридична енциклопедія публічну владу визначає як суспільно-політичну владу, народовладдя, а основними її видами, відповідно: владу народу як безпосереднє народовладдя, безпосередню демократію (вибори, референдуми тощо); державну владу (законодавчу, виконавчу, судову); місцеве

самоврядування – місцеву публічну владу, що здійснюється, зокрема територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування (радами), виконавчими органами рад, сільськими, селищними і міськими головами тощо [5, с. 196].

Відтак публічна влада здійснюється у різноманітних формах, широким колом уповноважених на те суб'єктів [1, с. 140]. До ознак, притаманних публічній владі, доцільно зарахувати такі: спрямована на виконання суспільних завдань і функцій; функціонує через відповідні публічні інститути; легітимна; має апарат, що покликаний здійснювати цю владу, відособлений від населення; об'єднує підвладних за територіальною ознакою; охоплює владою всіх осіб на відповідній території; безперервна у функціонуванні; спрямована на вирішення усіх справ суспільного значення; функціонує у правових формах [6].

Під правовою основою організації й діяльності органів публічної влади розуміють систему нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми і методи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також їх структурних підрозділів. Для цих актів характерним є те, що правові норми, які в них містяться, є переважно імперативними [7].

Квінтесенцією правового унормування засад організації та здійснення публічної влади в Україні є її підпорядкованість найвищій меті держави – утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини. Водночас демократія, людські права та правова держава є трьома засадничими цінностями європейського правопорядку [8].

Як відомо, 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. У зв'язку із загрозою територіальній цілісності та незалежності України, Указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан [9].

Ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” від 12 травня 2015 р. № 389-VIII визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [10].

Очевидно, що введення воєнного стану в Україні призвело до внесення багатьох змін, враховуючи ті, що стосуються діяльності владних органів. У здійсненні публічно-владних функцій були запроваджені певні особливості, передбачені чинним законодавством.

Зокрема, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян було утворено тимчасові державні органи – військові адміністрації. А саме Указом Президента України “Про утворення військових адміністрацій” № 68/2022 від 24 лютого 2022 року було утворено 24 обласні та Київську міську, а також районні військові адміністрації [11].

Щоб ефективно протидіяти окупантам, військові адміністрації одночасно виконують функції військових та державних органів влади. Військові адміністрації консолідують зусилля місцевих органів влади, спільно із державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян [12]. Такий підхід якнайкраще сприяє безперервності функціонування публічної влади загалом та посиленню оборонної ефективності держави.

Також важливо зазначити, що у період дії воєнного стану повноваження органів публічної влади не можуть бути припинені.

Ст. 9 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” містить положення про те, що Президент України та Верховна Рада України в умовах воєнного стану повинні діяти виключно на підставі, в межах повноважень, наданих їм Конституцією та законами України. Те саме стосується Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 11, ч. 3 ст. 12, ч. 2 ст. 12-2 вищезгаданого закону, повноваження Верховної Ради України, Президента України, судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені.

Зауважимо, що Конституція України містить низку фундаментальних приписів щодо організації та здійснення державної влади, за якими: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави (ч. 2 ст. 3); ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 4 с.і 5); державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (ст. 6); в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії (ст. 8); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19) [13].

Далі згадаємо про певні законодавчі акти, якими вносились деякі зміни та доповнення до чинних, метою яких є чіткіше врегулювати правовідносин під час воєнного стану. Таким актом є Закон України “Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо визначення територіальної підсудності судових справ” № 2112-IX від 3 березня 2022 р., що набрав чинності 7 березня 2022 р. [14]. Прийняття цього закону пов’язано з необхідністю організаційного забезпечення безперервної діяльності судів та безперервного здійснення правосуддя в Україні, що враховує умови “воєнного або надзвичайного стану”, “військових дій”, “стихійного лиха”, “боротьби з тероризмом” тощо [15, с. 453].

Важливим є й те, що даний закон розширює формат зміни територіальної підсудності справ. Раніше, час. 7 ст. 147 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” № 1402-VIII від 2 червня 2016 року, передбачала можливість припинення роботи суду за рішенням Вищої ради правосуддя за умови стихійного лиха, військових дій, заходів проти тероризму або інших надзвичайних обставин. Однак зараз зміст цієї норми був змінений і, відповідно до цих змін, не тільки рішення Вищої ради правосуддя, але й безпосереднє розпорядження Голови Верховного Суду є підставою для зміни підсудності судових справ в разі об’єктивної необхідності.

Цей крок законодавця вважають обґрунтованим і логічним, оскільки відсутність повноважності такого конституційного органу, як Вища рада правосуддя (відсутність кворуму його кількісного складу і неможливість легітимного дообрання (допризначення) його членів в умовах війни), не можуть паралізувати функціонування судової системи, роботу судів, виконання суддями своїх професійних обов’язків та здійснення правосуддя в державі.

Крім того, 22 березня 2022 року набули чинності положення про перерозподіл державно-владних повноважень між державними органами, такими як Державна судова адміністрація України, Верховний Суд та Вища рада правосуддя. Йдеться про Закон України “Про внесення змін до розділу XII “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя”. Акт було ухвалено парламентом 15 березня 2022 року [16]. Базовий закон

доповнено двома тимчасовими пунктами, що врегульовують питання виконання функцій Вищої ради правосуддя на період надзвичайного або воєнного стану та 30 днів після його припинення.

Загалом, прийняття цих двох Законів України, а саме Закону України “Про внесення зміни до ч. 7 ст. 147 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо визначення територіальної підсудності судових справ” від 3 березня 2022 року та Закону України “Про внесення змін до розділу XII “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя” від 15 березня 2022 року, дозволило захистити конституційні права та свободи людини та громадянина відповідно до вимог 55, 64 та інших статей Конституції України, забезпечити здійснення правосуддя в умовах війни та оперативно реагувати на ситуації, коли окремі суди системи судоустрою України, зокрема адміністративні, потрапляють у зону військових дій чи окупації, що ускладнює і навіть тимчасово унеможливує їхню роботу [15].

Важливим у контексті дослідження є також висвітлення питання організації роботи державної служби у часи війни. Організація роботи державних службовців, забезпечення їх прав та законних інтересів, а також створення безпечних умов праці задля виконання професійних повноважень та обов'язків в умовах війни стають майже неможливими. Водночас для державних органів та їх інституцій принципово важливим є підтримати звичайний режим роботи та продовжувати забезпечувати права та законні інтереси громадян, реалізувати державну політику на усіх рівнях. Аналізуючи діюче законодавство, можна констатувати, що окремі питання урегулювання реалізації державної служби у період введення та дії військового стану є зовсім не визначеними або потребують додаткової нормативної регламентації. Зокрема, серед таких питань виокремлюють питання заміщення вакантних посад на державній службі, питання організації дистанційної роботи для державних службовців, питання забезпечення гарантій та заохочень тощо. Держава зобов'язана зробити усе можливе з метою збереження та відновлення роботи державних органів, що забезпечують суспільний порядок і безпеку, надають адміністративні послуги та забезпечують права громадян. Окрім того, організація роботи державних службовців має бути безпечною для них та максимально зручною [17].

Висновки. Отже, введення воєнного стану в Україні призвело до внесення багатьох змін, включаючи ті, що стосуються організації та здійснення публічної влади. У сфері реалізації публічно-владних управлінських функцій органами публічної влади це означає запровадження певних особливостей. Очевидно, що під час війни перед органами влади постали жорсткі виклики, які вимагають своєчасного адекватного реагування. Одним із основних варіантів ефективності організації та здійснення публічної влади в умовах воєнного стану є повна консолідація зусиль і взаєморозуміння на усіх її рівнях, що вкрай важливо у воєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тарасенко Т. М. Організаційно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: можливості та обмеження // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Вип. 4. С. 51–58.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1 : А–Г / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; укл.: Р. В. Болдирев та ін. 632 с.
3. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід : монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрукайтене. Запоріжжя : ЗДІА, 2017. 608 с.
4. Цокур Є. Політико-правові концепції феномену політичної влади // Право України. 2009. № 11. С. 132–138.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

6. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. / за заг.ред. Ю. М. Тодики. Харків : Вид-во Нац.ун-ту внутр. справ, 2002. 672 с.
7. Мельниченко Б. Б. Правова основа організації та діяльності органів публічного управління в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 174–177.
8. Головатий С. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Київ : Ваїте, 2017. 163 с.
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 25.02.2023 р.).
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 р.. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
11. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України № 68/2022 від 24 лютого 2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
12. Ярмистий М. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану:повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. 2022. URL : <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/2059/> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
13. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р.. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України № 2112-IX від 03 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
15. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022. Вип. 70. С. 450–455.
16. Про внесення змін до розділу XII “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя : Закон України № 2128-IX від 15 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
17. Корнута Л. М. Окремі питання провадження державної служби в умовах воєнного стану// Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 2. С. 64–69.

REFERENCES

1. Tarasenko, T. M. (2022). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu: mozhlyvosti ta obmezhenia. [Organizational and legal principles of the activities of local self-government bodies under martial law: opportunities and limitations]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykhologii, prava*. Vyp. 4. P. 51–58. [in Ukrainian].
2. Melnychuk, O. S. (1982). Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy. [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : In-t movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSSR.
3. Chernova, S., Voronkovi, V., Banakha, V., Sosnina, O., Zhukauskasa, P., Vvainkhardt, Y., Andriukaitene, R. (2017). Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid. [Public management and administration in the conditions of the information society: domestic and foreign experience]. *Zaporizhzhia : ZDIA* [in Ukrainian].
4. Tsokur, Ye. (2009). Polityko-pravovi kontseptsii fenomenu politychnoi vlady. [Political and legal concepts of the phenomenon of political power]. *Pravo Ukrainy*. No. 11. P. 132–138 [in Ukrainian].
5. Shemshuchenko, Yu. S. (1998). Yurydychna entsyklopediia. [Legal encyclopedia]. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
6. Yarmysh, O. N., Serohin, V. O. (2002). Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini. [State construction and local self-government in Ukraine]. *Kharkiv : Vyd-vo Nats.un-tu vnutr. Sprav* [in Ukrainian].
7. Melnychenko, B. B. (2017). Pravova osnova orhanizatsii ta diialnosti orhaniv publichnoho upravlinnia v Ukraini. [The legal basis of the organization and activity of public management bodies in Ukraine]. *Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 12. P. 174–177.
8. Holovatiy, S. (2017). Mirylo pravovladdia. Komentar. Hlosarii. [Rule of law was the measure. Comment. Glossary]. *Rule of Law Checklist*. Kyiv : Vaite [in Ukrainian].
9. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. [About the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. No. 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (accessed 25.02.2023).

10. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. [About the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. No. 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. No. 28. St. 250.

11. Pro utvorennia viiskovykh administratsii. [On the formation of military administrations] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku No. 68/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (accessed 02.03.2023).

12. Yarmystyi, M. (2022). Mistsevi orhany vlady v umovakh voiennoho stanu: povnovazhennia ta spivpratsia viiskovykh administratsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia. [Local authorities under martial law: powers and cooperation of military administrations with local self-government bodies]. *Bukovynskiy visnyk derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia*. URL : <http://buk-visnyk.cv.ua/miscve-samovryaduvannya/2059/> (accessed 02.03.2023).

13. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. No. 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. No. 30. St. 141.

14. Pro vnesennia zminy do chastyny somoi statii 147 Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" shchodo vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav. [On amending the seventh part of Article 147 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" regarding the determination of territorial jurisdiction of court cases] : Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 r. No. 2112-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> (accessed 02.03.2023).

15. Smokovych, M. I. (2022). Zdiisnennia pravosuddia v umovakh voiennoho stanu: do pytannia zakonodavchykh zmin. [Administration of justice under martial law: on the issue of legislative changes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Serii Pravo. Vyp. 70. P. 450–455 [in Ukrainian].

16. Pro vnesennia zmin do rozdil XII "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" shchodo zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v period vidsutnosti povnovazhnogo skladu Vyshchoi rady pravosuddia. [On Amendments to Chapter XII "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" on Ensuring the Stable Functioning of the Judiciary during the Absence of the High Council of Justice] : Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. No. 2128-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text> (accessed 02.03.2023).

17. Kornuta, L. M. (2022). Okremi pytannia provadzhennia derzhavnoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu. [Separate issues of civil service proceedings under martial law]. *Dniprovskiy naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*. No. 2. P. 64–69 [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.03.2023 р.

Bogdana Melnychenko

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Juridical Sciences, Prof.
Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1514-8131>

Yuliia Rudnytska

Lviv Polytechnic National University,
student of the second (master's) level of higher education
of specialty 081 "Law"
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
yuliia.rudnytska.mpvpr.2022@lpnu.ua

LEGAL PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION AND EXERCISE OF PUBLIC AUTHORITY IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article analyzes the legal framework for the organization and exercise of public authority in Ukraine under martial law. It is found that public authority is exercised in various forms by a wide range of authorized entities. Among the characteristic features of public power are the following: it is

aimed at fulfilling public tasks and functions; it functions through the relevant public institutions; it is legitimate; it has an apparatus designed to exercise this power, which is separated from the population; it unites those subject to it on a territorial basis; it covers all persons in the relevant territory; it is continuous in functioning; it is aimed at resolving all matters of public importance; it functions in legal forms. It is revealed that the legal basis for the organization and operation of public authorities should be understood as a system of regulations which define the functions, competence, forms and methods of operation of public authorities and local self-government bodies, as well as their structural subdivisions. The authors point out that the quintessence of legal regulation of the principles of organization and exercise of public power in Ukraine is its subordination to the highest goal of the state – the establishment and ensuring of human rights and freedoms. The authors establish that martial law is a special legal regime introduced in Ukraine or in certain of its localities in the event of armed aggression or a threat of attack, a threat to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, and provides for the granting of the relevant public authorities, military command, military administrations and local self-government bodies with the powers necessary to avert the threat, repel armed aggression and ensure national security, eliminate the threat to the state independence of Ukraine, its territorial integrity and the It is stated that the introduction of martial law in Ukraine has led to many changes, including those related to the organization and exercise of public power. In the area of implementation of public administration functions by public authorities, this means the introduction of certain peculiarities. It is noted that one of the main options for the efficiency of organization and exercise of public authority under martial law is a complete consolidation of efforts and mutual understanding at all levels, which is critically important in wartime.

Key words: government, public authority, martial law, legal framework for organization and exercise of public authority.